

Személyek, intézmények szerepe  
a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században

# Pázmány Irodalmi Műhely

## Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport  
sorozata

Sorozatszerkesztő

Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés, 2009
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek, 2011
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok, 2012
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon, 2013
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon, 2013
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség, 2013
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében, 2014
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról, 2014
9. Kovács Eszter, A *Makula nélkül való tükör* cseh forrásai, 2014
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság, 2014
11. Régi magyar népdalok és imádságok, 2015
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon, 2016
13. Makulatlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör* című kegyességi műről, 2016
14. Útmutató: Tanulmányok Pázmány *Kalauzáról*, 2016
15. Barokk vallásos közösségek, 2017
16. Népdalok és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon, 2017
17. Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére, 2017
18. Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon, 2018
19. Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben, 2018
20. Szelestei N. László, Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről, 2018
21. Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon, 2018
22. Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban, 2019
23. Maczák Ibolya, Kölcsönzés és kompozíció: Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban, 2019
24. Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiségének alakításában, 2019

# Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiiségének alakításában a 17–18. században

Szerkesztette

**Szelestei N. László**



MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiiség Kutatócsoport

Budapest, 2019



Lektorálta

Bajáki Rita, Báthory Orsolya, Maczák Ibolya

Készült

az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban

A borítón elől:

Sélyei Nagy Ignác postumus imakönyvének címlapja

Hátul:

Részlet Tarnóczy István *Mennybe vezető kalauz* című művének címlapjáról  
(Nagyszombat, 1675)

ISBN 978-963-508-927-7

ISSN 2060-7385

© Szelestei N. László

© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: P. Vásárhelyi Judit  
Tördelte a szerkesztő  
A sorozat címlapterve: Szentés Éva



## Tartalom

A <i>Vezető egyházi személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században</i> című konferencia programja .....	7
BAJÁKI RITA Katolikus főpapok irodalmi tevékenysége a kora újkori Magyarországon .....	9
BÁTHORY ORSOLYA Pázmány Péternek szóló latin nyelvű ajánlások .....	27
DÓBÉK ÁGNES Szily János püspök irodalom pártoló tevékenysége .....	47
HORVÁTH SÁNDOR A népmissziók és hatásuk (Mulih György horvát jezsuita példája nyomán) .....	55
LIPP MÓNIKA A Zichy család szerepe az óbudaiak lelkeségének alakításában .....	67
MACZÁK IBOLYA Megerősített bátorság: Padányi Biró Márton és diétai prédikációi .....	77
MISKEI ANTAL A ráckevei ortodox hívek Istenanya-tisztelete a 18. században .....	87
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA Eszterházy Károly színházi reprezentációja .....	101
PROKOPP MÁRIA A liturgikus tér a barokk művészetben a 17-18. században .....	119
SZABÓ FERENC Egyházi megújulás a trienti zsinat után .....	135
SZÉKELY GÁBOR Telek József kecskeméti prédikációi a kalocsai érseki nyomdából .....	153
SZELESTEI N. LÁSZLÓ Nagy Ignác püspök, a székesfehérvári egyházmegye lelkületének szervezője .....	165

SZIGETI JENŐ	
Egy imádkozni tanító kolozsvári esperes a 18. század elejéről .....	173
TUSOR PÉTER	
„Il modo de Restaurare la religione in Ungheria” Olasz tervezet a trentói katolicizmus magyarországi elterjesztésére a 17. század elejéről .....	179
VASS CSONGOR	
Baranyi Pál <i>Viaticum spirituale</i> (1695) kötetének Dedicatioja gróf Gyulaffy Lászlóhoz .....	195
VERÓK ATTILA	
<i>Lelki fegyverház</i> és <i>Lelki iskola</i> – Lelkiségi könyvek kiadása mint kiemelt főpásztori feladat Egerben (1755–1799) .....	213
Személynévmutató .....	228



# Vezető egyházi személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiiségének alakításában a 17–18. században

A Barokk Irodalom és Lelkiiség Kutatócsoport  
2019. április 26–27-én tartott XII. konferenciájának  
**programja**

Szabó Ferenc, *Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) apostoli működése a trienti zsinat szellemében*

Tusor Péter, *Olasz tervezet a trentói katolicizmus magyarországi elterjesztésére a 17. század elejéről*

Báthory Orsolya, *Pázmány Péter Vindiciae ecclesiae (1620) című röpirata*

Lipp Mónika, *A Zichy család szerepe az óbudaiak lelkiiségének alakításában*

Prokopp Mária, *A liturgikus tér a barokk művészetben a 17–18. században*

Gyöngyössy Orsolya, *A gróf Károlyi család szerepe a csongrádi Szent Rókus templom ikonográfiai programjának kialakításában*

Miskei Antal, *A ráckevei ortodox hívek Istenanya-tisztelete a 18. században*

Szigeti Jenő, *Egy imádkozni tanító esperes a 18. század elejéről*

Vass Csongor, *Baranyi Pál Viaticum spirituale (1695) kötetének Dedicatioja Gynulaffy László főkapitányhoz*

Frauhammer Krisztina, *Babonaellenes írások egyháziak tollából*

Horváth Sándor, *A missziók és hatásuk Mulih György (1694–1754) horvát jezsuita példája nyomán*

Kollár Levente, *A jezsuita ritusvita kérdései egy 18. századi perui misszió területén*

Dóbék Ágnes, *Szily János püspök irodalompartoló tevékenysége*

Dinnyés Patrik, *A trienti zsinat szellemisége Eszterházy Károly egri püspök kormányzásában*

Porpáczy Szabina, *Eszterházy Károly reformtevékenysége a 18. században*

Pintér Márta Zsuzsanna, *Eszterházy Károly főpapi reprezentációja*

Verók Attila, *Lelkiségi könyvek kiadása mint kiemelt főpásztori feladat Egerben*

Bajáki Rita, *Főpapok és imádságok*

Maczák Ibolya, *Megerősített bátorság: Padányi Biró Márton és diétai prédikációi*

Székely Gábor, *Telek József kecskeméti prédikációi a kalocsai érseki nyomdából*

Szelestei N. László, *Nagy Ignác a székesfehérvári egyházmegye lelkiületének szervezője*

Bajáki Rita\*

## **Katolikus főpapok irodalmi tevékenysége a kora újkori Magyarországon (1550–1670)**

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a kora újkori Magyarországon 1550 és 1670 között működő katolikus püspökök életük során gyakorolt irodalmi tevékenységéről. Ebben az esetben minden tevékenységet ide sorolunk, ami hozzákapcsolható egy nyomtatvány megjelenéséhez. Lehet ez szerzőség, mecénási közreműködés, de lehet egy ajánlás, egy köszöntővers címzettje is a főpapi tisztséget betöltő személy. A dolgozat szűkebben vett célja, hogy a megadott időszakban a lelkiségtörténetre gyakorolt tevékenységüket hangsúlyozza, mégpedig oly módon, hogy a bármilyen formában hozzájuk köthető magyar nyelvű lelkiségtörténeti vonatkozású nyomtatványokat összegyűjti.

A megjelent művek számbavételéhez a *Régi Magyarországi Nyomtatványok*<sup>1</sup> című eddig négy kötetben megjelent bibliográfia adatai, a püspökök személyének megállapításához elsősorban Gams<sup>2</sup> munkája szolgált forrásként. A dolgozatban tárgyalt időszak alatt a korabeli tizenhét püspökségnek 272 püspöke volt, akik közül 123 vonható be a vizsgálódásba. Azonban az átfedések miatt, mivel egy személy jellemzően több helyen is szolgált, összesen negyvennégy főpap tevékenységét vizsgáljuk a bibliográfiában áttekintve a munkásságukat bemutató 283 tételt. Ezeket a tételeket különböző szempontok szerinti bontásban tárgyaljuk, először a püspökségek, majd a személyek szerint, de áttekintjük a főpapi aktivitást műfajok szerint is.

---

\* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

<sup>1</sup> *Régi magyarországi nyomtatványok, 1473–1600*, szerk. BORSÁ Gedeon, Budapest, Akadémiai, 1971; *Régi magyarországi nyomtatványok, II, 1601–1635*, szerk. BORSÁ Gedeon, HERVAY Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1983; *Régi magyarországi nyomtatványok, III, 1636–1650*, szerk. HELTAI János, Budapest, Akadémiai, 2000; *Régi magyarországi nyomtatványok, IV, 1651–1670*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai, 2000.

<sup>2</sup> Pius Bonifacius GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae quotquot innotuerunt*, Graz, 1957.

### *Püspökségek*

A következőkben a püspökségekben folyó irodalmi tevékenységét vizsgáljuk (zárójelben, hogy a 120 év alatt hány püspöke volt az adott helynek, és közülük hány főnek volt irodalmi tevékenysége):

Boszniai (13/4); csanádi (24/9); egri (17/11); erdélyi (11/3); esztergomi (10/9); győri (15/10); kalocsai (12/9); munkácsi (2/0); nagyvárad (16/10); nyitrai (12/8); pécsi (29/10); szerémi (19/7); tinnini (18/3); váci (26/12); veszprémi (22/14); zágrábi (14/4); zenggi (12/0).

Összesen tehát 272 püspök működött 1550–1670 között. Az a negyvennégy főpap, akinek irodalmi tevékenysége a megjelent nyomtatványokban tetten érhető, összesen 123 püspöki címet mondhat magáénak. A számokat az a tény magyarázza, hogy kilencen csak egy helyen voltak püspökök, tizenketten két helyen, tíz főpap három helyen, hét személy négy helyen, három-három személy pedig öt, illetve hat helyen vezetett egyházmegyét.

Ha egyházmegyénként vizsgáljuk, az esztergomi püspökök Fráter György kivételével, aki csak néhány hónapig viselte ezt a tisztséget 1551-ben, valamennyien aktívak voltak, őket a kalocsaiak követik, a harmadik legaktívabbnak a nyitrai püspökök mondhatók. Az egriek következnek, majd veszprémi, szorosán a nyomukban a nagyvárad és a győri főpapok állnak, hatvan százalékuk hagyott hátra valamilyen nyomtatott kiadvánnyal kapcsolatos tevékenységet. Vácutt bár sokan tevékenykedtek, arányosan a középmezőnyhöz tartoznak (57%), valamivel negyven százalék fölött voltak aktívak az erdélyi, majd a csanádi püspökök. Harminc százalék körül állnak a pécsi, a tinnini, szerémi főpapok, végül a zágrábi és a boszniai püspökök tevékenysége mondható a számok alapján a legkevésbé aktívak. Két püspökség nem hagyott hátra ismert tevékenységet, a zenggi és a munkácsi. A Szent István alapította egyházmegyék püspökei aktívabbnak mondhatóak, kivételt a pécsi képez, mert bár ott működött a legtöbb személy, mégis az aktivitás alapján az alsó harmadba tartozik ez az egyházmegye. Ennek okát kideríteni érdemes vállalkozás lenne. A később alapított egyházmegyék közül egyedül a nyitrai az, amely a tevékenység alapján a felső harmadba tartozik.

### *Püspökök*<sup>3</sup>

Összesen negyvennégy személyről van szó, a következőkben az ő munkásságukat tekintjük át.

A felsorolásban az egyes személyek neve után zárójelben áll, hol és mikor töltötték be püspöki széket, és röviden jelezzük, milyen jellegű művekről van szó, amely a személlyel kapcsolatba hozható, és jelezzük, hogy ez a kapcsolat milyen természetű. A felsorolás alapját az aktivitás intenzitása adja, római számmal jelöltük, ki hány művön szerepel, így az I = egy mű, II = két mű, egészen a legaktívabb főpapig, aki nem más, mint Pázmány Péter 83 tételben való szerepléssel.

#### **I**

1611-ben Pozsonyban megjelent zsinati határozatok<sup>4</sup> végén huszonhat aláírás szerepel. Négy olyan főpapot említ a bibliográfia, akinek az itt szereplő aláírás az egyetlen tevékenysége, ők név szerint Almásy Pál (váci 1608–1621), Bratulics Simon (szerémi 1598–1603, zágrábi 1603–1611), Domitrovich Péter (pécsi 1610–1611, zágrábi 1611–1628), illetve Ergelics Ferenc (boszniai 1605–1608, veszprémi 1608–1628, zágrábi 1628–1637) püspökök.

Gyarmathi Miklós a sátoraljaújhelyi iskola református rektora filozófiai értekezésének és kommentárjának<sup>5</sup> ajánlása Bornemisza Gergely nagyváradi püspöknek (1573–1584), (korábban csanádi 1563–1573) szól.

Bársony György (váradi 1663–1675, egeri 1676–1678) volt a címzettje annak az ajánlásnak, amelyet az 1661-ben, Nagyszombatban megjelent, Krisztus megtestesüléséről szóló téziszűzet tartalmaz.<sup>6</sup>

A nagyszombati érseki szeminárium diákjai ajánlottak költeményeket Dubovszky György csanádi püspöknek (1625–1637), amit feltehetőleg 1637-ben Pozsonyban kiadtak.<sup>7</sup>

Jakusics György (szerémi 1635–1638, veszprémi 1638–1642, egeri 1642–1647) társulati kézikönyv-fordítása, amely 1636-ban, Pozsonyban jelent meg, 18. századi adat alapján feltételezhető,<sup>8</sup> egyéb tevékenységéről nincs adat.

---

<sup>3</sup> A püspökök adatainak forrása: GAMS, *i. m.*, (2. j.).

<sup>4</sup> RMNy 1023.

<sup>5</sup> RMNy 399.

<sup>6</sup> RMNy 2999.

<sup>7</sup> RMNy 1689.

<sup>8</sup> RMNy 1657.

Luzinszky Joákim (nagyváradai püspök 1677–1681) volt az 1663-ban Nagyszombatban megjelent Juan Eusebio Nieremberg (1595–1658) német származású spanyol jezsuita író által írt katolikus elmélkedésgyűjtemény magyar fordításának a címzettje,<sup>9</sup> aki akkor még zebegényi apátként működött.

Simándi István (erdélyi 1634–1653) püspöknek egy magyarországi perrendtartásban<sup>10</sup> címeztek verset.

Verancsics Antalnak (pécsi 1554–1557, egri 1557–1569, esztergomi 1569–1573) az esztergomi érseknek szól az 1571-ben, Bécsben megjelent kalendárium ajánlása.<sup>11</sup>

Verancsics Faustus (csanádi 1598–1608) ötnyelvű szótárt készített<sup>12</sup> és jelentetett meg Velencében, 1595-ben.

## II

Bosnyák István (veszprémi 1642–1644, nyitrai 1644) az Eszterházy Miklós nádor I. Rákóczi Györgyhöz szóló leveleinek egyikéhez csatolt császári kiáltványt ellenjegyzett veszprémi püspökként,<sup>13</sup> illetve még beiktatása előtt, 1640-ben, egy öt variánsban megjelentetett filozófiai vizsgatétel egyik változatának címzettje volt.<sup>14</sup>

Lelkiségtörténeti szempontból kiemelkedő Draskovich György (pécsi 1557–1563, zágrábi 1563–1578, kalocsai 1572–1587, győri 1578–1587) főpap munkássága. Két munkáról tudunk, amiben szerepet játszott, ugyanakkor elmondható, hogy katolikus oldalról e művek révén elsőként próbált a protestantizmus terjedésének útjába állni. Az egyik munka az általa készített fordítás, ezt 1561-ben pécsi püspökként jelentette meg, *Igen szép könyv az kezeséséges igaz keresztény hitnek régisége és igazsága mellett...* címmel.<sup>15</sup> A másik mű a mai tudomásunk szerinti első, magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent katolikus imádságos könyv,<sup>16</sup> amelynek forrása John Fisher imakönyve.<sup>17</sup>

---

<sup>9</sup> RMNy 3115.

<sup>10</sup> RMNy 1193.

<sup>11</sup> RMNy 294.

<sup>12</sup> RMNy 767.

<sup>13</sup> RMNy 2075.

<sup>14</sup> RMNy 1852.

<sup>15</sup> RMNy 164.

<sup>16</sup> RMNY 308A

<sup>17</sup> Az imakönyv a negyedik ív végétől csonka. Az fennmaradt ívek szövegközlése az MTA–PPKE BILK imaadatbázisában megtalálható: [ima.btk.ppke.hu](http://ima.btk.ppke.hu). Az imakönyv és forrásának viszonyához: BAJÁKI Rita, *John Fisher imakönyve és annak fordítása = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei Nagy*

Erdődi Pálffy Tamás (csanádi 1652–1658, váci 1658–1660, egri 1660–1669) püspök 1666-ban, Bécsben egy szertartáskönyv<sup>18</sup> dedikáltjaként, illetve a köszöntő-versek között az *Ad illustrissimum episcopum Agriensem* vers címzettjeként szerepel.<sup>19</sup>

Halotti prédikáció szerzője Hoffmann Pál (pécsi 1648–1658, veszprémi 1658–1659) püspök, amelyet Eszterházy László, Ferenc, Gáspár és Tamás felett mondott el, és jelentetett meg 1653-ban Bécsben.<sup>20</sup> Hoffmannak logikai téziseket is ajánlottak 1650-ben.<sup>21</sup>

Hosszúatóthy László (erdélyi 1631–1633; nagyváradai 1633–1646; váci 1646–1647) püspök is említve van Beniczki András két verseskötetében is, amelyeket Pázmánynak ajánlott.<sup>22</sup>

Lelkiségtörténeti jelentőséggel bír az a két kiadvány, amely Kisdy Benedek (szerémi 1644–1646, nagyváradai 1646–1648, egri 1648–1660) püspökhöz köthető. A katolikus imádságoskönyv előszavát Kisdy írta alá. A kötet az elején és a végén csonka, így konkrét adatokat csak feltételezni lehet.<sup>23</sup> A kiadvány Kassán és vélhetően 1655-ben jelent meg. Szöllősi Benedek *Cantus catholici* című műve 1651-ben Lőcsén jelent meg, dedikáltja Kisdy Benedek egri érsek.<sup>24</sup>

Kutassy János (pécsi 1589–1592, győri 1592–1597, kalocsai 1596–1597, esztergomi 1597–1601) ugyancsak lelkiségtörténeti vonatkozású művek kiadásánál működött közre. Pécsi Lukács Szent Ágoston fordítása Kutassy pécsi püspöknek szól, amely Nagyszombatban, 1591-ben jelent meg.<sup>25</sup> Katolikus szertartáskönyv Kutassy győri püspök jóváhagyásával jelent meg szintén Nagyszombatban, 1596-ban.<sup>26</sup>

Mossóczy Zakariás (tinnini 1573–1578, váci 1578–1582, nyitrai 1582–1586) öt alkalommal járult hozzá Telegdi Bécsben, 1577-ben megjelent postillái költségeihez.<sup>27</sup> A *Corpus iuris Hungarici* című jogszabálygyűjtemény Mossóczy által írt

---

*László tisztelgetésre*, szerk. BAJÁKI Rita és mások, Budapest, MTA–PPKE BILK, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 35–41.

<sup>18</sup> RMNy 3267.

<sup>19</sup> RMNy 3337.

<sup>20</sup> RMNy 2459.

<sup>21</sup> RMNy 2335.

<sup>22</sup> RMNy 1547; 1590.

<sup>23</sup> RMNy 2579.

<sup>24</sup> RMNy 2381.

<sup>25</sup> RMNy 671.

<sup>26</sup> RMNy 781.

<sup>27</sup> RMNy 374.

disztichonokat is tartalmaz, Nagyszombatban, 1584-ben jelent meg,<sup>28</sup> a kiadvány ajánlása II. Rudolfnak szól, amelyet Mossóczy mint nyitrai püspök írt alá.

Hetesi Pethe Márton (szerémi 1582, váci 1582–1587, nagyváradai 1587–1598, győri 1598–1600, kalocsai 1600–1605) két vitairat címzettje, az egyik Monoszlói András *Az Isten malaszjáról...* című munkája, a másik Pázmány *Tíz bizonyosság...* vitairata.<sup>29</sup>

Pongrácz György (váci 1669–1676) Nagyszombatban esztergomi kanonokként elmondott prédikációja jelent meg 1661-ben ugyanott.<sup>30</sup> A magyar szentek zsolozmája Pongrácz György váci püspöknek szóló ajánlólevéllel jelent meg 1668-ban.<sup>31</sup>

Sennyei István (boszniai 1621–1623, váci 1623–1628, veszprémi 1628–1630, győri 1630–1635) püspök Kopcsányi Márton ferences szerzetes *A Boldog Szűz Mária élete...*<sup>32</sup> című munkáját hagyta jóvá. Kopcsányi másik, elmélkedéseket tartalmazó művének approbatioját ugyancsak Sennyei mint győri püspök írta alá.<sup>33</sup>

Jó pár évtizeddel később egy ugyancsak Sennyei István nevű (veszprémi 1659–1687) püspök prédikációi jelentek meg,<sup>34</sup> amelyek példányból nem, csak a pannonhalmi főapátság 1658-ban összeírt könyvtárjegyzékéből ismertek. Egy másik, példányból már ismert halotti prédikációnak is ő volt a szerzője, 1669-ben gróf Nádasdy Ferenc feleségének, Eszterházy Anna Júliának temetésén.<sup>35</sup>

Telegdi János (boszniai 1610–1613, nagyváradai 1615–1619, nyitrai 1619–1644, kalocsai 1623–1647) még beiktatása előtt fordított le egy 1607-es esztendő napjaira való kalendáriumot.<sup>36</sup> Telegdi boszniai püspökként ugyancsak aláírta a Pozsonyban megjelent zsinati határozatokat.<sup>37</sup>

Újlaki Ferencnek (győri 1535–1554, egeri 1554–1555) győri püspöknek ajánlotta a Bécsben, 1538-ban megjelent *Nomenclatura sex linguarum*, azaz hatnyelvű szójegyzékét Pesti Gábor.<sup>38</sup> Ugyancsak győri püspökségének ideje alatt ajánlottak

---

<sup>28</sup> RMNy 549.

<sup>29</sup> RMNy 933.

<sup>30</sup> RMNy 2996.

<sup>31</sup> RMNy 3474.

<sup>32</sup> RMNy 1489.

<sup>33</sup> RMNy 1574.

<sup>34</sup> RMNy 2625.

<sup>35</sup> RMNy 3509.

<sup>36</sup> RMNy 946.

<sup>37</sup> RMNy 1023.

<sup>38</sup> RMNy 21.



Újlakinak egy nyomtatványt, amelyet Ägid Adler bécsi nyomdász cenzúrahatóságnak 1551-ben benyújtott írásából ismerünk. Eszerint a megjelentetéshez a győri püspök engedélyét kérte, akinek az ajánlás is szól. A munka szerzőjének Literátus Pétert tartják, s valószínűsíthető, hogy ez az első magyar nyelvű katekizmus, így lelkiségtörténeti szempontból jelentős munkáról van szó.<sup>39</sup>

### III

Draskovich György (pécsi 1628–1630, váci 1630–1635, győri 1636–1650) már győri püspökként kísért el III. Ferdinánd lányát Lengyelországba vőlegényéhez, az út során elhangzott két beszédét tartalmazza egy ma példányból már nem ismert nyomtatvány.<sup>40</sup> Egy magyar részeket is tartalmazó latin nyelvű szertartáskönyv címzettje az egyházmegye alsópapsága, az ajánlás aláírója a győri püspök.<sup>41</sup> Egy harmadik nyomtatványnak, az 1638-ban, Bécsben megjelent naptár<sup>42</sup> ajánlásának címzettje is Draskovich.

Naprágyi Demeter (egri 1594–1595, szerémi 1596, erdélyi 1596–1606, veszprémi 1607–1608, győri 1607–1619, kalocsai 1608–1619) püspök a feltételezett szerzője egy politikai beszédnek, amely Kolozsváron, 1595-ben jelent meg.<sup>43</sup> A pozsonyi zsinati határozat<sup>44</sup> aláírói között Naprágyi neve is szerepel. Lackner Kristóf 1617-ben megjelent emblémamagyarázata<sup>45</sup> a harmadik kiadvány, amiben felbukkan Naprágyinak nemcsak neve, de címere is, sőt az ajánlólevél címzettje is ő.

Oláh Miklós (egri 1548–1553, esztergomi 1553–1568) érsek nevéhez szintén három nyomtatvány kötődik. Telegdi Miklós katekizmusfordításának<sup>46</sup> címlevele hátulján Oláh fametszetes képe látható, minthogy érsekként ő nyomtattatta ki Bécsben 1562-ben. A katolikus egyház istentiszteleti rendje 1562-ben jelent meg Nagyszombatban,<sup>47</sup> amely említi az 1560-ban megjelent *Ordo et ritus*-t, amelynek előszavában Oláh Miklós írt az egyházon belüli eltérő szertartásokról. Ugyanezen

---

<sup>39</sup> RMNy 81.

<sup>40</sup> RMNy 1691.

<sup>41</sup> RMNy 1636.

<sup>42</sup> RMNy 1712.

<sup>43</sup> RMNy 762.

<sup>44</sup> RMNy 1023.

<sup>45</sup> RMNy 1136.

<sup>46</sup> RMNy 173.

<sup>47</sup> RMNy 473.

*Ordo et ritus* átdolgozott kiadása az 1583-ban megjelent *Agendarius*, vagyis szertartáskönyv.<sup>48</sup>

Radéczy István (nagyváradai 1568–1569, egri 1572–1586) egri püspöknek szól a példányból ma már nem ismert, 1579-ben Bécsben megjelent kalendárium.<sup>49</sup> Ugyancsak egy naptárt, a naptárreform miatt az 1583-as év utolsó negyedévére szóló egyleveles nyomtatványt<sup>50</sup> adta ki Radéczy, mint egri püspök. Mader Valerianus versgyűjteményének 47. darabjában említi Radéczyt.<sup>51</sup>

Széchenyi György (csanádi 1643, pécsi 1644–1648, veszprémi 1648–1658, győri 1658–1667, kalocsai 1667–1685, esztergomi 1685–1695) igen magas kort ért meg, 92 éves korában halt meg, 1695-ben. A tárgyalt időszakban a következő aktivitást fejtette ki: katolikus vitairata jelent meg 1642-ben, Pozsonyban.<sup>52</sup> Veszprémi püspökként írt gyászbeszéde Bécsben, 1654-ben jelent meg.<sup>53</sup> Az a katolikus szertartáskönyv, amelyet győri püspökként adott ki, 1666-ban jelent meg.<sup>54</sup>

#### IV

Fejérvögy István (tinnini 1571–1573, veszprémi 1573–1587, nyitrai 1587–1596, esztergomi 1596) érsek névéhez lelkiségtörténeti vonatkozású nyomtatvány is kötődik, azonban imádságoskönyvét példányból sajnos nem ismerjük.<sup>55</sup> Monoszlói András két vitairatának<sup>56</sup> ajánlása is neki, mint nyitrai püspöknek szól, valamint a Pécsi Lukács által készített naptárfordítás ajánlása is.<sup>57</sup>

Kopcsányi Mihály (szerémi 1640–1644, váci 1644–1646) püspöknek csodás események leírását köszönhetjük, több nyelven is, németül, <sup>58</sup> egy feltételezett kiadásban magyarul,<sup>59</sup> latinul<sup>60</sup> és biblikus cseh nyelven.<sup>61</sup>

---

<sup>48</sup> RMNy 528.

<sup>49</sup> RMNy 427.

<sup>50</sup> RMNy 529.

<sup>51</sup> RMNy 611.

<sup>52</sup> RMNy 1956.

<sup>53</sup> RMNy 2512.

<sup>54</sup> RMNy 3268.

<sup>55</sup> RMNy 751.

<sup>56</sup> RMNy 633; 726.

<sup>57</sup> RMNy 619.

<sup>58</sup> RMNy 2018.

<sup>59</sup> RMNy 2018a.

<sup>60</sup> RMNy 2019.

<sup>61</sup> RMNy 2020.

## V

Balásfi Tamás (boszniai 1613–1621, váci 1621–1622, pécsi 1621–1625) püspök elsősorban a hitvitairodalomban vett részt. Szerzője volt a *Csepregi iskola...*,<sup>62</sup> az *Echo Christiana et catholica...* című vitairatoknak.<sup>63</sup> Írt szatirikus verseket latinul és magyarul,<sup>64</sup> politikai iratot *Magyarországnak mostani állapotjáról...* címmel.<sup>65</sup> Pázmány Péter *Az igazságnak győzedelme* című vitairata Forgách Ferenchez is tartalmaz ajánlást, amelyet ugyancsak Balásfi írt, mint ahogyan a kiadvány két részéből az egyiket szintén ő írta.<sup>66</sup>

Püsky János (csanádi 1637–1640, nyitrai 1645–1647, váci 1640–1644, kalocsai 1649–1657, győri 1651–1657) püspök 1638-ban filozófia vizsgatételek nyilvános vitáján vett részt, amelyet az országos zsinat tiszteletére tartottak, és ki is adtak Pozsonyban.<sup>67</sup> Két naptárajánlás<sup>68</sup> szól hozzá, illetve két lelkiségtörténeti vonatkozású kiadvány, az egyik Nádaszi János *Annus*-sorozatának szombati tagja,<sup>69</sup> a másik Malomfalvay Gergely 1653-ban, Bécsben megjelent kiadványa,<sup>70</sup> amely elmélkedés mellett imádságot, vallási tanítást is tartalmaz.

## VI

Lépes Bálint (tinnini 1606–1608, veszprémi 1608, nyitrai 1608–1619, győri 1619–1623, kalocsai 1619–1623) püspök lelkiségtörténeti vonatkozásban alkotott jelentőset. Amellett, hogy ő is aláírta az 1611-es pozsonyi zsinati határozatokat,<sup>71</sup> írt imádságoskönyvet,<sup>72</sup> kiadott elmélkedéseket.<sup>73</sup> Joannes Bocatius alkalmi verseinek egyike Lépeshez szól.<sup>74</sup>

Monoszlói András (szerémi 1599, veszprémi 1600–1601) 1601-ben meghalt, nem tudta hosszan betölteni a püspöki széket. Irodalmi tevékenysége élete korábbi

---

<sup>62</sup> RMNy 1116.

<sup>63</sup> RMNy 1117.

<sup>64</sup> RMNy 1118.

<sup>65</sup> RMNy 1234.

<sup>66</sup> RMNy 1078.

<sup>67</sup> RMNy 1740.

<sup>68</sup> RMNy 1756; 2412.

<sup>69</sup> RMNy 2337.

<sup>70</sup> RMNy 2462.

<sup>71</sup> RMNy 2013.

<sup>72</sup> RMNy 1093.

<sup>73</sup> RMNy 1079; 1119; 1146.

<sup>74</sup> RMNy 1029.

szakaszára tevődik, elsősorban katolikus vitairatokat írt,<sup>75</sup> de verset is az olvasóhoz Telegdi Miklós posztilláskötetébe.<sup>76</sup>

Szelepcsényi György (csanádi 1643, pécsi 1643–1644, veszprémi 1644–1648, nyitrai 1648–1658, kalocsai 1658–1666, esztergomi 1666–1685) 1666. január 15-én lett esztergomi érsek, s rögtön hivatalba lépése után újranyomtatta az esztergomi főegyházmegye szertartáskönyvét, amely többször is megjelent.<sup>77</sup> Búcsút hirdető körlevelet két alkalommal is kiadott.<sup>78</sup> 1662-ben kétféle ajánlással jelent meg egy fejedelmi tükör Lőcsén, az egyik Szelepcsényinek szól.<sup>79</sup> Pázmány prédikációs kötetének két példányában beragasztva található a Szelepcsényi által metszett Pázmány-portré.<sup>80</sup>

Tarnóczy Máttyás (csanádi 1648–1651, váci 1651–1655) püspök nevéhez elsősorban az iskoladrámák kapcsolódnak. Készült előadás édesanyja elhunytá alkalmából vigasztalásul,<sup>81</sup> gratulációképpen Tarnóczy születésnapjára.<sup>82</sup> Reprezentáció céljából is adtak elő iskoladrámát tiszteletére,<sup>83</sup> többek között a csanádi püspökké kinevezése alkalmából is,<sup>84</sup> valamint jelentek meg tiszteletére írt köszöntőversek.<sup>85</sup>

## VII

Lósy Imre (csanádi 1622–1625, nagyváradai 1625–1633, egri 1633–1637, esztergomi 1637–1642) érsek tevékenysége inkább pártfogói jellegű, neve elsősorban ajánlásokban bukkan föl, így Tasi Gáspár prédikációs kötetében 1640-ben,<sup>86</sup> illetve az 1642-es esztendőre szóló kalendáriumban.<sup>87</sup> Lósy személyesen is szerepelt vállalt

---

<sup>75</sup> RMNy 620; 632; 633; 726; 868.

<sup>76</sup> RMNy 374.

<sup>77</sup> RMNy 3268; 3269.

<sup>78</sup> RMNy 3379; 3668.

<sup>79</sup> RMNy 3047.

<sup>80</sup> RMNy 1659.

<sup>81</sup> RMNy 2263.

<sup>82</sup> RMNy 2275.

<sup>83</sup> RMNy 2272.

<sup>84</sup> RMNy 2328.

<sup>85</sup> RMNy 2274; 2326.

<sup>86</sup> RMNy 1849.

<sup>87</sup> RMNy 1870.

több nyilvános iskolai vitában, így neve több alkalommal is megtalálható vizsgatételeket tartalmazó nyomtatványokban, a vizsgatételek ajánlásaiban.<sup>88</sup> Kiadott liturgikus könyvet is.<sup>89</sup>

## IX

Forgách Ferenc (nagyvárad 1556–1567, veszprémi 1587–1596, nyitrai 1596–1607, esztergomi 1607–1615) tevékenységének köszönhetően elsősorban ajánlások címzettjeként szerepelt. Ajánlás szól neki versgyűjteményekben.<sup>90</sup> Ő hívta össze Nagyszombatba az esztergomi főegyházmegye zsinatát, ennek határozatai megjelentek Forgách levelével, illetve köszöntő beszédével együtt.<sup>91</sup> Ezen kívül körlevelet is adott ki,<sup>92</sup> de elsősorban Pázmány négy vitáirátának dedikáltjaként találkozunk Forgách nevével. Ezek (rövidített) címe: *Felelet*,<sup>93</sup> *Peniculus papporum*,<sup>94</sup> *Keresztényi felelet*,<sup>95</sup> *Igazságnak győzedelme*.<sup>96</sup>

## XIV

Telegdi Miklós (pécsi 1579–1586) püspök tevékenysége szerteágazó volt, de fókuszában a katolikus hit védelme állt. Ennek érdekében fordított katekizmust,<sup>97</sup> magyarázta az evangéliumot,<sup>98</sup> és több vitairatot is készített.<sup>99</sup> Az 1560-as, Oláh Miklós-féle *Ordo et ritus* szertartáskönyv több újraszerkesztett kiadását jelentette meg, egyik az *Agendarius...*<sup>100</sup> című, előszavát Telegdi írta, a másik a Nagyszombatban megjelent *Ordinarium...*,<sup>101</sup> amelyben Pécsi Lukács verssel köszönti őt. Egy 1570-ben, Bécsben megjelent kalendárium<sup>102</sup> egyik köszöntőverse is Telegdihez szól, egy másik, 1583-ban megjelent kalendáriumban pedig Telegdi

---

<sup>88</sup> RMNy 1699; 1740; 1745.

<sup>89</sup> RMNy 1901; 2339.

<sup>90</sup> RMNy 817; 846.

<sup>91</sup> RMNy 1023.

<sup>92</sup> RMNy 1001.

<sup>93</sup> RMNy 905.

<sup>94</sup> RMNy 1002; 1024.

<sup>95</sup> RMNy 961.

<sup>96</sup> RMNy 1078.

<sup>97</sup> RMNy 173; S 318A; 783.

<sup>98</sup> RMNy 374; 418; 474.

<sup>99</sup> RMNy 475; 476; 496.

<sup>100</sup> RMNy 528.

<sup>101</sup> RMNy 473.

<sup>102</sup> RMNy 273.

bevezetése olvasható.<sup>103</sup> A jogtudományban is járatos volt, a *Corpus juris Hungarici...* című törvénygyűjtemény indexét ő állította össze.<sup>104</sup>

### XXX

Lippay György (veszprémi 1633–1637, egri 1637–1642, esztergomi 1642–1666) érsek tevékenysége igen szerteágazó volt. Fröchlich Dávid a magyarországi németek történetét írta meg Lippaynak ajánlva művét.<sup>105</sup> Jelent meg kalendárium neki szóló ajánlással,<sup>106</sup> közreműködött iskolai vitákon, amelyeknek vizsgatételei nyomtatásban megjelentek,<sup>107</sup> körlevelek adott ki,<sup>108</sup> és jelent meg több olyan köszöntő verseskötet is, amelynek egy-egy darabja Lippayhoz szól.<sup>109</sup> Jelent meg szertartáskönyv,<sup>110</sup> iskoladráma,<sup>111</sup> de kertészeti értekezés<sup>112</sup> is neki ajánlva. Lippay engedelmeiből jelent meg Kopcsányi Mihály csodás eseményekről való tudósítása<sup>113</sup> Lelkiségtörténeti munkák megjelenésénél is közreműködött. Megjelentette a magyar szentek miséit,<sup>114</sup> amely a római miserendet tartalmazza a magyar szentek ünnepein. Így például Draskovich János fordítása, az *Officium Beatae Mariae Virginis, aza az asszonyunk Szűz Máriának három külömb-küölömb időre való szolozsmája...* című imakönyv<sup>115</sup> az ő engedelmeiből jelent meg. Szöllősi Benedek a *Cantus catholici* című szlovák és latin nyelvű énekeskönyvét<sup>116</sup> is neki ajánlotta.

### LXXXIII

Pázmány Péter (esztergomi 1616–1637) érsek tevékenységét egyrészt a rendkívül gazdag életmű terjedelmes volta, másrészt annak ismertsége miatt csak nagy vonalakban tárgyaljuk. Harmincnégy tétel tartozik a vizsgált tárgykörbe, amelynek szerzője volt, és emellett csak életében majd ötvenszer említik meg nevét

---

<sup>103</sup> RMNy 530.

<sup>104</sup> RMNy 549.

<sup>105</sup> RMNy 1891.

<sup>106</sup> RMNy 1710; 2164; 2788; 3054.

<sup>107</sup> RMNy 1693; 1699; 1740; 2384; 2658.

<sup>108</sup> RMNy 2234; 2386; 2657; 2594; 2991; 3111.

<sup>109</sup> RMNy 2595; 2596.

<sup>110</sup> RMNy 2660.

<sup>111</sup> RMNy 2280; 2330; 2479.

<sup>112</sup> RMNy 3173; 3334.

<sup>113</sup> RMNy 2018; 2019.

<sup>114</sup> RMNy 3057.

<sup>115</sup> RMNy 2016; 2336.

<sup>116</sup> RMNy 2591.

különböző kiadványok kapcsán.<sup>117</sup> Szinte valamennyi műfajban alkotott, így a lelkiség történetéhez is szorosan kapcsolódnak munkái. Imádságoskönyve négyszer jelent meg,<sup>118</sup> s az első kiadás végén szerepel a *Rövid tanúság* című hitvédő műve,<sup>119</sup> amely nem az egyetlen ilyen jellegű munkája.<sup>120</sup> Kiadta Kempis-fordítását,<sup>121</sup> megjelentek prédikációi,<sup>122</sup> katolikus tanítása,<sup>123</sup> a hitvédelem és polémia határmezsgyéjén lévő főműve (*Isteni igazságra vezérlő kalauz*) három alkalommal jelent meg.<sup>124</sup> Számos polemizáló művet írt.<sup>125</sup> Esztergomi érsekként adott ki *Rituale Strigoniense...* címmel<sup>126</sup> szertartáskönyvet zsinati határozatokkal, majd csak zsinati határozatokat az *Acta et decreta...* című kiadványban.<sup>127</sup>

### *Műfajok – szerzőség*

Összesen tehát 236 esetben találunk aktivitást, s ahogyan a részletezésből is kitűnik, semmiképpen nem arányos ennek eloszlása. Pázmány Péter működése minden szempontból kiemelkedő, ebből a számból ugyanis nyolcvanhárom az ő nevéhez köthető. Lippay György harminc, Telegdi Miklós tizennégy esetben szerepel, tehát hármójuk tevékenysége majd másfélszerese a többi negyvenegy főpapénak. Az aktivitási sorban Forgách Ferenc következik kilenc említéssel, majd Lósy Imre, aki hétszer szerepel. Négy személy hatszor, kettő-kettő ötször, illetve négyszer, öt személy háromszor, tizennégy kétszer, végül tizenkét olyan valamikor püspöki tisztséget betöltő személy van, aki egyszer. Az előfordulások gyakorisága attól függ, ki hány művet írt, illetve kit hányszor említettek meg egy-egy nyomtatványban,

<sup>117</sup> RMNy 890; 901; 913; 941; 976; 977; 987; 996; 1001; 1023; 1035; 1064; 1065; 1072; 1091; 1092; 1103; 1104; 1115; 1116; 1117; 1118; 1132; 1146; 1160; 1163; 1179; 1193; 1207; 1216; 1241; 1256; 1257; 1271; 1346; 1352; 1372; 1427; 1448; 1460; 1509; 1520; 1547; 1562; 1566; 1590; 1599; App. 92; App. 148.

<sup>118</sup> RMNy 945; 1003; 1345; 1513.

<sup>119</sup> RMNy 945(2).

<sup>120</sup> RMNy 1511.

<sup>121</sup> RMNy 1297.

<sup>122</sup> RMNy 1004; 1659.

<sup>123</sup> RMNy 1351.

<sup>124</sup> RMNy 1059; 1293; 1697. (A *Kalauz*ban található Appendixben szereplő művek a *Kalauz*sal együtt értendők, mivel egy RMNy-tétel alatt szerepelnek.)

<sup>125</sup> RMNy 905; 933; 961; 980; 984; 986; 1002; 1024; 1040; 1060; 1061; 1078; 1120; 1202; 1203; 1376; 1485; 1512; 1514.

<sup>126</sup> RMNy 1346.

<sup>127</sup> RMNy 1448.

amelyek különböző műfaji megoszlása is igen széles, a különböző típusú kiadványok gyakoriság szerinti sorrendje a következő: vitairat, szertartáskönyv, zsinati határozatok, alkalmi költészet, kalendárium, prédikáció, vizsgatétel, imádságoskönyv, politikai irat, körlevelek, iskoladráma, csodás események elbeszélése, katekizmus vagy tanítás, törvények, társulati kézikönyv, énekeskönyv.

Ezek az adatok mindennemű tevékenységre vonatkoznak, de ha csak azt vizsgáljuk, hogy ezen különböző műfajú nyomtatványok közül melyeknek voltak ténylegesen szerzői/fordító a főpapok, vagyis a tényleges irodalmi tevékenységet térképezzük föl, akkor megállapíthatjuk, hogy a püspökök inkább a támogatói szerepkörben volt aktívak, mint a szerzőiben, ugyanakkor a műfaji gyakoriság párhuzamosságot mutat a kétféle működésben. E megállapítás bizonyítására részletes elemzés következik, kik voltak a szerzők, mikor és mit írtak/fordítottak 1550–1670 között. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy az alkotás főpapként vagy azt megelőző időszakban történt, hiszen a mecénási, pártfogói, reprezentációs tevékenységek jellemzően püspökként történtek, így arra is fény derülhet, hogy a főpapi tevékenység mennyiben volt összeegyeztethető az irodalmi alkotó munkássággal.

Az eredmény azt mutatja, hogy a negyvennégy eddig vizsgálatba volt személy közül huszan vannak azok, akiknek önálló alkotása jelent meg nyomtatásban. Közülük négyen a felszentelésük előtt adtak ki egy-egy művet.<sup>128</sup> Tizenketten vannak, akik püspökként alkottak, közülük van, akinek egy műve jelent meg,<sup>129</sup> van, akinek ugyanaz négy különböző nyelven,<sup>130</sup> van, aki kettő,<sup>131</sup> három,<sup>132</sup> négy<sup>133</sup> munkát adott ki nyomtatásban. Négy olyan személy van, akiknek írói tevékenysége

---

<sup>128</sup> Verancsics Faustus (csanádi 1598–1608); Pongrácz György (váci 1669–1676); Sennyei István (veszprémi 1659–1687); Telegdi János (boszniai 1610–1613; nagyváradi 1615–1619; nyitrai 1619–1644, kalocsai 1623–1647).

<sup>129</sup> Jakusics György (szerémi 1635–1638, veszprémi 1638–1642, egri 1642–1647); Draskovich György (pécsi 1557–1563, zágrábi 1563–1578, kalocsai 1572–1587, győri 1578–1587); Hoffmann Pál (pécsi 1648–1658); Mossóczy Zakariás (tinnini 1573–1578, váci 1578–1582, nyitrai 1582–1586); Draskovich György (pécsi 1628–1630, váci 1630–1635, győri 1636–1650); Naprágyi Demeter (egri 1594–1595, szerémi 1596, erdélyi 1596–1606, veszprémi 1607–1608, győri 1607–1619, kalocsai 1608–1619); Forgách Ferenc (nagyváradi 1556–1567, veszprémi 1587–1596, nyitrai 1596–1607, esztergomi 1607–1615).

<sup>130</sup> Kopcsányi Mihály (szerémi 1640–1644, váci 1644–1646).

<sup>131</sup> Oláh Miklós (egri 1548–1553, esztergomi 1553–1568).

<sup>132</sup> Szelepcsényi György (csanádi 1643, pécsi 1643–1644, veszprémi 1644–1648, nyitrai 1648–1658, kalocsai 1658–1666, esztergomi 1666–1685).

<sup>133</sup> Balásfi Tamás (boszniai 1613–1621, váci 1621–1622, pécsi 1621–1625); Lépes Bálint (tinnini 1606–1608, veszprémi 1608, nyitrai 1608–1619, győri 1619–1623, kalocsai 1619–1623).



nem határolható be ebből a szempontból, hiszen ők mind a püspöki kinevezés előtt, mind utána alkottak. Működésük igen meghatározó volt mind saját, mind a későbbi korok számára, ők Telegdi Miklós, Monoszlói András, Pázmány Péter, Széchényi György.

Műfaji megoszlás alapján a következőt lehet megállapítani, szerzőként leggyakrabban vitairatot adtak ki, négyeszerese ezek mennyisége a sorrendben ezt követő kiadványtípusnak, a szertartáskönyvnek, illetve ugyanilyen gyakoriak a prédikációk. (Ezek a műfajok szintén vezető helyen szerepelnek, ha valamennyi püspök vonatkozásában vizsgáljuk őket.) Imádságoskönyvek, elmélkedések, illetve csodás események elbeszélését a katekizmus, illetve evangéliummagyarázat követi, de kalendáriumba készült bejegyzés, vers, törvénykezéssel kapcsolatos nyomtatvány, politikai irat kiadása is szerepel a szerzői lista műfajai között. Végül egy-egy kiadvány jelent meg a következő műfajokból: zsinati határozatok, társulati könyv, körlevél, szótár, s ami nem kifejezetten irodalmi alkotás, a Pázmány portréját ábrázoló rézmetszet, amely Szelepcsényi György munkája.

### *Összefoglalás*

Az 1550–1670 között tevékenykedő püspökök nehéz időszakban vezették egyházmegyéiket a kora újkorban. Az ország több részre szakadása nemcsak politikai értelemben okozott nehézséget a főpapok számára, de a vallási megosztottság, a felekezetek közötti viták ugyanúgy igen nagy próbatétel elé állították mindazokat, akik számára a katolikus hit védelme, a hívek abban való megtartása, vagy éppen az oda visszatérítése fontos feladat volt. A magyar nyelvű nyomtatás, könyvkiadás, valamint a püspökök irodalmi tevékenységének áttekintésével megvizsgálhattuk, hogy a katolikus főpapok számára vajon a nyomtatott kiadványok jelentettek-e, és ha igen, mennyiben kiaknázandó lehetőséget, megragadandó eszközt ezen céljaik eléréséhez. A megjelent kiadványok tipizálása alapján az is látszik, vajon melyek azok a területek, amelyekre a főpapok a hangsúlyt helyezték.

Azt láthatjuk, hogy a püspökök nagy részének egyáltalán nem volt, vagy nem maradt fenn nyomtatványokban fellelhető tevékenysége. Azok, akik mégis ilyenformán nyomot hagytak maguk után, elsősorban ajánlások, köszöntőversek címzettjeiként, körlevelek, szertartáskönyvek, zsinati határozatok aláíróiként szerepelnek. Szerzőként mintegy húsz személyről tehetünk említést, így általánosságban elmondhatjuk, hogy szemmel láthatóan a püspökök számára nem a nyomtatványok kiadása volt a megfelelő módszer céljaik eléréséhez, illetve a hívek

készsége is általában valószínűleg csekély lehetett a nyomtatványok használatára. A püspökök általános inaktivitását megmagyarázhatja az is, hogy a 16. század közepétől kezdve mindig volt olyan személy, aki viszont igenis élt a nyomtatott kiadványokban rejlő lehetőségekkel, ily módon az egyház egésze nem maradt irodalom nélkül. A művek számbavétele azt mutatja, hogy a 16. század közepétől kezdve már megindult a katolikus megújulás. A műfajok alapján nyilvánvaló, hogy az egyházi élet főbb területei mind gyűjtőpontba kerültek. A lelkiséghez tartozó műfajok egy korai kiadványa egy imádságoskönyv, de a liturgia rendbetétele ugyanúgy feladat volt, mint a katekizmus megírása, az evangéliumok magyarázata, prédikációskötet kiadása, és természetesen a felekezetek közötti ellentmondások tisztázására a hitvitázó írások megjelenítése. A legkésőbb „forgalomba került” lelkiségi műfaj, az énekeskönyv volt. Ezen feladatok fölvállalása eredményezhetett akár püspöki kinevezést is, ugyanis a tárgyalt időszakban szerzőként a nagyobb aktivitást mutató személyek nem főpapként kezdték írói tevékenységüket. Ők a 16. század meghatározó alakjai, Monoszlói András, aki elsősorban vitairatokat adott ki, Telegdi Miklós, aki szinte valamennyi területen alkotott. Az ő nyomukban jár Pázmány Péter, akiről a számok tükrében is nyilvánvaló, hogy írói tevékenysége nem egyszerűen kiemelkedik mind saját korában, mind az egész 16–17. században, hanem egymaga majd többet alkotott, mint a többiek együtt. Ennek következménye, hogy hatását illetően sincs hozzá fogható. Megmutatkozik ez abban is, hogy írásai nemcsak olvasásra, de írásra is ösztönöztek másokat, így többek között kortárs püspököket is, Lépes Bálint, Balásfi Tamás működésére gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen. A Pázmány utáni püspökgenerációkban 1670-ig az a fajta aktivitás, amit az imént említettek mutattak, nem mutatható ki. Jellemző az az adat is, hogy a szerzőként is működő püspökök közül mindenki vagy Pázmány kortársa vagy elődje. Két kivételt említhetünk, egyikük Jakusics György, akinek minden bizonnyal egy társulati könyv fordítását köszönhetjük, illetve Széchényi György, akinek tevékenysége viszont a 17. század utolsó harmadában lesz hangsúlyos.

Nemcsak a szerzői aktivitás volt a legmagasabb a 17. század első felében, de a püspökök pártfogói, motiváló, mecénási tevékenysége is, vagyis amikor maguk nem írtak, de elérték, hogy mások alkossanak, s talán nem kisebb az érdemük így, mintha maguk is tollat ragadtak volna. Forgách Ferenc, Lósy Imre, majd Lippay György nevét feltétlenül meg kell említenünk abból a szempontból, hogy míg az előbbiek a praktikus oldal felől közelítettek, a hitviták ajánlásaiban szerepeltek, az egyház-szervezés, a liturgikus rend szabályozását felügyelték, addig Lippay inkább a hívek

lelki gondozásáról, lelki olvasmányokkal történő ellátásukról gondoskodott, szinte kiegészítve elődei tevékenységét, például a magyar szentek ünnepeit beépítve a liturgikus rendbe, illetve kiadva a *Cantus catholicit*.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a püspökök irodalmi tevékenységéből kirajzolódik a katolikus egyház története is. A 16. századi önmagára eszmélést a 17. század első felének megerősödése követi, amely a század második felében stabilizálódást mutat, ami egyértelműen az addig megjelent kiadványokból források.



*Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században*, szerk. SZELESTEI N. László Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport, 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkeségtörténeti tanulmányok, 24), 27–46.

Báthory Orsolya

## Pázmány Péternek szóló latin nyelvű ajánlások\*

A barokk irodalmi alkotások paratextusaira vonatkozó vizsgálatok az európai irodalomtörténet-írásban már több évtizedes múltra tekintenek vissza. A magyarországi prelimináriákkal foglalkozó szakirodalom a kétezres évekig jobbára egy-egy műre koncentrált, a teljesség igénye nélkül végzett vizsgálatokra épült. Kisebb-nagyobb forráskorpuszokat már Hargittay Emil és Heltai János is feldolgozott, de szisztematikus műfajmonográfia csak 2013-ban jelent meg Pesti Brigittától.<sup>1</sup> A méltán hiánypótlónak tekinthető *Dedikáció és mecenatúra...* a 17. század első felében keletkezett magyar nyelvű előzékszövegeket vizsgálja és rendszerezi retorikai szempontból, külön fejezeteket szentelve a prelimináriákban alkalmazott különféle toposzok tipologizálásának. Jelen írásomban módszertani fogódzóként használtam fel a monográfiát, minthogy a magyar nyelvű paratextusokon végzett vizsgálatok egy kisebb, latin nyelvű forráscsoport esetében is jól alkalmazhatók, és segítségükkel a két szövegcsoport közötti levélretorikai párhuzamok megfelelően kimutathatóak. A Pázmány személye köré szerveződő dedikációs leveleket már többen vizsgálták. Hargittay Emil és Bajáki Rita a Pázmány által írt előzékszövegeket vizsgálta.<sup>2</sup> Káldi György vasárnapokra szóló prédikációinak előzékszövegeit, köztük a primáshoz szóló dedikációt az azokban kibontakozó szerzői program szempontjából Gábor Csilla

---

\* A szerző a MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

<sup>1</sup> HARGITTAY Emil, *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajánlásaiban* = H. E., *Filológia, esztétika és retorika Pázmány Péter életművében*, Budapest, Universitas, 2009 (Historia Litteraria, 25), 191–197; HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655*, Budapest, OSZK–Universitas, 2008 (Res libraria, 2); PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2013.

<sup>2</sup> HARGITTAY, *Irodalomszemlélet...*, i. m.; BAJÁKI Rita, *Mit üzen Pázmány? = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft, 19–23.

ismertette.<sup>3</sup> Veresmarti Mihálynak az *Intő s tanító levél...* című művében olvasható, a már elhunyt érsek-bíboroshoz címzett ajánlásával Baricz Ágnes foglalkozott részletesebben.<sup>4</sup>

A Pázmánynak szóló latin nyelvű ajánlások közül kizárólag a 17. században keletkezett dedikációkat vizsgáltam, amelyhez kiindulási pontul a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* második kötete és Podhradczky József Pázmány-biobibliográfiája szolgált.<sup>5</sup> Ez utóbbiban olvasható a primásnak dedikált művek listája.

A legkorábbi ajánlást Lépes Bálint 1616 és 1617-ben megjelent, a négy végső dologról szóló kétkötetes művében olvassuk.<sup>6</sup> Lépes a lateráni kanonokok kongregációjához tartozó Gabriele Inchino *Prediche sopra i quattro Novissimi* (Velece, 1593) című prédikációs gyűjteményét ültette át magyarra, az eredeti olasz mű Anton Dulcken által készített latin fordítása (*Conciones de quatuor hominis novissimis...*, Köln, 1609) alapján.<sup>7</sup> Mindkét kötet elején olvasható egy-egy Pázmánynak szóló dedikációs levél (Epistola dedicatoria), amelyek megfelelnek az ajánlólevél retorikai sztenderdjének, minthogy felépítésük a dedikációs episztola korban szokásos gyakorlata szerint alakul.<sup>8</sup> Így mindkét *Tükör* dedikációjában azonos a megszólítás, amely követi a *salutatio* hagyományos tartalmi és formai (tipográfiai) sajátosságait, vagyis azokban felsorolásra kerül valamennyi rang és

---

<sup>3</sup> GÁBOR Csilla, *Káldi György prédikációi: Források, teológia, retorika*, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 24), 122–131.

<sup>4</sup> BARICZ Ágnes, *Veresmarti Mihály és hitvitái = „Tenger az igaz bitrülv való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...”*: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 85–92, i. h.: 91.

<sup>5</sup> *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635*, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1983; PODHRADCZKY József, *Pázmány Péter esztergami érseknek [...] élete*, Buda, 1836, 92–93.

<sup>6</sup> LÉPES Bálint, *Az balandó és ítéletre menendő teljes emberi nemzetnek fényes tükrö [..]*, Prága, Sessius Pál, 1616. (A továbbiakban LÉPES 1616). Uő, *Pokoltól rettentő és mennyei bodogságra édesgető tükrö [..]*, Prága, Sessius Pál, 1617. (A továbbiakban: LÉPES 1617).

<sup>7</sup> Bitskey István tanulmánya ismerteti Lépes fordításának előzményeit és vizsgálja a két művet mint az itáliai seicento-stílus hazai példáját. BITSKEY István, *Lépes Bálint és az olasz „seicento” stílus* = B. I., *Eszmé, művek, hagyományok (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 7), 148–160.

<sup>8</sup> Pesti Brigitta megállapítása szerint a „17. században a dedikációs episztolák retorikai felépítése tökéletesen megfeleltethető a német levélretorikai sémáknak.” Eszerint a magyarországi gyakorlatban is a dedikáció szerkezeti sémája öt, nagyrészt a középkorból hagyományozódott elemből (*salutatio, captatio benevolentiae, narratio, petitio, conclusio*) épült fel. PESTI 2013, (1. j.), 105.

titulus, megjelenésre pedig középre zárt szövegek a címzett nevének kiemelésével és egyre csökkenő betűmérettel.<sup>9</sup>

A *salutatiók*ban Lépes patrónusaként és mecénásaként („Domino et Mecaenati suo”) tünteti fel Pázmányt. Arra, hogy miként valósult meg a mecenatúra, sem a szerzőtől, sem más, a művön kívüli forrásból nem kapunk választ. A patrónusság viszont valószínűleg azon alapult, hogy Pázmány ösztönözte a püspök-kancellárt művének megírására.<sup>10</sup> (Meg kell jegyeznünk, hogy Pázmány nem kizárólag patrónusi szerepben van jelen a két *Tükör*ben. Lépes, aki Inchino, illetve Dulcken szövegét számos helyen jelentősen kibővítette a saját maga által felgyűjtött forrásanyagra támaszkodva, a *Kalauz*ból is átvett szövegeket.)<sup>11</sup> Az első kötet dedikációs levelének keltezése 1616. év Szent Mihály napja, vagyis mindössze egy nappal Pázmány kinevezése után Lépes már érsekként üdvözölhette könyvének patrónusát.<sup>12</sup> Az uralkodói nominációt a műve megjelenését megelőző kedvező előjelnek tekinti, és mint írja, örül, hogy a kötettel gratulálhat az elnyert méltósághoz.<sup>13</sup> A dedikáció *narratiós* része is követi a magyarországi gyakorlatban bevett, még a középkorból hagyományozott levélretorikai sémát, így a bevezetésben a téma megjelölése, illetve kifejtése gyanánt egy kisebb értekezést olvashatunk az *ars moriendi* műfajával kapcsolatban.

Platón szerint a filozófia a halálról való elmélkedés. [...] Isten jóságából van mind az elméleti, mind a gyakorlati filozófia az ember

<sup>9</sup> PESTI 2013, (1. j.), 106.

<sup>10</sup> A pokletről és mennyről szóló *Tükör* ajánlásából kiderül, hogy az első kötet megjelenését is Pázmány kezdeményezte. „Anno praecedenti, cum opusculum de Morte et Extremo Iudicio, vestra e Reverendissima e Celsitudini consecrassem, spoponderam hoc quoque volumen meum; et non meum; Meum, dispositione, elocutione et compendio. Non meum, primordio, sub Reverendissimae et Illustrissimae C. V. editum a me Auspicio, sacro eiusdem Nomini humiliter daturum, reverenter dicaturum, perenniterque consecraturum.” LÉPES 1617, (6. j.), A<sub>3</sub>[r–v].

<sup>11</sup> FÖRKÖLI Gábor, *A Kalauz helye a magyar vallásos antropológia történetében: Pázmány Péter érvei a katolikus Lépes Bálint és a református Margitai Láni Péter műveiben*, 19–24 = *Útmutató: Tanulmányok Pázmány Péter Kalauzjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 14), 9–29.

<sup>12</sup> Pázmány 1616. szeptember 28-án az Udvari Magyar Kancellária által nyilvánosságra hozott esztergomi érseki kinevezéséről épp Lépes Bálint számol be egyik levelében. TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*, Budapest–Róma, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, 13), 127. (A továbbiakban: TUSOR 2016).

<sup>13</sup> „Quod enim dignius augurium evenire mihi potuit secundum proverbium, quam occurus Boni Viri?”, [...] sinceritatem et gaudium animi mei in novae dignitatis accessione, Illustrissimae ac Reverendissimae Amplitudinis Tuae et amore moremque in pia gratulatione declare [!] haud aliter potui.” LÉPES 1616, (6. j.), [a<sub>3v</sub>]–[a<sub>4r</sub>].

számára, hogy azok szárnyára felkapaszkodva kerüljön vissza a csillagok ragyogó és gyönyörű székhelyére. Ez a visszatérés nem csak a halál kapuján való belépéssel történhet meg; mindazok, akik helyesen, vagyis keresztényi módon bölcsekednek evilági életük valamennyi tette és gondolata felől, abba az irányba terelődnek, hogy a helyes élet révén tudjanak jól meghalni, és a halára való helyes felkészüléssel legyenek képesek jól élni. Mivel tehát az evilági élet vége a boldog halál, és a halál vége a boldog élet, a halálról történő elmélkedés és az arra való felkészülés révén megtanulunk helyesen élni, és a helyes étellel felkészítjük magunkat az örökkévalóságra.<sup>14</sup>

Lépes szerint az ókori pogány filozófusok vajmi kevésé, közülük is leginkább még Seneca foglalkozott a témával, annak erkölcsi vonatkozásával leginkább, a végső dolgokról való gondolkodás mégis a katolikus egyházban, és annak ókeresztény szerzőinél (Ciprián, Jeromos, Ágoston és Lactantius) vált specifikus és hitelesen vizsgált kérdéskörre.<sup>15</sup> Lépesnek úgymond „kapóra jött”, hogy – mint írja – a császárral (II. Mátyás) és a királlyal kapcsolatos lelkipásztori feladatokról (curis sacrioribus) és a mindennapos szolgálatától távol, egyfajta nyugodt kikötőbe érkezve fordulhatott a hajlott kora miatt is mind aktuálisabbá váló téma felé.<sup>16</sup> Ezt követően mindössze megemlíti Gabriele Ichino művének Anton Dulcken által írt latin fordítását, mivel a szerzőről és a fordítóról, valamint a két *Tükör* konkrét keletkezési körülményeiről a magyar nyelvű *Előjáró levélben* ír.<sup>17</sup> Lépes nem hagyja ki a címzés indoklásának kötelező retorikai elemét sem. Az idevágó toposzjellegű,

<sup>14</sup> „Praeclare admodum et vere a Platone dictum est [...] Philosophia mortis esse meditationem. [...] summi Dei benignitate utraque Philosophia, tam Theorica, quam Practica, homini fuerit data, ut his ceu geminis alis sublatus ad lucidissimam pulcherrimamque Astrorum sedem reveheretur: hic autem reditus non nisi per mortis ianuam fieri queat; quicumque recte, hoc est, Christiane philosophantur, omnes vitae huiusce mortalis actiones et cogitationes eo referunt, ut recte vivendo bene mori, et bene moriendo beate vivere possint. Cum igitur praesentis vitae finis mors sit beata, mortisque rursus finis vita sit beata, de morte meditando et commentando recte vivere discemus, recte vivendo ad aeternitatem nos comparabimus.” LÉPES 1616, (6. j.), a[r–v].

<sup>15</sup> *Uo.*, a<sub>2</sub>–[a<sub>2v</sub>]

<sup>16</sup> „Postquam nimirum saepe numero optata spe otij sustentabar a Summi Caesaris et Regni curis sanctioribus ac quotidianis servitijs, quasi in portum quendam me recipiendo converteram me ad unum hoc studij, et simul solatij genus [...]” LÉPES 1616, a<sub>2</sub>–[a<sub>2v</sub>]. Ennek, a politikai parkoló pályára való tétellel való megelégedettségnek némileg ellent mond Lépes 1613-ban Thurzó Györgyhöz írt levele, amelyben arra panaszkodott hogy kancellárként nincs megfelelő befolyása a magyar ügyekre. TUSOR 2016, (12. j.), 226, 658. jegyzet.

<sup>17</sup> LÉPES 1616, (6. j.), 7–8.



a szokásra hivatkozó megnyilatkozáson túl<sup>18</sup> Lépes elmondja, hogy olyan, mind politikai, mind vallási tekintetben kellő súllyal rendelkező potentátra volt szüksége, aki művének megjelenése után nemcsak megvédi őt az irigyek, rosszakarók és gáncsoskodók gonoszságától, de képes vissza is verni azokat.<sup>19</sup> Ezt a retorikai közhelyet a pokollal és mennyei foglalkozó *Tükör* ajánlásában azzal variálja, hogy az első kötet megjelenése után már mintegy valóra vált jóslatként mutatja be az őt és írását érő gúnyolódásokat.<sup>20</sup> A második *Tükör*-ben ugyanakkor Lépes mintha már nem annyira az irigyek és rosszakaratú emberek erkölcsi rágalmaiktól tartott volna, hanem azoktól, akik a művét kritizálják. Azokra gondol, akiknek „csak akkora tehetsége van az íráshoz, amennyire mások megítéléshez mérik magukat, hogy teljesen híján vannak bármilyen egyéniségnek. Amikor pedig valamire képtelenek, mások ócsárlása révén akarják magukat úgy beállítani, mintha kiválóak lennének valamiben.” – írja.<sup>21</sup> A magyar nyelvű, és az itt tárgyalandó latin dedikációk *narratiós* egységében gyakran előfordult ez az általános toposz, amely azzal indokolja az ajánlás címzését, hogy a patrónus személye, neve, méltósága védelmül szolgál majd a művet rágalmozók kritikájával szemben.<sup>22</sup> Ugyanakkor ez a retorikai közhely kaphatott egy sajátos értelmezést a kortárs olvasókban, amennyiben többüknek eszébe juthatott a két *Tükör*-ben implikált erkölcsi-kegyességi eszmény és szerzőjük személyes életvitele között jelentkező diszkrépancia.<sup>23</sup> Több magyar

<sup>18</sup> A szokásra való hivatkozás első *Tükör*-ben: „ünnepélyes szokás” – „ob solennem consuetudinem”, a másodikban: „az antik pogány és kortárs szerzők természetes szokása” – „Vetus cum gentilitium, tum etiam nostri huius saeculi authorum innata consuetudo. A „közönséges szokásra” mint irodalmi tradícióra való hivatkozás szokásához lásd: PESTI 2013, (1. j.), 214.

<sup>19</sup> „[...] quaerendum mihi esset Mecaenas, et Patronus, qui celeberrimi sui nomini tutela, et eximiae auctoritatis clypeo, calumniantium improbitatem propulsaret atque retunderet; occurrerant plerique in Hungaria ex sacro ordine, qui et severiore hac contemplatione literarum commertium corrigerent aut temperarent [...], dum ex insperato splendor novus Illustrissimae et Reverendissimae Amplitudinis Tuae affulsit [...]” LÉPES 1616, (6. j.), a<sub>3</sub>. „Cum autem partim ob solennem consuetudinem, partim ob malevolorum ac invidiorum calumnias, qui aggressi et aspero supercilio [Julius SCALIGER, *Poetices*, Praefatio] labores pios aliorum damnare et nullo ipsorum merito labem aspergere, famamque lacerare adnuntur, quaerendum mihi esset Mecaenas et Patronus [...]” LÉPES 1616, (6. j.), [a<sub>2v</sub>]–a<sub>3</sub>.

<sup>20</sup> „Pollicebar et ego mihi non defuturos, qui clam vulgoque lucubratiunculas hasce meas, suggillationis contagio polluerent conculcarentque cujus igitur sub clypeo, tutius eas in lucem emittere possim, circumspexi.” LÉPES 1617, (6. j.), [A<sub>2v</sub>].

<sup>21</sup> „De ijs loquor, qui tanta ingenij secordia laborantes, tam aliorum judicijs addicti sunt, ut prorsus omni proprio spolientur; et cum aliquid scire assequi nequeant, aliena contemnendo, se aliquid praestare videri volunt.” LÉPES 1617, (6. j.), [A<sub>2v</sub>].

<sup>22</sup> Lásd a *Dedikáció és mecenatúra...* toposzgyűjteményét: PESTI 2013, (1. j.), 265, 377, 397, 398 stb.

<sup>23</sup> A Lépes életét kísérő botrányokra Bitskey István is utal. BITSKEY, *Lépes Bálint...*, i. m., (7. j.), 148.

főúr panaszkodott ugyanis már a két *Tükör* kiadása előtt Lépes botrányos életvitelére, emellett protestáns kapcsolatai miatt a császári udvarhoz közel álló magasabb egyházi körökben sem tartották megbízhatónak.<sup>24</sup>

A későbbiekben tárgyalt dedikációkkal ellentétben Lépes Pázmánynak szóló ajánlásaiban a *laudatio*s részek nem szolgálnak túl sok információval az érsek személyét, életpályáját illetően. Lépes nem használja fel például a nemzetséggel, származással kapcsolatos személyes dicstoposzokat, Pázmány anyai ágának (Massay/Maszlay) itáliai eredetét, valamint a család kiemelkedő nemesi tagjait sem említi, holott ezekkel tisztában volt az érsek szóbeli közlései alapján.<sup>25</sup> A nemesi leszármazásban lévő topikus lehetőséget a későbbiekben tárgyalt Kítonich János, illetve Jeremias Drexel aknázza ki.<sup>26</sup> Lépes általánosságban dicséri Pázmány érényeit, ugyanakkor nemcsak ez egyházi személyek laudációjában megszokott *pietas* és *fides* dicstoposzokat alkalmazza, hanem hangsúlyozza az új érsek tanbéli (doctrina) és világi ügyekben (civilis prudentia) megmutatkozó tudását egyaránt, többféle területen szerzett jártasságát, amely mind hozzájárul ahhoz, hogy Pázmány kiválóan vezesse a rábízott egyháztartományt.

Úgy vettem észre ugyanis, hogy valamiféle isteni támogatással, valamint minden jámbor és derék ember izzó vágyával és ítélete alapján szántak és hívtak a magyar katolikus egyház élére, ahol kegyességgel, hittel, csodálatra méltó tudományos felkészültséggel, az erények ragyogó összhangjával, gyakorlati érzékkel és a sokféle témában szerzett jártassággal irányítod a főegyházmegye ezen legfőbb, érseki székét, annak méltóságát gyarapítva és díszére válva.<sup>27</sup>

Pázmánynak az érseksége előtti pályájára vonatkozó dicsőítése sem tartalmaz konkrét biográfiai adatot, viszont az „ortodox igazság védelme” vélhetően

---

<sup>24</sup> Vö. TUSOR 2016, (12. j.), 119, 226–227. Lépest politikai téren gyenge, határozatlan férfinak és Thurzó György nádor „uszályvivőjének” tartották. FRANKL [Fraknói] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Pest, 1868, 177.

<sup>25</sup> Pázmány érseki kinevezését megelőző 1616. évi vizsgálat során tanúként hallgatták meg Lépest, ekkor közöl számos a leendő primással kapcsolatos információt. TUSOR Péter, *Az 1616. évi Pázmány-procészszerű tanúvallomásainak irodalomtörténeti vonatkozásai = Útmutató...*, 11. jegyzetben i. m., 99–114, i. h.: 102; TUSOR Péter, *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről: Családja, katolizálása, misszionálása (A Pázmány–Tiboldy archívum irataival)*, Budapest–Róma, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017 (Collectanea Vaticana Hungariae, classis II, 6), 137. (A továbbiakban: TUSOR 2017).

<sup>26</sup> Pesti Brigitta ismerteti a dicstoposzok quintilianusi felosztását. Ez alapján szerepel a *genus* és a *natio* a személyes dicstoposzok között. PESTI 2013, (1. j.), 137.

<sup>27</sup> LÉPES 1616, (6. j.), a3.

felidézte az olvasóban a primás protestánsokkal szembeni hitvitázó műveit (kiváltképp az 1613-ban kiadott *Kalauzt*), valamint a katolikus egyházért, illetve a jezsuita rend védelmében végzett politikai ténykedését.

Láttam, hogy már annak előtte is sokkal tartoztunk érényeidnek, munkádnak, nevednek, amikor az ortodox igazságot dicséretes állhatatossággal és a tanítással védted meg, [...].<sup>28</sup>

A dogmatikai felkészültség, a gyakorlati (esetleg jogi) ismeretek, a hitvédelem toposzok szintjén való említése szépen egybecseng azokkal a konkrétumokkal, amelyeket Lépes közölt a Pázmánnyal kapcsolatos kánoni kivizsgálás során felvett tanúvallomásában. A püspök-kancellár az 1616-os meghallgatásakor kiemelte a leendő primásnak az 1611-es nemzeti zsinaton való kulcsszerepét, a primási udvarban zajló tárgyalásokon való részvételét, valamint kitért közéleti szereplésére, nevezetesen a templomokban és az országgyűléseken tartott nyilvános előadásaira (*publicae lectiones*) is.<sup>29</sup>

Az érsek érényei még topikusabb formában, vagy inkább valódi toposzokként jelennek meg a második, túlvilággal foglalkozó *Tükör* ajánlásában.

Nálad mi kedvesebbet látna drága hazánk? A kereszténység oszlopa vagy. Isten után te vagy (nem udvarlársképpen mondom) a régi üdv helyreállítója. Te vagy az Egyháznak Isten akarata révén a mennyből alászállt sziklája. Te vagy az, akit Isten arra szánt, hogy legtapasztaltabb fő kormányosként és legjobb harcosként vezesd hajóját megannyi hullámon keresztül.<sup>30</sup>

A dedikáció befejező részében, a levélretorikai hagyománynak megfelelő *petitio*ban<sup>31</sup> Lépes saját egyházi-világi pályafutását vázolja fel annak ürügyén, hogy mi mindent köszönhet Nagyszombatnak, a frissen kinevezett érsek (ideiglenes) székhelyének. A *petitio* elején engedélyt kér Pázmánytól, hogy hadd vallja magát Nagyszombat szülöttének, mivel az üdvösségre vezető lelki fejlődése („*primordia lucis immortalis*”) ott vette kezdetét, a nagyszombati szemináriumban tanult, és

<sup>28</sup> *Uo.*

<sup>29</sup> TUSOR 2017, (25. j.), 70, 137–138.

<sup>30</sup> „Quid enim Te Patria charissima vidit carius? Tu Christianae Reipublicae columen. Tu post Numen Divinum (absit assentatio) pristinae salutis restaurator. Tu tanquam e Coelo divinitus delapsa Ecclesiae petra. Tu es, quem Deus naviculae suae tanquam Archithalassum peritissimum et antesignatum optimum, tot tantisque fluctibus voluit praeponere.” LÉPES 1617, (6. j.), [A<sub>2v</sub>]-A<sub>3</sub>.

<sup>31</sup> PESTI 2013, (1. j.), 106.

pappá is ott szentelték.<sup>32</sup> Lépes legkorábbi papi hivatalaként a zólyomi és nyitrai főesperességet (1593) jelöli meg. A következő állomás említése viszont adalékul szolgálhat az eddigi Lépes-életrajzokhoz, amennyiben a püspök arra utal, hogy a Pálffy Miklós főkapitánysága alatt álló Érsekújvár (1598–1600) katolikus katonáinak lelki gondozását látta volna el, vélhetőleg tábori lelkészként.<sup>33</sup> Ezután nyerte el „a felséges császár kegyéből” a tinini (1605), majd a veszprémi (1608. április 9.) végül a nyitrai (1608. április 19.) püspökségeket, amelyeket a kancellárság (1609) követett. Minden dicsősége azonban – írja Lépes – legalább annyira illeti a tiszteletreméltó esztergomi káptalant (amelynek 1593 óta esztergomi kanonokként ő maga is tagja volt), mint őt.<sup>34</sup>

Az időben következő Pázmánynak szóló ajánlást Kítonich János (1560–1619) jogi művének paratextusaként olvassuk.<sup>35</sup> Kítonich hivatali pályája csúcán „a királyi ügyek igazgatója és a Szent Korona ügyésze” volt.<sup>36</sup> Szakmai írása, a *Directio methodica* a korabeli peres eljárások összefoglaló gyűjteményeül, funkciója szerint a perrendtartás tankönyvéül szolgált, és Werbőczy *Hármaskönyve* mellett ez volt a leginkább használatban lévő, a régi magyar büntető perjogot tárgyaló mű.<sup>37</sup> A magyar törvénytár függelékei közé is felvett munka a hazai jogegységesítés és jogbiztonság megteremtésére irányuló, 16. században megkezdett programot folytatta, annak szellemében foglalta össze az eljárási jogot, és kísérte meg a

---

<sup>32</sup> LÉPES 1616, (6. j.), [A<sub>5v</sub>].

<sup>33</sup> „[...] ad ipsum laudis et gloriae fastigium, pleno iam gradu adspirare et contendere cuperem, et sacro coetui militiae Vyvariensis clavum ac habenas tunc foeliciter Illustrissimo beatae recordationis Duce Nicolao Pálffy moderante operam pro facultate mihi data, multo tempore magna cum docendi voluptate navarem [...]” LÉPES 1616, (6. j.), [b<sub>2r</sub>–v]. Tusor Péter azzal az új adattal egészítette ki az addig ismert életrajzot, hogy Lépes 1603-ban tábori lelkész is volt. TUSOR 2016, (12. j.), 225.

<sup>34</sup> LÉPES 1616, (6. j.), [b<sub>2v</sub>].

<sup>35</sup> KÍTONICH János, *Directio methodica processus iudicariū inuris consuetudinariū in clyti Regni Hungariae*, Nagyszombat, 1619. A mű későbbi kiadásainak, köztük a magyar nyelvű fordítás felsorolását lásd: WENZEL Gusztáv, *Kítonich János m. jogtudós jellemzete*, Új Magyar Múzeum 2/2 (1851–1852), 19–20.

<sup>36</sup> „A jogügyigazgató királyi szervként működött a középkor óta, 1774-től hivatali szervezet is társult hozzá. Hatáskörébe tartozott a korona, a király képvisellete, amely során örködött ezek jogai felett magán- és közjogi érdekek esetén: feladatkörében felperesként vagy vádlóként szerepelt. A vádfunkciót a király személyét és az államrendet veszélyeztető bűncselekmények, pl. felségsértés, a kincstár érdekei elleni támadás, pl. pénzhamisítás esetén gyakorolta a jogügyigazgató. Ő járt el a kincstár képviselétében az olyan peres ügyekben is, amelyekben az anyagilag érdekelve volt, a királyi monopóliumok védelmében.” NÁNÁSI László, *Az ügyész funkció a rendi kori Magyarországon*, Magyar Közigazgatás, 2017/4, 222.

<sup>37</sup> WENZEL Gusztáv, *Kítonich János... i. m.*, (35. j.), 14–37. SZABADFALVI József, *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei*, Debreceni Szemle, 2008/4, 471.

*Hármaskönyv* homályos és ellentmondásos helyeinek tisztázását a gyakorlat számára.<sup>38</sup> A *Directio* a „joggyakorlat bibliájának” számított egészen 1723-ig, amikor is III. Károly bírósági reformja elhalványította jelentőségét.<sup>39</sup> Kitionich a művet egyszerre ajánlotta Pázmány Péter esztergomi érseknek és Forgách Zsigmond nádornak, akiket a címzésben patrónusaiként és a kiadás mecénásaiként jelölt meg. A *Praefacio* címet viselő előzékszövegben keveredik a két prelimináriaműfaj, a dedikációs levél és az előbeszéd funkciója, így inkább dedikációs előbeszédnek tekinthetjük a szöveget.<sup>40</sup> Minthogy külön előjáró beszéd nincs a mű elején, így a dedikáció *narratiós* részének bevezetésében szokásos témaismertető értekezés hosszabb és részletesebb a megszokottnál. Kitionich a dedikáció elején művének fontos, hiánypótló voltára hívja fel a figyelmet. A középkori és újkori államelméleti fejtegetésekben gyakran előforduló kifejezéssel az államot politikai testnek („*corpus politicum*”) nevezi, amelynek élő tagjai („*viva membra*”) a honpolgárok („*cives patrios*”) kénytelenek különleges nehézségekkel megbirkózni a bírósági ügyekben, holott igencsak hasznos és fontos lenne számukra, hogy tudják, a peres eljárás során mit kell tenniük és hogyan kommunikálnak. Az állam=test metaforát bontja tovább Kitionich, amikor a törvényeket a normális egészségi állapot és egyensúly fenntartóiként, a testet átjáró éltető szellemként írja le.<sup>41</sup> Hiába ismerjük azonban a törvényeket – írja Kitionich –, ha nem vagyunk tisztában azok módszeres és gyakorlati alkalmazásával („*methodum et praxim*”), mert sem nem olvastunk, sem nem hallottunk azokról. Kitionich harmincévnyi jogászti tapasztalattal a háta mögött azon fáradozott, hogy ne csak a jogszabályokat, de azoknak az általános joggyakorlatban való alkalmazását és

<sup>38</sup> A jogalkotás egységesítését szolgálta a jogforrások (jogszabályok, szokásjog) összegyűjtése, rendszerezése. Így jött létre a *Hármaskönyv* (1517), majd a *Négyeskönyv* (1553) és a magyar dekrétumokat összegyűjtő *Corpus Juris Hungarici* első kiadása is (1584). MEZEY Barna, *Magyar jogtörténet*, Budapest, Osiris, 2007<sup>4</sup> (Osiris tankönyvek), 50. A *Directio methodica* 1619-es kiadása tartalmazza a *Centuria contrarietatumot*, amely a *Tripartitum* ellentmondásainak feloldására szolgált. A *Directiót* 1734-től a *Corpus Juris Hungarici* állandó mellékleteként közölték. WENZEL, *Kitionich János...*, (35. j.), *i. m.*, 20.

<sup>39</sup> KÁLLAY István, *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848*, Budapest, Osiris, 1996, 90. WENZEL, *Kitionich János...*, *i. m.*, (35. j.), 14–15.

<sup>40</sup> Vö PESTI 2013, (1. j.), 18.

<sup>41</sup> „*Magna multorum [...] et quidem frequens illa querimonia, Rempublicam hanc nostram ejusque tanquam politici corporis viva membra, Cives patrios intelligo, singularem in iis rebus difficultatem experiri, in quibus utilissima, imo plane necessaria esset dicendi agendique facilitas; hoc est leges nostras, quibus [...] quadam quasi eucrasia et simmetria in se ipsa temperata [...] vivisque spiritibus toto corpore diffusis, animata vivit, viretque Respublica [...].*” KITIONICH 1619, (35. j.), a2[r]–[a2v].

vizsgálatát is közvetítse a téma iránt érdeklődőknek.<sup>42</sup> Műve megírásában az igazságszolgáltatást megzavaró korabeli háborús, polgárháborús események (gondolhatunk itt a tizenöt éves háborúra, illetve a Bocskai-felkelésre) is ösztönöztek, mivel „a fegyverek között a peres eljárások rendje könnyen feledésbe merül, ha az nincs lejegyezve.”<sup>43</sup> Kitionichot ebben, amint azt maga írja, a három nyolcados törvénytudományon szerzett tapasztalatai segítették.<sup>44</sup> A bevezető értekezést a szerző művének szerkezeti ismertetésével zárja. A *Directio* tizenkét fejezetre osztva tárgyalja azokat a kérdéseket, amelyek akár az egyházi, akár a világi (vármegyei) ítélkezés folyamán gondot okozhatnak a joghallgatók számára. Ehhez csatolta hozzá a *Tripartitum*ban lévő ellentmondásos, kétségekre okot adó helyek magyarázatát, a *Centuria contrarietatum*ot. Művének bemutatása után Kitionich rátér a tulajdonképpeni dedikációra. Az ajánlás Pázmány Péternek és Forgách Zsigmondnak történő címzését, Lépeshez hasonlóan az irigyekkel szembeni védelem óhajával indokolja.<sup>45</sup> Az ország két nagyjavadalmasának neve a szerző védelmét („defensionem”) szolgálja, de művének díszére („ornamentum”) is válik. Az uralkodó sem maradhat említés nélkül, a két dedikáltat a „felséges ausztriai Nap” állandó sugárzása is beragyogja.<sup>46</sup>

Az általános dicséretet követően Kitionich rátér Pázmány egyénre szabott laudációjára, az ún. személyes dicstoposzokra. Ezekben fontos szerep jut a primás „születés előtti erényeinek”, a származásnak (genus), vagyis a nemesi ősből fakadó presztízisnek.<sup>47</sup> Kitionich Pázmány felmenőivel kapcsolatos okleveles

<sup>42</sup> „[...] annis videlicet plus minus triginta, quibus illi operam atque industriam meam addixi, illum principali curae meae scopum posui, ut non tantum leges, sed et legum usum, qui diuturna consuetudine, et observationibus, veluti canalibus quibusdam hauritur, [...] transfunderem in alios, ejus rei et capaces et cupidos.” *Uo.*, [a3v].

<sup>43</sup> „[...] inter arma [...] facile in oblivionem veniant, si non conscripti extant tenores in foro procedendi, [...]” *Uo.*, [a4r].

<sup>44</sup> Kitionich az 1610. és 1612. évi Pozsonyban, valamint az 1611-ben Eperjesen tartott nyolcados törvénytudományon szerzett tapasztalatait használhatta fel. WENZEL, *Kitionich János... i. m.*, (35. j.), 25. Az országgyűléseken kívüli bírósági időszakokkal (iudicia octavalia) kapcsolatos gyakorlatról lásd: PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században*, Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok), 20, 2013, 24.

<sup>45</sup> „[...] ejus mihi patrocinijs securitas quaerenda fuit, cujus auspicijs, veluti tutelari umbone protegerer, et objecta invidentium aestibus magni nominis et favoris umbra, tutus essem et ego, et hoc quidquid est laboris literarij.” KITIONICH 1619, (35. j.), [b1v].

<sup>46</sup> „Neque haec irritum meo voto, est enim vobis et autoritas prona et prompta ad defendendum, et splendor tam natus, quam qui in vos ab Austriaco Augustoque Sole merito vestro effusus est ad irradiandum perennante fulgore.” *Uo.*, [b1v].

<sup>47</sup> Az emberekre vonatkozó dicstoposzok Quintilianus-féle felosztását lásd: PESTI 2013, (1. j.), 134.

anyagban talált információkkal kedveskedik az érseknek. Pázmánynak bizonyosan nem volt ellenére a dicséret ezen fajtája, mivel a hazája, pontosabban a magyar rendek iránti hűségét kétségbevonó vádak is felmenőivel, a család Szent István koráig (a Hont-Pázmán nemzetségig) visszanyúló voltával cáfolja Thurzó György nádorhoz írt levelében.<sup>48</sup> Kitionich beszámol arról, hogy saját szemével látott egy eredeti, 1319-es oklevelet, amely szerint I. Károly király egy lovagi tornán lezajlott lándzsajáték alkalmával véletlenül három fogát verte ki Pázmány György gróf fiának, István mesternek, kinek cserébe három falut, Povsát, Somogyot és Somot adományozta királyi hatalmánál fogva.<sup>49</sup> Ezek a települések Kitionich korában is a Pázmány család tulajdonában voltak.<sup>50</sup> A szerző azt az oklevelet is említi, amelyben I. Mátyás 1465-ben Pázmány András nevű dédapját és annak fivéreit a család valamennyi, már az őseik által is tulajdonlott birtokában („Bona omnia familiae Pázmányianae”) megerősítette, és „új adomány” címén („titulo novae donationis”) rájuk ruházta.<sup>51</sup> Az uralkodó a Pázmány család tagjainak a király és a korona iránt

<sup>48</sup> A Pázmány-genealógiával kapcsolatos kutatások újabb eredményeiről Kanász Viktor megjelenés alatt álló tanulmánya számol be. Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy betekinthessem a cikkbe. KANÁSZ Viktor, *Újabb adalékok Pázmány Péter családjának történetéhez*, A Magyarországi Intézet 2019-es Évkönyve, szerk. BERTA Péter, Budapest, 2020, sajtó alatt). A leszármazással foglalkozó történészek munkáját segíti, hogy Pázmány tudatosan ápolta felmenőinek emlékét, számon tartotta a család genealógiáját, a családi levéltárat egyben tartotta és gondoskodott annak megőrzéséről (TUSOR 2017, (25. j.), 253–254). A neves magyar történelmi családokból kikerült felmenők nemcsak presztízst jelentettek számára, de a rájuk való hivatkozással cáfolhatta a vádak, miszerint a magyar rendek ellen szervezkedne (FRANKL, *Pázmány Péter...*, (. j.), 216–219). A szakirodalom által sűrűn hivatkozott „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat ...” kezdetű levélrészletben Pázmány maga említi a Massai-, Csáky-, Artándy- és Czibak-családokkal való „attyafiságát”. (Pázmány Thurzó György nádorhoz, Prága, 1616. augusztus 20. = *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*, I, s. a. r. HANUY Ferenc, Budapest, 1910, nr. 32.) Franz Dietrichstein bíboroshoz írt levelében (Pozsony, 1634. december 5.) konkrétan említi családjának a Hont-Pázmány nemzetségre visszamenő eredetét. „[...] familiola ista a tempore Sancti Regis Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pazman ductor militiae venerat) hucusque perpetua successionis serie propagata [...]” *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*, II, s. a. r. HANUY Ferenc, Budapest, 1911, nr. 916, 532. (A továbbiakban: PPÖL II).

<sup>49</sup> Kitionich is inkább a váradi káptalan másolatában megmaradt oklevelet láthatta. Az 1319. június 8-án kelt oklevélhez lásd: *Anjou-kori Oklevéltár, V: 1318–1320*, szerk. KRISTÓ Gyula, Budapest–Szeged, 1998, nr. 481. A váradi káptalan Báthory Zsigmond parancsára kiadott beiktatólevelében lemásolt oklevelet (TUSOR 2017, (25. j.), 348) teljes egészében közli Miller Jakab Ferdinánd. *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány [...]*, ed. Iacobus Ferdinandus MILLER, I, Budae, 1822, VII–IX, h) jegyzet. Miller megemlíti, hogy Kitionich is megemlékezik az adományról.

<sup>50</sup> KITIONICH 1619, (35. j.), b2.

<sup>51</sup> Pázmány András, Péter és Mihály kapták a *nova donatió*t Bihar megyében lévő birtokaikra (mai nevükön: Panasz, Tóttelek, Szomajom, Belényesszentmárton, Pusztajlak, az egykori Szentdienes, Somogy pusztá). Az oklevelet Báthory Kristóf parancsára 1579-ben készült másolatában közli TUSOR 2017, (25. j.), 347–348. A *nova donatio* szoros értelemben oly adomány, amelyben valamely

megnyilvánuló érdemeire való tekintettel, [Vitéz] János esztergomi érsek közbenjárására tette meg az adományt.

Kitonich Pázmány édesanyjára vonatkozó adatokkal is szolgált. Közli, hogy Massay Margit az itáliai Massai örgrófi család Magyarországra betelepült tagjainak leszármazottja.<sup>52</sup> A Pázmány familia házasság révén a híres Csáky családdal is rokonságba került, amennyiben az érsek nagyanyja, Csáky Gábor leánya, és Miklós testvére, Csáky Katalin volt.<sup>53</sup> A Csákyak közül négyszáz évvel azelőtti időktől kezdve több erdélyi vajda is kikerült.<sup>54</sup> A primás dédanyja – írja továbbá Kitonich –, Pázmány János felesége, Ártándy Katalin (Kata) volt, leánytestvére annak az Ártándy Pálnak és Balázsnak, akiket Lodovico Gritti a legnagyobb kegyetlenséggel végeztetett ki, csak azért, mert Ferdinánd királyhoz csatlakoztak, nem pedig Szapolyai Jánoshoz.<sup>55</sup> A primás felmenőinek nagyszerűségét (decora) bizonyító adatokat

---

nemesi jószág erőtlen (kétséges) jogú birtokosa akkor részesült, midőn elődei is már a jószágnak hosszas és békés birtokában voltak. Célja az volt, hogy a birtokos magát a lappangó királyi jogra nézve biztosítsa. A *nova donatió*ról lásd: ENGEL Pál, *Nagy Lajos ismeretlen adományreformja*, Történelmi Szemle, 1997/2, 137–158.

<sup>52</sup> KITONICH 1619, (35. j.), b2. Pázmány anyai ágának olasz eredete nem igazolható. TUSOR 2017, (25. j.), 22; Massay Margit genealógiáját lásd *Uo.*, 2. melléklet.

<sup>53</sup> Pázmány Péter apja, Miklós éppen ezen rokonság miatt indította meg a Csákyakkal szembeni pereskedést, ugyanis a Kitonich által is említett Csáky Kata részére testvére, Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedet. A Csáky-örökséget folytatott per részletes tárgyalását lásd: TUSOR 2017, (25. j.), 284–286.

<sup>54</sup> Kitonich azért ír négyszáz évet, mert a Csáky családot sokáig a Csák nemzetség egyik elágazásának tartották. (Nagy Ivánnál is így szerepel: NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, III, Pest, 1858, 67.) Ez alapján a Csákyak közül a következők voltak vajdák: Csák nembeli II. Máté (†1283–1284) az 1270-es években többször, Csáky Miklós 1402–1403, 1415–1426 időszakokban, Csáky László pedig 1426–1437 között volt erdélyi vajda. (Karácsonyi már felveti a Csákyak ma már elfogadott Zsidó nemzetségből eredeztetett származását. KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3/1, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 161.)

<sup>55</sup> Az Ártándyakkal való rokonsághoz lásd a genealógiát: TUSOR 2017, (25. j.), 2. melléklet. A Kitonichtól leírtakkal ellentétben Ártándy Pál és Balázs a mohácsi csata után mindketten Szapolyai hívei lettek, Ferdinánd ezért is fosztotta meg őket több birtokuktól, így pl. Kerekitől, felségsértés miatti jószágvesztésre ítélve a családot. A fivérek igen hamar Szapolyai legbensőbb hívei lettek, visszakapták Kerekit és további birtokokkal gyarapodtak. Mindkét fivér azonban ellenzékbe szorult, amikor nem támogatták Lodovico Gritti kormányzóvá választását. Gritti árulás vádjával börtönbe vetette, majd 1531. január 10-én Budán lefejeztette őket. BÁRÁNY Attila, *Adalékok az Ártándiak családi történetéhez*, Turul, 76 (2003)/1–2, 28–29. Pázmány Ártándy Pál és Balázs kivégzésében isteni büntetést látott, mert a testvérek egyházi jószágot foglaltak el. Kerekit, amelyért a Pázmány rokonság később pereskedni kezdett, Szapolyai János vette el az egyháztól, és adta az Ártándyagnak. Márpedig „mert valaki az egyházi jószágban részt veszen, nem kell hinni, hogy valaha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen” – írja Pázmány rokonának, Veér Györgynek szóló levelében, 1631 novemberében. (PPÖL II, (48. j.), nr. 692, 223.) Szerinte „világi



– mint írja – nem üres szóbeszéd alapján közölte, hanem „régí és eredeti iratárakból” gyűjtötte ki („non vano a me rumore hausta, sed ex vetustis ac originalibus Tabulariis eruta”).<sup>56</sup> Egészen Szent István király államalapítását segítő Pázmán lovagig vissza tudná vezetni a Pázmányok családfáját, de „mert a nemzetséget és az ősoket, és azokat, amik nem a mi tetteink, aligha gondolnám magunkénak” – írja, ettől itt eltekint.<sup>57</sup> Közismert, hogy Pázmány maga is nagy gonddal gyűjtötte össze és gondozta a családi leszármazását bizonyító okleveleket, és családi levéltárának nagy része ránk is maradt a primási levéltárba inkorporálva.<sup>58</sup>

Kitonich a címzett „születés előtti erényeinek” tárgyalása után tér rá dedikáltjának a „saját korában szerzett érdemeire.”<sup>59</sup> A személyes erények közül Kitonich a nevelés és az iskolázottság (*educatio et disciplina*) dicstoposzait alkalmazza Pázmány laudációjában.<sup>60</sup> Kiemeli a primás tanulmányainak állomásait, Ausztriával és a jezsuita renddel kezdve a felsorolást. Mint írja, a Jézus Társasága legkiválóbb tagjai viseltettek iránta jóindulattal és jószolgálatot neki fényes jövőt. Rómában már fiatalon hírnevet szerzett magának a kontroverziorodalmi gyakorlatokban (*oppugnans literarii exercitii*) és a diputálás (*defenderes disputando*) terén.<sup>61</sup> Iskolai

---

bűnökért azt nem érdemlették volt, hogy Budán fejeket szedjék.” Pázmány hasonló szellemben értelt az egyházi birtokok Bethlen Gábor általi szekularizálása ellen a *Vindiciae ecclesiasticae* (1620) című pamfletjében. A röpirat ötödik fejezetében írja, „hogy az Istennek szentelt vagyont elvétele és világiaknak történő odaítélése minden isteni és emberi joggal ellentétesen, minden törvénynek ellentmondva történik, mert Istentől való törvény, hogy ha egyszer az emberek valamit felajánlottak Istennek, azon már változtatni nem lehet.” Ezt a tételt a Szentírásból és különféle egyháztörténetiroktól (Cassiodorus, Zonaras stb.) vett, az egyházi vagyont megsértő személyt halállal sújtó isteni ítéletet bemutató példákkal igazolta a röpiratban. PÁZMÁNY Péter, *Vindiciae ecclesiasticae, quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta divinis humanisque legibus contraria ipso jure nulla esse demonstrantur* [...], Bécs, Wolfgang Schump, 1620, 26–27.

<sup>56</sup> Nem tudjuk, Kitonich itt mely *tabularium*okra gondol. Az általa említett oklevelek megvoltak a váradi hiteleshelyi levéltár protocollumaiban, ám ezek talán elpusztultak 1598-ban a város Szaturdzsi Mehmed vezetése ostromakor. Más vélemény szerint a levéltár megsemmisülése csak az 1660-os ostrom után következett be. TUSOR 2017, (25. j.), 291. Pázmánynál viszont biztosan megvoltak a Kitonich által hivatkozott iratok, mert 1617 augusztusában vette át a családi archívumot Nagyszombatban Péchy Simon erdélyi kancellártól. *Uo.*, 253–254.

<sup>57</sup> „[...] quin et ad eum usque fortasse Pazmannum, qui Sancto Stephano Primo Regi nostro rem Christianam in Hungaria fundanti e Germania auxilio accurrit, generis tui originem transcribere possem. Sed cum genus et Proavos, et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra putem, ea lubens praetero.” KITONICH 1619, (35. j.), [b<sub>2v</sub>].

<sup>58</sup> TUSOR 2017, (25. j.), 255.

<sup>59</sup> Vö. PESTI 2013, (1. j.), 134.

<sup>60</sup> *Uo.*, 140.

<sup>61</sup> KITONICH 1619, (35. j.), [b<sub>2v</sub>]–b<sub>3</sub>. Óry Miklós szerint Kitonich itt érdekes kortörténeti adattal szolgál „arra nézve, hogy Pázmány oroszlánkörmeit már római tanulmányi évei alatt felismerték.”

tanulmányai után a primás oktatói tevékenységét dicséri Kitonich. A grazi egyetem hírnevét filozófiai és teológiai előadásaival öregbítette. Számos különféle nemzeti-ségű, nem nemesi származású hallgató köszönhette neki, hogy a magiszteri fokozat elnyerése után akár a jezsuita rend, akár az élet más területének kiválóságai lettek, és így sok más tekintetben a katolikus ügy hasznára váltak.<sup>62</sup> Kitonich Pázmány irodalmi tevékenységét is laudáció tárgyává teszi.

Hány, immár külhoni ember is emleget téged dicsérőleg és hányan forgatják híres, akár latinul, akár anyanyelveden írt műveidet, amelyek nemcsak hogy nagyon hasznosnak bizonyultak, de a Magyarország iránti csodálatot is kivívták.<sup>63</sup>

Dicséri továbbá Pázmány szóznoki képességeit. A koronaügyész szerint – és itt véleménye némileg megegyezik a Lépes Bálint tanúvallomásában elmondottakkal – az érsek prédikációi (concionantem), (országgyűlési) „tanácsoló” beszédei (consulentem), valamint a politikai tanácskozásokon való felszólalásai (consultantem) egyaránt kivívják a csodálatot. Személyisége, felkészültsége, tapasztalatain alapuló könnyed és világos logikája, a kifejtést szolgáló ékesszólása, gondolatmenetei révén nyeri meg magának hallgatóságát.<sup>64</sup>

Jeremias Drexel mariológiai traktátusa első részének Pázmányhoz címzett ajánlásában a dedikációt – Kitonichhoz hasonlóan – az érsek-bíboros genealogikus erényeivel, majd később a személyes kvalitásai révén elnyert érdemeivel, biográfiai adatokkal indokolja.<sup>65</sup>

---

ÓRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, szerk. BERZSÉNYI Gergely, Piliscsaba, Pázmány Péter Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 5), 133. Pázmány egyébként az 1593-as tanév nyári szemeszterétől 1596 júliusáig végezte teológiai tanulmányait Rómában. *Uo.*, 140.

<sup>62</sup> KITONICH 1619, (35. j.), b<sub>3</sub>. „Postea vero Graecensem in Styria magni nominis Academiam, philosophicis atque theologicis, et quidem diuturnis praelectionibus tuis, tanto fructu cumulasti, ut multos a te optimo Magistro, non degeneres discipulos, tuo quasi ex sinu, tua certe ex disciplina emiseris, qui vicissim alibi, diversis scilicet in Regnis atque Provinciis, vel doctissimos Magistros agerent, in eadem quae te aluit Societate, vel alio vitae instituto praemultis aliis prodessent Reipublicae Christianae.”

<sup>63</sup> „Quot te, et quam praeclara tua opera alia latina, patrii idiomatis alia, quae jam in manibus et ore etiam exterorum hominum summa cum laude versantur, non tantum utilissimum, sed et admirandum reddiderunt Hungariae [...]” *Uo.*, b<sub>3</sub>.

<sup>64</sup> „[...] quae sive libros tuos legat, sive te concionantem, consulentem, aut consultantem audiat, attonitiss in te, tuaque doctrina, atque summorum experimentorum facillima lucidissimaque ratione, explicatrice eloquentia, cogitationibus defigitur, [...]” *Uo.*, b<sub>3</sub>–[b<sub>3v</sub>].

<sup>65</sup> Jeremias DREXEL, *Rosae selectissimarum virtutum, quas Dei Mater Orbi exhibet*, I, Antwerpen, Jan Cnobbaert, 1636. (A továbbiakban: DREXEL 1636).

A *Rosae selectissimarum virtutum* ajánlását és az abban foglalt laudációt Hargittay Emil vizsgálta igen alaposan, annak minden vonatkozását feltárva, így itt el is tekinthetők a dedikáció ismertetésétől.<sup>66</sup> Egyedül csak a Drexelnél olvasható és Kitionichsal párhuzamba állítható genealógiai adatokra hívnám fel a figyelmet. Drexel ajánlásában olvasható egy *panegyris*re történő utalás, amely alapján Hargittay Emil feltételezi, hogy még Pázmány életében lehetett egy, az érsek-bíboros tetteit és érdemeit megörökítő, mindenfelé terjesztett *panegyris* vagy *elogium*, amely később az Alegambe-féle jezsuita lexikonba is bekerült.<sup>67</sup> Az Egyetemi Könyvtár Kaprinai-gyűjteményében van is egy Pázmányra vonatkozó *Elogium*, amelyet Bitskey István közölt egy olasz nyelvű tanulmányában.<sup>68</sup> A kéziratban maradt méltatás és Drexel ajánlása közötti kétlapnyi egyezést ugyanakkor Pázmány életpályájára vonatkozó adatoknál látjuk, a genealógiával kapcsolatos információkat valahonnan máshonnan szerezhetette meg Drexel. Esetleg kezébe kerülhetett Kitionich műve, bár nem valószínű, hogy a német jezsuitát a magyar perrendtartás érdekelte volna. Valószínűbb, hogy Drexel magától Pázmánytól informálódott,<sup>69</sup> ahogy talán már Kitionich figyelmét is maga az érsek hívhatta fel bizonyos adatokra.

Mindenesetre érdekes lehet egymással párhuzamba állítva nézni a két ajánlás genealógiai adatait.

KITONICH, <i>Directio methodica</i>	DREXEL, <i>Rosae selectissimarum virtutum</i>	Kézirat <i>Elogium</i> <sup>70</sup>
Matre, ex qua Te Nicolaus Pater suscepit, Margaretham Massai habuisti, Illustri illa Massai familia ortam, cui	Hic Pater clarissimus, Nicolaus Pazmanus, hic Margarita Massaia, ex Marchionibus Massae	P. Nicolao Pazmano e vetustissima Huntpazmaniorum Prosapia, Matre

<sup>66</sup> HARGITTAY Emil, *Egy kultusz kezdetéhez: Jeremias Drexel SJ Pázmányról 1636-ban* = H. E., *Filológia...*, (1. j.), 181–187.

<sup>67</sup> „Te ingenio (ut in summa Panegyris tuae copia, siccissime tantum incedam) [...]” DREXEL 1636, (65. j.), A4. Idézi: HARGITTAY, *Egy kultusz...*, i. m., (66. j.), 184. A már valószínűleg 1634 előtt elkészült *elogium* Alegambe és Czvittinger műveiben való hagyományozódásáról bővebben: Uo., 184–185.

<sup>68</sup> István BITSKEY, *Un panegirico sconosciuto in lingua latina su Péter Pázmány nominato cardinale* = „Una pastorale della comunicazione”. *Italia, Ungheria, America e Cina: l’azione dei Gesuiti dalla fondazione allo scioglimento dell’Ordine*, a cura Diego POLI, Roma, „il Calamo” 2002, 443–449.

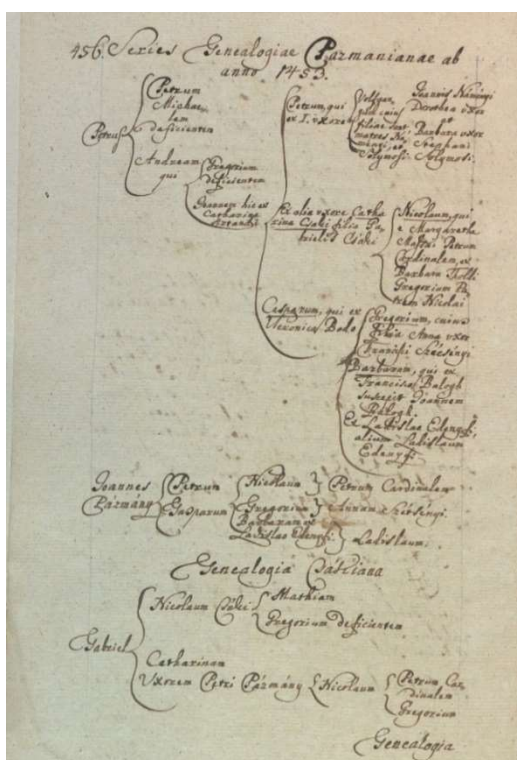
<sup>69</sup> HARGITTAY, *Egy kultusz...*, i. m., (66. j.), 185.

<sup>70</sup> Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kaprinai B LVIII, 222–227.

[https://library.hungaricana.hu/hu/view/B2\\_Coll\\_Kapr\\_B\\_058/?pg=225&layout=l](https://library.hungaricana.hu/hu/view/B2_Coll_Kapr_B_058/?pg=225&layout=l). (Az utolsó letöltés ideje: 2019. 11. 27.)

<p>Marchiones Massae ex Italia in Pannoniam migrantes originem dederunt.</p>	<p>Italicis, in Pannoniam jam olim connubio transgressis.</p>	<p>vero Margarita ex Italicis Marchionibus Massae.</p>
<p>Avi tui mater Ioannis Pazmanni Conjunx, Catharina Artandi fuit [...]</p>	<p>Hic avus paternus Joannes, rebus gestis inclutus,</p>	<p>-</p>
<p>Vidi Matthiae primi Regis fortissimi litteras Anni 1465, quibus Abavo tuo Andreae, ac Fratribus illius ob egregia illorum erga Regem et Coronam merita [...] bona omnia familiae Pazmanianae [...] confirmavit.</p>	<p>hic abavus Andreas Matthiae Primi Ungarorum Regis munificentia locuples, suis meritis locupletior.</p>	<p>-</p>
<p>Vidi egomet originales literas Caroli Regis Hungariae, Anno 1319. datas, quibus Magistro Stephano, Filio Comitum Gregorii de genere Pazmany [...], quod Rex ipse hastiludio cum Stephano Pazmany concurrere tres illi dentes fortuito excusserit, tres pagos [...] donavit.</p>	<p>Hic Stephanus ille Pazmanus, tritavus aut si quid ultra in sanguine excurrit: a Carolo Rege Pannonum, pro tribus in duello excussis dentibus, totidem municipiis donatus.</p>	<p>-</p>
<p>„quin et ad eum usque fortasse Pazmannum, qui sancto Stephano Primo Regi nostro [...] e Germania auxilio accurrat, generis tui originem transcribere possem.”</p>	<p>„[...] in hujus [sc. Stephani Regis] non fortius, quam pia aula Pazmanum reperio cum auxiliaribus copiis ab Germania inde usque digressum, et Dico Stephano Regi suppetiarum adminiculis gratificantem: ut jam tum pro Sacris et Aris stare Pazmanica domus condisceret; [...].”</p>	<p>-</p>

Amint láttuk, Kitionich részletesebb a genealógia ismertetésében, amennyiben a Pázmány család Csákyakkal és Ártándyakkal való rokoni kapcsolatai közül is kiemeli azokat a felmenőket, akik az érsek, illetve általában a magyar olvasók számára nemzeti történeti szempontból érdekesekek voltak. Drexel ezzel szemben kizárólag Pázmány apai ági felmenőire koncentrál, így ragadhatta ki genealógiái kontextusából éppen Pázmány Jánost, akivel kapcsolatban csak annyit tud, illetve akar megemlíteni, hogy „tetteiről híres”, minthogy az Ártándy-rokonság taglalása nem illett bele az általa kigondolt narratívába. Arra, hogy a német jezsuita esetleg milyen formában találkozhatott a Pázmány család leszármazási vonalával, alkalmas például szolgálhat az alábbi, vélhetőleg Pázmány korában megrajzolt családfa.<sup>71</sup>



<sup>71</sup> Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (EFK), Batthyány-gyűjtemény, Cat. VII (Acta Excelsae Curiae Regiae), Tit. XL. s, fol. 456. TUSOR 2017, (25. j.), 254. A Pázmány család leszármazását ismertető többoldalas kéziratot itt köszönöm meg Tusor Péternek, aki azzal a kísérő információval küldte el az anyagot, hogy a genealógia „Pázmány idejében készülhetett a családi levéltár – Biharból kihozott – okmányai alapján.”

Istvánffy Miklós (1538–1615) Bonfini folytató történeti munkája IX. könyvében ugyancsak írt a Pázmányokkal rokon Czibak- és Massai-családok itáliai eredetéről és azok Bihar vármegyében történő meglepedéséről.<sup>72</sup> Talán nem teljesen alaptalan a feltételezés, hogy Istvánffy a családok említésével a történeti narratíván túlmutatóan, mintegy a tiszteletét akarta leróni az érsek és felmenői előtt, már csak azért is, mert Pázmány ösztönözte a történeti munka megírására.<sup>73</sup> Az érsek számára Bihar említése is bizonyára imponáló lehetett, hiszen ott volt „őseinek öröksége”, amint azt az évekkel később *A Szent Írásról és az Anyaszentegyházról...* című művének „Az böcsületes Bihar vármegyének” címzett dedikációjában írta.<sup>74</sup> A *Historiae* ajánlása Anton Hierat, kölni nyomdász írása, aki saját költségén jelentette meg a művet 1622-ben.<sup>75</sup> A dedikációval legutóbb Nagy Gábor tanulmánya foglalkozott, aki a történeti mű másik paratextusa, a Balásfi Tamás által írt Istvánffy-életrajz vizsgálatába vonta be Hierat írását.<sup>76</sup> A német nyomdász dedikációja, noha a magyarországi gyakorlathoz képest rövidnek mondható, felépítését és szorosabb értelemben vett retorikáját illetően számos hasonlóságot mutat az eddig tárgyalt latin nyelvű ajánlásokkal.<sup>77</sup> Így a primás pontos titulaturáját tartalmazó címzés (*salutatio*) után Hierat mindjárt rá is tér a levél *narratiójának* bevezetésére, amely a szokott módon a témamegjelölésnek ad helyet. Először Istvánffy Miklóst laudálja, akinek „rendkívüli tudással és alapos szorgalommal összegyűjtött anyagából megírt művét” Pázmány két évvel azelőtt küldte el neki Kölnbe.<sup>78</sup> Ezt követően a *captatio benevolentiae*-nek eleget téve dicséri

---

<sup>72</sup> „Erat is ex Cíboa familia Liguistici generis in Italia perillustri oriundus, cujus utpote majores simul cum Marchionibus Massae ex Italia in Pannoniam migrantes, sedes et domicilia in ea parte Regni, quae Bihariensis dicitur, fixissent ac a Pannoniis luxato nonnihil nominum vocabulo, Cibaci et Massaii denominati sint; quod ex eorum vetustis literarum monumentis clarius constare perhibetur.” ISTVÁNFY Miklós, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, Anton Hierat, 1622, 134.

<sup>73</sup> Lásd Pázmány levelét Istvánffyhoz (Graz, 1605. december 17.) PPÖL I, (48. j.), nr. 5, 8–9.

<sup>74</sup> PÁZMÁNY Péter, *A Szent Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék*, Bécs, 1626, ):2r–v.

<sup>75</sup> Anton Hierat életrajzát lásd: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz32219.html> (Az utolsó letöltés ideje: 2019. 10. 22.)

<sup>76</sup> NAGY Gábor, „... non memoris disrumpe silentia letes, in quibus Hungariae facta sepulca iacent”: *A Balásfi-életrajzról = „A magyar történet folytatója”: Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. ÁCS Pál, TÓTH Gergely, Budapest, MTA BTK TTI, 2018 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), 103–123.

<sup>77</sup> A magyarországi dedikációs episztolák retorikai felépítése tökéletesen megfeleltethető a német levélretorikai sémáknak. PESTI 2013, (1. j.), 105.

<sup>78</sup> „Prodit nunc tandem, Illustrissime et Reverendissime Domine, Historia illa Ungarica, quam ante biennium, a Generoso et Illustri Pannoniae nationis viro, Nicolao Isthvanfio summo studio

Pázmányt mint a mű patrónusát, aki egyrészt megőrizte Istvánffy kéziratát, másrészt kezdeményezte is annak kiadását.<sup>79</sup> A dedikációs gyakorlat szokásának megfelelően a *narratio* ismerteti a mű keletkezéstörténetét is, amelyet Istvánffy Miklós életpályájának kiemelkedő eseményeinek említése vezet be.<sup>80</sup> A biográfiai elemek egy része, így az itáliai tanulmányok során szerzett klasszikus műveltség, párhuzamba állíthatók Pázmánynak a *Kalauz* első, 1613-as kiadásának elején Istvánffyhoz (és Draskovich Jánoshoz) címzett ajánlásában lévő adatokkal.<sup>81</sup> A szerző és műve méltatása természetesen a címzett implicit laudációjának is felfogható, Hierat ugyanakkor Pázmány tevőleges szerepét is kiemeli a mű megjelentetésében. Istvánffy ugyanis a kéziratot halálának közeledtekor végrendeletében Pázmányra bízta, „úgyis mint egy barátira, aki a szükségben is a legnagyobb jóindulattal viseltetett” Istvánffy iránt, „akihez az egymáséval harmonizáló műveltség és tehetség, valamint azok hasonlóságon alapuló összehangja kötötte.”<sup>82</sup> A mű méltó volt örököséhez – írja a nyomdász –, mert Pázmány nyomban azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy amint lehet, nyomtassa ki a *Historiaet*.<sup>83</sup> Hierat az ajánlás indoklásában a mű megjelenését először a kölcsön (mutuum) és haszonkölcsön (commodatum) jogi kontextusába helyezi, minthogy az érsek rendelkezik a kéziraatra vonatkozó örökösödési joggal (jus haereditarium). Ebből a jogból következik, hogy nem lehet más patrónusa és protektora a frissen megjelent kötetnek, mint az, aki öröklés útján tulajdonolja a kéziratot.<sup>84</sup> A másik szempont, hogy miért pont Pázmánynak szól a dedikáció, a védelem keresésének szokásos toposza, vagyis a nyomdász, minthogy ő a kötet mecénása is egy

---

accuratissimaque diligentia collectam conscriptamque, ut typis excudenda committeretur, ad me misisti.” ISTVÁNFFY 1622, (72. j.), :2.

<sup>79</sup> „[...] Illustriss. etiam vestrae Celsitudini mos gerendus erat, quippe qui Historiae huius conservatae et publicatae author fuisti primus et praecipuus.” *Uo.*

<sup>80</sup> Istvánffy életének Hieratnál lévő ismertetéséhez lásd: NAGY, „... non memoris...”, *i. m.*, (76. j.), 109–110, 117.

<sup>81</sup> *Uo.*, 110.

<sup>82</sup> „Librum hunc Historicum Auctor, morti vicinus, Illustrissimae et Reverendissimae Vestrae Celsitudini, utpote amico summa benevolentia necessitate mutuaque studiorum et ingeniorum harmonia similique conformitate sibi coniunctissimo, testamento legavit; [...]” *Uo.*, :3.

<sup>83</sup> „[...] opus profecto tanto haerede non indignum: quod ab Illustriss. et Reverend. Vestra Celsitudine porro mihi communiatum, inque istum finem, ut typis prima quaque occasione evulgatum publici iuris fieret, transmissum fuit.” *Uo.*

<sup>84</sup> „Mutuum, hoc, sive mavis commodatum, Illustriss. ac Reverendiss. Domine, Celsitudini V. nunc reddo ac remitto, utpote vero et legitimo eius haeredi. Sic enim ius haereditarium voluit. Cum igitur lucem hanc liber hic primitus aspiciat, quem alium patronum ac protectorem, nisi proprium ac verum suum Dominum et haeridem, Illustrissimam scilicet Vestram Celsitudinem requirat?” *Uo.*

személyben, az érsek támogatásában látja a gúnyolódók és irigyek féltékeny mardosásával szembeni védelmét.<sup>85</sup> Ez utóbbi bizonyítására különféle, a dedikált laudációjában kötelező dicstoposzokat alkalmaz. Pázmány primási méltóságában, valamint főkancellári tisztségében hosszú ideje kiválóan teljesít, a veszélyek és viharok közepette is mindig tiszteletre méltóan szilárdnak, feddhetetlennek és erősnek mutatkozott.<sup>86</sup>

A Pázmánynak szóló latin nyelvű ajánlások számos retorikai hasonlóságot mutatnak tehát a magyar nyelvű dedikációkkal mind felépítésükben, mind az alkalmazott toposzokban. Ez nem meglepő, hiszen a magyar dedikációs gyakorlat is az eredetileg latin nyelvű antik és középkori levélretorikai sémákra épült. Túl ezen megállapításon a dedikációk vizsgálata szolgált néhány olyan érdekes adalékkal, amelyek alátámasztják, illetve gazdagítják az eddigi Pázmány-kutatásokat.

---

<sup>85</sup> „Neque ego alium eidem iure destinare poteram, qui eundem melius contra invidios Momorum aemulorumque morsus defenderet: [...]” *Uo.*

<sup>86</sup> „[...] quippe qui post Sacram Caesaream Hungariae ac Bohemiae Regiam Maiestatem Imperatorem ac Dominum nostrum Invictissimum et clementissimum, Primas Hungariae censeris, eiusdemque Regni Supremum Archiepiscopatum, Cancellariatum et Secretariatum insigni cum laude a multo iam tempore geris, inque tot ac tantis annorum aliquot adversitatibus, periculis ac procellis, eundem te semper, hoc est constantem, syncerum ac fortem cum summo nominis tui honore re ipsa exhibuisti.” *Uo.*, ):3.



Dóbké Ágnes<sup>1</sup>

## Szily János püspök irodalompartoló tevékenysége

Szily János megyéspüspököt 1777-ben szentelték fel, amikor Mária Terézia Szombathelyt püspöki székhellyé tette. Beiktatásánál jeles költők, Faludi Ferenc, Rájnics József, Melczér Károly, Balogh Elek dicsőítették verseikkel az új főpásztort,<sup>2</sup> aki papjaihoz latin, a néphez magyar nyelven intézett nagyhatású beszédet. Az utóbbi nyomtatásban is szétszította hívei között.<sup>3</sup>

Az erdélyi nemesi családból származó Szily Rómában szerzett teológiai és filozófiai doktori címet. Az Itáliában töltött évek nagy hatással voltak művészet- és kultúrapártolására. Saját vagyonából is sokat áldozott Vas megye egyházi és kulturális életére.

Az egyházmegye irányításában számos érdem kötődik nevéhez. Beiktatásának évében kiadja főpásztori oktatását, az *Instructio Venerabilis Cleri Dioecesis Sabariensis*, amely másfél évszázadon át volt a szombathelyi egyházmegye törvénykönyve. Körleveleiben rendszeresen tájékoztatta a lelkipásztorokat és híveket az őket érintő hit-, erkölcsi- és egyházfegyelmi kérdésekről. Előírta az egységes katekizmus használatát. Az egyházmegye megszervezése mellett két jámbor társulatot honosított meg, szemináriumot építtetett kispapjainak, új püspöki palotát és székesegyházat építtetett, számos plébániát és káplánságot állított fel. A szemináriumban – melynek felépítését legfőbb feladatának tekintette –, felügyelete alatt kiváló professzorok tanították a növendék papokat és teológusokat, a tehetségeseket

---

<sup>1</sup> A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” című MTA Lendület pályázat keretében készült.

<sup>2</sup> FALUDI Ferenc, *Méltóságos Szily János Urnak Szombathelyi Első érdemes Püspöknek, mikor azon Püspökségbe bé állot, 1777 Esztendőben = Faludi Ferencz költeményes maradványai*, I–II, egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel [...] meg-bővítve közre botsátotta [...] Révai Miklós, Győr, 1786–1787, 84; RÁJNICS József, *Pásztori dal Archilochus' rendi szerint, melyet Felső-Szopori Szily János úrnak, [...] midőn püspöki méltóságába emeltetett, mély alázatossággal bé-ajánlott*, Győr, [Streibig], 1775; MELCZÉR Carolus, *Ode secunda. Celsis honoribus Illustr. ac Rev. Dni Joannis Szily de Felső Szopor, Episcopi dioecese Sabariensis adornata*, Jaurini, Greg. Joan. Streibig, 1777.

<sup>3</sup> *Méltóságos Felső Szopori Szily Jánosnak szombathelyi püspöknek tanítása, melyet népéhez tartot midőn ujjan fel-állított szombathelyi megyéjébe először bé-lépet 1777*, Győrben, Streibig Gergely János, 1777.

pedig Rómába küldte tanulmányaik folytatására. Sikerült kiépítenie Szombathely iskolarendszerét az elemi iskolától egészen a főiskoláig. Értékes könyvtárát a székesegyháznak adományozta és a szemináriumban helyezte el.<sup>4</sup>

Szily Jánost már kora ifjúságától fogva erős szálak fűzték a könyvkultúrához. A Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban található azon könyvek jegyzéke, amelyeket 1755-ben magával vitt Győrből Rómába. A mintegy 60 könyvet tartalmazó listában<sup>5</sup> találunk szótárakat, Cicero és Vergilius műveit, Nicolaus Avancinus jezsuita szerzetes meditációit tartalmazó kötetet, Boethius *De consolacione philosophiae* című művét, Paolo Segneri *Institutio parochi* címmel megjelent munkáját, Diego Saavedra Fajardo *Idea principis christiano-politici* című emblémáskönyvét, vagy Hermann Busebaum *Theologia moralisát*, a *Vita et cultus Sancti Francisci Xaverii* című kötetet. A történeti témájú könyvek között magyar szerzők munkái is ott vannak: Kéri Borgia Ferenc *Continuatio historiae Byzantinae* című munkája, Schmitth Miklós *Palatini regni Hungariae*, Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae* és Szentiványi Márton *Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* című művei.

A tanulmányban Szily János irodalompartoló tevékenységét mutatom be hozzá intézett, nagyjából kiadatlan levelek alapján. A forrásként szolgáló iratok eredetileg a Szombathelyi Püspöki Levéltár kurrens iratai között voltak elhelyezve, jelenleg a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár kéziratárában vannak. Szily püspök kultúrapártolásának azon pontjait elemzem, amelyeket a szakirodalom feltáratlan források híján kevésbé hangsúlyozott.

A 18. század végi Magyarországon még ritkán jelent meg a nemesi mecénárúrtól független írói szerepkör, így még megtaláljuk az anyagi támogatás megszerzése érdekében tett ajánlólevelet a kötetekben. Ezeknek célja a mecénás ajánlásának megszerzése, vagy éppen a fennálló támogatás miatti köszönetnyilvánítás. A szerzők folyamatos vagy alkalmi patrónusi viszonyban álltak a támogató főúrral.<sup>6</sup>

Szily püspök 1787-ben Szombathelyre hívta Siess József János soproni nyomdászt. A nyomda kezdetben püspöki körlevelet, megyei közgyűlési meghívókat, a hatóságok különféle intézkedéseit, valamint alkalmi műveket adott ki, később

---

<sup>4</sup> GÉFIN Gyula, *Felsőszopori Szily János = A Szombathelyi Egyházmegye története, I*, Szombathely, Géfin Gyula kiadása, 1929, 27–158.

<sup>5</sup> Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, III. 1. a/1. *Catalogus librorum Ioannis Szily Alumni Seminarii Jaurinensis Romae ad Collegium Germanico-Hungaricum S. Apollinaris abire parantis conscriptus Die 30 septembris 1755.*

<sup>6</sup> PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecénárius Magyarországon a 17. század első felében*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2013, 50–51.

egyre több irodalmi művet jelentetett meg.<sup>7</sup> Az itt kiadott könyvek ajánlóleveleinek címzettjei között ritkán találkozunk a püspök nevével, az ajánlásokkal rendelkező nyomtatványok aránya eleve alacsonyabb. Schönvisner István városmonográfiája<sup>8</sup>, amelynek kiadását Szily támogatta, még Pesten jelent meg, pedig 1791-ben már volt Szombathelyen nyomdász. Schönvisner munkáját, amelyet Szilynek ajánlott részletesen bemutatta a szakirodalom,<sup>9</sup> azonban a püspök könyvgyűjteményének történetéhez számos új adatot találunk Szily és Schönvisner levelezésében.<sup>10</sup> A fennmaradt levélváltás az 1786–1791 közötti időszakot öleli át, tehát a székesegyházi könyvtár 1791-es megalapítása előtti könyvbeszerzésekről van szó. 1787. november 1-jén Schönvisner egy árverési katalógusból másol ki tételeket, a következőket javasolja megvételre: Calepinus tizenegynyelvű szótára, Okolicsányi Pál *Historia diplomatica* című munkája (erről megjegyzi, hogy ritka könyv), Inchofer Menyhért *Annales Ecclesiastici regni Hungariae* című műve (itt leírja, hogy a bécsi kiadású könyv a ritkasága miatt 60 forintot is elérhet, az előző árverésen a munkácsi püspök 28 forint 30 krajcárért vette meg), továbbá az egyházatyák közül Origenes, Eusebius művei, és az *Imago primi saeculi*, ami ritkasága miatt 60 forint fölé is mehet. Később Schönvisner arról értesíti a püspököt, hogy milyen áron sikerült megvenni a könyveket (1787. december 1.). Egy 1789. április 6-án címzett levélben a püspök küld listát Schönvisnernek, felsorolva, mely köteteket szerezzze be: a Káldi György által fordított Bibliát, Révay Péter koronáról írt könyvét, Esterházy Pál a Boldogságos Szűz Mária tiszteletéről írt könyvét, Monoszlói András *Apológiáját*, Pázmány Péter *Sötét hajnal csillag után* című művét, valamint Pray György és Szentiványi Márton munkáit. A levelezés néhány darabjának bemutatásával láthattuk a gyűjtőmunka módszerét. Schönvisner könyvaukciók jegyzékeit, felszámolt könyvtárak katalógusait küldte el, és Szily ezekből válogatott.<sup>11</sup>

<sup>7</sup> PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája, 1712–1860*, VI: *Nyomda- és kiadástörténeti mutató*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1972, 473–476; VIII: *Függelék: Hazai 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája*, *Nyomda- és kiadástörténeti mutató*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1991, 504–505.

<sup>8</sup> SCHÖNVISNER István, *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem*, Pestini, Typis Matthiae Trattner, 1791.

<sup>9</sup> SOSZTARITS Ottó, *Szily, Schönvisner és Savaria története = Szily János Szombathely első püspöke: Konferencia halálának 200. évfordulója alkalmából*, szerk. DOBRI Mária, Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1999, 83–94.

<sup>10</sup> Szily és Schönvisner levelezése 1786. november 18. – 1791. október 8. Iratsomó. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár (a továbbiakban: SZEK), Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül.

<sup>11</sup> További részletek Szily és Schönvisner levelezéséről: DOBRI Mária, *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története 1791–1991*, Vasi Szemle, 45, 1991/4, 525–526.

A püspök nemcsak könyveket gyűjtött, hanem könyvek kiadásához is hozzásegítette kora íróit, akik gyakran fordultak hozzá anyagi segítségért.

Támogatta Decsy Sámuel tudós orvost és újságíró, aki németországi és hollandiai tanulmányai után Bécsben telepedett le. Decsy 1783. március 22-én küldött levelet Szilynek, amelyben a püspök figyelmébe ajánlja *újságjainak második árkusát*:

Teljes reménységben lévén a' felől, hogy valamikép eddig ki adva magyar munkáim, úgy jelenvaló újság leveleim is tetszeni fognak Excellentiádnak: bátorkodtam múlt postán újságaimnak első, mostan pedig második árkusával alkalmatlankodni, és egyszersmind esedezni Excellentiád előtt, hogy ezen kötelességemnek további tellyesítését is meg engedni, s' tsekély foglalatosságomat kégyes tekintetére méltóztatni ne terheltesen.<sup>12</sup>

A bécsi kancellária 1793-ban nevezte ki Decsyt a Magyar Kurir szerkesztőjének, korábban nem volt lapszerkesztő, első magyar nyelvű munkája 1787-ben jelent meg.<sup>13</sup> Milyen újságra és magyar nyelvű munkákra hivatkozhatott Decsy Szilynek írt levelében? Az egyetlen magyar nyelvű hírlap, amelyhez Decsynek köze lehetett 1783-ban, a *Magyar Hírmondó*, amelynek alapító szerkesztője Rát Mátyás 1783. januárjában Márkus Péternek adta át a szerkesztést. A folyóirat nem volt jó anyagi helyzetben, sok régi előfizető pártolt el tőle ebben az időszakban. Decsy a *Magyar Hírmondónak* írhatott cikkeket, főként *A bécsi tudósítások* című rovatba. Valószínűleg ezekre az írásokra, és a lapkiadás nehéz körülményeire hivatkozott a levélben. Visszatérve Decsy magyar nyelvű munkáira, a tudós író így fogalmazott levelében: „...valamikép eddig ki adva magyar munkáim, úgy jelenvaló újság leveleim is tetszeni fognak Excellentiádnak.” Decsy első magyar nyelvű műve, az *Osmanográfia* 1787–1788-ban jelent meg, majd a *Pannóniai Fénikész* 1790-ben és a *Magyar Szent Koronának históriája* 1792-ben. Lehetséges, hogy Decsy, aki mint mecénásához írt a magyar múlt iránt különösen érdeklődő Szily püspöknek, készülő munkáiból fogalmazványokat küldött neki, ezekre utalhat levelében. A főúri mecénatúra szerepének fontossága nem mellőzhető vetelüte ennek az időszaknak. Annak ellenére, hogy a szerzőknek már egyes könyvsikerek után volt bevételük kiadott munkáikból, és a nyomdák is mint üzleti vállalkozások működtek, egy-egy kevésbé sikeres írói vállalkozás – a vásárlók, az előfizetők hiánya miatt – még mindig a főúri mecénások támogatására szorult.

---

<sup>12</sup> SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül.

<sup>13</sup> SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Budapest, Hornyánszky, 1893, 731–732.

Szily János anyagilag támogatta a magyar irodalom klasszikus triászának két papköltőjét, Rájnis Józsefet és Révai Miklóst. Rájnis már 1777-ben köszöntötte Szilyt a *Pásztori dal Archilochus' rendi szerint* című verssel, amelyet beiktatására írt. Rájnis 1787. március 27-én Győrből címzett levelet Szilynek. Itt arról számol be, hogy elkészült Vergilius magyar nyelvre való fordításának első részével, amit majd a püspöknek szeretne ajánlani. Rossz egészségi állapotára és anyagi helyzetére hivatkozva 150 forintot kér a nyomdának fizetendő előlegként. A levél utalásaiból kiderül, hogy a püspök ismeri a kiadás előkészítésének részleteit. Ezt követően a munka menetét ismerteti, elmondja, hogy csatolja az *V. Eclogát*, amivel különösen sokat dolgozott.<sup>14</sup> A fordítás, *Magyar Virgilius* címmel két év múlva, 1789-ben jelent meg Pozsonyban Landerernél.<sup>15</sup> Az ajánlást 1787. október 25-re datálja Rájnis, és ígéretéhez híven Szily püspöknek címzi. Ebben leírja kapcsolatát Szilyvel, akinek beiktatása óta több művet ajánlott:

Az oltától fogva nem henyéltettem tollamat. Írtam számos verset is, egyebet is, amivel Nagyságodnak kedveskedvén kötelességemnek eleget tehetnék. De végre megváltoztattam szándékomat, s olyan ajándékról kezdtem gondolkodni, mellynek béajánlásásával Nagyságodnak kedvét bizonyosban találhatnám.

Ezek a sorok mutatják, hogy Rájnis Szily irodalmi ízlésének is eleget akart tenni azzal, hogy klasszikus műveket fordított magyarra.

A Révai Miklóssal való mecénás-támogatott kapcsolatot vizsgálva további levelek szolgálnak forrásul. Révai 1787–1790 között írt négy levele, és Szily egy

<sup>14</sup> Illustrissime Domine! Post superatam duorum mensium gravem infirmitatem pristinae valetudini restitutus, Virgilium a me in linguam Patriam translatum perpolire coepi, quem Illustritati Vestrae dedicare cuperem. Pars prima ita parata est, ut hoc anno typis exprimi possit; verum sumtus necessarij desunt. Via praenumerationis per imprudentes quosdam Autores, qui promissis non steterunt, obstructa est: ipsemet vero, praesertim post multas expensas tempore infirmitatis meae, ita egeo, ut nunquam antea, proinde tanto sumtui nequaquam sufficio; nam in chartam, atque impressionem 300 floreni erogandi forent, quorum saltem dimidium, id est 150 florenos Typographo in antecessum persolvere oporteret. Rogo igitur perdemisse Illustritatem Vestram, ut ceteris in me collatis favoribus, ac beneficiis hoc quoque adjicere, et operis hujus impressionem subsidio aliquo promovere dignetur, meque certiore reddere, quid hac in re spei habere possim? - Hoc porro impresso opere in posterum nemini molestus esse cogar: e dividitis enim exemplaribus tantum redibit pecuniae, quantum pro reliquis operis hujus partibus imprimendis sufficet. Pro idea aliqua primae partis adnecto hisce literis Eclogam V. in cujus versione haud parum difficultatis expertus sum. Commendo me Illustritatis Vestrae gratiis, ac favoribus. Jaurini 27 Martii 1787. A levél lelőhelye: SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül. A szakirodalom is említette a levelet: HOÓS Ildikó, *Szily János irodalompartolása = Szily János Szombathely első püspöke, i. m.*, (8. j.), 104.

<sup>15</sup> RÁJNIS József, *Magyar Virgilius. Első darab. Máro Virgilius Publiusnak eklogái, az az: válogatott pásztori versei*, Pozsony, Landerer, 1789.

válaszlevele maradt fenn a szombathelyi gyűjteményben.<sup>16</sup> A források szövegét Géfin Gyula közölte.<sup>17</sup> A Révai-levelek tárgya nagyobbbrészt Faludi Ferenc *Téli éjszakáinak* kiadása. Az 1787. januárjában Pozsonyban, Patzkó Ágostonnál megjelent kötet<sup>18</sup> ajánlásában maga Révai hangsúlyozta Szily érdemét, mivel a püspök volt az, aki megőrizte a költő kéziratos hagyatékát:

Nem úgy, a' mint akartam vólt, hanem a' mint tsak lehet, úgy botsátom közre Faludi Ferentz' Téli éjszakáit [...]. Igen tartottam tőle, ne talám ettől is el tiltson valami nem reménylett viszontagság, ha késni találnék. A' Te Nagyságos Neved alatt adom pedig ki, ugyan Neked mint egy vissza adva, a kitől vettem ezeket is a' többi maradvány irásokkal együtt. Ha úgy fog Faludinak ezen Szép Munkája is, mint a' többi, a' Hazafiaknak kedvek' telésére, és hanyatlani kezdett édes Nyelvünk' méltóságának némű némű fen tartására lenni, a' mit is igen reménylek.<sup>19</sup>

1787. áprilisában a *Téli Éjszakák* megjelenését újságolja Révai Szilynek, és példányokat küld neki a kötetből.<sup>20</sup> További kiadói munkáját ismerteti: nemsokára küldi a *Költeményes Gyűjtemény* darabjait, báró Orczy Lőrinc verseit Krisztina herceg asszonynak ajánlva, és Faludi *Költeményes Maradványait*, újranyomva és kibővítve a *Porphyrogenitus* szomorújátékkal. Faludi verseinek formátumát megváltoztatta, olyan kicsi, mint a *Téli éjszakák*. Azt írja, hogy elég szép, csak a papirosa lehetne szebb. Viszont azt nyeri vele, hogy olcsóbban jut hozzá, és olcsóbban is adhatja el. E két kötet sikerétől teszi függővé a további nyomtatást, és reméli, hogy a magas rangú személynek címzett dedikáció vonzza majd az olvasókat. A korabeli dedikációk fontos szerepét hangsúlyozza Révai egy Orczy Lőrincnek írt levelének részlete: „[...] a' Dedicatiók tsak sokat tehetnek, kivált Nemzetünkben. Merem mondani, ha több Nagyoknak neveik alatt több Könyvek addhatnának ki, jobban kapna a' Főbb Rend is a' mí Nyelvünkön, az Al Rend is szinte mohón kapná. [...]”<sup>21</sup>

---

<sup>16</sup> SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül.

<sup>17</sup> GÉFIN Gyula, *Révai Miklós levelei Szily János püspökhöz*, Irodalomtörténeti Közlemények, 71, 1967/3, 324–326.

<sup>18</sup> FALUDI Ferenc, *Téli éjszakák, vagy is A' téli időnek unalmait enyhítő beszédek*, közre botsátotta RÉVAI Miklós, Pozsony, Patzko, 1787.

<sup>19</sup> *Uo.*, b<sub>1</sub>.

<sup>20</sup> SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül. Közli GÉFIN Gyula, *Révai Miklós levelei...*, i. m., (17. j.), 324–325.

<sup>21</sup> Révai Miklós Orczy Lőrincnek, Pozsony, 1787. május 1. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár, 3.

Ez év, 1787. májusából egy további levél maradt fenn, amely a *Téli éjszakák* kiadásáról számol be: Révai Teleki Lászlónak ír a nyomtatásról és a formátumról.<sup>22</sup> A meglévő mecénási kapcsolat mellett a függőségi viszony lazulása figyelhető meg. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Révai több főúri személynek számolt be munkájáról, bízva abban, hogy a folytatáshoz az egyik főúrból patrónusra talál.

Június 10-én válaszol Szily püspök Révainak, megköszöni a munkát, amelyet Révai a magyar nyelv szolgálatáért végez:

igen betses előttem hozzám való hajlandósága, melytől viseltetvén, boldog emlékeztető Faludy Ferentznek Téli Éjtzakáit nékem ajánlani, s' nevem alatt közre bocsátani tetzet. Meg érdemli valóban Faludi Ferentz maradvány írásainak tiszta Magyarsága, hogy az egész Magyar világ előtt esméretes legyen.<sup>23</sup>

Révai 1789. novemberében a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* című kötetet küldi Szilynek:

Úgy bízom, kedvesen fogadja Nagyságod, azért is ugyan, hogy örömmel látja Nyelvünknek az ilyen kiadásokkal való Gyarapodását, de azért is, hogy szinte ebben a' Könyvbenn némü némü vigasztalással olylyas dolgokat olvasand Nagyságod, a' milyenekkel tsak a' Felséges Elmék foglalatoskodnak."<sup>24</sup>

Az utolsó levelet, amelyet ismerünk, 1790. júniusában írta a püspöknek, amelyben Tudós Társasága érdekében akarja megnyerni jóakarátát.<sup>25</sup>

Szily országszerte ismert mecénási tevékenységét példázza az is, hogy hozzá fordult Kónyi János, aki egyike volt 18. század legtevékenyebb íróinak.<sup>26</sup> Kónyi egyszerű katona ember volt, aki az egykorú előkelő írók figyelmét nem tudta magára vonni, a nép körében azonban messze ismert volt neve, és munkái kelendőségéről számos kiadás tanúskodik. Bíró Ferenc talált megbízásaira utaló jeleket, tehát valakik pénzt fektettek Kónyi János éjszakai próza- és versírói működésébe, annak ellenére, hogy az utókor, és néhány kortársa szerint még kora mértékével mérve is gyenge verselő volt.<sup>27</sup>

<sup>22</sup> Révai Miklós gróf Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1. A levelet közli IVÁNYI Béla, *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából*, Irodalomtörténeti Közlemények, 28, 1918/1, 96–97.

<sup>23</sup> SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül. Közli GÉFIN Gyula, *Révai Miklós levelei...*, i. m., (17. j.), 325.

<sup>24</sup> *Uo.*, 326.

<sup>25</sup> *Uo.*

<sup>26</sup> SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Budapest, Hornyánszky, 1899, 941–945.

<sup>27</sup> BÍRÓ Ferenc, *A fehérvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi, 2013, 51.

1779. november 1-jén címzett levelében egy magyar munkáját küldi el Szily püspöknek, pénzt kérve tőle annak nyomdai költségére, amit még nem fizetett ki:<sup>28</sup>

Hazánknak fényes karjaiban ülők közt Excellentziádat is e Magyar munkátskámmal annál is inkább megtisztelni bátorkodom, mivel véle született nagy kegyességéről nyilvánosságos vagyok; mire nézve Excellentiádnak kegyelmességében bizakodván, alázatos kegyességgel folyamodom kegyességéhez, hogy ha ezen munkátskám kinyomtatásának (mellyért még adós vagyok) kifizetésére valamely segedelemmel lenni méltóztatnék, tehát azt Zanathy Perceptor Úr által azt kezemhez nyerhetem. Ebbéli leendő kegyelmességét nagy hálaadással fogom emlegetni.

A levélírás évében, 1779-ben jelent meg Kónyi *Zrínyi Miklósnak Sziget várban tett vitéz dolgai* című úgynevezett magyar hadi románja. Ezt küldhette el Szilynek, kérve tőle a nyomtatás költségeinek megfizetését. Kónyi Jánosnak más pártfogói is voltak, 1778-ban Széchényi Ferenchez fordult segítségért, hogy egyik kiadandó munkájának segélyezésére bírja a grófot. Itt még nem kapott pénzt Széchényitől, majd 1782-ben térnek vissza a kérdésre, amikor a gróf végül a *Ganganellinek levelei...* című fordításának kiadását támogatja.<sup>29</sup>

A 18. század végén a példakép keresése, kijelölése és követésének módja nagyon jelentős kérdéssé válik. Egyrészt az irodalom társadalmi státuszát illetően: a nagy társadalmi ranggal bíró példakép választása az őt követő személy részére is biztosíthatott társadalmi rangot, nem beszélve a várható mecénási támogatásról. Szily püspök és pártfogoltjai kapcsolatának tárgyalásakor előtérbe kerül a különböző társadalmi rangok közötti kommunikáció és együttműködés lehetőségének kérdése, valamint, hogy ezt a lehetőséget miként bővítette a közös cél, a közös irodalmi ízlés és érdeklődés. Szily püspökségének első éveitől kezdve könyveket és kéziratokat gyűjtött, művészeket foglalkoztatott az egyházmegyében, így könnyen híre mehetett, hogy a püspök jártas az irodalomban, fontosnak tartja a magyar nyelvű irodalmi művek támogatását. A költőkkel, akiknek segítette útját, összekötötte a műveltség (például Faludi és Szily is élt Rómában), az azonos irodalmi ízlés, és ezekből kifolyólag az a közös kultúrateremtő cél, hogy egyre több magyar nyelvű könyv jelenjen meg, és ezekhez az olvasók könnyebben jussanak hozzá.

<sup>28</sup> SZEK, Kézirattár, Íróasztalfiók, jelzet nélkül. A levél említése a szakirodalomban: HOÓS Ildikó, *Szily János irodalompartolása...*, (8. j.), 105.

<sup>29</sup> GRÜNN Albert, *Gróf Széchényi Ferenc és Kónyi János*, Magyar Könyvszemle, 10, 1902/3–4, 319–346.



Horváth Sándor

## A népmissziók és hatásuk (Mulih György horvát jezsuita példája nyomán)

### *A misszió*

Különbséget kell tennünk a misszió és a népmisszió között. A Magyar Katolikus Lexikon így fogalmaz:

[...] a keresztény tanítás terjesztése, evangelizáció. Szoros értelemben a misszió azokra a népekre és népcsoportokra irányul, melyek az evangéliummal még nem találkoztak, vagy még nincsenek érett, szilárd, megfelelő egyházi szervezettel rendelkező közösségeik. Tág értelemben a misszió tanúságtétel minden jó szándékú istenkereső számára.<sup>1</sup>

A népmisszió katolikus keresztényeknek szól, szemben a külső misszióval,

[...] *belső misszió*: a vallásosság fölélesztését és elmélyítését célzó prédikáció- és ájtatosság-sorozat. A népmisszió katolikus keresztényeknek szól [...].<sup>2</sup>

### *A népmissziók fajtái*

A népmisszióknál két fajtát különböztetünk meg. A bűnbánati misszió az élet-szentség helyreállítását célozza meg. A segneriánus jezsuita missziók alapvetően ilyenek voltak.

A kateketikai missziónál a hitbéli ismeretek elsajátítását segíti. Ezek voltak a „confraternitas catechetica” társulatok, amelyek az rekatolizáció részeként, a barokk korszakban szerveződtek nagy ütemben. A győri egyházmegyében Zichy Ferenc püspök szorgalmazta a megalakulásukat – lehetőleg minél nagyobb számban.

---

<sup>1</sup> *Magyar katolikus lexikon*, IX, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 2004, 228. [DIÓS István, *népmisszió* szócikk.]

<sup>2</sup> *Uo.*, 757.

*Népmissziók a trienti zsinat után*

A hódoltsági területek katolikus misszióiról – az 1572-től 1647-ig tartó időszakról – nagy összefoglalást írt Molnár Antal.<sup>3</sup> Itt a bosnyák ferencesek és a raguzzai bencések egyaránt tevékenykedtek a korai időszakban, 1585-től 1605-ig. Később a ferencesek mellett a jezsuiták vállaltak e vidéken is jelentős szerepet a missziókat illetően. A „17. század legnagyobb hatású magyarországi misszionáriusa”-ként emlegette Tóth István György a ferences Matteo Benlichet (1653–1673).<sup>4</sup>

A jezsuita misszió a pécsi egyházmegyében 1612-től 1686-ig tartott, majd ez kibővült a belgrádi és temesvári (krasován) misszióval. De más rendek tagjai is vállaltak missziós munkát – elsősorban – a hódoltsági területeken: így például Moldvában domonkosok jártak, Felső-Magyarországon pedig a pálosok.<sup>5</sup>

*Török utáni missziók a 18. században*

A török utáni missziók a rekatolizáció részeként valósultak meg: a számbavételnél a protestáns hitről vagy más vallásról visszatérők számát mindig külön számon tartották. Nyugat-Magyarországon és a horvátok lakta más dunántúli megyékben a legjelesebb misszionárius a horvát jezsuita, Mulih György/Juraj Mulih, (1694–1754) volt. Mellette azonban más jezsuita misszionáriusok szintén járták a plébániákat a magyar, szlovák és más nyelvű falvakban. A felvidéki szlovák települések misszionáriusa például Ábel Ferenc jezsuita volt a 18. században.<sup>6</sup>

A 18. század közepének nagy misszionáriusaiként sorolta Jánosi Gyula Akai Kristófot, Perecsics Lőrincet, Balogh Józsefet, Kelcz Imrét, Apostol Györgyöt (utóbbi Erdélyben is tevékenykedett.). Erdély nevezetes misszionáriusainak tartotta ebből a korszakból Jóna Jánost és Lőcsei Mártont, míg a felvidéki misszionáriusok közül Akai Pétert emelte ki. És természetesen megemlítette Mulich Györgyöt,

---

<sup>3</sup> MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Budapest, Balassi, 2002 (Humanizmus és reformáció, 26), 587.

<sup>4</sup> TÓTH István György, *Egy bosnyák missziós püspök, Matteo Benlich térítőtűzjei a bódoltságban (1653–1673)* = TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Balassi, Budapest, 2007. 68–75.

<sup>5</sup> TÓTH István György, *Domonkos misszionáriusok a török kori Magyarországon és Moldvában* = *uo.*, 310–324; UŐ, *A remeterend vándormisszionáriusa, Vanoviczi János, az első pálos misszionárius levelei (1642–1677)* = *uo.*, 325–348.

<sup>6</sup> TARJÁN Bence, *Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XV/III. században*, Magyar egyháztörténeti vázlatok, 15, 2003/1–2, 141–172.

valamint Jussich Mátyást és Cortivo Xav. Ferencet is. A győri püspökség német lakossága körében pedig szerinte Hochmaier András végzett kiemelkedő munkát.<sup>7</sup>

*Paolo Segneri (Nettuno, 1624 – Róma, 1694)*

Paulo Segneri tízévesen a jezsuiták római nemesi kollégiumába került, 1637-ben jezsuita novícius, majd a Collegium Romanumban tanult. 1653-ban szentelték pappá, majd 1665-ig prédikált Észak- és Közép-Itáliában, illetve ugyanott népmissziókat tartott. 1692-től a pápai palota hitszónoka, majd az Apostoli Penitenciaria teológusa, illetve püspöki vizsgáló. 1694 nyarán megbetegedett, majd december 9-én meghalt.

Amikor a jezsuiták lelki gyakorlatokat tartottak 1749-ben a szombathelyi egyházmegyében a szombathelyi, a sárvári és a kemenesaljai kerületekben, akkor Szombathelyen Paolo Segneri magyar nyelvre fordított, végső dolgokról írott meditációs könyvét osztották szét a résztvevők között.

E könyve az *Igazán-való bölcsesség* lehetett, mely korábban két ízben (1705-ben Bécsben és 1740-ben Kassán) jelent meg magyar nyelven. A mű nyolc „megfontolás”-t kínált az olvasónak, melyek segítségével a bűnről és a büntetésről, a halálról, az utolsó ítéletről és a poklóról elmélkedhettek. Ezek végén imádság olvasható, majd egy oktatás zárja az egészet a szentgyónásról.<sup>8</sup>

A 18. század második felében a hivatalos egyházi viszonyulás megváltozott a missziókkal kapcsolatban.

Míg korábban a katolikus egyház a nép felé képi, zenei eszközökkel és rítusokkal közelített, addig a 18. század közepétől a szóhoz kötött kultúráközvetítés került előtérbe

írta ezzel kapcsolatban Száraz Orsolya, aki a segneriánus missziókról kiváló áttekintést készített monográfiájában. Ez már a reformkatolicizmus – legfőbb képviselőjeként Lodovico Antonio Muratorit szokták emlegetni – amelyik a püspökök korábbi azonosulását a flagellációval, a nyilvános penitencia tartásával kapcsolatban megváltoztatta, és ezeket az 1760-as évektől helyenként már tiltó rendeletekkel korlátozta.<sup>9</sup>

---

<sup>7</sup> JÁNOSI Gyula, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma, 1935 (Pannonhalmi füzetek, 17), 48–49.

<sup>8</sup> SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, 137), 49.

<sup>9</sup> *Uo.*, 151.

### *A népmissziók térben és időben*

A segneri-féle missziók kezdő esztendejének Fazekas István az 1714. évet nevezi meg, hiszen ezen esztendő máciusában és áprilisában egy volt tábori misszionárius – „bizonytalán Ernando Cerroni volt” írja Fazekas – aki a Bódeni tó környékén öt helyen tartott sikeres missziókat, amelyeken esetenként 5–6 ezer ember vett részt.<sup>10</sup>

A osztrák provincia jezsuitáinak első segneriánus missziója Magyarországon azonban 1716-ban kezdődött – részben Kismarton (Eisenstadt), részben Fiume (Rijeka) környékén, valamint az esztergomi egyházmegyében.<sup>11</sup>

1734-ben Bátyán tartott missziót Mulih György horvát jezsuita. A misszió hatása Bátyán: a missziók hatása nem épült be a mindennapokba és az ünnepekbe, a missziós atyák által bevezetett változások zátonyra futottak.<sup>12</sup>

### *A segneriánus missziók fénykora*

Amikor Száraz Orsolya úgy véli, hogy „a nyelvtudást illetően nem a német vagy a magyar nyelv kapcsán merültek fel nehézségek. A bajok akkor kezdődtek, amikor horvátul, szlovénul vagy románul tudó misszionáriusokat kellett találni”<sup>13</sup> – akkor, úgy véljük, túlzásba esik.

A fenti megállapítás ellentmondásban áll az alábbiakkal, ahol kiderül, hogy sok horvát nyelven tudó, kiváló jezsuita szolgált a missziókban. Sőt, ha arra gondolunk, hogy a moldvai magyarokhoz is gyakran horvát anyanyelvű misszionáriusokat küldtek, akkor talán épp az ellenkezője igazolódik.

A Segneri által kidolgozott missziós munka Magyarországon 1721-ben a veszprémi püspökség területén, Somogy, Zala és Fejér megyében kezdődött. Hamarosan, már 1723-ban Komárom, Győr és Moson megyékben is megjelentek a segneriánus misszionáriusok. Ahogy a missziós területek bővülnek Szlovénia és Horvátország felé, a vándormisszionáriusok 1726-ban már nyolcan voltak. És elindul az ausztriai túl az „Illyrica”, az „Ungarica”, a „Croatica” és a „Fluminensis” misszió is. Az 1734. és az 1735. évi *litteræ annuæ*k már egyértelműen a (fő) nyelvek

---

<sup>10</sup> FAZEKAS István, *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon 1714–1717 között = Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történése 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, (1993), 410–431.

<sup>11</sup> SZÁRAZ, *i. m.*, (8. j.), 84–89.

<sup>12</sup> Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, I. 1b. Bátya. Feudális kori iratok. a. Vizitációk (kánoni) 1738–1831. 402ND

<sup>13</sup> SZÁRAZ, *i. m.*, (8. j.), 96.

szerint jegyzik a missziós munkát: *missio Slavica*, *missio Ungarica*, *missio Croatica* és *missio Illyrico–Dalmatica* néven.

Az osztrák rendtartomány déli területén az 1720-as 1730-as években Joannes Baptista Jacobovich (Isztria), Bernardus Zuzzeri (Dalmácia, Isztria, Friuli, Horvátország középső része), Ardelius Della Bella (Dalmácia) és Georgius Mulih (Észak-Horvátországban és a magyarországi horvátok között) szolgáltak. Zuzzeri horvát nyelvű énekeskönyvet és katekizmust, az olasz származású Della Bella latin-horvát-olasz szótárt és horvát nyelvtankönyvet szerkesztett. Az életét a misszionálásnak szentelő Mulih pedig számos missziós művet jelentetett meg horvátul, és közben az írás-olvasás elterjesztését is szorgalmazta.<sup>14</sup>

#### *A népmissziók jellemzői*

A népmissziók kidolgozott módszertan szerint zajlottak. A missziós pap missziós keresztet vitt magával. Vitte az instrukciókat a plébánosnak, valamint a főpapi levelet a búcsúkról. A kántortanítónak általában nyomtatott könyvet, könyvecskét biztosított az énekekkel. De gyakran más típusú missziós könyvecskéket is kiosztottak. A legtöbb helyre a missziós pap megszentelt érmekkel, olvasókkal, szentképekkel, feszületekkel érkezett, amelyeket a résztvevők között osztottak ki. A missziók alkalmával a helyszínen „szent vizet” (*Marianae aquae*) áldott meg a gyógyításokhoz. Kísérője egy segítő misszionárius volt, valamint a gyakran több ezer gyónó ellátáshoz több-kevesebb gyóntató papra is szükség volt.

Kalocsán a bűnbánati körmenetben: „részt vettek a papnövendékek, teljes bűnbánattal, Patachich érsek vezetésével, aki kötelet kötve nyakába, fején töviskoszorúval, mezítláb, egy hatalmas keresztet cipelt).”<sup>15</sup>

A szabadtéri missziós munka kellékei voltak: az emelvény, a tabernákulum, a virágok, a faágak. Körben helyezkedett el a hallgatóság. A prédikáció nem haladhatta meg a háromnegyed órát; azt apostoli hévvel kellett tartani. (De ne legyen a prédikáló – Cerronit saját rendtársai így nevezték – „*sacer histrio*”, azaz szent színész.) Az *imago missionis* pedig azt jelentette, hogy előbb a misszió védőszentjeinek képét összetekerték, és amikor a misszionárius hozzájuk fohászzkodott, kibontották; később már a beszéd elején jól látható helyre helyezték ki.

A „*supplicatio paenitentium*” előbb három, később egy alkalomra korlátozódott. De: a negyedik nap estéjén a bűnbánati processziós

<sup>14</sup> *Uo.*, 100–101.

<sup>15</sup> KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története, II*, Kalocsa, 2003, 156.

prédikációnál az emelvény fekete lepellet lett bevonva, s odakészítettek a kellékeket: a töviskoronát, a ruhát a flagellációhoz, a korbácsot, a köteleket, a misszió védőszentjeinek képét, valamint az elkárhozott lelkek képét. A koponyát lepel takarta, míg a prédikáció alkalmával elő nem veszi a misszionárius. Ezen az estén aztán a keresztre feszített Megváltót a missziós keresztről saroglyára helyezték.

### *Segítők – ellenzők*

Jánosi Gyula arról írt, hogy a főnemesi családok versengve hívták birtokaikra a misszionáriusokat:

A Dunántúlon a Széchenyi, Apponyi, Barkóczy, Klobusicky, Pethő, Ioanely családok tagjai, Erdélyben br. Apor Péter a misszió lelkes támogatója és látogatója. A köznemesség buzgalma sem marad el a főnemeseké mögött.<sup>16</sup>

Egerváron Széchenyi Ignác gróf minden missziós beszéden megjelent. Az engesztelő körmeneten szőrzsákba öltözve, fején töviskoszorúval, vállán súlyos kereszttel vett részt. Mise alatt ő töltötte be a sekrestyés szerepét és minisztrált a páternak.<sup>17</sup>

Rohoncon a bevezető elmélkedést a templomban tartották, ezen megjelent Batthyány Lipót kancellár is családjával együtt. A többi beszéd színtere a templom előtt elnyúló nagy térség volt, a kancellár, számos főúri vendégével együtt a vár ablakaiból hallgatta a missziós beszédet. Este az Oltáriszentséggel tartott körmeneten a kancellár is a tömeg közé vegyült, kezdetben ő is vezeklő ruhát akart öltetni, de felesége kérésére, ki féltette egészségét, ettől elállt.<sup>18</sup>

A püspökök közül – vizsgált területünkön – Mulih misszióinak támogatói voltak Zichy Ferenc gróf (1743–1783) győri püspök, valamint Patachich Gábor (1733–1745) kalocsai püspök. Patachich Gábor meghívta egyházmegyéjébe a missziós atyákat.

### *Mulih György missziói*

Juraj Mulih/Mulih György (1694–1754.) talán régióink legsikeresebb missziós papja volt a 18. században. 1728-tól 1754-ig 27 missziós útja során több mint 390 településen folytatta e tevékenységét, amelyet Segneri módszeréből fejlesztett

---

<sup>16</sup> JÁNOSI, *i. m.*, (7. j.), 33.

<sup>17</sup> PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyéjében Zichy Ferenc gróf püspökséges idején (1743–1783)*, Pannonhalma, 1933 (Pannonhalmi füzetek, 13), 47.

<sup>18</sup> *Uo.*, 35.

tovább. Alapvetően a horvátok által (is) lakott területeken járt a győri, a veszprémi, a pécsi, a kalocsai, a veszprémi, a zágrábi, a zengi és a csanádi egyházmegyékben. 1694. április 30-án született Hrašće faluban, amely Odra plébánia filiája.

Harmincegy neki tulajdonított könyvet ismerünk – ebből 24-nek biztosan ő volt az összeállítója. A korabeli lelki hatás nagy lehetett, hiszen általában több ezren – néhol több tízezen – vettek részt e missziós alkalmakon.

Mulihot már életében szentéletűnek tartották és néhol szentként is fogadták.

1994-ben rendtársa, Ivan Fuček, egy élet kutatása alapján monográfiában foglalta össze Mulihról addigi ismereteit. A monográfiára támaszkodva megkísérülünk újabb részletekre rávilágítani. Egyúttal pedig a missziók mibenlétét is vizsgálhatjuk.

Mulih misszióinak résztvevői: a 27 évből 13-ról nincs pontos adatunk.<sup>19</sup> Voltak jól felkészült helyek, mint például 1744-ben Prindorfban, ahol a két missziós atya mellett 14 pap gyóntatott, s ahová Ausztriából és Magyarországról egyaránt érkeztek hívek.<sup>20</sup> A legrészletesebb beszámolók 1746-ról maradtak fenn, ekkor 63.910 gyónó volt. Ha elég lett volna a gyóntatók száma, akkor ez 90 ezerre is emelkedhetett volna.<sup>21</sup>

1730-ban a Győri egyházmegyében Hodászon, Kethelyen, Miskén, Szentmihályon tevékenykedett.

Mulih missziójának települései: St. Michael/St. Mihály, Güttenbach/Pinkóc, Stegersbach/Szentelek, Schandorf/Csém, Dürnbach/Incéd, Rechnitz/Rohonc, Alt hodis/Óhodász, Poschendorf/Bozsok, Tömörd/Temoten, Peresznye/Prosing, Kőszeg/Güns, Kethely, Unterpullendorf/Alsópulya, Nikitsch/Füles, Kleinwarasdorf/Kisbarom, Gross Warasdorf/Nagybarom, Hidegség/Kleinandrä, Kópháza/Kolbenhof.

Szentgyörgyvölgye, Csesztreg, Páka.

Amikor Mulih 40 éves volt, misszióba négy püspökségbe készült 1734-ben: a kalocsaiba, a csanádiba, az esztergomiba és a boszniaiba. A kalocsai érseknek írt levelével a helyi plébánosokat is meg akarta nyugtatni, hogy a misszió nem jelent többlet-kiadást. Többek között ezt írta:

---

<sup>19</sup> FUČEK, Ivan, *Juraj Mulih, Život i djelo*, Zagreb, Rim, Zagreb, Filozosko-teološki Institut Družbe Isusove, Papinsko Sveučilište Gregorijana, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti 1994 (Bibliotek Vrela i prinosi za povijest isusovačkog reda u hrvatskome narodu Knjiga, 4), 442.

<sup>20</sup> *Uo.*, 440.

<sup>21</sup> *Uo.*, 443.

Senki se féljen a költségektől, amely miattam keletkezne. Mert ha már harmadik hónapja gyaloglok faluról falura, Tarisznyámban pedig szinte semmit sem viszek, a sajton és a kenyéren kívül, és csak néha kóstolom meg a tojást, amitől tíz alkalommal tartózkodom, nehezen viselném el, ha valamelyik plébánosnak miattam bármilyen kiadása lenne.<sup>22</sup>

Mulih missziójáról már a 19. század végi bácskai vármegye-monográfiában is megemlékeztek.

A gyakori háborúk, a paphiány és a hívek folytonos ide-odavándorlásai a hitélet, lazulását és vallási tudatlanságot vontak maguk után. Az érsekek a hitélet emelésének eddig kipróbált legjobb eszközéhez nyúltak és missziókat tartattak az egyházmegyében. Már Patachich Gábor érsek alatt, 1734-ben, Mulih György apostoli misszionárius bejárta az alsó Bácskát, mindenütt jó eredménnyel tartván missziókat.<sup>23</sup>

1749-ben a szombathelyi, a sárvári és a kemenesaljai kerületben katekétikai oktatást és lelkigyakorlatokat tartottak a jezsuiták; Szombathelyen pedig Segneri végső dolgokról szóló, magyar nyelvre fordított könyvét osztották szét. Ez az *Igazán-való bölcsesség* lehetett, mely, miként már említettem, korábban két ízben (1705-ben Bécsben és 1740-ben Kassán) jelent meg magyar nyelven.<sup>24</sup>

A győri püspökségben 1750-ben folytatott missziói alkalmával is felszentelte az ún. Marianae aquae-t, Mária-vizét. E szentelt vizet különféle betegségek és bajok elhárítására használták hathatós segítségnek. Egy alkalommal magát a missziós atyát is harmadnaponta visszatérő hidegrázás fogta el a 27 állomáshely egyikén. Ő is használta a Mária-vizet és teljesen meggyógyult.

(Ipse P. Missionarius hausta ea [aqua Mariana] tertianam depulit). Az eset feljegyzője hozzátette: másutt sokéves sebeket gyógyított meg e víz emberek végtagjain, avagy tűzvészt fojott el.<sup>25</sup>

---

<sup>22</sup> *Uo.*, 425.

<sup>23</sup> WINKLER Pál, *A római kath. egyház és a bácsi érsekség* című tanulmányban *A hitélet fejlődése az ujjaszerveződés után* című fejezet, = *Bács-Bodrog vármegye, II.* Interneten: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bacs-bodrog-varmegye-ii-22BB/a-romai-kath-egyhazi-es-a-bacsi-ersekseg-irta-winkler-pal-2B5E/a-hitelet-fejlodes-ez-ujjaszervezodes-utan-2BB7/> Megtekintés: 2019. 11.15.)

<sup>24</sup> SZÁRAZ, *i. m.*, (8. j.), 138.

<sup>25</sup> FÜČEK, *i. m.*, (19. j.), 418.



### *Mulih horvátországi missziói*

Mulih György missziós tevékenysége 1728-ban kezdődött, azonban az első útjával kapcsolatban nem ismerünk részleteket. 1729-től 1733-ig a zágrábi egyházmegyében, valamint 1730-ban a győriben is segnerianus missziót tartott. 1734-ben a kalocsai és a csanádi egyházmegyében járt, valamint az ún. boszniaiban. 1735–1736-ban és 1738-ban a zágrábi, 1737-ben és a szerémségi egyházmegyében járt. Továbbá a veszprémi és a pécsi, 1735-ben és 1736-ban a veszprémi és a pécsi, 1737-ben az esztergomi egyházmegyében végzett missziót. 1739-ből nincs adat, de ekkor dúlt pestis Zágrábban, ez nyilván akadályozta ezt a fajta munkát.

### *Nébány példa Mulih munkásságából*

A Duhovne jacske, azaz a missziós énekeskönyv végén többek között ezekre figyelmeztetett Mulih György.

#### FIGYELMEZTETÉS

Amit a misszionárius atya mindenütt szeretettel ajánl.

Kedves Lélek! Ha szeretnél Istennek kellemes, Máriának megfelelő, az angyalokhoz és a szentekhez hasonló lenni, és az örök életet el akarod nyerni; őrizkedj minden bűntől; és leginkább a tisztátalanságtól. Ezért és ehhez segítségként adom következő figyelmeztetéseimet.

1. Istent és Máriát segítségül hívjad, (...) amely miatt minden rosszra jutsz, mert a nyugodt víz is bűzleni kezd, békákat és kukacokat terem, a folyóvíz pedig tiszta és egészséges.

2. Őrizkedj a sok bortól; mert ez a testet feltűzeli, és tisztátalan dolgokra vonja, és minden állapotban sokat árt.

3. A szemedet őrizzed, hogy ne lássanak meztelen testet, és nemcsak az idegent, a sajátodat sem; a másik nemre tekintéstől pedig óvakodj.<sup>26</sup>

#### (OPOMINANYE

Ko duhovni otáč Miffionarius fzagdir lyubleno preporuca.

Draga Duffa! ako felis Bogu ugodna, Marii povolína, Angelom, i fžvetczem fžpodobna biti, ter vekovecsno zvelicsenyo dofztati; csuvajfze fžakoga griha; a najmre Necifžtocse. Zato, i k-tomu na pomocs, dajemti ova opominanya.

<sup>26</sup> MULIH Juraj, *Duhovne Jacske*, Győr, 1750.

1. Boga, i Mariu na pomocs zazivaj, ter bifi vmanguvanya, pokom na fzako zlo dojdes; ar i voda na miru lefecs vonya, fabe, i kukcze kotti, a tekúcsa je biztram i zdrava.

2. Csuvaj ófze obilnoga vina; ar ovo telo usge, i na necfízto delo vlicse, ter va fzakom fztalíffu nogo lkodi.

3. Ocfi csuvaj da ne vide gologa tela, ne fzamo tujega; nego i tvojega; a od pogleda drugoga fzpola, pazífze.)

*Missziós tanácsok szülőknek, tanítóknak és gyerekeknek*

A tanácsok, a regulák, tehát a szabályok a szülőknek 19 pontban, a tanítóknak 12 pontban, míg a gyerekek 10 pontban foglalódtak össze.

A szülők kötelességei: a szeretetet, a táplálékot, a félelmet, a tudást és a jó magaviseletet megtanítani, a gyerekeket Istennek tetsző, szentekhez hasonló, maguknak és az országnak hasznos módon felnevelni.

A regula 19 pontjából kiemeljük, hogy

„1. míg a gyerek a méhben van, Istenhez kell fohászzkodni a szerencsés szülésért”.<sup>27</sup>

A szülők és a tanítók kötelességei az első áldozás után (4. pont): „Azon a napon, amikor áldozni fog, a szülők figyeljenek arra, hogy jól meggyónjon, éjfél-től ne egyen, tisztességesen mosakodjon meg, fésülködjön meg, valamivel szebben öltözzön fel, mint általában, hogy a külső tisztasággal és renddel a belsőre is felkészülhessen”

A várandós asszonynál kerülni kell a nehéz dolgok emelését, vitelét, az ugrálást, a táncot. A születés után a megkeresztelés következzon. A gyermeket nem szabad agyon nyomni sem a bölcsőben, sem a teknőben. (Tehát használtak még teknőbölcsőt is.) És ha a gyermekecske beszélni kezd: Jézus, Mária, József nevét kell neki említeni, és meg kell őt tanítani a keresztvetésre. Aztán a gyermek ne járjon mezítelenül, továbbá „a férfi- és lánygyerek együtt ne aludjon, hanem mint a szalma a szénától, legyenek elválasztva”.

*Segneri és Mulih könyvei papoknál*

Segneri művei közül jelenleg a – cédulakatalógusok alapján – az érseki és püspöki könyvtárak közül az egriben 17, az esztergomiban 33, a győriben 21, a kalocsaiban 31, a pécsiben 11, a székesfehérváriban 17, a szombathelyiben 9, a váciban 44 tétel

---

<sup>27</sup> MULIH, Juraj, *Skola Krisztuseva*, 1744.

szerepel; a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban 28. (Ne feledjük, hogy a szombathelyi csak 1777-ben alakult meg, ezért nincs ott több tétel Segneri műveiből.<sup>28</sup>).

Másrészt a plébániákon is használták köteteit, emiatt több plébániai könyvtárban is számba vették őket. Például Nagycenken Jugovits István plébános inventáriumában szerepel: „Segneri Homo Christianus in 4° vol. 1. Novum Inventarium 30 krajcár, Segneri Quadragesimales in 4° vol. 1. Novum Inventarium 30 krajcár.<sup>29</sup> Az ácsi plébános, Kálóczy József 1784. febr. 22-én készített leltárában is szerepel Segneri mű.<sup>30</sup> 1748. április 28-án Újváry Péter Belsőrákosi plébános inventáriumában három könyve szerepel. Ráadásul egy horvát evangéliumot is számbavettek.<sup>31</sup>

A szombathelyi egyházmegyéből is sorolhatunk olyan 18. századi papokat, akiknek könyvei között Segneri művét vagy művei szerepelnek. Például: 1785-ben Vasváron – megbetegedéséig, 1780-ig Felsőoszkó plébánosa volt! – Mányo Adalbert (Béla), 1788-ban Miskén Kapronczay Mihály, 1795-ben pedig Szombathelyen Korkoványi András.<sup>32</sup>

A peresznyei plébánia könyvei között 1844-ben szerepelt többek között:

– 6. R. P. Mulih S. J. libri cathetici in duo in 8<sup>mo</sup> idiomate croatico in duobus Tomis, valamint

– 14. P. Georgy Mulih compendium doctrinae christianae croatico idiomate *Skola Kristusseva* in 8<sup>mo</sup> minori libellus; azaz Mulih katekizmusait Ficzkó József plébános, aki 1843 végén hunyt el, még bizonyára használta.<sup>33</sup>

A fenti példákat nem teljeskörű vizsgálat alapján gyűjtöttük össze.

#### *A missziók továbbélése, hatása*

A missziós tevékenység néhol rajongásig fokozott tiszteletet váltott ki a hívekből. Mulih misszióinak hatásáról beszédes az a feljegyzés, mi szerint

A győri püspöki helynök, visszatérve azokból a plébániákból, amelyekben 1750-ben és 1751-ben Mulih misszionált, „a legnagyobb elismeréssel köszönte meg a missziós atyának a lelki megújulást, megölelve és megcsókolva” – a történész pedig hozzáfűzi: Nem

---

<sup>28</sup> SZÁRAZ, *i. m.*, (8. j.), 30–302.

<sup>29</sup> Győri Püspöki Levéltár, Testamenta XXV. 335. Inventarium Stephani Jugovits Parochus Nagy Czenkiensis die 2. Maji

<sup>30</sup> *Uo.*, Testamenta XXVII.d. 384.

<sup>31</sup> *Uo.*, Testamenta LIX.D. 889.

<sup>32</sup> Szombathelyi Püspöki Levéltár, Papi hagyatékok.

<sup>33</sup> A peresznyei római katolikus plébánia irattárában.

alaptalanul jelentették ki mindnyájan, hogy az Atyától nyolc nap alatt többet kaptak, mint amit sok éven át kaptak a saját plébánosaiktól, akik rendszerint évente háromszor, négyszer prédikáltak.<sup>34</sup>

A közvetett továbbélést, hatást például a missziók alkalmával kiosztott ima- és énekeskönyvek tartalmának az átvételében is megragadható. A *Hisa Zlata* énekeinek provenienciáját vizsgálva megállapíthattuk, hogy a legtöbb eddig igazolható átvétel Juraj Mulih *Dubovne Jakske* című könyvéből<sup>35</sup> – már a korábbi grádistyei horvát imakönyvbe – a *Dubovni Verthyac*-ba történt. Mulih könyvében csak kevés imádság található, ezért csak néhány átvétel történhetett.

Az étkezés előtti ima némileg átírt, ahogy a többi is. Ennél:

Urunk Istenünk, áldj meg minket és ezeket az ajándékaidat, amelyeket magunkhoz kívánunk venni, és testünket a te szolgálatodra fel-erősíteni.<sup>36</sup>

Ugyanakkor igaz az a megállapítás, hogy

Ahol a misszió eredményeinek megőrzése érdekében nem tett erőfeszítéseket az egyházmegyei papság, ott a hatás szalmaláng életűnek bizonyult – írta Száraz Orsolya. Novi Chavarria szerint a népmissziók többnyire látszólagos és mulékony eredményeket értek el, a vallási öntudat mit sem változott, a népi vallásosság továbbra is híján maradt a tudásnak és a tudatosságnak. Egyetlen területen, a társadalmi összetartás és szerveződés szintjén tapasztalható sikerek, mivel békék köttettek és vallásos társulatok alakultak.<sup>37</sup>

A missziók hatása azonban napjainkig is érezhető. Véleményünk szerint ennek tudható be például az újmiséken, a primíciókon a fiatal lányok – elsősorban Mária-lányok – által az felszentelt pap jövődő életútját szimbolizáló töviskoszorú vitele díszpárnán. Ez a megjelenítés nem a papság szenvedéssel teli jellemzése, hanem a Krisztussal való azonosulás szimbóluma. De végső soron a felszentelt papnak a „töviskoszorút”, a szenvedést fel kell vállalnia, ha hú akar maradni a fogadalmához.

A fenténél közönségesebb, de a missziós szolgálat nyomán fenntartott hagyományoknak tekinthető a táborig misék zöldágas építményei.

Velünk élnek, a hitüket megélő hívek rendszeresen vagy alkalmilag eléneklük, felelevenítik a missziós papok hozta énekeket.

E példák csak kiragadottak, a további részletes elemzés a missziók, pontosabban a népmissziók egyes elemeinek egyéb, jelenlévő továbbéléseit is feltárhatnák.

---

<sup>34</sup> FUČEK, *i. m.*, (19. j.), 444.

<sup>35</sup> MULIH, *i. m.*, (26. j.).

<sup>36</sup> *Uo.*, 73.

<sup>37</sup> SZÁRAZ, *i. m.*, (8. j.), 76.

Lipp Mónika

## A Zichy család szerepe az óbudaiak lelkeségének alakításában

Óbuda területét 1659-ben I. Lipót – az elzálogosított komáromi uradalom tartozékaként – Zichy István kamaraelnöknek „s fiágú utódainak örökösen, leányágú utódainak pedig visszaválthatólag adományozta, és 57,518 fban kötötte le, egyszersmind vérhatóságot is adván e birtokokra, és szabadságot”, hogy várkastélyt építhessen.<sup>1</sup> Zichy István (1616–1693) Veszprém és Vázsony várának főparancsnoka volt. 1655-től kamaraelnök és báró, 1661-ben koronaőr. 1676-ban kapott grófi címet az uralkodótól.<sup>2</sup>

Óbuda tehát 1659-től koronabirtokból földesúri mezőváros lett. A Zichy család Buda visszafoglalása (1686) után tudta ténylegesen birtokba venni. A török idők alatt szinte elnéptelenedett a terület. A középkori épületek romokban heverték. 1698-ban II. Zichy István (a birtokszerző fia) németeket telepített le Óbudán. Ezáltal jelentősen megnőtt a lakosság létszáma és többségbe kerültek a katolikusok.<sup>3</sup>

A Zichy család és a mariazei kegyhely kapcsolata a 17. századra nyúlik vissza. 1620 őszén Bethlen Gábor erdélyi fejedelem katonái Veszprémet ostromolták. Zichy István apja, Zichy Pál veszprémi várkapitány (?–1638) nem akarta átadni Veszprém várát az ostromlóknak és Bethlen Gábor fogságába került. Tizenhat hónap múlva szabadulhatott ki, magas váltságdíj megfizetése után. A fogságból való megmenekülést Szűz Mária közbenjárásának tulajdonította. Hálából elzarándokolt Mariazellbe és a rabként viselt béklyóit elvitte a kegytemplomba.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> NAGY Iván, *Magyarország családi eseményekkel és nemzékrendi táblákkal*, XII, Pest, 1865, 383; JANKOVICH Miklós, *Adatok Óbuda középkori helyrajzához: Hol állott az óbudai klarisszák kolostora? = Budapest régiségei*, A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve, 18, 1958, 487; GÁL Éva, *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt, 1659–1766*, Budapest, Akadémiai, 1988, 45.

<sup>2</sup> NAGY, *i. m.*, 382.

<sup>3</sup> BERTALAN Vilmos, *Az Óbuda-Kiscelli trinitárius kolostor és templom*, Budapest, 1942.

<sup>4</sup> GÁL Éva, *A Zichyek és az óbudai Kiscell = Mariazell és Magyarország: Egy zarándokhely emlékezete*, szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2004, 266.

1622 és 1626 között a mariazelli bencések harminckét festményből álló képsorozatot készíttettek a kegyhelyhez kapcsolódó csodákról. Az egyik festmény (Markus Weiss alkotása, olaj, vászon 160 x 130 cm) Zichy Pál fogságba esését örökíti meg. A kép német nyelvű felirata kiemeli bátorságát és hűségét a császárhoz. A mariazelli kegyszobrot felhőktől övezve ábrázolták a kép felső részén.<sup>5</sup>

II. Zichy István (1647–1700) elhunyt után fiai, Péter és László örökölték a birtokokat. A fennmaradt iratokból kiderül, hogy az osztozkodás vitákkal járt.<sup>6</sup> 1703-ban Zichy László a franciák elleni háborúban halálosan megsebesült. A harctéren megfogalmazott katonai végrendeletében ékszereit és drágaköveit, valamint kétszáz aranyát a mariazelli kegytemplomra hagyta. Arról is rendelkezett, hogy örököse építtessen Magyarországon egy olyan kápolnát, mint a mariazelli.<sup>7</sup> „Mind a két Testvér különös ájtatossággal tisztelte a bődögságos Szűzet Mária Czelli képében.”<sup>8</sup>

1708-ban Zichy Péter feleségül vette gróf Bercsényi Miklós (Ung vármegye főispánja, kuruc generális) lányát, Zsuzsannát. A Budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzik azt a német nyelvű imakönyvet, melyet a felesége számára írt: „Ezen imádságos könyvecske kezdetet s iratott tőlem G. Zicsi Pétertől, midőn Bercsini Susanna feleség lett die 27 decembris”.<sup>9</sup> Ebben az imakönyvben szerepel egy imádság Mária „itt jelenlévő csodatevő” képmása előtt.<sup>10</sup> 1724-ben a gróf építtetett egy kápolnát a szobornak, amely a mariazelli kegyszobor eredetihez érintett másolata. 1726-ban a megözvegyült grófnő, Bercsényi Zsuzsanna zsámbéki

<sup>5</sup> FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs, *Zichy Pál fogságba esése = Mariazell és Magyarország, i. m.*, (4. j.), 517. A kép felirata: Der Tapfere Herr Paul Zichy, Hauptmann zu Vesprin, wegen Ihro Kays. Maye. beständig gehaltener Treu, wird von Bethlem Gabor gefangen und 16 monath lang in bandtund eisen gefengtlich angehalten. Erlangt endlich von Maria Cell wunderbahrlich die erbettene Freyheit.

<sup>6</sup> GÁL, *i. m.*, (4. j.), 264–265. A kiscelli trinitáriusok Protocoluma (Protocolum Residentiae Nostrae Vetero-Budensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ab 228.) szerint 1702-ben Zichy Péter és öccse, László fogadalmat tettek, hogy a mariazelli kegyszoborról egy másolatot készíttetnek és elhelyezésére kápolnát építtetnek. Gál Éva kutatásai alapján ez az adat valószínűleg tévedés.

<sup>7</sup> *Uo.*, 264–266.

<sup>8</sup> JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban, 's az aboz tartozó Részekben lévő bődögságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, Pozsony, 1836, 30.

<sup>9</sup> ZICHY Péter, *Gebetbuch*, 1708. (Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, A85.) Első felesége, Homonnai Drugeth Klára elhunyt. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, II, Pest, 1858, 12.

<sup>10</sup> *Uo.*, a német eredeti szöveg: „hier gegenwärtige, vunderthätige”

kastélyába vitette a kegyszobrot. 1733-ban ünnepélyesen helyezték vissza a szobrot a kiscelli kápolnába.<sup>11</sup>

Történt ez a visszahelyeztetés egy emlékezetre méltó pompával; mert az ágyúk durrogása, harangszó, muzsika zengés és egynéhány ezer hívek éneklése között nem csak ez a kép a kápolna oltárra ismét felállított, hanem egyszersmint az a tellyes bútsú is kihirdtetett; mellyet azon idő közben a szentséges Római Pápától, XII. Kelemen-től, megnyertt az Ó Budai Plébánus.<sup>12</sup>

1738-ban özvegy Zichy Péterné a trinitárius szerzetesek gondjaira bízta a kiscelli kápolnát.<sup>13</sup> A 12. század végén alapított francia szerzetesrend feladata a Szent-háromság tisztelete mellett a pogány fogságba esett keresztény rabok kiváltása volt. A Zichy család a kiscelli alapítás után 10 évvel, 1748-ban Makkosmárián is létrehozott egy trinitárius kolostort.<sup>14</sup>

Az özvegy grófnő az adománylevélben megfogalmazta az alapítás célját és rendelkezett a kiscelli kápolnáról is:

... hogy a barbár törökök rabságában sínylődő, nyomorgó meg fájdalomban tespedt keresztények segítségére lehessenek, komolyan elhatároztam, hogy a Szent-Háromság nevét viselő szerzetesrend három tagja számára alapítványt teszek.

... mivel Szűz Mária azon kápolnája, mely az óbudai telken, a szőlők közt imént említett boldogult férjem által építettett, amelyben a styriai máriacelli kegyelemképnek hasonmása van elhelyezve, ahol a Boldogságos Szűz és Isten anyja Mária számosak által nagy buzgalommal kegyeltesik, de ahol még mostanáig szabályozott istentisztelet és kellő gondozás hiányzik, a jövőre nézve a tisztelendő trinitáriusok alatt bízom a Kegyelem-Anyja tiszteletére való gondozást, evégből a kápolnát, a kegyelemképet minden hozzája tartozókkal örökre és minden időkre nekik átadom.<sup>15</sup>

1745 és 1758 között épült fel a kiscelli trinitárius kolostor és templom.<sup>16</sup> A kegyszobrot 1760. szeptember 8-án vitték át a kiscelli kápolnából a templom

<sup>11</sup> *250 éves az Óbudai Szent Péter és Pál Főplébániatemplom*, szerk. BOTLIK László és mások, Budapest, 1999, 34.

<sup>12</sup> JORDÁNSZKY, *i. m.*, (8. j.), 31.

<sup>13</sup> FALLENBÜCHL Ferenc, *A rabváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon*, Budapest, 1940, 141.

<sup>14</sup> ZOLTÁN József, *A barokk Pest-Buda élete: Ünnepek, szórakozások, szokások*, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963, 53–54.

<sup>15</sup> Az adománylevelet idézi: FALLENBÜCHL, *i. m.*, (13. j.), 141.

<sup>16</sup> BERTALAN, *i. m.*, (3. j.), 10–17.

főoltárára. A főoltárt a Szentháromság, Szűz Mária Istenanya és a trinitárius rend két alapítójának tiszteletére szentelték. (1. kép) A templom berendezése 1759–1760-ban készült el.<sup>17</sup> A kegyhelyen történt, illetve a kiscelli Szűz Mária segítségének tulajdonított csodás eseményeket és gyógyulásokat Ladislaus a S. Stephano trinitárius szerzetes foglalta össze 1777-ben kiadott könyvében.<sup>18</sup>



1. kép: A kiscelli trinitárius templom főoltára a kegyzoborral (Jelenleg a Szent Péter és Pál főplébániatemplomban)

A kiscelli trinitárius templom mellékoltárainak programja szorosan összefügg a megrendelők személyes sorsával, Zichy Miklós gróf halálával, az özvegy grófnő gyászával és küzdelmeivel Óbuda megtartásáért. 1758. február 14-én gróf Zichy Miklós gyermektelenül halt meg.<sup>19</sup> Birtoka mind az ősiség jogán, mind egy 1745-

<sup>17</sup> SCHOEN Arnold, *A budai Szent Anna-templom*, Budapest, 1930, 145–150, 173–174.

<sup>18</sup> LADISLAUS a S. Stephano, *Flores Mariani sive: Gratiae et Beneficia B. M. V. Mariae Cellensis, Quae in Ecclesia RRPP Discalceatorum Ordinis SS. Trinitatis Redemptionis Captivorum in Hungaria ad Vetus Budam magna populorum veneratione colitur*, Budae, 1777. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B235/6.)

<sup>19</sup> SCHOEN Arnold, *Óbuda múltjából*, Budapest, 1935, 11. Zichy Miklós síremléke a szentélyben volt egykor. LÉTAY Miklós, *Gróf Zichy Miklós halotti emlékműve*, Tanulmányok Budapest múltjából, 32, 2005, 67–78.



ben kötött megállapodás értelmében féltestvérét (Zichy Péter első házasságából származó fiát), Zichy Ferenc győri püspököt illette. A püspök azonban hiába szólította fel az özvegyet a birtok átadására, a grófnő nem akarta átengedni az értékes óbudai uradalmat. Pereskedés kezdődött, melynek során az özvegy egyedül szállt szembe férje féltestvérével és a kincstárral, mely az egykori koronabirtokot szerette volna visszaszerezni.<sup>20</sup>

A templomban hat mellékoltár volt. A bal oldalon a szentélyhez legközelebb eső mellékoltáron a haldokló Szent Józsefet ábrázolta az oltárkép Jézussal és Szűz Máriával. Szent Józsefhez, a haldoklók védőszentjéhez imádkoztak boldog halálért. A bal oldali középső oltár Szűz Mária édesanyja, Szent Anna oltára, akitől az anyák és az elhunytak védelmét kérték. Ezen az oldalon a bejárathoz legközelebb egy kevésbé ismert szent, Avellinói Szent András (1521–1608) oltára állt. Ő az egyházjogban és a polgári jogban egyaránt járatos ügyvéd volt, majd belépett a teatinus szerzetesrendbe és aszkéta életet élt. 88 évesen halt meg, az oltár lépcsőjénél szélütés érte. A készületlen, hirtelen halál elkerüléséért imádkoztak hozzá.<sup>21</sup>

Az egymással szemben felállított mellékoltárat sorra véve további következtetések vonhatók le. A szentélyhez legközelebbi két mellékoltár a trinitáriusok tevékenységével kapcsolatos. A jobb oldali Nepomuki Szent Jánosé, aki a gyónási titok és a papok védőszentje is. Személye a búcsújáróhely zarándokait gyóntató trinitárius atyákra utal. A vele szemben lévő – már említett – oltár Szent Józsefé, aki a trinitárius rendtartomány védőszentje is.

A középső mellékoltárat szent asszonyokat ábrázoltak. A templom búcsúja Kisasszony napján (szeptember 8.), Szűz Mária születésnapján volt, ezért édesanyjának, Szent Annának is oltárt állítottak. Vele szemben kapott helyet Árpád-házi Szent Erzsébetnek, Berényi Erzsébet grófnő (Zichy Miklós özvegye, Berényi Zsigmond pécsi püspök testvére) védőszentjének az oltára.

A bejárathoz legközelebbi oltárok olyan szenteket ábrázoltak, akik jogi és teológiai végzettséggel is rendelkeztek, vagyis papok és ügyvédek is voltak. A bal oldalon a már említett Avellinói Szent András, vele szemben pedig Szent Ivó oltára állt. A templom oltáraitól fennmaradt német nyelvű tervezetben így írnak róla:<sup>22</sup>

---

<sup>20</sup> GÁL *i. m.*, (1. j.), 56–59.

<sup>21</sup> *Magyar Katolikus Lexikon*, I, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1993, 246; BERTALAN, *i. m.*, (3. j.), 49.

<sup>22</sup> A német eredetű közli: SCHOEN, *i. m.*, (17. j.), 145–148. Lipp Mónika fordítása.

Az utolsó kápolna, tehát ami a templom bejáratánál jobb kéz felől az első, Szent Ivónak, egy szent ügyvédnek és az igazság védelmezőjének van szentelve. Az oltárképen világi papként lengő ruhaujjakkal és talárban áll (...). Körülötte különféle bajba jutott férfiak és nők serege gyűlt össze (...). Továbbá látható amint ők néhány írásos kérelmet és per ügyíratot nyújtanak át neki, ő pedig bal kezét feléjük nyújtva ezeket átveszi.

Szent Ivót (1253–1303) a szegények ügyvédjének is nevezték. Ő a pereskedők, az ügyvédek, a jogi egyetemisták és minden jogszolgáltatásban tevékenykedő személy védőszentje. Az Óbudáért folytatott pereskedés 1766-ban ért véget. A kincstár megegyezett az özvegygel, aki nagy összegű készpénz és életjáradék ellenében az óbudai uradalmat átengedte az uralkodónak.<sup>23</sup> A grófnő ezt követően budavári palotájában lakott (Úri u. 43.) és a Nagyboldogasszony templomban két oltárt állíttatott a déli mellékhajóban: Szent Ivó és Szent Ada oltárait.<sup>24</sup> Szent Ada a „jogi ügyek, elhúzódó polgári pörök hajdani védőszentje”. Neve más változatokban is előfordul: Aja, Ája, Aya, Aglája. Szent Ivó és Szent Aja ünnepe két egymást követő napon van: május 18. Szent Aja, május 19. pedig Szent Ivó napja.<sup>25</sup>

Szent Aja – Berényi Erzsébethez hasonlóan – grófnő volt, megözvegyült, támogatott egy kolostort és nevéhez fűződik egy per is.

Szent Ája, hennegai grófnő szent Hildulf, a lotharingiai főnemesek egyikének neje, jámbor férje példáját követve, minden erényben gyakorolta magát, s legjobban örült, ha jót tehetett. Mivel pedig sz. Valtrud rokona vala, özvegységre jutván, minden birtokát a sz. Valtrud kormánya alatt levő monsi klostornak adományozta, s ugyanezen klostromban temettetett el. Halála után pör támadván az e klostornak adományozott birtokai fölött, a sírból hallatta szavát a pörös felekkel. Ezért a pörös felek védszentjeként tiszteltetik.<sup>26</sup>

Azt a Szent Ivót ábrázoló olajfestményt, amely eredetileg a kiscelli trinitárius templom mellékoltárán volt, a szerzetesrend feloszlatása után, 1785-ben – a templom berendezésével együtt – elárverezték. Lachner Gáspár óbudai kántor vásárolta meg és ajándékozta az óbudai Szent Péter és Pál plébániatemplomnak.

---

<sup>23</sup> GÁL, *i. m.*, 1988, 56–59.

<sup>24</sup> NÉMETHY Lajos, *Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom történelme*, Esztergom, 1876, 195.

<sup>25</sup> BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium, I*, Budapest, Szent István Társulat, 1977, 384.

<sup>26</sup> ZSIHOVICS Ferenc, *Szentek élete II.*, Eger, 1863, 404.

Jelenleg a déli bejárat felett látható. A kiscelli kegyszobrot a főoltárral együtt Kühreiber Antal óbudai molnár vásárolta meg és adományozta a plébániatemplomnak.<sup>27</sup> A templomhajó északi oldalán állították fel.

A templom jelenlegi épületét a Zichy család építtette a 18. század közepén. 1746-ban gróf Zichy Miklós előírta, hogy Óbudán

A bíró és a tanács pontosabban ügyeljenek arra, hogy vásár- és ünnepnapokon mindenek és mindenki ott legyenek a szokásos istentiszteleten, legyen megtöltve olyankor munkát végezni, hogy így Isten parancsolatai is megtartassanak, és hogy a mindenható Isten mindeneket és mindenkit megáldhasson. Amit mindenkinek szívből is kívánok.<sup>28</sup>

A gazdag barokk berendezés része a tizenkét apostol szobra. A középtornyos főhomlokzatot szentek szobrai díszítik. A bejárat felett a barlangban fekvő Palermói Szent Rozália alakja látható. A két oldalfülkében Szent Sebestyén és Szent Rókus szobra áll. Mindhárman pestis elleni védőszentek, gyakran jelenítik meg őket együtt a barokk művészetben.

Óbudán 1738-39-ben pestisjárvány volt, sokan áldozatul estek.<sup>29</sup> A járvány elmúltával 1740-ben az óbudai lakosok özvegy Zichy Péterné támogatásával egy Szentháromság-szoboremléket építtettek, melyen a pestistől védő szentek (Palermói Szent Rozália, Borromei Szent Károly, Xavéri Szent Ferenc, Szent Sebestyén és Szent Rókus) mellett Szent Flórián és az egyik trinitárius rendalapító szobrát is elhelyezték.<sup>30</sup> (2. kép)

A betegségekől és természeti csapásoktól védő szentek tiszteletére több szobrot is állítottak a Zichyek. A Szent Péter és Pál plébániatemplom előtti téren látható két – a barokk korban igen népszerű – vértanú szobrát 1753-ban készítette el Bebo Károly gróf Zichy Miklós és felesége megbízásából. Nepomuki Szent János (3. kép) árvíz, míg Szent Flórián (4. kép) tűzvész elleni védőszent. A szobrok talapzatán a Zichy és a Berényi családi címerek láthatóak.

<sup>27</sup> Az árverés leírása: SCHOEN, *i. m.*, (19. j.), 45–48.

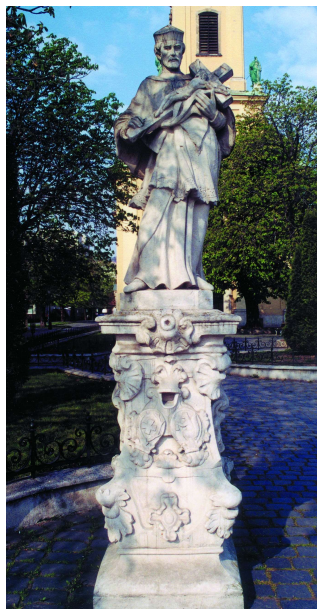
<sup>28</sup> Utasítás, amely szerint Óbuda bírójának és tanácsának igazodnia kell. Közölve: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*, szerk. BÁCSKAI Vera, Budapest, 1971, 136.

<sup>29</sup> BERTALAN, *i. m.*, (3. j.), 9.

<sup>30</sup> LÉTAY Miklós, *Az óbudai Szentháromság-szoborcsoport*, Tanulmányok Budapest múltjából, 26, 1997, 187–201.



2. kép: Az óbudai Szentháromság-szoboremlék  
A szerző felvétele



3. kép: Nepomuki Szent János szobra  
A szerző felvétele

1763. június 28-án földrengés sújtotta Magyarország több települését, mely halálos áldozatokat is követelt, számos épület megrongálódott. A földrengés után szentképeket és könyörgéseket tartalmazó aprónyomtatványokat adtak ki, fogadalmi emlékeket állítottak vagy képeket ajánlottak fel a városok (pl. Győr és Komárom) és a földesurak.<sup>31</sup> Budán, a vízivárosi Szent Anna plébánián feljegyezték:

A földindulás olyan heves volt, hogy lesodorta a tetőcserepeket és a kéményeket. Lehetetlen volt bejutni a plébániára. A ház boltívei megrepedeztek, főleg a főkapu alatt az épület falain karvastagságú repedések tátongtak.<sup>32</sup>

Óbuda szomszédságában károkat szenvedett az újlaki templom épülete is, Óbudát azonban szerencsésen elkerülte a földrengés. Hálából özvegy Zichy Miklósné szobrot emelt Néri Szent Fülöpnek. (5. kép) Az emlékmű latin nyelvű felirata magyarul:

---

<sup>31</sup> KERNY Terézia, *Győr város fogadalmi képe = Mariazell és Magyarország, i. m.*, (4. j.), 355.

<sup>32</sup> SCHOEN, *i. m.*, (17. j.), 229.



4. kép: Szent Flórián szobra  
A szerző felvétele



5. kép: Néri Szent Fülöp szobra  
A szerző felvétele

A jóságos és magasságos Istennek Néri Szent Fülöp emlékére állította kegyelettel ebben az esztendőben özvegy Zichy grófnő, mert magát és Óbuda népét az 1763. évi földrengéstől megvédte és hogy tőle továbbra is megoltalmazza.<sup>33</sup>

Néri Szent Fülöpöt két védőszent társaságában ábrázolták. A római katonaként megjelenített Szent Flórián és Néri Szent Fülöp egy-egy oszlopon állnak. Utóbbi jobbában lángoló szívet tart. A két, felhőkkel és puttókkal díszített oszlop között helyezték el a térden állva imádkozó Borromei Szent Károly püspök és egy keresztet tartó angyal szobrát. Borromei Szent Károlytól, Milánó 16. századi bíborosától a pestis ellen kértek védelmet, mert imájával, kézrátétellel pestises betegeket is meggyógyított. A tűzvész, a pestis és a földrengés ellen védő szentek szobor- emlékét Bebo Károly készítette.

<sup>33</sup> SZILÁRDFY Zoltán, *Képes emléklap az 1763-as földrengésről: Egy ismeretlen Binder J. F.-metszet*, Tanulmányok Budapest múltjából, 21, 1979, 349. Özvegy Zichy Miklósné a földrengés sújtotta komáromi birtokán 1764-ben építtetett egy Szentháromság-oszlopot, melyen Szent Flórián és Néri Szent Fülöp szobra volt. HERCZEG Renáta, *Újabb adatok Szőny múltjából = Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei*, 10, Tata, 2003, 214.

Lipp Mónika

A 18. században a katolikus Zichy család meghatározó szerepet játszott az óbudaiak lelkiségének alakításában. A támogatásukkal létrehozott épületek és műalkotások többsége ma is látható. A közelmúltban többet restauráltak, illetve újra felállítottak. A plébániatemplom előtti Szent Flórián szobrot a szent vértanú ünnepnapján megkoszorúzzák a tűzoltók. A templomban az egykori kiscelli főoltáron a liturgikus színeknek megfelelően öltöztetik a Szűz Mária szobrot és a szentmisék végén a betegekért és a gyermekekre vágyó fiatal párokért imádkoznak az oltár előtt.

Maczák Ibolya<sup>1</sup>

## Megerősített bátorság: Padányi Biró Márton és diétai prédikációi

*Padányi hitszónoki tevékenysége a források tükrében*

Padányi Biró Márton diétai prédikációival kapcsolatban eddig – érthetően – főként a történelemtudomány foglalkozott. Bár ezek közül néhány művének irodalmi értékét vitatták olykor (elsősorban a Padányi-naplót közreadó Hornig Károly<sup>2</sup>), abban egyetértenek a kutatók, hogy ezek a művek azért is fontosak, mert kulcsszerepet játszottak Padányi főpapi reprezentációjában, sőt püspöki kinevezésében is.<sup>3</sup> Ez a megállapítás elsősorban az akkor még zalaegerszegi apátplébánosként tevékenykedő Mindszenty (Pehm) József monográfiája<sup>4</sup> nyomán terjedt el. E tekintetben a szerző, Mindszenty többé-kevésbé korabeli forrásokra támaszkodott. Elsősorban a Wurzbach-féle lexikonra,<sup>5</sup> Róka János életrajzgyűjteményére,<sup>6</sup> illetve a piarista Conradi Norbert által Padányi felett mondott halotti beszédre<sup>7</sup>. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta e tekintetben például a téma szempontjából kurrensnek számító Kolinovics-féle országgyűlési naplót<sup>8</sup> – bár azt jelzi ennek adataira hivatkozva, hogy „a koronázási és az udvari istentiszteleteken a primás

<sup>1</sup> A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 116166 számú pályázatának támogatásával készült.

<sup>2</sup> HORNIG Károly, *Bevezetés = PADÁNYI BIRÓ Márton naplója*, közli HORNIG Károly, Veszprém, Egyházmegyei Ny., 1903 (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez), 32.

<sup>3</sup> FORGÓ András, *Az egyházi közélet szerepvállalása a török kiűzése után = Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*, szerk. HERMANN István, Veszprém, 2014 (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 33), 27.

<sup>4</sup> PEHM József, *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg, Zrínyi, 1934 (A Veszprémi egyházmegye múltjából), 89–90.

<sup>5</sup> Constantín von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien, 1856, I, 408.

<sup>6</sup> Vö. Joannes RÓKA, *Vitae Veszprimensium praesulum*, Posonii, Patzko, 1779, 485–486; HORNIG, *i. m.*, (2. j.), 21.

<sup>7</sup> CONRADI, Norbertus a Passione Domini, *Oratio de laudibus excellentissimi ... domini Martini Biro de Padany ... episcopi Veszprimensis ... altero parentalium die ... habita Veszprimii in ecclesia cathedrali*, Pestini, Typ. Eitzenberger, 1762, 6.

<sup>8</sup> Gabriel KOLINOVICS, *Nova Hungariae Periodus, Diarium Comitiorum Hungariae Anni 1741*, Budae, 1790.

mellett jelentős szerepet” töltött be.<sup>9</sup> Természetesen nem vonhatjuk kétségbe ezen források és ezek nyomán Mindszenty következtetéseinek igazságát (tudniillik az alapfeltevést, mely szerint a beszédek ismertek voltak és befolyásolták Padányi pályáját) –, ugyanakkor egy eddig nem vizsgált szempontokból is érdemes elemezni Padányi beszédeit, ami jelentős mértékben befolyásolhatja a veszprémi püspök közéleti tevékenységéről alkotott képünket.

A nevezett szempontok közül legfontosabbnak a kompozíciós és kiadástörténeti kérdéseket tartom – melyek fehér foltjaik ellenére érdekes adalékokkal gazdagítják Padányi írói arcképét és papi reprezentációját. Az 1741-es diétán Padányi a veszprémi székeskáptalant képviselte, vagyis az alsótáblai egyháziak csoportját erősítette, több beszédet is mondott a ferencesek templomában. Ezek közül Kolinovics csupán egyet említ meg naplójában, de ennek kinyomtatásáról is említést tesz:

Vidua prandio, filioloque in optata deprehensio valetudine, 4. pomeridiana veredis iter ad nos corripit Posonium, ubi Martinus Biro major Vesprimiensis Canonicorum Collegii Praepositus, quod festivitas Apostolorum Petri et Pauli ageretur apud Franciscanos lingua Ungarica praeclaram exhortationem dicit ad populum, typoque vulgatum sub titulo: Firmamentum Regnorum Fides Romano-Catholica per Apostolos fundata dedicat Reginae.<sup>10</sup>

„Országgyűlési napló”

A Kolinovics által említett *Firmamentum regnorum – Országoknak erőssége* című beszédet, amelyet Padányi a koronázás és uralkodás témája köré épített, a szerző Péter és Pál apostolok napján mondta el. Ezt követte a ferencesek ünnepén, az augusztus 2-i portiunculai búcsú alkalmával elhangzott *Diplomatica securitas* (*Megerősített bátorság, avagy kegyelemlevél*), majd a *Regnum decoris* (*Ékességnek országa*), illetve *Majestatica sessio* (*Ülő ünnep*) című beszédek. Utóbbi kettő Szent István napján (augusztus 20-án), illetve Kisasszony napján (szeptember 8.) hangzott el.

A beszédekben többnyire hangsúlyosak a címlapon is jelzett ünnepek – egyfajta sajátos, napló jelleget kölcsönözve a prédikációknak, hiszen érvényesek rájuk Tóth Zsombor megállapításai, mely szerint naplónak tekinthetők műfaji kötöttségektől függetlenül mindazok a művek,

---

<sup>9</sup> PEHM, *i. m.*, (4. j.), 490.

<sup>10</sup> KOLINOVICS, *i. m.*, (8. j.), 256.



...amelyek egy élethelyzet, életvitel diktálta információátrolást, tehát egy sajátos emlékezési formát tesznek lehetővé. Ezeknek a szövegeknek a létrejötte, használata és funkciói olyannyira kulturálisan és társadalmilag beágyazottak egy életformában, hogy nem műfajilag klasszifikálhatóak elsősorban, hanem sokkal inkább a praktikus felhasználás sajátosságai felől.<sup>11</sup>

Ugyanakkor Padányi beszédei rendre összekapcsolódnak más alkalmakkal is. Az augusztus 20-i beszéd ugyan még „csak” a Pünkösöd utáni XIII. vasárnap, az *Ülő ünnep*pel ugyanakkor Grassalkovich Antalt is köszöntötte névnapján. Ez utóbbi azért is fontos, mert ez a dátum (szeptember 8.) igen távol esik Antal napjától, június 13-tól (amire Padányi reflektált is ajánlásában – ugyanis minden beszédét egyenként más-más személynek ajánlotta: Mária Teréziának, Lotharingiai Ferencnek, Esterházy Imrének és az utolsót Grassalkovich Antalnak.) Ehhez hasonlóan a szeptember 8-i beszédben a következőképpen emlékezett meg Mária Terézia édesanyja, Erzsébet Krisztina csaknem két héttel korábbi születésnapjáról:

...ilyen jeles pompás ékességgel, örömmel, vigassággal és tisztelettel üllötték, és tisztelték vala itt Posony városában Országunknak Méltósági, és Fő Rendei ez előtt tizenkét nappal, úgymint Kis-Aszszony havának 28-dik napján, Bóldog emlékezetü Hatodik Károly Romai Császár, és Magyar-Országi Király özvegyének; és mostan országoló Felsőes Királyi Királyné MARIA Aszszonyunk édes Annyának Örsébeth Aszszonynak születése napját.<sup>12</sup>

(Megjegyzendő, hogy az idézett rész változatlanul megmaradt a későbbi kiadásokban is – jelen esetben az 1761-es kiadásban is, amikor már tizenkét napnál jóval több idő telt el.)

Padányi minden diétai beszéde kapcsolódik az országgyűlés reprezentatív eseményeihez, így a koronázáson túl a hitlevelek átadásához és az ülésekhez is. A különféle alkalmak összekapcsolásával a szerző stiláris szempontból igen érdekes metaforarendszereket hoz létre.

---

<sup>11</sup> TÓTH Zsombor, *Műfaj vs. íráshasználat?: Történeti antropológiai megjegyzések a XVII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumai = A történelmem terbe: Antropológiai szempontok a kora újkor magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006 (Ariadné Könyvek), 375.

<sup>12</sup> PADÁNYI BIRÓ Márton, *Ünnep-napokon, diétáknak alkalmazásával, egyéb jeles napokon mondatott ... prédikációk ...*, Győr, Streibig, 1761, 79.

*Metaforarendszerek, szövegalkotás*

Az ülés metaforái, annak értelmezési lehetőségei külön is figyelmet érdemelnek Padányi prédikációiban. Így az „ülő ünnep”<sup>13</sup> kapcsán a következőképpen fogalmazott *Majestatica sessio* című beszédének címlapján:

A' hetedik Hólnapnak nyólczadik napján születetett Kis-aszszony-nak, a' Joákim, és Anna Leányának, Máriának Születése Napja, avagy Királyi-székben való örökös ülés.<sup>14</sup>

Az ülö ünnepet Padányi már a címlapon összefüggésbe hozta a diétával fent idézett prédikációjában: már itt kihangsúlyozta ugyanis, hogy a mecénás Grassalkovich „elől ülö” méltósága volt a diétának. A beszédben elhangzik az is, hogy

Oh azért édes Magyar Nemzetem! mi-is öltözzünk Gállában, öltözzünk-fel ehhez a' mi Mária Királyné Szent Aszszonyunkhoz való buzgó ájtatosságnak, és tiszteletnek drága szép fényes öltözetiben. Imé mái napon a' Pater Franciscanusoknak Királyi Templomában az öreg haranggal kilencz órára Sessio hirdettetett, imé e világra születetvén mái napon ül királyi-székében MARIA Királyné Aszszonyunk, mái napon kezdi Királyi Aszszonyi országlását és birodalmát.<sup>15</sup>

Jól látható, hogy Padányi olyan szentírási helyeket keresett, amelyek az ülésel összefüggenek. (És ezek nemcsak uralkodással kapcsolatosak. Példa erre a következő szövegrész is: „nem ültem a hívság gyülekezetével”, illetve a közismert 136. zsoltár szavai, amely így kezdődik: „A Babilon folyóvizei mellett ültünk”<sup>16</sup>). És természetesen nem hagyta említetlenül Padányi az országgyűlési sессиókat, üléseket sem. Az idézett szövegben visszatérő motívum a „második Mária” metafora is, amely Padányi más beszédeiben is előfordul. Jó példa erre a következő rész is:

Az örökkön örökké Élőnek Királyi Széke előtt le-tétetett Szent Imre Herczeget illető, de ez virágzó Liliomos tiszta Szüz életének idejében el-ragadtatván a' tizenkét Csillagokkal meg-koronáztatott MARIA Mennyei Királyné Aszszonyra örökös jussal maradott, és a' Második

<sup>13</sup> A fogalomról bővebben: VERSEGHY Ferenc, *Lexicon terminorum technicorum*, Buda, Univ., 182.

<sup>14</sup> PADÁNYI BIRÓ Márton, *Majestatica sessio* = P. B. M., *Ünnep-napokon, diaetának alkalmazásával, egyéb jeles napokon mondatott ... prédikációk ...*, Győr, Streibig, 1761, [számozatlan címlap].

<sup>15</sup> *Ünnep-napokon, i. m.*, (12. j.), 83.

<sup>16</sup> Igazolható, hogy ez a szövegrész Cornelius a Lapide hatására került a Padányi-szövegbe. A jezsuita szerző kommentárjának Padányira gyakorolt hatása folyamatban lévő kutatásom témája.

Imre Herceg által, a' II. MARIA, Királyné Aszszonynak Fejében  
tétetett szépségnek (a) koronája.<sup>17</sup>

A címlap további részének megfogalmazása és tipográfiai kialakítása egyértelművé teszi, hogy Imre herceg szerepeltetése korántsem véletlen: a koronázó primás, herceg Esterházy Imre alakja is fontos része a metaforarendszernek – vagyis Szűz Mária, illetve Szent István országfelajánlása igen jó alkalmat biztosított Padányinak arra, hogy Mária Teréziát, Esterházy Imrét és a koronázást egyaránt szerepeltesse a metaforarendszerben. Ennek következtében a valóságosnál igencsak eltérő metaforarendszerre volt szükség. Ennek sikeres kiépítése vélhetően a hitszónok kimagasló retorikai képességeinek volt köszönhető, amely révén a biblikus kapcsolatok elnagyolt ábrázolásával megfogalmazódott, hogy „Imre által lett Mária Magyarország királynője”. Ebben a metaforarendszerben Imre herceget a koronázó, Esterházy Imre herceg testesíti meg, Szűz Máriát, akinek István fia elhunytának következtében felajánlotta a koronát, Mária Terézia.

A legizgalmasabb metafora e tekintetben az országgyűlési üléseké, melyet kimondottan eskatalogikus szempontból értelmez Padányi az országgyűlési üléseket:

A' tizen-két Tanítványok-is, mint első és belső Királyi Tanácsosok, és ezekkel egyetemben, minden Apostoli Férfiak Coassessorok léznek; mert valamint fel-támadása után negyven napig vélek társalkodván, minek előtte az ő örökös Királyi székében az ő Szent Attyának jobbjára fel-ment, és ott le-ült volna, Locumtenentialis Helytartói Királyi Tanácsot rendelt. Abban válogatott tizenkét érdemes személyeket alkalmaztatott, a' kiket-is Apostoloknak nevezett, azokat elsőben tellyes királyi hatalommal authorizálta, az ő szentséges kezét reájok tévén, 's együtt reájok lehelvén, és mondván: Vegyétek a' Szent Lelket, a' kiknek meg-bocsáttjátok bűneiket, meg-bocsátatnak nékik, a' kiknek pedig meg-tartjátok, meg-vannak tartva. Instructiót-is adott nékik, mondván: Elmenvén az egész világra, tanicsátok őket meg-tartani mind azokat a' miket parancsoltam néktek. [...] ez a' Mennyei Király Menybe menetele, és Királyi székében való ülése előtt így rendelte és így tanította-meg ezt az ő Apostoli tellyes hatalmú Helytartó Tanácsát, és Tanácsosít, úgy

---

<sup>17</sup> *Majestatica sessio*, 14. j.

szintén tellyessen assecurálta, és bizonyossá tötte öket; hogy sedebitis et vos, hogy ök-is hóltok után Mennyekben-is az ö Coassessori lesznek, véle együtt ülnek [...].<sup>18</sup>

Megemlítendő, hogy a diétával kapcsolatos metaforalánc ritka ugyan, de nem ismeretlen másutt sem a prédikációirodalomban. Tormási János protestáns hitszónok diétai beszédgyűjteményében is helyet kapott. Igaz ugyan, hogy utóbbi szerző esetében egy országgyűlési követ temetéséhez kapcsolódott és ennek megfelelően alakult a jelentések hálózata. Mindenképpen rokonítja Padányi szövegével az apokaliptikus kép. Tormási kapcsolódó szövegrészében a következő metaforalánccal élt:

Soha se vólt nem-is leszsz olly ditsösséges Diéta, mint a' millyen az Izrael Fijaié volt a' 'Sinai hegy alatt. Ott a' Praeses maga az Isten, a' Király és a' nép között Közbenjáró Palatinus, Móses, az az egy Pásztori bottal Országokat rontó és építő Móses; a' nép, ha magában szegény és rabota alól futott nép, de az Isten gratiájára nézve nagy, szerelmes, és igen gazdag: a' törvény, melly ezen a' Diétán hozatik örökké-való és a' természet változásánál hamarább nem változik: a' Diétális keszületek rettenetesek, követhetetlenek, pár és példa nélkül valók. Hát nem igaz e' hogy soha se vólt nem-is leszsz olly ditsösséges Diéta, mint az Izrael fiaié volt a' Sinai hegy alatt. El-hinném, hogy igaz, hanemha Sz. Pál ellenkezőt mondana. Ez a' Sz Apostol, az Új Testamentomi Ekklésia Diétáját sokkal ditsösségessebbnek festi az Izraeliták Diétájánál 'Sid. XII. a' méltóságot a' többek között im' e' négy Punctumokban helyheztetvén: Hogy az Újj Testamentomi Ekklésiai Diéta [1] közönségessebb mint a' Sinai, [2] hogy az ollyan első szülöttek Gyülekezete, kik bé-íráttak Menyben, [3] hogy abban a' mindenek Birájához-való-járulás vagyon söt [4] a' tökéletesekké lett igazak Lelkeikhez-is – Meg-vallom; mert Sz. Pál ellen ki-is merné tagadni? hogy ezek először-is, nagy részént illenek az Új Testamentomi Ekklesiára, melly még e' földön vitézkedik; de az-is igaz és bizonyos, hogy a' győződelmes Mennyei Ekklésia Diétájára illenek tökéletesen. Ott van ott a' közönséges Gyülés, a' nem tsak minden nyelvből, ágból, és Nemzetből, hanem még az egymástól elszakadt és különböző Keresztény Ekklesiák kegyes tagjaiból való Gyülés: ott a' Kristusban első szülöttek Konciliuma, minthogy ott a' Protokollum is, a' mellybe íráttak, sőt ott amaz igazán elsőszülött, kinek ök Attya fiai; Ott a' mindeneknek igazán, nekik pedig

---

<sup>18</sup> *Uo.*, 93.

kegyelmesen ítélő Bíró, ki előre azért ment-fel oda, hogy nekik, a' mint megmondotta, helyet kiszíttsen: Ott vagynak a' tökéletesekké lett minden Igazaknak Lelkei, ott mondom a' tökéletesség helyén, mellytől vala míg távol vagyunk, mindaddig sok tökéletlenséggel kell küszködni. Ott van hát az egekben a' tökéletes Diéta, mellynek ha a' 'Sinai Diéta valamije, bizonyos hogy tsak példája és árnyéka vala. Erre a' ditső Diétára Mennyei Regális által el-hívattatni: még ha nem tudom mitsoda földi Diétáról esnék-is a' hivatal, nyereség; és ebben a' nyereségben részesült reménységünk szerént, Néhai T. N. és V. Szigethi Szerentsi József Ur, egynéhány T. N. Vármegyének Tábla Birája, most pedig ezen Ország Gyűlésében Melt. Grof Klobúszky Antal Úr kepit viselő követ: ki ott nem más, hanem a' maga képiben, nem földi Nemessége, hanem ama Mennyei polgársága jussán, nem erőtelenségek alá vettetett Praesese és Coassessorai társaságában, hanem a' Királyok Királya praesidiuma alatt, több tökéletességre ment Lelkekkel együtt széket ül; nem azért, hogy Világi hazája, jussait óltalmazza, fundálja és örökíttse; hanem hogy annak a' változásokat nem esmérő felső Jérusálemnek Szabadságával és bódogságával éljen minden vég nélkül örökké.<sup>19</sup>

#### *Kiadástörténet – kérdőjelekkel*

Padányi országgyűlési prédikációi kiadástörténeti szempontból igen érdekesek. Amint az a fentiekből is kiderült, 1741-ben hangzottak el, a diéta idején. Megjelenési idejük azonban bizonytalan. Az viszont bizonyos, hogy több kiadást, illetőleg utánnomást értek meg. Az eddigiekben kevés figyelmet fordított a kutatás arra, hogy ezek a beszédek (a legtöbb esetben) nélkülözik a kiadás évét és többnyire a számozást is – ellenben valószínűleg az egész sorozatot kinyomtatatta Pozsonyban, Budán és később Győrben is. A pozsonyi és budai a kiadványok közötti különbség, hogy utóbbiakon királyi prelátus, veszprémi és felsőöri prépost Padányi titulusa, előbbieken nagyprépost. A kiadványok megjelenésükben és tipográfiájukban hasonlítanak egymásra, de érzékelhető közöttük különbség.

Az önálló címlapok ellenére, a kötetek közös kiadványban is megjelentek, több ízben is. Először vélhetően az úgynevezett *Petra prominens* (*Kiálló magos kőszikla*)-kötetben. Ez a cím valójában nem is biztos, hogy a kötet egészére vonatkozik, hiszen a címlap megfogalmazása szerint:

---

<sup>19</sup> TORMÁSI János, *Egynéhány prédikátziók*, mellyeket a közelebb el-múlt ország-gyűlésére fel-sereglett úri rendek előtt ... elmondott, Pest, Dobos István, 1791, 77–79.

... a nagyméltóságú, és egekig dicsőséggel, és halhatatlansággal magosan fölemelkedett Bottyányi grófi háznak kősziklás, állandós örökössége és kegyes árnyékozása, midőn méltóságos és nagyságos Bottyáni Lajos [itt különböző titulusai következnek] ... maga Szent Lajos király patrónussának napját tisztelné

vagyis ez voltaképpen egy „elmélkedés”, de valójában ajánlás. Ebben Padányi a következőket fogalmazta meg:

Nincsen titok nélkül, hogy midőn az elmúlt utolszori az elmúlt utolszori országgyűlésnek alkalmatosságával Szent Péter és Pál apostolok napján ezen már egy tagban lévő, négy Contignácziós títkos értelmű szeglet követ az egész ország színe előtt letenném [...] jelen méltóztatott lenni.<sup>20</sup>

Vagyis egyértelmű, hogy egy négykötetes kompozícióról van szó – kérdés ugyanakkor, hogy ezek mikor jelentek meg, hiszen a *Petra prominens*-ajánlás (elmélkedés?) is ismeretes évszám nélküli, illetve 1760-as évszámmal. (Ez utóbbi nyilván azért is elgondolkodtató, mivel 1751-ben már volt egy országgyűlés, amelyen szintén jelen volt Padányi – vagyis ha a jegyzés szerint a szöveg az „elmúlt utolszori” országgyűlésre készült, akkor elvileg 1751 előtt kellett megjelennie.)

Ugyanakkor bizonyos, hogy a *Petra prominens*-szöveg a diétai beszédekkel együtt „betagozódott” Padányi 1761-es kötetébe. A szövegeknek tehát – úgy tűnik – legalább három kiadása volt (egy pozsonyi,<sup>21</sup> egy budai,<sup>22</sup> illetve győri<sup>23</sup> – és a *Petra prominens*-kötet is, amelynek ismeretes évszám nélküli és az 1760-as évszámmal megjelent változata is). A kiadások, illetve utánnomások száma tehát csaknem átláthatatlan (ennek ellenére kutatásukat jelenleg is végzem) – de fontos tanulsága az eddigi áttekintésnek is, hogy noha e négy prédikáció szövege nem változott, a korban szokatlanul sokféle kiadást értek meg. (A példányszámok feltárása is folyamatban lévő kutatásom tárgya.) Ennek magyarázatát joggal kereshetjük Padányi tudatos reprezentációs tevékenységében, amelyeket ajánlásai is messze-menőkig alátámasztanak. (Természetesen nem állíthatjuk, hogy Padányi ezt

---

<sup>20</sup> PADÁNYI BIRÓ Márton, *Petra prominens, avagy Ki-álló magos kőszikla*, Buda, Nottenstein, [1746 és 1751 között]. OSzK 400.407.

<sup>21</sup> *Diplomatica securitas* (OSzK 400.110/2); *Firmamentum regnorum* (OSzK 400.109); *Regnum decoris et diadema speciei* (OSzK App. R. 471a).

<sup>22</sup> *Diplomatica securitas* (OSzK 400.406); *Firmamentum regnorum* (400.405), *Majestatica sessio* (OSzK 504.055); *Regnum decoris et diadema speciei* (OSzK 503.391).

<sup>23</sup> PADÁNYI BIRÓ, *i. m.*, (12. j.).

konkrétan a püspökség megszerzése érdekében tette volna, az 1760 körüli prédikációmegjelentetés ezt nem is indokolja.) Ezen felül ezek a kiadáshoz kapcsolódó gesztusok tökéletes összhangban állnak a fellendülőben lévő reprezentációs kutatásokkal.<sup>24</sup> És ezt támasztja alá Padányi következő, 1751-es országgyűlésen lezajlott, prédikációs „botránya” is.

Ezt a beszédet ugyanis nem mondhatta el Padányi, noha korábban a kancelláriánál és az országbírónál, gróf Erdődy Györgynél bejelentette. Hornig Károly megfogalmazása szerint:

Az országgyűlés megnyitását megelőző napon ugyanis az országbíró azt tudatta vele, hogy néhány püspökkel történt tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy beszéd ne legyen, már csak azért se – »ex ea etiam ratione« – mert eddig sem prédikáltak soha ilyen: »quod nunquam hactenus hoc praedicatum fuisset«...<sup>25</sup>

Padányit természetesen bántotta ez az incidens (annál is inkább, mivel ez a beszéd akkorra már ki volt nyomtatva) a tilalomért néhány püspöktársát – elsősorban Althan Mihályt – okolta: naplójának megfogalmazása szerint: „néhány embernek rosszakaratú irigysége állotta utamat – invidia et livore nonnullorum impeditus sum”.<sup>26</sup> Az esetet említő Hornig Károlynak igen rossz véleménye volt e beszédről: „azt hiszszük, hogy ha magasabb okok nem forogtak volna fön­n, ezt a beszédet ugyan semmiféle püspöktársának nem volt oka tőle irigyleni.”<sup>27</sup> Ennek oka Hornig szerint a beszéd „czikornyájának s tartalom nélküli szószaporitá­­sának”<sup>28</sup> volt oka. Noha Hornig hangsúlyozza, hogy ez lényegében személyes véleménye, a kor szokásai mást diktáltak – mégis arra enged következtetni, hogy a beszéd elmondásának stílári okai lehettek. Holott sokkal valószínűbb, hogy lényegében reprezentációs kérdé­sről volt szó. Padányi olyan – ezek szerint a

---

<sup>24</sup> Egyéb szempontú elemzések: M. VARGA Benedek, *A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepségén*, *Metszetek*, 2014/1, 120–121; KÖKÉNYESI Zsolt, *A „női Szólón”, avagy Mária Terézia uralkodói képe a halotti beszédekben = Koraijkor.Ász: Koraijkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*, szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola 2014 (Koraijkor.ÁSZ tanulmánykötetek, 1); M. VARGA Benedek, *„Duae Mariae in hoc Regno” Mária Terézia alakja Padányi Biró Márton politikai teológiájában = Második Mária. Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019, 9–18.

<sup>25</sup> HORNIG, *i. m.*, 33.

<sup>26</sup> *Uo.*

<sup>27</sup> *Uo.*, 32.

<sup>28</sup> *Uo.*

szokásostól eltérő – hitszónoki szerepet szánt magának (ekkor már püspökként), amely ellenérzést keltett kortársaiban.

Összefoglalóan megállapítható, hogy miként több forrás is igazolja, a diétai hitszónoklás reprezentációs célokat (is) szolgált, de ebben elsősorban a hitszónoklás tényének, és nem a szöveg milyenségének volt szerepe. Padányi Biró Márton „újítása” e tekintetben abban állhatott, hogy a diétához alkalmaztatott szövegeivel és tudatos reprezentációs tevékenységgel igyekezett szövegeit minél szélesebb körben elterjeszteni. Ennek rendelte alá témaválasztását, forráshasználatát és beszédeinek megfogalmazását is.



Miskei Antal

## A ráckevei ortodox hívek Istenanya-tisztelete a 18. században

### 1. *Az ortodox egyház Istenanya-kultusza*

A keresztény teológiában és vallási kultuszban Szűz Mária felettébb nagy tiszteletnek örvend, s ennek megfelelően személyéhez különböző címek kapcsolódnak. Szentséges (panagia) jelzője onnan ered, hogy önként, mindenféle külső kényszer nélkül elfogadta az Úr akaratát, így ő lett a legmagasabb rendű példája Isten és a szabad akaratú ember együttműködésének (synergia).

A Mária-kultusz biblikus alapját Lukács evangéliumának elbeszélése képezi. Józseffel való jegyessége idején az Úr Gábrriel arkangyal révén tudatta Máriával, hogy a Szentlélek által fiút fogan, akit Jézusnak fog nevezni (Lk 1,26–38). A Szent Szűz a második isteni személynek, Jézus Krisztusnak, az emberiség Megváltójának adott életet. Az ókeresztény egyházatyák a 431. évi epheszoszi zsinaton megfogalmazták Mária istenanyaságáról (Mater Dei) és istenszülei (Theotokosz; Genetrix Dei) mivoltáról szóló tanítást, az 553. évi II. konstantinápolyi zsinaton pedig kimondták az Üdvözítő anyjának örökszüzességét (Aeiparthenosz). Mária, aki mentes volt minden tényleges bűntől, a szülése előtt, szülése közben és szülése után is megőrizte tisztaságát. Világra jövetelével Krisztus nem elvette, hanem megszentelte anyja szűzi érintetlenségét. Szent Joachim és Szent Anna leánya egész életében magán hordozta a szentség jelét, ezért a pravoszláv hívek az emberiség legtokéletesebb tagjaként tekintenek rá, akit még az angyaloknál is méltóbb hely illet meg a mennyei királyságban.<sup>1</sup>

A bizánci művészetben Máriát előszeretettel ábrázolják Jézussal. A legismertebb képtípusok – vázlatosan bemutatva – a következők:<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> *Az ortodox kereszténység*, szerk. BERKI Feriz, Budapest, Magyar Orthodox Adminisztratúra, 1975, 243–246; BARTÓK István, *Mennyek Királynője*, Budapest, Helikon, 2005, 15–19.

<sup>2</sup> Gerard A. WELLEN, *Das Marienbild der frühchristlichen Kunst = Lexikon der christlichen Ikonographie, III*, hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1971, 156–161; Horst HALLENSLEBEN,

Hodégéria/Hodigitria („Útmutató”): a félalakos, egyenes testtartású Istenanya enyhén balra fordul, jobbával a bal karján lévő gyermekre mutat. Az egész alakos, enyhén jobbra forduló kis Jézus jobb kezét áldásra emeli, baljában zárt irattekercset fog, ami az Igét (Logosz) tartalmazza. Az 5. század óta ismert kompozíció az 1453-ban elpusztult konstantinápolyi Hodégon-kolostorról kapta nevét, ahol a hagyomány szerint a Lukács evangélista által festett eredeti Mária-képet őrizték.

Nikopoiá („A győzelem szülője”): álló, egyenes testtartású, szembe néző Istenanya a középtengelyben szintén szembe néző, ülő, jobbával áldást osztó, baljában könyvtekercset tartó Emmánuellel (kicsinyített felnőtt Krisztussal). Mária itt csupán fia lábát és vállát érinti. A korai ikonokon – sinai Szent Katalin-kolostor (6. század), római Santa Maria in Trastevere (8. század eleje) – gyakran előforduló képtípus nem az anya–gyermek kapcsolatot fejezi ki, hanem az Ige megtestesülésére utal. Az Ige maga Krisztus, anyja a világ győzelmes királynője.

Platütera („Tágasabb”): álló, egyenes testtartású, nem egész alakos, szembe néző, széttárt karú Istenanya, előtte a gyermek mellképe, rendszerint pajzsba foglalva. Az Izajás próféta jövendölését (Iz 7,14) megjelenítő kompozíció egy bizánci Mária-himnusz szövegére megy vissza („Méhed tágasabb, mint az ég”), s azt érzékelteti, hogy a Szent Szűz még az égnél is hatalmasabbat, a Mennyei Atya Fiát fogadta méhébe. Ebben az összefüggésben válik érthetővé a pajzs világmindenséget betöltő szerepe.

Eleusza („Irgalmas”, „Könyörgő”): a meghatódott Istenanya. A gyermek anyjához bújik, s arcát szeretettel az arcához érinti. Jobb kezében könyvtekercs, baljával átöleli az Istenszülő nyakát.<sup>3</sup>

Pelagonitissza: Szűzanya a játszadozó gyermekkel. A félalakos Mária karján tartja fiát, aki háttal van a kép nézőjének, de visszatekint rá, és arcát az Istenszülő

---

*Das Marienbild der byz.-ostkirchl. Kunst nach dem Bilderstreit = Uo., 161–178; Heinz SKROBUCHA, Das Marienbild in Russland = uo., 178–181; SACHS, Hannelore, BADSTÜBNER, Ernst, NEUMANN, Helga, Christliche Ikonographie in Stichworten, Leipzig, 1973, 241–243, 246–247; Konrad ONASCH, Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten, Leipzig, 1981, 141–145; Johannes H. EMMINGHAUS, Marienbild = Lexikon für Theologie und Kirche, VII, hrsg. Josef HÖFER, Karl RAHNER, Freiburg, 1986, 58–62; A keresztény művészet lexikona, szerk. Jutta SEIBERT, Budapest, Corvina, 1986, 215; DIÓS István, Mária ábrázolása = Magyar Katolikus Lexikon, VIII, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 636–637; Gregor Martin LECHNER, Maria = Reallexikon zur byzantinischen Kunst, VI, hrsg. Klaus WESSEL, Marcell RESTLE, Stuttgart, 2005, 30–95. – Az Istenanya gyakran szerepel úgy a posztbizánci festményeken, mint a földi egyház megszemélyesítője (NAGY Márta, Ikonfestészet Magyarországon, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 42).*

<sup>3</sup> Ha az Istenanya megcsókolja gyermekét, akkor Glükophilusza („édes csók”) a képtípus neve.

állához érinti. A kis Jézus egyik kezével átöleli anyját, másik keze Mária arcához nyúl.

Zóodokhosz Pégé („Életadó forrás”): eredetileg félalakos, imádkozó Istenanya, előtte a kép középtengelyében a szintén félalakos, áldást osztó Emmánuel helyezkedik el. Mária az élő víz forrása, méhe az Ige megtestesülésének szent helye.

Galaktotrophusza („Tejjel tápláló”): a gyermeket tejjével tápláló Istenanya.

Blakherniotissza: álló, egész alakos, szembe néző, kezét könnyörgésre széttáró Istenanya, aki az emberiségért imádkozik.

Paraklészisz: a félig elfordult Mária – olykor a gyermek nélkül – egyik kezét a keblére teszi, másik kezében hosszan kibomlott könyvtekercsen Krisztussal folytatott párbeszéde olvasható.

## 2. A ráckevei Istenanya Elszenderedése-templom

A Csepel-sziget délkeleti részén fekvő Ráckevén a 15–18. században jelentős számú ortodox népesség élt. Kolostortemplomuk Magyarország egyetlen bizánci liturgiájú, késő gótikus stílusú, hálóboltozattal fedett egyházi épülete. Legkorábbi hiteles ábrázolása Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) 1726. évi térképén figyelhető meg.<sup>4</sup>

Az Istenanya Elszenderedése-templomnak először a sokszögben záródó főhajója készült el. A munkálatok vélhetően 1487-ben fejeződtek be.<sup>5</sup> Skarica Máté adata azért tűnik hihetőnek, mert a hálóboltozat szerkezete és a bordák profilozása nagy hasonlóságot mutat Mátyás király (1458–1490) budai kőfaragó műhelyének egyéb munkáival, mint például a visegrádi királyi palota kerengőjének (1484), a Margit-szigeti domonkos apácakolostor refektóriumának vagy a pannonhalmi bencés apátság kerengőjének boltozatával (1486).<sup>6</sup>

A második periódusban épült a közeli harangtorony alsó szintje és a templom déli oldalához csatlakozó két oldalkápolna, amelyek közül a keletinek Keresztelő

<sup>4</sup> ENTZ Géza, *Ráckeve = Pest megye műemlékei, II*, szerk. DERCSÉNYI Dezső, Budapest, Akadémiai, 1958, (Magyarország műemléki topográfiája, 5), 20.

<sup>5</sup> Skarica Máté 1581-ben írt művének a címe: *Kevi városáról való szépbistória*. A vers kritikai kiadása: *XVI. századbeli magyar költők művei, 11, 1579–1588*, kiad. ÁCS Pál, Budapest, Akadémiai–Orex, 1999 (Régi magyar költők tára, Új folyam, 11), 246. – A költemény 1700-ban keletkezett másolatát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (Fol. Hung. 2904, 3. folio 1. és 4. folio 1–2.). A szóban forgó verset Magdics István is kiadta (MAGDICS István, *Diplomatarium Ráczkeviense: Ráczkevei Okmánytár*, Székesfehérvár, 1888, 90).

<sup>6</sup> BÉRCI László, *Ráckev: Szerb templom*, Budapest, 1991 (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 402), 2.

Szent János, a nyugatinak Szent Kozma és Szent Damján a védőszentje. A pareklészionok boltozata és csúcsíves ablakkeretei gótikus stílusúak, míg a különálló torony alsó szintje, valamint a Keresztelő Szent János-kápolna ajtóbejárata, amelynek faragása az 1510-es évekre tehető, a mezővárosban tevékenykedő itáliai mestereknek köszönhetően kora reneszánsz stílusjegyeket visel magán.<sup>7</sup>

A téglalap alaprajzú teremtemplom belső tere az ősi bizánci hagyományoknak megfelelően három részre tagolódik: a szentélyre vagy oltárra, a hajóra (naosz) és az előcsarnokra (pronaosz). A főbejárat nyugatról, az oldalbejárat délről, a Keresztelő Szent János-kápolna felől nyílik. A hajó a férfiak, az előcsarnok az asszonyok számára fenntartott liturgikus hely. A két tér között 2,5 méter magas, középen nyitott válaszfal húzódik.

A képfal előtt lévő, egy lépcsőfokkal magasabb terület az ún. szólea. Itt található a könyvtartó állványok, a kántorszék, a püspöki trón és az énekespadok. A szóleának az a pontja, ahol a könyörgések végzése és az evangélium felolvasása történik, az „amvon” (ambo). Az amvon azt a hegyet juttatja eszünkbe, ahonnan Jézus prédikált az öt hallgató tömegnek.

A templom legjellegzetesebb eleme a padlózattól majdnem a mennyezetig felérő díszes képfal (ikonosztázion/ikonosztáz), amely elválasztja egymástól a szentélyt és a hajót. Ez a fajta tételrendezés minden bizonnyal ószövetségi gyökerű, s a jeruzsálemi templom mintájára jött létre. Az ókeresztény templomokban a képfal helyén eredetileg váltakozó magasságú rács állt, amely idővel megnagyobbodott, és a késő bizánci korban nyerte el végleges formáját.<sup>8</sup>

A keresztény kultúrkörben bevett szokás, hogy az egyházi intézményeket valamelyik szent égi oltalmába ajánlják. Nem kivétel ez alól a ráckevei szerb templom sem, amelynek búcsúját – a Julianus-naptár használata miatt – augusztus

---

<sup>7</sup> MISKEI Antal, *A ráckevei szerb ortodox templom*, Ráckeve, Sophia Nostra, 2008, 50. – A balkáni ortodox népek magyarországi templomépítészetére egyformán jellemző a nyugati architektúra és a bizáncias térelosztás alkalmazása (SOMOGYI Árpád, *Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében*, = Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1960, IV/1–2, 61, 63, 66). A szerb templomépítészetről lásd: FOERK Ernő, *A szerb-ortodox templomtípus fejlődése*, = A Magyar Mérnök- és Építész–Egylet Közlönyének havi füzetei, 1927, IV/9–10, 91–109.

<sup>8</sup> WELLNER István, *Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez*, Budapest, 1990, 109–113; MISKEI Antal, *A szerb templom: The Serbian Church*, Ráckeve, Sophia Nostra, 2017 (Ráckeve történelmi és turisztikai értékei), 39–43.

28-án rendezik meg. Ezen a napon a pravoszláv hívek a 6. század vége óta a Szentséges Istenanya földi elszenderedését ünneplik.<sup>9</sup>

### 3. Istenanya-ábrázolások a templomban

A templom falképeinek három rétege különíthető el. Az első az 1580-as évek előtti időkből származik. Az akkor készült képek freskók, szemben a második (17. század vége – 18. század eleje) és a harmadik periódus (1765–1771 között) falképeivel, amelyek szekkkók.<sup>10</sup>

Az épület mai is látható, kb. 900–1000 m<sup>2</sup>-nyi felületét befedő festmények Moszkopolisz (ma: Voskopojë, Albánia) környékéről és Észak-Épeirosz más városaiából – Kozáni, Sziatiszta – érkezett mesterek alkotásai. Vezetőjük, a makedovlach (cincár) származású Theodor Szimeonov Gruntović<sup>11</sup> volt, aki két szerződést is kötött Isaija Stefanović ráckevei archimandritával. Az 1765. április 29-i egyezség, amelynek értelmében 1000 forint járt a mestereknek fizetség gyanánt, a templomhájó falképeinek kifestésére, az 1770. május 24-i megállapodás pedig az ikonosztázion táblaképeinek elkészítésére vonatkozott. Ez utóbbi egyezmény 650 forintot irányzott elő a munka teljesítéséért. Emellett Theodor Szimeonov ígéretet tett arra is, hogy a Szent Kozma és Damján-kápolna szekkóit ingyen elkészíti.<sup>12</sup>

<sup>9</sup> Michael ANGOLD, *Bizánc: Híd az ókor és a középkor között*, Budapest, General Press, 2001 (Különleges könyvek), 61; Eva HAUSTEIN-BARTSCH, *Ikon*, Köln–Budapest, Taschen–Vincze Kiadó, 2009, 26.

<sup>10</sup> MISKEI, 2008, (7. j.), 76; MISKEI, 2017, (8. j.), 71.

<sup>11</sup> Max Demeter Peyfuss szerint a Szimeonov (Szimeon fia) személynév a makedovlach Szina családnévvel függ össze, míg a Gruntović szó vélhetően albán – „krunde” = „korpa” vagy „grunjtë” = „búza” – eredetű. A jeles kutató szerint a festő teljes neve Theodor (Simeonov) Sina Krudinak hangzott (Max Demeter PEYFUSS, *Ein Wiener Kupferstich aus dem Jahre 1767. = Zapadno-evropski barok i vizantijjski svet* – Zbornik radova sa naučnog skupa održanog od 10. do 13. oktobra 1989, red. Dejan MEDAKOVIĆ, Beograd, 1991 (Odeljenje istorijskih nauka: knj. 18), 252–254).

<sup>12</sup> Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár, Szentendre, Grábóc (1735–1799), MŰ 21/1765. és MŰ 22/1770; Sreten PETKOVIĆ, *Živopis crkve uspenja u Srpskom Kovinu (Racškeve-u)* = Zbornik za društvene nauke, Novi Sad, 1959 (Matice srpske 23), 47–48; Dejan MEDAKOVIĆ, *Puteni Srpskog Baroka*, Nolit Beograd, 1971, 218–219; SOMOGYI Árpád, *Kunstdenkmäler der Griechischen Diasporen in Ungarn*, Thessaloniki, 1971 (Etaireia Makedonikón szpoidón idrima meletón Herszonészoi toi aimoi 121), 19–24; Dinko DAVIDOV, *Ikone Srpskih crkava u Madjarskoj*, Novi Sad, 1973, 39; Dinko DAVIDOV, *A magyarországi szerb festészet*, Ars Hungarica, 1988, XVI/1, 95; Max Demeter PEYFUSS, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769: Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Wien–Köln, 1989 (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas), 20; Dinko DAVIDOV, *Spomenici Budimske Eparhije*, Beograd, 1990, 61–63, 183–188; NAGY Márta, *Ortodox falképek Magyarországon*, Budapest, Dunakönyv, 1994, 20; NAGY Márta, *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I: Ikonok, ikonosztázionok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 19; BÉRCI, 1991, (6. j.), 3.

Lehetséges azonban, hogy a művész fogadalma – ellentétben az Orvosszentek-kápolnában olvasható cirill betűs szerb egyházi szláv nyelvű felirattal<sup>13</sup> – csak részben valósult meg, mert a helyi kolostor előjárója 1768-ban egy ismeretlen festőnek 250 forintot fizetett ki a nevezett kápolna falainak átfestéséért.<sup>14</sup>

Theodor Szimeonovot és társait a helyi makedovlach–görög kalmárok hívhatták Ráckevére. Ezt a feltevést megerősíteni látszik, hogy az egyházközség akkori gondnoka, a templom felújítását anyagilag is támogató Thémiosz Gianotisz éppúgy a Balkán-félsziget déli–délkeleti részéről származott, mint a mezőváros dúsgazdag kereskedőinek tekintélyes hányada.<sup>15</sup>

A templom szekkói az oldalfalakon három szintet képezve egységes rendszert alkotnak. A legalsó, ún. lábazati szintet – az Ohrid melletti Szent Naum-kolostor-temploméhoz hasonlóan – vörös, zöld és sárga színekből kevert márványminta-utánzat szegélyezi. A középső szint alsó mezejében a földi egyház szentjeinek egész alakos képmásai tűnnek fel, általában vértanúk és szerzetesek, fejük körül dicsfényel. Ezt követi a középső szint középső mezeje, ahol boltszakaszonként négy darab, kör alakú keretbe ágyazott büszt foglal helyet. A középső szint felső mezejének képei közismert evangéliumi jelenetek, s ikonográfiai szempontból igen hangsúlyos részét képezik az épületnek. A legfelső szint félkörívében negyven ábra vehető ki, de több mint egynegyedük beazonosíthatatlan, mivel a nevek erősen megkopottak, vagy már nem is látszanak.<sup>16</sup>

A templom védőszentjének élettörténetét – pontosabban annak három fontos mozzanatát – a pronaosz északnyugati falmezőjének felső boltszakasza mutatja be. Alul jobb oldalon: az Istenanya születése. Az ágyon Szent Anna ül, mögötte férje, Szent Joachim térdel, mellette három asszony tartózkodik. A csecsemő Mária pólyában fekszik az ágy lábánál. A jelenet meghitt hangulatot áraszt.

---

<sup>13</sup> PETKOVIĆ, 1959, (12. j.), 58.

<sup>14</sup> ENTZ, 1958, (4. j.), 20; BÉRCI, 1991, (6. j.), 3.

<sup>15</sup> Dinko DAVIDOV, *Ikonen der Zographen aus Moshopolje in Srpski Kovin (Ráczkeve) in Ungarn*, Balkan Studies, 24, Thessaloniki, 1983, 359; DAVIDOV, 1990, (12. j.), 184; NAGY, 1998, (12. j.), 21. – Moszkopoliszi mesterek készítették a szentendrei Szerb Egyházi Gyűjteményben található Úrkoporsót is: NAGY, 1994, (12. j.), 20. Az ikon- és falfestészetben egyaránt otthonosan mozgó balkáni zógrafok kilétének meghatározása korántsem egyszerű feladat. A Szent Kozma és Damján-kápolna falképeit szülei emlékének szentelő Theodor Szimeonovon kívül legalább két személy különíthető el a csoporton belül: az egyiknek a főtemplom mennyezetképei, a Hodégétria Istenanya-, a két arkangyal- és az Istenanya megkoronázása-ikon, míg a másíknak a Keresztelő Szent János-kápolna boltozatképei tulajdoníthatók: NAGY, 1998, (12. j.), 25–26.

<sup>16</sup> Az Ohrid melletti Szent Naum-kolostortemplommal való párhuzamra lásd: BÉRCI, 1991, (6. j.), 16.

Alul baloldalon: az Istenanya elszenderedése és lelkének mennybevitele (koimészis; dormitio Mariae).<sup>17</sup> A képtípus legkorábbi ábrázolásai Palesztinából és Szíriából kerültek elő. A jeruzsálemi hagyományban gyökerező ünnepet a Bizánci Birodalomban Maurikios császár (582–602), Rómában I. (Szent) Sergius pápa (687–701) rendelte el hivatalosan. A ravatalon csukott szemmel az Istenszülő fekszik, mögötte középen Krisztus áll, körülötte az apostolok – előtérben a tömjénező Szent Péter és a „hidegágyat” megragadó Szent Pál –, valamint két, név szerint meg nem nevezett püspök. Könnyen lehetséges, hogy Dionüsziosz Areopagitész (5–6. század) és Damaszkuszi Szent János (645–754) – esetleg Hierotheosz és Timotheosz, mint apostol-tanítványok – a kérdéses személyek. A Krisztus balján látható bepólyált, dicsfényel övezett csecsemő az elhunyt lelke. Angyalok nincsenek a képen. A művész a kép alján megörökítette azt az eseményt, amikor a zsidó pap, Jephoniasz (Afóniás) megpróbálta felborítani az Istenanya ravatalát, ám az Úr angyala kardjával levágta mindkét kezét. Később Péter apostol imáinak hatására a csonkok összeforrtak, s a bűnös ismét egészségesen használhatta végtagjait.<sup>18</sup>

Felül: az Istenszülő az apostolok szeme láttára a mennybe emelkedik. Az apokrif iratok szerint Krisztus nem engedte át anyja testét az enyészetnek, hanem magához vette, ezért az apostolok később, amikor a hitetlenkedő Tamásnak meg akarták mutatni az elhunyt Máriát, üresen találták a sírt.<sup>19</sup> A (poszt)bizánci művészet elfogadta az egyházi tradíciót, ám a műalkotásokon a testi mennybevétele helyett

<sup>17</sup> Bérci László szerint a ráckevei szekko Meliton szardeiszi püspök leírása alapján készült: BÉRCI, 1991, (6. j.), 10. Eva Hausteín-Bartsch viszont úgy véli, hogy az Istenanya elszenderedése ikonográfiájára elsősorban Thesszaloniki János érsek (7. század) prédikációjának szövege hatott (HAUSTEIN-BARTSCH, *i. m.*, (9. j.), 26). A vitában a jelen tanulmány nem kíván állást foglalni. Inkább azt tartjuk valószínűnek, hogy az ikonográfiai hagyomány több személy – például Krétai Szent András, Dionüsziosz Areopagita, Damaszkuszi Szent János stb. – írásán és prédikációján alapul. A kérdéskörrel jó áttekintést nyújt az alábbi két munka: Simon Claude MIMOUNI, *Dormition et Assomption de Marie: Histoire des traditions anciennes*, Paris, 1995 (Théologie historique 98) és Stephen J. SHOEMAKER, *Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption*, Oxford, 2006.

<sup>18</sup> Josef MYSLIVEE, *Tod Mariens = Lexikon der christlichen Ikonographie*, 4, hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1972, 333–338; Gertrud SCHILLER, *Ikonographie der christlichen Kunst*, 4/2, Gütersloh, 1980, 92–95; FALUDY Anikó, *Bizánc festészete és mozaikművészete*, Budapest, Corvina, 1982, a 36. és a 40. képhez fűzött magyarázatok; SEIBERT, *i. m.*, (2. j.), 218. – A Keresztelő Szent János-kápolnában őrzött Istenanya elszenderedése ikonon Krisztus a bal kezében tartott kicsi Máriát – pontosabban az Istenanya lelkét – három angyalnak készül átadni. Ellentétben a pronaosz szekkojával, ezen az ikonon a kék szín a meghatározó.

<sup>19</sup> BERKI, *i. m.*, (1. j.), 245.

inkább az Istenanya lélek szerinti mennybevitelének ábrázolására helyezte a hangsúlyt.

A 18. század második felében Ráckevén tevékenykedő balkáni mesterek eltértek a megszokott sémától és arra törekedtek, hogy az általuk készített szekción bemutatásra kerüljön az Istenszülő mennybe emelkedésének eseménye is. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltesszük, hogy döntésükre a barokk kor vallásos szemlélete is hatást gyakorolt.

A Szentséges Istenanya királynői méltóságának ábrázolása az ikonosztázionon és az Istenanya-trónus felső részén érhető tetten. A rendkívül igényesen megmunkált kék színű mennyezetes trónus legértékesebb darabja a 17. században faragott csodatévő Istenszülő-ikon, amelynek ezüst rátétei a 18. század második feléből valók. Jézus anyja három aranycsillaggal – egy a homlok felett, kettő a vállon – díszített bíbor színű palástot visel, fejét ezüst dicsfény övezi. Az oltáron egy-egy oszlop és két-két korinthoszi oszlopfővel ellátott pillér tartja a főpárkányt. A baldachint félkupola fedi, tetején festett, aranyozott kereszttel. Az oltár kétlépcsős dobogóját bábos kerítőrács veszi körül. A kék szín Mária istenanyaságát, a bíbor az iránta megnyilvánuló tiszteletet, míg a három aranycsillag a napot, a mennyei fényt, az Istentől való beárnyékoltságot és az örök szüzességet jelképezi. Az ezüst díszek az Üdvözítő anyjának mindenkor segítő és oltalmazó szerepkörét hangsúlyozzák.<sup>20</sup>

A Dávid király nemzetségéből származó Máriának az Angyali Üdvözlés során Gábrriel arkangyal véget nem érő királyi széket ígért (Lk 1,33). A Jelenések Könyvének „Napbaöltözött Asszonya” fején tizenkét csillagból álló koronával jelenik meg az égbolton, amikor egy vörös sárkány előbukkan, hogy születendő gyermekét felfalja (Jel 12,1–4).

A mennyei királynői méltóságot kifejező trón a Szent Szűz istenanyaságára is utal, hiszen Mária tartotta ölében az „örök bölcsességet”. Ez a gondolat képezi alapját a közép- és az újkorban oly népszerű Istenszülő-kultusznak, amely mind a római, mind az ortodox egyházban kimutatható.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Az Istenanya-trónus legutóbbi restaurálására 1996–1997-ben került sor (MISKEI, 2008, (7. j.), 134, 54. jegyzet). A szimbólumok jelentésére: HANS BIEDERMANN, *Szimbólumlexikon*, Budapest–Szekeşvárd, Corvina, Regál Grafikai Stúdió, 1996, 103, 194, 392; DÁVID Katalin, *A teremtett világ misztériuma: Bibliai jelképek kézikönyve*, Budapest, Szent István Társulat, 2002, 69.

<sup>21</sup> DÁVID Katalin, *Adatok a Mária-típológiához = Teológus az Egyházban: Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából*, szerk. FILA Béla, ERDŐ Péter, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1995 (Studia Theologica Budapestinensia, 12), 249.



Az ikonosztázion<sup>22</sup> királykapuja feletti hegedűtok vagy lant alakú ikon – akárcsak a trónus felső mezejének festménye – az Istenanya megkoronázását ábrázolja. A nyugat-európai művészetben a 12. század folyamán jelentek meg először a témát feldolgozó művészeti alkotások. A Ráckevén dolgozó zógrafok úgy festették meg a halál utáni megdicsőülést, hogy rajta Krisztus nem egyedül, hanem a Teremtő Atyával felhőn ülve, a galamb formájában lebegő Szentlélek társaságában készül az Istenszülő fejére helyezni a mennyei dicsőség jelvényét.<sup>23</sup>

A Keresztelő Szent János-kápolna nyugati falát egy nagyméretű szekkó, a Jessze-fa – Jézus őseinek családfája – borítja be. A nemzetségfát Izajás próféta jövődöleése ihlette: „Vessző kél majd Izáj törzsökéből, hajtás sarjad gyökeréből. Az Úr lelke nyugszik rajta: a bölcsesség és az értelem lelke, a tanács és az erősség lelke, a tudás és az Úr félelmének lelke, s az Úr félelmében telik öröme.”(Iz 11,1–3) Krisztus nemcsak az Isten Fia, hanem Dávidnak, Izrael királyának is az utóda. A fekvő Jessze testéből szőlőindák futnak fölfelé, és összesen 26 tondót alkotnak. A feliratok kopottsága miatt az ábrázolt szentek közül Náhum, Elizeus, Keresztelő Szent János („Előhírnök”), Joel, Malakiás, Izajás, Szofoniás, Dávid, Salamon, Dániel, Sámuel és Áron neve vehető ki. A fa csúcsán az Istenanya-kép érintkezik a borda csúcsívével. A Jessze-fa alatti boltmezőben egész alakos szentek – Szent Prokopiosz, Szent György, Szent Demeter, Szent Pantaleon stb. – képmásai sorakoznak. A kiválóan megrajzolt alakos kompozícióhoz a Nemanjić-dinasztia családfája szolgálhatott mintául.<sup>24</sup>

Az Istenszülő bíbor palástján ismét felbukkan a három darab, nyolcágú ezüst csillag, mint a hajnal fénye, akárcsak az Orvosszentek-kápolna egyik festményén. A nyolcas szám az élet újrakezdését, az ezüst (fehér) Mária tisztaságát szimbolizálja. Az ég és a föld között közvetítő Istenanya fátylán a nyolcágú csillag négyes osztása

---

<sup>22</sup> Az 1768-ban készült, 840 cm széles, 780 cm magas, oszlopokkal és falpillérekkel tagolt, aranyozott ikonosztázion ismeretlen mester alkotása. Középtengelyének megformálása nagyon hasonlít a szentendrei püspöki székesegyház ikonfalának középtengelyéhez. A faragványok rokokó stílusú, tarajos kagyló mintázatúak, s előfordulhat, hogy azok – akárcsak a királyi ajtó – egy ukrán mester keze alól kerültek ki, akinek kilétét mind a mai napig homály fedi (DAVIDOV, *i. m.*, (12. j.), 120, 132–133; NAGY Márta, *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*, Debrecen, Magánkiadás, 1994, 35, 143).

<sup>23</sup> H. W. van OS, *Krönung Mariens = Lexikon der christlichen Ikonographie*, 2, hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970, 671–676; DIÓS István, *Mária megkoronázása = Magyar Katolikus Lexikon, VIII*, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 661; SEIBERT, *i. m.*, (2. j.), 220–221.

<sup>24</sup> BÉRCI, *i. m.*, (6. j.), 15.

Krisztus keresztiére vonatkozik.<sup>25</sup> Az Üdvözítő a Szentlélektől fogant, Ő a Második Ádám, aki kereszthalálával új teremtést indított el. Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében Ádám tettéhez a bűnt és a halált, míg Krisztuséhoz a megigazolást és az életet társítja (Róm 5,12–21). Az első emberpárban valamennyi halandó vétkezett, s a bűn következménye a szenvedés, a halál lett. Jézus azonban megváltó keresztdozatásával minden földi ember nevében leróta az elégtételt, s elnyerte az örök élet dicsőségét. Az üdvtörténet lényegét a korinthusiakhoz intézett levél így összegzi: „Amint ugyanis Ádámban mindenki meghal, úgy Krisztusban mindenki életre is kel.” (1Kor 15,22).

A szerb templom nyugati falát az utolsó ítélet jelenet tölti ki. A kompozíció tengelyét a mandorlában ülő Krisztus alakja uralja, aki a római hagyományoknak megfelelően baljával felfelé (kegyelmező kéztartás), jobbajával lefelé (elítélő mozdulat) mutat. A Megváltó mellett két közbenjáró, az Istenanya és Keresztelő Szent János könyörgő testtartásban kér bocsánatot az emberiség bűneire (Deészisz). Kétoldalt a tizenkét apostol képmása, háttérben az angyalok kara látható. A három fő alak alatt az Úr ítélőszéke és a megváltás eszközei – kereszt, töviskorona, lándzsa, spongya – jelennek meg két angyal társaságában. A trónuson nyitott evangéliumos könyv helyezkedik el, amelyen ismét feltűnik a Szentlélek fehér galamb formájában. Az angyalok lábánál Ádám és Éva térdepel.<sup>26</sup>

#### 4. *A ráckevei pravoszláv hívek lelkiisége*

Ráckeve a késő középkorban és az újkorban számos népcsoportnak adott otthont. Az oszmán–török defterek adatai szerint a hászváros lakóinak többségét a 16. század második felében a magyarság tette ki.<sup>27</sup>

A Rákóczi-szabadságharc befejeződése után az etnikai viszonyok alig módosultak. A helyi társadalom elitjét képező szerbek, görögök és makedovlachok a

---

<sup>25</sup> RUZSA György, *Az ikonfestészet lexikona*, Budapest, Corvina, 2014, 178; DÁVID, *i. m.*, (20. j.), 50, 69, 210–211.

<sup>26</sup> A „deészisz” görög eredetű szó, jelentése: „kérő imádság”. A kompozíció gyökerei a 6. századba nyúlnak vissza. A bizánci templomok képprogramjában kitüntetett figyelmet kapó ábrázolásnak két típusa létezik. A kis deészisz, amely a 11. századtól fogva az Utolsó Ítélet festményeken is megjelent, a három fő alakot (Krisztus, Istenanya, Keresztelő Szent János) foglalja magában, míg a nagy deésziszben feltűnnek az arkangyalok és az apostolok is (DIÓS István, *deészisz = Magyar Katolikus Lexikon*, II, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1993, 554–555; SEIBERT, *i. m.*, (2. j.), 68).

<sup>27</sup> KÁLDY-NAGY Gyula, *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai: Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1985 (Pest megye múltjából, 6), 6.

kézműipari termelésben és az áruforgalom lebonyolításában jeleskedtek. Alacsony gyermekvállalási kedvük, a szerényebb anyagi helyzetű magyarság számbeli fölénye, valamint a katolikus német telepések bevándorlása következtében asszimilációjuk felerősödött, s elmagyarosodásuk a 18. században feltartóztathatatlannal haladt előre.<sup>28</sup>

A magyar és német ajkú lakossággal való tartós együttélés azt eredményezte, hogy a ráckevei pravoszláv hívek keleti elemekkel átítatott szakrális művészetét alkalmasint nyugati hatások is érték.<sup>29</sup> A barokk kor szellemiségének kisugárzása azonban csak a posztbizánci ikonográfián fedezhető fel, az ortodoxia hittételei változatlanok maradtak. Az Istenanya Elszenderedése-templom szekkóinak különlegességét tehát egyrészt a különböző etnikumú és felekezetű népcsoportok kultúrájának egymásra hatása, másrészt a korábbi falképek változatlan formában történt átfestése adja. Ez utóbbi változat lehetőségét még abban az esetben sem szabad elvetnünk, ha gondolatmenetünk alátámasztására egyelőre semmilyen konkrét bizonyíték nem áll rendelkezésre.<sup>30</sup>

A templom átalakítása után öt évvel, 1776. szeptember 7-én Mária Terézia királynő (1740–1780) a ráckevei kolostor négy szerzetesét a Tolna megyei Grábócra költöztette. A hivatalos indoklás szerint azért, mert a kalugyerek ellátásához szükséges anyagi alapok hiányoztak. A központi hatalom eme döntésével a monostoregyház intézménye megszűnt a mezővárosban, s a helyi pravoszláv hívek lelki vezetője a plébános (pópa) lett, aki évente 50 forintnyi juttatásban részesült a kolostor 6000 forintra becsült vagyonának kamatából. Az uralkodó rendelkezése mélységesen felháborította a település szerb, görög és makedovlach lakosait, akik az egyházközség bevételeinek várható csökkenése és az intézmény rangesése

---

<sup>28</sup> MISKEI Antal, *Településirányítás és felekezeti sokszínűség a 18. századi Ráckevén = A szükséges dolgokban legyen egység, a kétéseken szabadság, mindenben pedig szeretet*, szerk. a kötet szerzői, tisztelői és barátai. Eger, Egri Lokálpatrióta Egylet, 2018, 138–140, 144–147.

<sup>29</sup> A főhajó északi oldalán lévő Krisztus ostorozása-jeleneten is kimutatható a nyugati hatás: BÉRCI, 1991, (6. j.), 10.

<sup>30</sup> A felekezetek közötti harmonikus viszonyt bizonyítja a ráckevei római katolikus plébánián őrzött Hodigitria-típusú Brünni Istenanya-kép is, amely pravoszláv környezetben készült (SZILÁRDFY Zoltán, *Mária-kegyképek a székesfehérvári egyházmegyében = Memoriae tradere: Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*, szerk: FÜZES Ádám, LEGEZA László, Budapest, Mikes Kiadó, 2006, 545–546).

mellett leginkább az évszázados hagyományok semmibevételét, valamint a társadalom szegényebb rétegeire nehezedő terhek növekedését sérelmezték.<sup>31</sup>

A polgárok felindultsága érthető, hiszen már korábban felhívták az uradalom figyelmét az átalakítás várható következményeire. Nem győzték eléggé hangsúlyozni, hogy képtelenek elegendő nagyságú szántóföldet és rétet biztosítani a leendő pópának, akinek kilétéről jóformán semmit sem tudtak. Másrészt aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy az intézkedés hatására a gyógyító Istenanya-ikont Budáról, Pestről, Szentendréről, Győrből, Székesfehérvárról, Esztergomból, Egerből, Gyöngyösről és Kecskemétről felkereső zarándokok száma is jelentősen megcsappan majd az elkövetkezendő években. A legutóbbi alkalommal egy jómódú kereskedő 70 forintot akart hagyni a templomra, de amikor megtudta, hogy a szerzeteseket házas pap váltja fel, meggondolta magát, és kijelentette: nem kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a pápa a felajánlott összegből a feleségét csinosítsa. Mindezek után a levél írói nyomatékosan kérték az úriszéket, hogy „ezen Klastromunk, melly már négy Saeculumokontul minden köz panasz és teher nélkül fönt áll, mellyet a legközelebb múlt zavaros Saeculumban a Reformátusok elfoglalása által szoros munkával vissza szerzettünk, továbbis helybe hagyatassék.”<sup>32</sup>

Mivel a beadvány megfogalmazói nem tudták jobb belátásra bírni urukat, 1791-ben a budai szerb püspökhöz fordultak segítségért. A panaszosok érvelése azonban itt is süket fülekre talált, ezért jobb híján teljesítették az uraság feltételeit. A kínálgató lehetőséget kihasználva Lóri János prefektus 1794. január 25-én arra utasította Jovanovics Jánost, Bozsics Miklóst, Knezovics Pétert, Popovics Demetert, Jovanovics Mihályt, Kozmanovics Románt, Nikolics Lázárt, Zabira Istvánt, Gyorgyovics Lászlót, Eftimiovics Mártont és Todorovics Jánost, hogy a domínium által 1400 forintért megvásárolt paplakot, harangozóházat és szerzetesi

---

<sup>31</sup> Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Leltári szám: 1511. Magdics István irodalmi hagyatéka (benne oklevélmásolatok Ráckeve történetéhez, 1777–1888), Nr. 32. és 84; Levél Ráckeveiből (Ismeretlen szerzőtől), Honművész, 1838. június 24. Tánczrovat (Ráckeve, 1838. június 17.) A budai szerb püspökség területén fekvő ráckevei ortodox egyházközség a 18. században az ipeki (pec-i) patriarchátusnak alárendelt karlócai szerb metropolita joghatósága alá tartozott. Hívei az országos törvények értelmében felmentést kaptak a római katolikus egyház püspökeinek fizetendő tized alól, szabadon megválaszthatták egyházi vezetőiket, és egyházi ünnepeiken használhatták a Julianus-naptárt.

<sup>32</sup> LUDAICS Miksa, *A történeti emlékü ráckevei görög vallású szerb templom (I–III. közlemény)*, Sörgöny, 1861/49, 2; 1861/50, 2; 1861/51, 2–3; MARGALITS Ede, *Szerb történelmi repertórium I*, Budapest, MTA, 1918, 68–69.

lakot ugyanennyi összegért vásárolják vissza. A felsorolt személyek 1794. január 31-én tettek eleget a felszólításnak.<sup>33</sup>

A 18. század végi eseményekből világosan kiderül, hogy a pravoszláv egyház-község anyagi alapjait a királyi család – mint a sziget földesura –, a mezőváros önkormányzata és a helybéli ortodox hívek biztosították. Ez utóbbiak Istenszülő-kultuszába az uradalom vezetése érdemben nem szólt bele, mivel az érintettek vallásos szokásai – kiváltképpen Mária-tiszteletük, amelynek középpontjában az Istenanya elhunytá és testi mennybevétele állt – sem a központi kormányzat, sem a római katolikus egyház érdekeit nem veszélyeztették. Ráckeve felekezeti és etnikai sokszínűsége az újkor végén termékenyítőleg hatott a posztbizánci művészetre és a barokk kor lelkiségére egyaránt.<sup>34</sup>

---

<sup>33</sup> SzfvPL Ltsz.: 1511. Magdics István irodalmi hagyatéka (benne oklevélmásolatok Ráckeve történetéhez, 1777–1888), nr. 83.

<sup>34</sup> Az előjáróság 1787-ben például mind a három felekezet papját 3 akó (175,8 liter) bor-, 2 font (1,12 kg) bors- és egy mázsa (56,12 kg) marhahús-ellátásban részesítette (Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai, Tanácsi iratok, 1. kötet, 131 [1787. június 17]).



Pintér Márta Zsuzsanna

## Eszterházy Károly színházi reprezentációja<sup>1</sup>

A katolikus főpapok reprezentációjához szorosan hozzátartozott az iskolai intézmények és az iskolai események támogatása, így az iskolai színelőadások patronálása is.<sup>2</sup> Az egyházmegye gimnáziumaiban rendezett előadások olyan *világi* reprezentációs lehetőséget jelentettek, amelyben a püspök saját családi identitásának, saját imázsának a kiemelése és a katolikus egyház hatalmának a demonstrálása együtt lehetett jelen. Az egyházmegyébe érkező magas rangú világi vagy egyházi személyek köszöntésére, ünnepélyes fogadására is ez volt az egyik legjobb mód, de a források kiemelik az előadások pasztorizációs, térítő céljait is. Ez az aspektus különösen a 17. századi, újonnan alapított jezsuita gimnáziumoknál kerül előtérbe: Szepeskáptalanban például, az 1646-ban alapított, gróf Csáky István szepesi főispán által is pártfogolt gimnáziumban 1648-tól 1654-ig évente 3 előadás volt, s minden előadáshoz nyomtattak színlapot.<sup>3</sup> Az előadásokat Tarnóczi Mátyás csanádi püspök és szepesi prépost jelenlétében és közreműködése mellett tartották meg, s az ünnepi alkalmak fontos szerepet játszottak a gimnázium megerősítésében, propagálásában

---

<sup>1</sup> A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

<sup>2</sup> A témáról részletesen: BITSKEY István, *Püspökök írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Múzeumi Szervezet, 1997 (Studia Agriensia, 16); HUBERT Ildikó, SZELESTEI N. László, *Köszöntő versek, színjátékok Barkóczy Ferenc tiszteletére = „Nem sülyed az emberiség!”: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, CSÁSZTVAY Tünde, CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 519–531. Interneten: [www.iti.mta.hu/szorenyi60.html](http://www.iti.mta.hu/szorenyi60.html) (Letöltés ideje: 2016.01.22.); PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A mecenatúra formái a magyar színjátékszásban* = P. M. Zs., *Theátrum és irodalomtudomány*, Budapest, Universitas, 2016, 29–42; MEDGYESY S. Norbert, *A váci piarista gimnázium színi előadásai (1722–1747) helybéli egyházi méltóságok reprezentációjában* = *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BÁTHORY Orsolya, KÓNYA Franciska, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiiség Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiégtörténeti tanulmányok, 12), 285–296.

<sup>3</sup> STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai – Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae, I*, Budapest, MTA, 1984, 454–459. 11 drámaprogram maradt fenn.

és a protestantizmus elleni harcban is. 1701-ben és 1702-ben is a szepesi prépostnak, Zsigray Jánosnak volt köszönhető a színlapok kiadása<sup>4</sup> – a gazdag színjátszó-hagyományt és a nyomtatott színlapokat nem az iskola nagysága, vagy az oda járó diákok magas létszáma, hanem a színjátszásnak a katolikus restauráció programjába való beilleszkedése indokolta. A püspöki mecenatúra nemcsak a színlapok kinyomtatásában nyilvánult meg, hanem a diákoknak az előadás végén kiosztott prémiumok (jutalmak) biztosításában is.<sup>5</sup> A barokk színházi előadásokban a szöveg egyenrangú elem a vizualitással és a zenével, tehát a színpadi látvány vagy a színpadi zene biztosítása szintén költséges, de hatásos és fontos része volt a mecenatúrának. A gazdag látványvilág, a drága, – gyakran külföldről hozatott – jelmez és díszlet emelte az előadás rangját, és demonstrálta az adott püspök európai tájékozottságát és bőkezűségét. A római Collegium Germanicum Hungaricumban tanuló magyar arisztokraták, a klérus leendő tagjai már diákkorukban megismerkedtek a színházi mecenatúra jelentőségével és szokásrendszerével, amikor maguk is egy ünnepi előadás keretében fejezték be a tanulmányaikat, s azok a barokk látványosságok, amelyeknek önmaguk és részesei és alakítói voltak, és az az erős teátrális hatás, ami Rómában érte őket, egész életükre kihatott.<sup>7</sup>

Így volt ez Egerben is. Az egri püspökség 1596-tól, a város elfoglalásától kezdve rövid ideig a nagyrészt protestáns lakosságú Kassán működött, majd 1613-ban a pozsonyi országgyűlés Jászót jelölte ki az immár birtokait és vagyonát elvesztett püspökség székhelyeként.<sup>8</sup> A „száműzetés” idejének első, szintén a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanult püspöke, Pyber János volt, aki a gyöngyösi jezsuiták letelepítőjeként és az ottani jezsuita gimnázium alapítójaként (1634) is

---

<sup>4</sup> Uo., 460–461.

<sup>5</sup> MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, „*Esztérházianorum munificentia premijs donaretur*”: *Családtörténeti és Esterházy Pál nádor alapítványából bemutatott iskoladramák (1713–1773)* = *Irodalom, művészet, barokk reprezentáció Esterházy Pál udvarában*, szerk. ÁCS Pál, Budapest, MTA BTK – ELTE BTK, 2015, 477–494.

<sup>6</sup> Erről részletesebben KILIÁN István, *Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán* = *Patachich Ádám érsek emléke*, szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, 2005, 42–55; SÁRKÓZY Péter, *Patachich Ádám és Gánóczy Antal Izsák-fordítása a nagyvárad püspöki és a kalocsai érseki zenés színház előadásában* = *Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színház történet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin, EMÓDI András, JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, Kolozsvár–Nagyvárad, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Partium Kiadó, 2009, 51–62.

<sup>7</sup> Bitskey István két leendő magyar főpap, gróf Csáky Imre és gróf Zichy Pál ünnepségét mutatja be részletesen 1695-ből. BITSKEY István, *Iskolai színjátszás a római Collegium Germanicum Hungaricumban* = *Iskoladráma és folklór*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, KLTE, 1989 (Folklór és etnográfia, 50), 27–33.

<sup>8</sup> Az első évek küzdelmeiről lásd: BITSKEY, *i. m.*, (2. j.), 22–27.



sokat tett egyházmegyéje érdekében. Hasonló szellemben vezette az egyházmegyéjét Lósy Imre, majd Lippay György és Jakusith György is. Az 1649-es országgyűlés rendeletének értelmében a püspökség visszaköltözhetett Kassára, s a nemrég (1647-ben) kinevezett új püspök, Kisdi Benedek nemcsak ingatlant szerzett a városban, hanem hamarosan alapítványt tett egy szeminárium (papnevelde) működésére (ez 1665-ben nyílt meg), 1650-ben megalapította a jezsuita gimnáziumot, 1657-ben pedig akadémiát létesített a városban. Emellett egyik elindítója volt a kassai könyvkiadásnak is, amikor saját költségén kinyomtattatta a *Cantus Catholici* című, nagy hatású énekeskönyvet.<sup>9</sup> Az irodalmi mecénatúra később is folytatódott, s hamarosan csatlakozott hozzá a színházi mecénatúra is. A jezsuita iskolában 1641-ben rendezték az első előadást, s egy 1657-es adat szerint ekkor már magyarul is játszottak a városban, legalábbis fennmaradt egy kéziratos lap az *Attyafiaiatul el adatot Joseph* című bibliai játékról, ami jelenetenként közli a dráma kivonatát, magyar nyelven. Nem elképzelhetetlen, hogy egy nyomtatásra előkészített színlap részlete lehetett.<sup>10</sup> Több mint harminc színházi előadás volt Kassán a 17. század végéig, s több előadáson jelen volt az akkori egri püspök is, pl. 1668-ban Pálffy Tamás.<sup>11</sup>

1687-ben Eger felszabadult a török uralom alól, tehát elvben megszületett a lehetőség az egri püspökség visszatérésére. Az 1686-ban kinevezett egri püspök, Fenesy György 1688-ban meg is érkezett a városba, s bár kijelölte az új érseki palota helyét, az alkalmatlan körülmények miatt hamarosan visszatért Kassára, s onnan intézte az egri püspökség ügyeit, haláláig, 1699-ig. Ebben az időszakban több színelőadást is patronált Kassán,<sup>12</sup> az ő nevéhez fűződik az első nyomtatott kassai színlap 1689-ből,<sup>13</sup> de 1692-ben is kiadott egy színlapot és prémiumot osztott a diákoknak.<sup>14</sup> Az egri káptalan később is folytatta a kassai jezsuita gimnázium patronálásának hagyományát is: 1700-ban az évfáron Petes András egri nagyprépost volt a díszvendég és a drámaprogram kiadója.<sup>15</sup>

<sup>9</sup> BITSKEY, *i. m.*, (2. j.), 32.

<sup>10</sup> STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színházi játékok forrásai – Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae*, II, Budapest, MTA, 1986, 50.

<sup>11</sup> MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *Egy jezsuita dráma vázlatja*, Irodalomtörténet, 33, 1944, 33–34.

<sup>12</sup> STAUD, II, *i. m.*, (10. j.), 51.

<sup>13</sup> *Uo.*, 54.

<sup>14</sup> *Uo.*, 54–57.

<sup>15</sup> *Uo.*, 57.

1699-ben Telekesy István (1699–1715) lett Eger új püspöke, aki nagy erővel fogott hozzá a város újjáépítéséhez. A jezsuiták már a török kiűzése után megtelepedtek a városban,<sup>16</sup> 1688-ban megszervezték a tanítást, s 1700-ban a püspök letette a kollégium, a rendház és a templom alapkövét. Ezzel megkezdődött az egri jezsuita iskolai színjátszás időszaka is, mivel 1700-ban nagyszabású történelmi játékot szerveztek a gimnáziumban a püspök kérésére, s ezt 1773-ig, a rend feloszlásáig még tovább 251 előadás követte.<sup>17</sup> Az első előadás a frissen felszabadított városban Dobó Istvánról és az 1552-es egri diadalról szólt.<sup>18</sup> A színlapról kiderül, hogy a darabnak 158 (!) szereplője volt, tehát a gimnázium diákjai közül gyakorlatilag mindenki részt vett a bemutatón. Mivel a színlap nemcsak a szereplők nevét közli, hanem a származásukat, a lakóhelyüket és az anyanyelvüket is, ez a színlap kiváló helytörténeti forrás, bár a jelentőségét még nem ismerték fel a helytörténészek és a családfakutatók. A színlap alapján megállapítható, hogy hetvenhárom nemesi, ötvenöt nem nemesi származású diák járt ide, ezen kívül huszonnyolc városi fiatal polgár (civis) lépett fel. Az előkelő származású diákok száma mindössze 7. A diákok majdnem száz magyarországi helységről érkeztek Egerbe, a városban lakók kilencen voltak, a régió községeiből, városaiból (Szomolya, Mezőkövesd, Balaton, Verpelét, Hatvan, Miskolc, Szendrő, Sirok stb.) került ki a diákok többsége. Berényből (Jászberény?) heten, Ónodról ugyancsak heten tanultak itt, 12-en a Dunántúlról, 12-en pedig Erdélyből érkeztek ide. Az egri tanulók nemzetiségi hovatartozása is érdekes képet mutat, szlovák, német, lengyel ajkúak is voltak közöttük.<sup>19</sup>

Telekesy István fizette a darab színlapjának nyomtatási költségeit<sup>20</sup> (mivel még évtizedekig nincs Egerben nyomda, a színlapot Lőcsén nyomtatták), prémiumot

---

<sup>16</sup> KILLÁN István, *Három színjáték az egri jezsuita diákszínpadon = A szövegűről a szcenikáig*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Líceum, 2016, 330–346.

<sup>17</sup> STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai – Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae*, III, Budapest, MTA, 1988, 129–164; KILLÁN István, *Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai, 1692–1772 = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, 1793–1993: Emlékkönyv*, szerk. ANTALÓCZI Lajos, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1993 (Az Egri Főegyházmegyei Sematizmusa, 6), 185–225.

<sup>18</sup> KILLÁN István, *Dráma Dobó Istvánról és az egri vár védelméről, Eger 1700*, Agria, Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, 36, 2000, 499–519.

<sup>19</sup> *Uo.*, 505–506.

<sup>20</sup> *Triumphus Gloriosus sive novem Stephanorum pro Agria Strenue pugnantium gloriosa defensio ac victoria*. Lelőhelye: Piarista Rend Magyar Tartományi Központi Könyvtára, jelzete. P 33/8/15/23 139. A színlap teljes és részletes ismertetése. KILLÁN, *i. m.*, (18. j.), 506–517.

osztott a humán tudományokban legkiválóbb tanulóknak (ebbe beletartoztak az előző évi színlelőadások legjobb szereplői is), 1703-ban pedig 120 magyar forintot adott a jezsuita házfőnököknek, aki a pénzen arannyal szegett függönyt, és különféle színpadi jelmezeket hozatott Bécsből, az általa kezdeményezett, Szent Buldusról (Eger fiktív mártír püspökéről) szóló mártírdramához.<sup>21</sup> Telekesy vezetése alatt látványos nagypénteki körmenetek és passióelőadások voltak a városban, az 1705. április 11-i barokk spectaculumon II. Rákóczi Ferenc is részt vett.<sup>22</sup> 1707. december 28-án Telekesy István Rákóczi Ferencsel és Bercsényi Miklóssal együtt tekintette meg a *Martis Gloria, Juribus mortalitatis a pallade exempta, sive: Mathiae Corvini regis quondam Hungariae fortitudo bellica sempiternae posterorum memoriae, a vectigalibus literis transscripta* című darabot a kassai akadémisták előadásában.<sup>23</sup>

1715-ben gróf Erdődy Gábor lett Telekesy utódja.<sup>24</sup> 1716-ban és 1719-ben is volt olyan előadás, amelyen valószínűleg részt vett, de az 1721-es, Szent Ignác napi, július 31-i bemutatón a Historia Domus tanúsága szerint biztosan jelen volt.<sup>25</sup> Ekkor az Egerbe látogató testvérét, Erdődy László nyitrai püspököt egy olyan nagyszabású színjátékkal köszöntötte a gimnázium diáksága, amely szintén egy testvérpárról, Dánia és Svédország királyáról szólt.<sup>26</sup> Az ünnepség több órán át tartott, a püspök zenészei kísérték muzsikával, és ünnepi ebédrel ért véget. A püspök később is szívesen vett részt a gimnázium előadásain, de az év végi, reprezentatív előadásokon legtöbbször az egeri kanonokok, vicariusok is ott voltak, és esetenként ők is hozzájárultak a költségekhez. Az 1727-es előadás mecénása pl. Foglár György<sup>27</sup> (aki később az új iskolaépületre adományozott a jezsuitáknak egy nagyobb összeget), az 1729-es előadás védnöke Zörger György, az 1733-as előadásé Bereczky kanonok volt.<sup>28</sup> A korábbi iskolaépületben nem volt külön színházterem, a nagyszabású előadásokat szabadtéren, az iskola mögötti „orgonás”

<sup>21</sup> KILLÁN, *i. m.*, (17. j.), 192.

<sup>22</sup> *Uo.*, 193.

<sup>23</sup> STAUD, II, *i. m.*, (10. j.), 58; ESZE Tamás, *A kurucok Mátyás drámája*, Irodalomtörténeti Közlemények, 62, 1958, 1–18.

<sup>24</sup> LIPP Mónika, *Egyházi reprezentáció Egerben Erdődy Gábor és Barkóczy Ferenc püspökök idejében = Egyház és reprezentáció...* (2. j.), 255–266. Internetes kiadás:

[https://btk.ppke.hu/uploads/articles/945339/file/Reprezent%C3%A1ci%C3%B3\\_beliv\\_netre.pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/945339/file/Reprezent%C3%A1ci%C3%B3_beliv_netre.pdf)

<sup>25</sup> STAUD, III, *i. m.*, (17. j.), 131.

<sup>26</sup> Hadíngus et Hundíngus Reges. KILLÁN István, *Három színjáték az egeri jezsuita diákszínpadon = A szövegtől a szcenikáig...* (16. j.), 330–346.

<sup>27</sup> KILLÁN, *i. m.*, (17. j.), 197.]

<sup>28</sup> *Uo.*, 198.

sétányain, a kisebbeket az ebédlőben rendezték, de 1724-ben a felsőtárkányi tavon adtak elő egy „Ludus navalis”-t a püspök jelenlétében.<sup>29</sup> Figyelemre méltó, hogy az 1720-as évektől az előadások egy része magyarul folyt.<sup>30</sup> Erdődy utóda, Barkóczy Ferenc 1729–1733 között volt a Collegium Germanicum Hungaricum növendéke. Egri püspökként (1745–1761), majd esztergomi érsekként (1761–1765) is kiemelten jelen volt környezetében az olasz kultúra, mecénási tevékenységét és építkezéseit a római emlékek és tapasztalatok határozták meg – írja róla Dóbék Ágnes.<sup>31</sup> Reprezentációja már egri püspök korában jelentős volt. Pompakedvelő hajlama, késő barokk mecénásokra jellemző nagyvonalúsága hívta életre azt a számos nevére szóló ajánlást, színjátékot, köszöntő verset, amelyet 1745–1761 között intéztek hozzá.<sup>32</sup> A püspöksége alatt elkészült új jezsuita gimnáziumban már színházterem („disztes Játékos Palota”) is helyet kapott. Az épület alapkövetételekor, 1750. július 31-én is volt már színelőadás, de ennek nem ismerjük a részleteit.<sup>33</sup> Megnyitásakor a diákok Faludi Ferenc *Constantinus Porfirogenitus* című drámafordítását adták elő, a darab szövegének két egri kézírata (egy hosszabb és egy rövidebb változata) is fennmaradt az iskola rektorának, Kaprinay Istvánnak a kezeírásában, emellett megvan a nyomtatott színlap is. A Faludi darab első bemutatója 1750-ben Nagyszombatban volt, egri színre kerülésekor Kaprinay lerövidítette, szerzői utasításokkal látta el az eredeti szöveget, szerepeket vont össze, tehát adaptálta Faludi darabját.<sup>34</sup> A kézirat szerint rövid elől-járó beszéddel köszöntötték a püspököt az előadás megkezdése előtt.<sup>35</sup> A nyomtatott színlapon ez olvasható:

Constantinus Porfirogenitus. Jeles Játék, Mellyet Nagy Méltóságú,  
Fő-Tiszteletű Szalai Gróff Barkoczi Ferentz Úrnak, Egri Püspöknek,  
Felsőges Asszonyunk, Koronás Kyrályunk titkos, belső Tanácsának,

---

<sup>29</sup> KILIÁN, *i. m.*, (17. j.), 196; STAUD, III, *i. m.*, (17. j.), 137.

<sup>30</sup> STAUD, III, *i. m.*, (17. j.), 132., 133.

<sup>31</sup> DÓBÉK Ágnes, *Levelek Rómából: Adalékok Barkóczy Ferenc és a Collegium Germanicum Hungaricum kapcsolatának történetéhez = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita és mások, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 18), 145.

<sup>32</sup> DÓBÉK Ágnes, *Barkóczy Ferenc esztergomi reprezentációja = Egyház és reprezentáció...*, (2. j.), 103–111.

<sup>33</sup> STAUD, III, *i. m.*, (17. j.), 143.

<sup>34</sup> A szövegek lelőhelye: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Cod. H. 20. A hosszabb szöveg kiadása: *Jezsuita iskoladrámák, I*, szerk., VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Budapest, Argumentum–Akadémiai, 1992 (RMDE, XVIII, 4/1), 151–209.

<sup>35</sup> *Jezsuita iskoladrámák, I*, (34. j.), 155.

Nemes Heves és Külső Szólnok Vármegyéknek örökös Fő Ispányának, Országunk Fő Törvény Széke egyik Itülő Birájának etc. etc. ő Excellenzájának Tiszteletére folytatott Jesus Társaságának Egri Új Iskoláiba költözött Nagyságos, Tekéntetes, Nemes, Tisztes Iffiuság, midőn tudományos érdemeit ezen kegyelmes Méltóság jeles ajándékokkal meg jutalmazni méltóztatta vala ama diszes Játékos Új Palotán, Mellyet Ugyan azon nagy Méltóságnak édes Nemzetének javára szüntelen igyekező kegyessége, adakozása fel-állatott. Egerben 1754. Esztendőben Szent Jakab havának 31. napján. Kassán Nyomtatattott az Akadémiai betűkkel 1754. Esztendőben.<sup>36</sup>

Az egri színházterembe kb. 180–200 néző fért be, a terem 16 m hosszú és 12,5 m széles volt. Egerben is gazdag volt a scenika, szökőkút, vagy valamiféle hidraulikus vízi berendezés is kiegészítette a színpadképet.<sup>37</sup> Barkóczyt 1761. május 12-én Mária Terézia kinevezte esztergomi érseknek. A tiszteletére az egri gimnáziumban is rendeztek egy előadást *Boldisár király* címmel (szövege egy székesfehérvári kéziratban maradt fenn),<sup>38</sup> s Egerben egy nyomtatott programot is készítettek hozzá.<sup>39</sup> A magyar szövegű énekek annyira megtetszettek a püspöknek, hogy később is gyakran énekellette őket.<sup>40</sup>

Utódja (másfél év interregnum után) Eszterházy Károly (1725–1799) lett.

Eszterházy maga is jezsuita diák volt 1735 és 1741 között.<sup>41</sup> Pozsonyi diákévei idején évi 4–5 előadást rendeztek az ottani gimnáziumban, vagyis minden osztálynak volt bemutatója. A pozsonyi jezsuita gimnázium az ország egyik legjelentősebb, és nagy színházi hagyománnyal rendelkező iskolája volt, s az előadásokat természetesen az egyházi méltóságok is látogatták. 1736-ban egy *Florus* nevű fiatal mártírról volt egy olyan előadás, amelyen az esztergomi érsek, két püspök és több más főpap is részt vett.<sup>42</sup> Két színlap van csak ebből az időből, az

<sup>36</sup> Lelőhelye: Budapesti Egyetemi Könyvtár, MIN 10. A programról: *Jezsuita iskoladramák, I.* (34. j.), 148.

<sup>37</sup> KILIÁN, *i. m.*, (16. j.), 344.

<sup>38</sup> Modern kiadása: *Jezsuita iskoladramák, II: Ismeretlen szerzők, programok, színlapok*, szerk. VARGA Imre, kiad. ALSZEGHY Zsoltné, BEREZCZ Ágnes, KERESZTES Attila, KISS Katalin, KNAPP Éva, VARGA Imre, Budapest, Akadémiai–Argumentum, 1995 (RMDE, XVIII, 4/2), 255–309, 313–351.

<sup>39</sup> Modern kiadása: KILIÁN István, *Boldisár király*, Archivum, A Heves Megyei Levéltár Közleményei, Eger, 1974, 99–100.

<sup>40</sup> BÁRDOS Kornél, *Eger zenéje, 1687–1887*, Budapest, Akadémiai, 1987, 135, 208.

<sup>41</sup> Életpályájáról lásd: BITSKEY István, „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...”: *Eszterházy Károly életpályája és egyénisége = Eszterházy Károly emlékkönyv*, szerk. KOVÁCS Béla, Eger, 1999, 7–22.

<sup>42</sup> STAUD, I, *i. m.*, (3. j.), 415.

1738-as Zrínyiről (a színlapot az esztergomi érsek adta ki)<sup>43</sup> később pedig Mithridates királyról.<sup>44</sup> Egyiken sincs rajta Eszterházy Károly neve, de valószínű, hogy ő is szerepelt a saját osztálya által bemutatott darabokban. A római *Collegium Germanicum Hungaricum*ban 1745-ben, 20 évesen kezdte meg a tanulmányait, s a római évek rá is nagy hatással voltak, s ez a hatás mecenatúrája minden területén meglátszott. 1748. augusztus 31-én tért haza Magyarországra.

Amikor Eszterházy Károly 1759-ben váci püspök lett, a tisztséggel járt a váci piarista gimnázium előadásain való részvétel és annak mecenatúrája is. A váci iskolai színjátszás már korábban is nagyon gazdag volt.<sup>45</sup> Medgyesy S. Norbert tanulmányában a váci piarista gimnáziumban helybéli püspökök és kanonokok tiszteletére 1722-ben, 1736-ban, 1738-ban és 1747-ben bemutatott színdarabokat elemezte, megállapítva, hogy az előadások a helyi klérus reprezentációjának szerves részét alkották. Fő forrásként a mecénási tevékenység egyik dokumentumát, a nyomtatásban fennmaradt drámaprogramokat (periochákat) vizsgálta, s azt találta, hogy a reprezentatív előadások főleg olyan történeti és bibliai témákra épültek, amelyek (egy kivétellel) allegorikusan kapcsolódtak a püspök vagy más főpap személyéhez is. Sajnos Eszterházy Károly váci időszakából (1759–1762 között) nagyon szűkszavúak az adatok, így a témákat nem tudjuk rekonstruálni, és csak hét előadásról tudunk. Általában a retorikai és a poétikai osztály diákjai játszottak, januárban, februárban (farsangkor), júniusban és a tanév végén voltak bemutatók.<sup>46</sup> Az 1762-es előadásokon valószínűleg a püspök is részt vett.<sup>47</sup> Amikor Dugonics András Vácott lett tanár, Plautus-átdolgozásának bevezetőjében maga is hivatkozik

---

<sup>43</sup> Az előadásról bővebben lásd: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Andreas Friz hatása a magyar színházi kultúrára = (Dráma)szövegek metamorfózisa: Kontaktustörténetek – Metamorphosis of the (Drama)texts : stories of relation*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, EME, 2011, 163–171.

<sup>44</sup> STAUD, I, *i. m.*, (3. j.), 419.

<sup>45</sup> MEDGYESY S. Norbert, *A váci piarista gimnázium színi előadásai (1722–1747) helybéli egyházi méltóságok reprezentációjában = Egyház és reprezentáció...*, (2. j.), 285–298. A tanulmány a gróf Althann Mihály Frigyes (Michael Friedrich graf von Althann, 1682–1734, püspöksége: 1718–1734) és utóda, egyben unokaöccse, gróf Althann Mihály Károly (Michael Karl graf von Althann, 1702–1756, püspöksége: 1734–1756) tiszteletére bemutatott váci darabokat vizsgálja, majd a kisebb egyházi méltóságok mecenatúráját mutatja be.

<sup>46</sup> KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma – Fontes ludorum sceni corum in gymnasiis collegiisque piarum Hungariae*, Budapest, Argumentum, 1994, 365–366.

<sup>47</sup> A januári előadást a rend provinciálisának tiszteletére rendezték, a júniusin pedig Gróf Migazzi Kristóf (kardinalis) is részt vett – ezeken minden bizonnyal Eszterházyknak is ott kellett lennie, bár a forrás az ő nevét nem említi. KILIÁN, *i. m.*, (46. j.), 366.

Eszterházy Károly művészetpártoló szerepére. Az 1766. június 29-én megtartott előadást ugyan Szalbeck Károly váci nagyprépostnak ajánlja, de a köszöntő-beszédben így ír:

Országunkban ezen elme' javaival mostanában fénylő személyek között Tégedet mondhatunk Egynek, nagyságos fel-szentelt Püspök, Nagy Prépost, Nevezetes Szent Istvány Rendének Keresztes Vitéze! Kit nem különben ékesít a szép Tudomány, mint ama drága gyönygyökkel tsillagzó gazdag öltözetet font aranyban takart fényes kő: mellynek árát noha ugyan minden Isten áldott' nap, de fő-képpen akkor mutattad-meg, midőn országunkban három Fő-méltóságú Urakat, tudni'-illik Istenben elnyugodott Klobusiczky Ferentzet Kalotsai Érseket, nagy érdemekkel neki-híresedett Esterházy Károly Püspököt, most pedig Anya-szent-egy-háznak egygyik oszlopát, Migazzi Kristófot arany elmédnek gyönygy gondolatival, és Öseink ország'úttján-járó kegyes erköltsóddel úgy le-kötötted, hogy ők Téged' nem tsak kedvelnének mindenkor, hanem érdemed szerint tisztelnének is.<sup>48</sup>

Eszterházy 1762. június 29-én foglalta el egri püspöki székét. Beiktatása a szokásos barokk beiktatási ünnepeket követte, több forrás is részletesen beszámol az eseményről.<sup>49</sup> A beiktatáson jelen volt Batthyány József kalocsai érsek, Gróf Esterházy Ferenc királyi követ, (aki a főpapot a főispáni tisztségbe beiktatta), Esterházy Gábor és ifj. Esterházy Ferenc; Szalbeck Károly nagyprépost, váci segédpüspök, Gusztini János nyitrai coadjutor püspök, Grassalkovich Antal kamarai elnök, Koller Ignác veszprémi segédpüspök is.

Az egri püspökkertnél az egri magyar és német gyalogság állt sorfalat a mozsarak ropogása közben megérkezett mintegy 50 kocsinak. 28-án este a püspökkertben Eszterházyt Borsod, Abaúj, Zemplén, Hont és Sáros vármegyék követői köszöntötték, a Csongrád, Nógrád, Gömör és Szepes vármegyei követekre csak 29-én került sor. 29-én

<sup>48</sup> Dugonics András *Menekmus* című darabjának előszava = *Piarista iskoladrámák, 1*, szerk. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, sajtó alá rend. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest, Argumentum–Akadémiai, 2002 (RMDE, XVIII, 5/1), 411. Szalbeck Károly az előadás idején váci nagyprépost (1757–1776). Gróf Klobusiczky Ferenc 1751–1760 között volt kalocsai érsek, Eszterházy ekkor már egri püspök, de az ő idejében kezdtek meg a váci bazilika építését. Gróf Migazzi Kristóf Eszterházy elődje volt a váci püspöki székben 1756–1757-ben, s 1762-től újra betöltötte ezt a tisztséget.

<sup>49</sup> SZELESTEI N. László, *Eszterházy Károly egri püspöki beiktatása* = Sz. N. L., *Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 20), 145–152.

fél 6-kor a nagyharang jelére az előző napi állások szerint álltak fel a lovasok, gyalogosok; a papság a székesegyházba vonult, a nép a Szent János kapu előtt gyülekezett. Hat órakor a katedrálisból ugyanezen kapun át körmenetben vonult a püspökkerti palotához a klérus és a szerzetesek menete zászlók alatt, őket a zenészek és énekesek beöltözve követték, majd a prelátusok és a káptalan. A káptalan tagjai bementek a palotába, aztán megjelent a főpapi díszbe öltözött püspök, 4 szenátor vitte a baldachint.<sup>50</sup>

Szelestei Nagy László érdekességként megjegyzi, hogy

egyik forrás sem említ semmiféle (ilyenkor szokásos) lakomát, közös ebédet, ami nem meglepő Eszterházy Károlytól, aki, mikor Vácra kinevezték, titokban akart odaérkezni. Ám este, miként a jezsuita diáriumból megtudjuk, a kalocsai érsek és más előkelőségek társaságában megtekintette náluk az Esterházy család történetéről szóló iskolai színjátékot. A darab dalbetéite a közönség megisméltette.<sup>51</sup>

A jezsuitáknál a kollégium déli ablakait megvilágították, az első egri püspök (Szent Buldus) képe mellé helyezték Eszterházy püspök képét.

Ettől az első színházi előadástól kezdve 1772-ig 73 előadást tudunk dokumentálni az egri jezsuita színpadról (emellett több tucatnyit a püspöki iskolából és a papneveldeből).

Az egri színházi hagyomány azért is jelentős, mert ebből az időszakból fennmaradt egy magyar nyelvű drámaszöveg és több magyar, valamint egy magyarul írt színlap is. Eszterházy igyekezett gondoskodni a színlapok kinyomtatásáról nemcsak Egerben, de más városokban is. 1762 szeptemberében a jezsuita gimnázium mind az öt osztálya előadott egy darabot a tiszteletére: a retorikai, poétikai osztály tanulói *Joacház* bibliai királyról,<sup>52</sup> a felső grammatikai osztály *Primus Esztorás*ról, az Eszterházyak őséről, az alsóbb grammatikai osztály az ifjú Konstantinus császárról, a legkisebbek pedig Eugenius és Florillus angliai hercegekről, és a börtönbe vetett Paulillusról.<sup>53</sup> A *Joacház*-hoz készített színlap már Egerben készült, Bauer Károly József püspöki nyomdájában. Bár a magyar nyelvű színlap nem jelenti

<sup>50</sup> *Uo.*, 147; BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 211–212.

<sup>51</sup> SZELESTEI, *i. m.*, (49. j.), 149.

<sup>52</sup> „*Joacház szomorú játéka*, Melly Egerben A'Jesus Társasága Érseki Iskolájának Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes Ifiúságától tartatott MDCCCLXIIedik Esztendőben, Sz. Mihály havának napján.” Modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák, II.*, (38. j.), 929-930,

<sup>53</sup> KILIÁN, *i. m.*, (17. j.), 216.



automatikusan azt, hogy az előadás is anyanyelvű volt, a Historia Domus alapján magyar nyelvű volt az előadás.<sup>54</sup> A *Primus Esztoras* valószínűleg ugyanaz az előadás lehetett, amellyel Eszterházyt a beiktatásakor köszöntötték. Az Esterházyakról szóló iskolai színjátékoknak ekkor már nagy hagyománya volt az iskolai színpadokon. A *Domus Estoriana* fényét illusztráló gimnáziumi előadásokat a herceg-nádor által Bécsben, 1700-ban kiadatott *Trophæum nobilissima ac antiquissima domus Estoriana in tres diversum partes* című fiktív családtörténet alapján állították színpadra.<sup>55</sup>

A *Primus Esztoras*, a Géza fejedelem idején élt Első Esztorasról, Örs vezér fiáról szólt. A darab időrendben mutatta be a család őseit a hunoktól, Bendegúztól, Attilától kezdve a hét vezérig. Közülük az egyik, Örs, minden ellenséget legyőz, feleségül veszi a dák király lányát, Idát, fiuk születik, Esztoras, aki 120 évig él. Felnőttként keresztény lesz, s ettől kezdve Paulusnak (Pálnak) hívják. A latin színjátékot valószínűleg Neander Antal, a szintaxis tanára írta, Ignatius Neumayr, a poétai osztály diákja játszotta benne Esztoras fővezért. A három felvonásos darabnak csak a színlapja maradt fenn.<sup>56</sup>

A *Tropheumban* volt egy másik érdekes történet is, a Szent László király idején élt két testvéréről, Esterházy Imréről és Konrádról. Róluk mutattak be egy darabot Kassán 1765. május 30-án Eszterházy Károly tiszteletére *Imre és Konrád Esztorász, Szomorú Szabású, Vig Ki-menetelű Játék* címmel. Ennek a darabnak a teljes kéziratosszövege fennmaradt a székesfehérvári Püspöki Levéltárban,<sup>57</sup> és megvan a latin–magyar nyomtatott programja is<sup>58</sup>. A bevezető és a záró részt kórus adta elő, az énekekben Eszterházyt dicsőítették, és arról énekeltek, vajon sikerrel meg tudnak-e oldani egy ilyen nagy feladatot a diákok: „Mitsoda új fényesség ütközik szemembe? / O, Isteneknek váratlan kegyelme! / Illy nagy Püspöktöknek jelen-létén mit míveltek, / Ifjak, Játszó helyre léptek, Meg nem rettentí merészségtek / Fénlő

<sup>54</sup> STAUD, III, *i. m.*, (17. j.), 152.

<sup>55</sup> Lásd az 5. sz. jegyzetet.

<sup>56</sup> Budapesti Egyetemi Könyvtár, MIN A/32; KILLÁN, *i. m.*, (17. j.), 216.

<sup>57</sup> Modern kiadása: *Jeszuíta iskoladrámák, II*, (38. j.), 789–817.

<sup>58</sup> A program címe: *Imre és Konrád Esztorász, Szomorú Szabású, Vig-kimenetű Játék*, melyet Méltóságos Kegyelmes Galanthai Gróff Eszterházy Károly úr Fraknó Várának Örökös Ura, Istennek Apostoli Romai Széknek kegyelméből Egrí Püspök kegyelmes urunk...Tiszteletére jádzott...A' Nemes, nemzetes Académiai Iffúóság. Kassán. Lelőhelye: OSzK Színháztörténeti Tár Pro 106. Modern kiadása: BAYER József, *A magyar drámairodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig, I–II*, Budapest, 1897. Függetlenség: II, 401–404.

méltósága?<sup>59</sup> A többszereplős, énekelt keretjáték szokásos volt a jezsuita iskolákban az 1760-as, 1770-es években, Mártonfi József is hasonló keretjátékkal vitte színre 1773-ban Budán a *Salamon* című drámafordítását.<sup>60</sup> Konrád és Imre mellett mindössze két szereplő van a darabban, Bánk bán és Lelessius (ez a Bánk bán azonban nem azonos a történeti Bánk bánnal) őket egészíti ki a keretjáték két szereplője, Discipulus és Aleo. Az Eszterházy Imréről és Konrádról szóló történet nem az ősök valamilyen hősi tetteről szól, témája a testvérvizsoly: Imre és Konrád összevész az örökségen, és haddal támad egymásra. Készek egymást legyilkolni, minthogy engedjenek vélt igazukból, Szűz Mária közbeavatkozására azonban kibékülnek egymással, sőt neki ajánlják fel vagyonukat. Az *Epilogus* szerint azonban a két testvér nagysága eltörpül Eszterházy érdemei mellett: „Conrádnak, Imrének / Erkölcsei félnenek / De mégis csak árnyékodba sem lépnek.”<sup>61</sup> A háztörténet szerint az előadás a vendégek körében nagy sikert aratott, és külön is dicsérték a gyönyörűen díszített színpadot.<sup>62</sup> A darab szerzője Rákóczi Imre vagy Heiszler Lőrinc (a poétai osztály tanára) lehetett, a kézirat szerint ők vitték színre a darabot.

A többi előadás nem köthető az Eszterházy családhoz, de jól látható, hogy a püspök kedvelte a történelmi témájú előadásokat. Egerben 1764-ben három előadáshoz is készült latin nyelvű színlap: májusban a középső nyelvtani osztály tanulói mutattak be egy darabot *Balaenus a Balindo Abyssinae solio deturbatus* címmel.<sup>63</sup> Júniusban *Valerius et Octavius* címmel játszottak el egy darabot az alsóbb osztályok tanulói.<sup>64</sup> Az év végi, ünnepi előadáson a felső nyelvtani osztály tanulói *Themistocles* címmel játszottak egy ókori történelmi tárgyú darabot, amelyhez nyomtatott latin

---

<sup>59</sup> *Jezsuita iskoladrámák*, II, (38. j.), 791.

<sup>60</sup> MÁRTONFI József, *Salamon, Magyar ország Királya*. A szöveg modern kiadása: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból: Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)*, Budapest, Protea, 113–137.

<sup>61</sup> *Jezsuita iskoladrámák*, II, (38. j.), 815.

<sup>62</sup> STAUD, II, *i. m.*, (10. j.), 83.

<sup>63</sup> *Balaenus a Balindo Abyssinae solio deturbatus*, Acta Agriae a media grammatices classe Anno MDCCLXIV Mense maio Die... Agriae, 1764, Typis Caroli Josephi Bauer, Episcopalis Typographi. Lelőhelye: Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68. KILLÁN, *i. m.*, (17. j.), 218.

<sup>64</sup> *Valerius et Octavius*. Acta Agriae Ab Elementari classe. Anno MDCCLXIV. Mense Junio Die ... Agriae, 1764, Typis Caroli Josephi Bauer, Episcopalis Typographi. Lelőhelye: Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, Jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68. KILLÁN, *i. m.*, (17. j.), 218.

nyelvű színlap is készült.<sup>65</sup> 1768. május 15-én, majd pedig június 4-én az alsóbb osztályok játszottak két darabot, s ezekhez két színlap is fennmaradt: ez az ért figyelemreméltó, mert általában csak a retorikai-poétikai osztályok előadásai, vagy a nagyobb, ünnepi előadások alkalmával nyomtattak színlapot. Az egyiknek a címe: *Callicles per vigili Patris curam ad frugem revocatus*,<sup>66</sup> a másikat *Falco Juvenis Constantino-politanus* címmel játszották.<sup>67</sup>

1769 farsangján magyar nyelvű vígjátékot mutattak be a püspök tiszteletére Molière *Úrhatnám polgár* című darabja nyomán,<sup>68</sup> *”Fen-héjázó, és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága. melyet az Egri Disztes Iffjuság ugyan ott lakó nemesség előtt jádzott hazájának nyelvén, más országoknak Ditséretes szokását ebben követni akarván. 1769 esztendőben.”* címmel.<sup>69</sup> A darab előtt így köszöntötték a nézőtéren ülő püspököt:

Üdvözlünk téged, Kegyes Püspök térd és fő hajtással  
Tiszteljük atyai szent kezed ezer csókolással.  
Vigasztalod szívünket  
Vidámítod nyelvünket,  
Hogy kis játékunkra  
Víg multságunkra  
Meghajtod méltóságodat.<sup>70</sup>

A darabot 1780-ban letisztázták, de az egri szöveget ma már csak Gragger Róbert 1909-es kiadásából ismerjük,<sup>71</sup> a kézirat azóta lappang. A darab sikerét mutatja, hogy bemásolták a *Gyulafehérvári drámagyűjtemény*be is, amely több mint 30 magyar nyelvű jezsuita darabot tartalmaz. Az egri szövegvariánsban több ének is van, jó tollú, szép magyarságú szerzőjét nem árulja el a kézirat.<sup>72</sup>

<sup>65</sup> *Themistocles*, acta ludis autumnalibus a suprema grammatices classe Agriae MDCCLXIV Mense Septembri, Cassoviae, 1764, Typis Academicis Societatis Jesu. Lelőhelye: Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, Jelzete: XXIII. 2. 11. Coll. 68. KILIÁN, *i. m.*, (17. j.), 218.

<sup>66</sup> *Callicles*, Acta Agriae ab infima grammatices classe in gymnasio Societatis Jesu Anno MDCCLXVIII. Mense Majo Die 15. Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára G. XXIII. 2. 11. Coll. 48.

<sup>67</sup> *Falco*, Acta Agriae ab elementari classe in gymnasio Societatis Jesu Anno MDCCLXVIII. Mense Majo Die 15. Győri Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára G. XXIII. 2. 11. Coll. 45.

<sup>68</sup> A magyar Molière-recepció legújabb összefoglalása: DEMETER Júlia, *„Játékunkból víg oktatást vegyetek...”: A magyar nyelvű komédia a 18. század második felében*, Irodalomtörténeti Közlemények 102, 1998/3–4, 337–356.

<sup>69</sup> *Jezsuita iskoladrámák*, II, (38. j.), 395–450.

<sup>70</sup> *Uo.*, 446.

<sup>71</sup> GRAGGER Róbert, *Molière a magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 19, 1909, 3, 327–359.

<sup>72</sup> KILIÁN, *i. m.*, (17. j.), 222. A poétikai osztály tanára ekkor Szabó József volt.

Az 1764–1765-ös országgyűlésen többen is paszkvillusban támadták Eszterházy Károlyt, aki (ekkor még) az udvarhű, Habsburg-párti főpapok köréhez tartozott. Barkóczy Ferenc mint az ellenzék vezetője jelent meg, Eszterházy viszont a bécsi udvar mellé állt az alsóházzal szemben. Eszterházy tekintélyét mutatja, hogy ellenfelei nem a szokásos vádakat (tudatlanság, erkölcstelen életmód) vetették ellene, hanem túlzott fősvénysége miatt támadták. Az egyik gúnyirat így szól róla:

Eszterházy püspök maga hasznát nézi,  
Nemes ifjúságnak szájában az ézi.  
Hogy ostoba legyen a haza, intézi:  
Sok titkos bűneit akképen tetézi.<sup>73</sup>

Az egri egyházmegye a legnagyobbak közé tartozott a 18. században, ebben az időben a területén 10 jezsuita gimnázium (Eger, Gyöngyös, Ungvár, Kassa, Liptószentmiklós, Sárospatak, Eperjes, Lőcse, Zsolna, Trencsén), 1 piarista gimnázium (Máramarosziget), 3 minorita gimnázium (Miskolc, Nagybánya, Eperjes) és 1 pálos gimnázium (Sátoraljaújhely) működött.

1765-ben Eszterházy több gimnáziumba is ellátogatott és részt vett azok színielőadásain is, demonstrálva az ifjúság támogatását.<sup>73</sup> A leglátványosabb gesztus ebben az évben azonban nem az egyházmegye valamelyik gimnáziumához, hanem a nagyszombati nemesi bentlakó intézet (convictus) előadásához kötődött. Az előadásra a leendő II. József esküvője alkalmából került sor, francia nyelven. Az egy felvonásos, *Le Plaisir* című pásztorjátékot Geiger Mátyás írta, aki sokat tett a francia nyelv és kultúra népszerűsítéséért. Eszterházy maga nem is vett részt az előadáson, de hallva annak nagy sikerét, vállalta a teljes szöveg kinyomtatási költségét.<sup>74</sup> Az előadás önmagában szimbolikus jelentőséggel bírt, és Eszterházy aulikus érzületének a kifejezésére is megfelelőnek bizonyult: így Eszterházy úgy tehetett hitet az uralkodóház és leendő uralkodó támogatása mellett, hogy egyúttal a vádaskodóknak is bizonyítani tudta, hogy nem fukarkodik, amikor a gimnáziumi oktatás és a kultúra támogatásáról van szó.

<sup>73</sup> *A Posonyi Diétán majd kélttségbe esett szegény Magyar hazának soralma, vádja és panassza*, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, MS 2063; Eszterházynek az oktatásban betöltött szerepéről: lásd: SZECSKÓ Károly, *Eszterházy Károly iskolapolitikája = Eszterházy Károly Emlékkönyv*, szerk. KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1999, 209–247.

<sup>74</sup> *Fêtes célébrées à Tyrnau par la jeune noblesse de l'Académie Royale et archi-épiscopale à l'occasion du mariage de sa majesté le roi des romains Joseph II. avec son altesse serenissime Marie-Josephe duchesse de baviere le 5. fevrier de l'an 1765. Á Tyrnau De l'Imprimerie du College Académique de la Compagnie de Jesus.* STAUD, I, i. m., (3. j.), 225–226. A szöveg lelőhelye: MTA BTK ITI Könyvtára.

Az előadásról ezt jegyezte fel a rendház történetírója:

Mivel e helyütt francia nyelven még nem hallottak előadást, mindnyájan tapsoltak. A dolog mind újdonságánál fogva, mind a nagyszerű színpadi díszletek miatt, mind pedig az idegen nyelven való könnyen folyó és ékes beszéd folytán nemcsak a Nagyszombatban lakó, hanem a Pozsonyból is összesereglett kiváló nézőknek is annyira megtetszett, hogy az egri püspök [Eszterházy Károly], híretől indítatva, a költségeket bőkezűen följánlotta.<sup>75</sup>

Eszterházy Károly döntéséhez hozzájárulhatott az is, hogy az intézményben tanultak az Esterházy család fiúgyermekei is, s az ünnepi darab egyik szerepét gróf Esterházy János, a püspök egyik unokaöccse játszotta.<sup>76</sup>

Eszterházy rendszeresen látogatta egyházmegyéje többi gimnáziumát is. A kassai jezsuitáknál 1763-ban *Szent Ambrus*-ról adtak elő egy darabot a tiszteletére, magyar nyelvű színpapot is nyomtattak hozzá.<sup>77</sup> 1765-ben a már említett *Imre és Konrád Esztorázt* játszották. 1766-ban Kassán Dobó Istvánról játszottak egy darabot, nem tudni, hogy az előadáson részt vett-e Eszterházy, de a témaválasztás mindenképpen neki szólt.<sup>78</sup>

A máramarosszigeti piarista gimnáziumban két előadáson volt jelen. 1765-ben a szintaxis, a grammatika és a poétikai osztály egy Plautus-vígjátékot, egy akadémiát és egy üdvözlő deklamációt mutatott be a tiszteletére P. Kiss István betanításában.<sup>79</sup> 1778. július 4-én a retorikai és a poétikai osztály készült a jelenlétére egy darabbal, amelynek a témáját nem ismerjük.<sup>80</sup>

1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták, ezután az egri gimnázium egy ideig világi papokkal működött. Hasonló volt a helyzet Gyöngyösön is, ahol szintén Eszterházy Károly vette át az ex-jezsuita gimnázium védnökségét, s valószínűleg ő volt a

<sup>75</sup> VÖRÖS Imre, *Francia nyelvű iskolai színjátékok Nagyszombatban és Sopronban (1765–1776) = Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a színház- és drámatörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin, EMÓDI András, JÁNOS-SZATHMÁRI Szabolcs, Kolozsvár–Nagyvárad, Partium – EME, 2009 (A régi magyar színház), 45–50.

<sup>76</sup> PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Theatrum és literatúra*, Budapest, Universitas, 2016, 180.

<sup>77</sup> *Jezsuita iskoladrámák*, II, (38. j.), 943–945.

<sup>78</sup> STAUD, II, *i. m.*, (10. j.), 84.

<sup>79</sup> „Hos universim 46 instituit Pater Stephanus Kiss ab Angelo Custode, cum quibus actionem Plautinam unam Academiam unam ac etiam Declamationem salutatoriam Regii Commissarii Excellentissimi Episcopi Agriensis laudes continentem produxit...” KILLÁN, *i. m.*, (46. j.), 587.

<sup>80</sup> „Nobili Theatrali actione exceptus est Excellentissimus praesul [Eszterházy] per Reverendissimum Patrem Eugenium Malotsai Humanitatis Professorem.” „circa occasum interfuit [Eszterházy] Tragicæ actioni ab Eugenio Malotsai cum suis rhetoribus producta et Nominis summi Pastoris dicatae, quam sibi placuisse eo ostendit, quod ad clerum duos receperit citra examen Tobiam Fischer et Michaelem Bodo Rhetores...” KILLÁN, *i. m.*, (46. j.), 589.

mecénása annak az 1776-os előadásnak (*Tamerlanes stúzjai nagyberceg*), amelyhez magyar nyelvű színlap is készült Egerben „a Püspöki Oskola betőivel.”<sup>81</sup>

Egerben is folytatódott ebben az időszakban is a gimnázium falai között a színjátszás. Legalábbis erre utal, hogy 1775-ben Eszterházy rendeletben írta elő, hogy ezentúl hétköznapiokon legyenek az előadások, az ünnepnapon vagy hét végén tartott bemutatókon ugyanis hatalmas volt a tömeg és a zaj, s azt is előírta, hogy ne terheljék túl a tanulókat a sok megtanulandó szöveggel.<sup>82</sup> 1776-ban a pápai nuncius fogadási ceremóniáját egészítette ki a retorikai osztály színelőadása *De Leontico Politico* címmel, este 7 órakor.<sup>83</sup>

1776-tól a ciszterci rendre bízzák a tanítást az egri gimnáziumban. A ciszterek megtartják a templom és az iskola 10 fős zenekarát, de több előadásról már nincs tudomásunk. A gimnázium 1787-től királyi gimnáziumként működik, de ciszterci vezetéssel.

Az egri szemináriumban is évtizedekig működött a színházi reprezentáció. A Telekesy István püspök alapította intézményt a jezsuiták vezették 1754-ig, amikor is megnyílt az új épület, s a jezsuiták helyett egyházmegyei papok végezték a kispapok nevelését. Az iskola hivatalos avatőünnepsége 1754. november 5-én volt, ökörsütéssel, díszlövésekkel, különféle muzsikákkal. Ettől kezdve püspöki iskola néven működött az intézet, amely jogi, bölcsészeti és teológiai felsőfokú képzést adott. Először 1749-ben rendeztek színjátékot a szemináriumban, s 1798-ig 22 alkalommal volt színházi előadás a „püspöki iskolában”. A papnövendékek főként komédiákat játszottak magyar, latin és német nyelven.<sup>84</sup> Az előadások nagyon népszerűek voltak, jelentős közönséget vonzottak, így Eszterházy megtöltötte a nők jelenlétét a szemináriumi bemutatókon. Az előadásokhoz hozzátartozott a zene is, a székesegyházi karnagy helyettese 1775–1777 között az ekkor egri kispap, Verseghy Ferenc volt, aki saját dalokat is szerzett és kitűnően játszott citerán.<sup>85</sup>

Eszterházy fontosnak tartotta, hogy a tervezett egyetem épületében színházterem is létesüljön,<sup>86</sup> s ez 1782–1783-ban meg is épült. Több adat is azt bizonyítja, hogy az előadások egy részét innentől kezdve a Líceum színháztermében, a II.

---

<sup>81</sup> A színlap modern kiadása: *Jezsuita iskoladrámák, II.* (38. j.), 931–935.

<sup>82</sup> KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig: Fontes ludorum sceniorum in scholis institutisque catholicis Hungariae*, Budapest, Argumentum, 1992, 37; BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 138.

<sup>83</sup> BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 213.

<sup>84</sup> KILIÁN, PINTÉR, VARGA, *i. m.*, (82. j.), 214–220.

<sup>85</sup> BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 160.

<sup>86</sup> Kilián István szerint meg is változtatta a készülő tervet ennek érdekében, mivel az eredeti tervrajzokon nem szerepelt színházterem. Előkerült a líceum színházi költségének néhány számlamásolata is, amelyekből megtudni, hogy milyen összeget fizettek ki az asztalosok a szabónak, a fodrásznak. KILIÁN István, *Törökverő magyarok az iskoladrámákban*, Egri Múzeum Évkönyve, 11–12, 1973–1974, 1974, 174.

emeleten rendezték: itt volt az az előadás is, amellyel Eszterházy Károly születésnapját ünnepelték 1783. május 4-én. A *Kozroes király* című bemutatóhoz magyar nyelvű nyomtatott színlap is készült.<sup>87</sup> Az 1783-as egri farsangi előadás (*József pátriárka*) délután négytől este 8-ig tartott, három közjáték volt benne, festett díszleteket is készítettek hozzá. Zenéjét maguk a kispapok adták elő, karnagyuk Mátyus János negyedéves teológus volt. Az a dal, melyet hegedűk, fuvolák és cselló kíséretében Imrey Pál ötödéves teológus énekelt, nagyon megnyerte a püspök tetszését és meglegedését, a szemináriumban, és otthonában, a püspöki palotában is gratulált a résztvevőknek. 1784 farsangján a *Salamon* magyar királyról és a Géza, László és Lampert hercegekről szóló darabban 10 zenész és 6 táncos növendék szerepelt, ugyanekkor, február 19-én a kispapok egy komédiát vittek színre a püspök jelenlétében.

Az 1786 farsangján rendezett öt színjátékról a *Magyar Hírmondó* közölt részletes beszámolót március 29-i számában.<sup>88</sup> A több napig tartó ünnepségsorozat igazi látványosság lehetett, a színelőadások mellett diadalmi oszlopok, zene, és tűzijáték is tartozott hozzá.

Utoljára említtem azokat az öt rendbéli víg és szomorú játékokat, a' mellyeket a' kis papok játtzodtanak, amelyekben senkinek másnak jelen lenni szabad nem vala, hanem tsak az férjfitui méltóságot viselőknak. Az első volt egy Szüköldi nevű fősvényről, kinek két fiai valának, kik közül a nagyobbik Okoskának, a' kisebbik pedig Harpacénak nevezetett, mely a' múlt Hónapnak 19-dikén magyar nyelven játtzodtatott.

A második volt ugyan azon hónapnak 23-dikán Kodrus királyról [...] mellynek játszása a' szeméjeknek jeles és kellemetes magok viselésére nézve igen szép, és a' tudósoktól-is tapsolást érdemlő volt, és e kettőben szerentsénk vólt a Püspök Úr ő Excellentiájának jelenlétével magunkat örvendeztetni, a' többiben pedig a' száraz köszvénynek kinzó fájdalmi miatt jelen nem lehetett.

Eszerint a harmadik színjátékot, amely Mauritzius császárról szólt, a püspök már nem tudta személyesen megtekinteni, pedig a tragédia közben vidám közjátékok is voltak a közönség szórakoztatására. Február 27-én is egy görög császárról, Leo Isaurikusról játszottak a másodéves teológushallgatók, nagy sikerrel.

<sup>87</sup> *Kozroes király*, Szomorú Játék, mely a' Püspöki iskolában Elő Adatott Egerben MDCCLXXXIII. Esztendőben, Pünköst Havának 4dik napján, Eger, 1783 (OSzK, Színháztörténeti Tár, Pro 120.) Modern kiadása: *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papnevelők színjátékai*, szerk., kiad. VARGA Imre, Budapest, Akadémiai, 1990 (RMDE, XVIII/3), 507–510.

<sup>88</sup> Idézi: *Színházi Hírek, 1780–1803*, szerk., kiad. WELLMANN Nóra, Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1982, 37–38; BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 162.

Az újság kiemeli, hogy a nagyváradai kispap, Tertina Mihály (Tertina András fia) három diadaloszlopot is készített ehhez az előadáshoz. Az első oszlopon Eszterházy Károly címere volt felfestve ezzel a felirattal: „Nagy Károly, Eger főpapja, a legjobb atya”. Az oszlopok „Trombitáknak vig harsogásai, és pistoljoknak vigadozó ki-lövésai között emeltettek-fel és ment végbe e tüzi játék.” Az ötödik előadásra a következő napon került sor, ez is egy ókori történelmi dráma volt, *Attilius regulus* címmel, német nyelven.

1792-ben, 1793-ban és 1795-ben is voltak farsangi előadások, ekkor már a Líceum színháztermében. Ez utóbbi évben három darabot is bemutattak: február 10-én egy tragédia, február 12-én egy magyar vígjáték került színpadra, február 16-án pedig a törökök fölötti győzelemről játszottak egy történelmi drámát *Princeps Eugenii Maximiliani et Palfi ad Futak* címmel.<sup>89</sup> A növendékek ezután is évről évre kérték a püspök engedélyét a bemutatókhoz, 1798. február 15-i az utolsó adatunk. Eszterházy halála után is folytatódott a szemináriumi színjátszás Egerben, 1803-ban is volt vígjáték a Líceumban farsang idején.

Összességében elmondható, hogy Eszterházy Károly bőkezű és nagyvonalú mecénása volt az egyházmegyéje területén folyó színjátszásnak. Színházpártolásának több olyan sajátossága is van, ami kiemeli őt a kortársak közül: az egyik, hogy a tiszteletére rendezett előadások szinte mindig magyar nyelvűek, ahogyan az általa kiadott színlapok is. A másik, hogy főként a történelmi tárgyú darabok bemutatását szorgalmazza: az ő idejében a magyar történelmi, a bibliai és a görög–római témák a leggyakoribbak az egeri jezsuita színpadon. Ugyanakkor engedélyezi vígjátékok, bohózatok bemutatását is a papnevelésben (ellentétben pl. Eszterházy Pál László pécsi püspökkel), s csak akkor korlátozza a színelőadások számát és idejét, amikor azok már a tanítás minőségét veszélyeztetik.

---

<sup>89</sup> BÁRDOS, *i. m.*, (40. j.), 163.



Prokopp Mária

## **A liturgikus tér a barokk művészetben a 17–18. században**

A reformáció 1517. évi nyilvános jelentkezését követően, az akkor már 1500 éves, Jézus Krisztus által alapított katolikus egyház igyekezett minél világosabban megfogalmazni Krisztus tanítását, válaszul a wittenbergi pontokra. Ezek közül mi most elsősorban a katolikus templomok liturgikus terére vonatkozó elvi szempontokkal foglalkozunk, de említenünk kell a témához kapcsolódó fontos alapelveket is.

Krisztus egyértelműen Pétert jelölte Egyháza fejének: „Te Péter vagy, vagyis kőszikla, és erre a sziklára építem Egyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. Neked adom a Mennycsászár kulcsait. Amit megkötösz a földön, megkötött lesz a mennyben is, és amit feloldasz a földön, a mennyben is föloldott lesz.” (Mt, 16, 18–19). Tehát, a Krisztus Egyházának a földön látható feje Szent Péter apostol folyamatos utóda, a római pápa, aki hit és erkölcs dolgában tévedhetetlen, amint azt az I. vatikáni zsinat kinyilvánította. Ugyanígy a püspökök is Krisztus apostolainak egyenes utódai, akik kézzel a Szentlélek erejével felszentelik az arra Isten által kiválasztott, és felkészített férfiakat, a papokat, akik folyamatosan jelenvalóvá teszik Krisztus jelenlétét az Egyházban. Jézus keresztyánjait megjelölik az ő meghagyása szerint, vagyis bemutatják a szentmiséldozatot, s ezáltal létrehozzák az Eucharisziát.

Jézus a hároméves tanítói működése során többször mondta: „Én vagyok az Élet kenyere”. Így a samariai asszonynak a kútnál azt mondja Jézus: „Mindaz, aki e vízből iszik, ismét megszomjazik. De aki abból a vízből iszik, amit én adok, az nem szomjazik meg soha többé. Az a víz, amelyet én adok, örök életre szökő vízforrás lesz benne.” (Jn 4, 13–15.)

Jézusnak az Eucharisziáról szóló tanítását János apostol így foglalta össze az Evangéliumában, idézve Jézusnak a kafarnaumi zsinagógában mondott beszédét: „Mondom nektek: Aki hisz bennem, annak örök élete van. Én vagyok az Élet kenyere. Atyáitok mannával ettek a pusztában, és mégis meghaltak. Itt a mennyből

alászállott kenyér, hogy aki eszik belőle, meg ne haljon. Én vagyok a mennyből alászállott élő kenyér. Aki e kenyérből eszik, örökké él. A kenyér, melyet én adok, az én testem a világ életéért.” (Jn 6, 48–51.) Majd így folytatja János apostol: „Jézus megerősítette: Bizony, bizony mondom nektek, ha nem eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok az ő vérét, nem lesz élet tibennetek. Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, annak örök élete van, és én feltámasztom az utolsó napon. Az én testem valóban étel, és az én vérem valóban ital. Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, bennem marad, és én őbenne. Amint engem küldött az élő Atya, és én az Atya által lélek, úgy aki engem eszik, énáltalam él. Itt a mennyből alászállott kenyér. Ez nem olyan, mint a manna, amelyet atyáitok ettek és mégis meghaltak. Aki ezt a kenyeret eszi, örökké él.” (Jn 6, 53–58.) Az Utolsó vacsorán „Jézus a kezébe vette a Kenyeret, megáldotta és megtörte ezekkel a szavakkal: »Vegyétek és egyétek, mert ez az én testem«, majd fogta a szőlő borával telt kelyhet, hálát adott, és e szavakkal adta nekik: »Ez az én vérem, az új szövetségé, amelyet sokakért kiontok a bűnök bocsánatára. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.«” (Mt 26, 26; Mk 14, 23; Lk 22, 19; Jn 6, 48–51.)

Az evangélisták feljegyezték, hogy ennek hallatára még a tanítványok közül is többen megjegyezték: Kemény beszéd ez, ki fogadhatja el? S Jézus nyomban válaszolt nekik: „Ez megbotránkoztat titeket? Hátha majd látjátok, hogy az Emberfia fölmegey oda, ahol azelőtt volt? A Lélek az, ami éltet, a test nem használ semmit. A hozzátok intézett szavaim lélek és Élet.” (Jn 6, 40–43.)

S azt is mondta: „veletek vagyok mindennap a világ végezetéig” (Mt 28, 20).

Jézus szavai emberileg érthetetlenek. Az értelem számára felfoghatatlanok, de mivel Isten az embert a saját képére és hasonlatosságára teremtette, azért Isten szellemi lénye iránt fogékony lélekkel rendelkezünk, képesek vagyunk Isten üzenetének, tanításának elfogadására, az Istenben vetett hitünk által. Ez a hit Isten ajándéka bennünk, ha azt szabad akaratunkkal elfogadjuk, vagyis megnyitjuk a lelkünket Isten számára.

Krisztus katolikus, vagyis egyetemes Egyháza ezért a 16. század közepén is a legfőbb feladatának tartotta az újszövetségi Szentírás 1500 év tudományos kutatásai után hitelesen eredetiként meghatározott, krisztusi tanításának hűséges hirdetését és minél világosabb, egyértelműbb kifejtését, úgy, ahogy azt az évszázadok zsinatai által megállapított gyakorlat hitelesítette. Ez utóbbi a szent hagyomány, amely a Szentírással együtt képezi a Szentlélek Isten vezette Krisztus Egyházának 1500 éves küzdelmekben megtisztult és megerősödött tanítását.

Ennek érdekében hívta össze a pápa, Péter apostol utóda, Krisztus Egyházának látható feje az egyetemes zsinatot 1545-ben az észak-itáliai Trientbe. Az 1563-ig, vagyis 18 éven át tartó zsinat igen körültekintően igyekezett felmutatni Jézus hiteles tanítását a Kinyilatkoztatás, vagyis a Szentírás, és az 1500 éves Egyház liturgikus életének szent hagyománya alapján. A Szentlélek Isten vezetésével behatóan tanulmányozták az Egyház 1500 éves történetét, az egyházatyák Istentől sugalmazott egyre kristálytisztább magyarázatát a Szentírás krisztusi kinyilatkoztatásáról. A középpontban az Eucharisziára vonatkozó, fent idézett, Jézus által adott tanítás állt, vagyis a szentmiseáldozat, mint Jézus Krisztus keresztdozatának megjelenítése – az „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” parancs értelmében. Ehhez kapcsolódott Jézusnak, az Istenembernek az Eucharisziában való állandó jelenlétének a hangsúlyozása a „veletek vagyok mindennap a világ végezetéig” (Mt 28, 20) kijelentés alapján.

A trienti zsinat (1545–1563) rendelkezései mindenekelőtt az Eucharisztia (= hálaáldozat, Oltáriszentség) hittételét nemcsak meghatározták, hanem rendelkeztek az Eucharisztia őrzési helyéről is. Kimondták, hogy Jézus Krisztus Szentháromságos jelenlétének a templom szentélyében, a főoltár középpontjában kell lennie. Addig, főképpen a 13. századtól, pontosabban 1264-től kezdve, amikor IV. Orbán pápa elrendelte az egész Egyház számára Úrnapja ünnepet – amely mindmáig Krisztusnak, az Istenembernek a kenyér és a bor külső színe alatti valóságos jelenlétének tiszteletére szentelt külön ünnep, a Szentháromság vasárnapja után – a templom szentélyében baloldalon, az Evangélium felolvasásának oldalán, a falba süllyesztett fülkében, vasráccsal elzárva őrizték az Eucharisziát. Majd a 14–15. században az Eucharisztia dicsőítésére szentelt Úrnapjának az egyre fényesebb körmenetekkel való ünneplése során, egyre díszesebb és kiemeltebb lett az Eucharisziát őrző szentségház, a tabernákulum művészi kialakítása. A török hódoltság alá nem került magyarországi templomokban ma is láthatók a toronyszerű, díszes, szobrokkal ékes 15. századi szentségtartók (Lőcsén, Szepeshelyen, Bártfán, Eperjesen, Kassán, Rozsnyón, stb.). S egyre közelebb is került a szentségház a szentélyben a diadalívhez, vagyis a templom hajójában lévő hívekhez, amint ezt ma is jól látjuk Bártfa és Kassa város plébániatemplomában (1–2. kép).



1. kép: Bártfa, Szt. Egyed plébániatemplom, szentségház, 15. század



2. kép: Kassa, Szt Erzsébet dóm, szentségház, 15. század

A 13. század előtt, még nagyobb biztonságban, a templom sekrestyéjében őrizték az Oltáriszentséget.

A trienti zsinatnak a templomépítészetre vonatkozó rendelkezését pontosabban Borromei Szent Károly (1538–1584), Milánó fiatal érseke fogalmazta meg, akinek nagy szerepe volt a zsinati rendelkezések végrehajtásában a zsinat után. Eszerint Isten háza minden vonásában különüljék el a világi és köznapi élettől, épülete és kellékei, a benne folyó szertartások minden részlete szolgálja Isten dicsőítését és emelje fel a jelenlévő lelkét. A templomok alaprajzához a latin kereszt formáját ajánlotta, hogy az épület ezzel is Krisztus keresztjére, a megváltás misztériumára utaljon. A Tridentinum és Szent Károly eszméit híven tükrözi a Jézus Társaság római főtemploma, az Il Gesù (3–4. kép). Amikor terveit 1568-ban az építkezést támogató Alessandro Farnese bíboros építésztől, Giacomo Barozzi da Vignolatól megrendelték, kikötötték, hogy a hosszház egyhajós legyen, és azt az építész két oldalon kápolnasorral bővítse. Vignola a jezsuiták kívánságainak megfelelő, a dongaboltozatos hosszházat monumentális kupolatérrel, rövid keresztházakkal és íves főszentéllyel bővítette. A hosszanti és központos tértípusok egyesítésével –

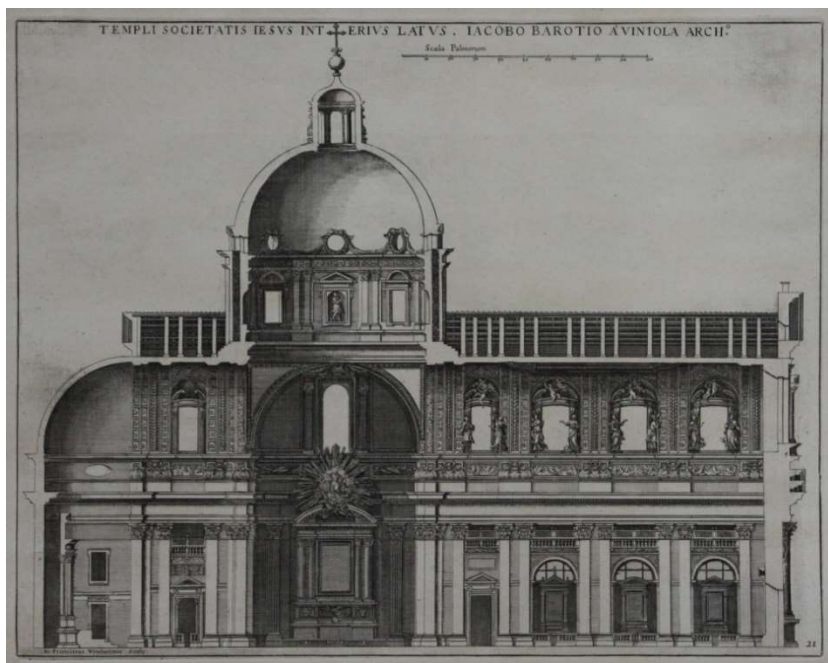
A liturgikus tér a barokk művészetben a 17–18. században



3. kép: Róma, Il Gesù, belső, 16. század



5. kép: Il Gesù, homlokzat, 1575



4. kép: Róma, Il Gesù, hosszmetszet





6. kép: Róma, Il Gesù, Szent Ignác sírja



7. kép: a 6. kép részlete: A győzelmes Hit allegóriája

amelyre majd az érett barokk templomépítészet számos alternatív megoldást fog kifejleszteni – latin kereszt alaprajzon emelkedő, tágas, jó akusztikájú belsőt teremtett. A templom homlokzatát 1575-ben Giacomo della Porta tervezte (5. kép). A templom főhelye a szentély, és az annak középpontjában áll a főoltár (3. kép), a hívek számára bemutatandó szentmiseáldozat helye. Ezen kívül, a templom hajójában lehetnek mellékoltárok, ahol a meghirdetett miserenden kívül magán-miséket tarthattak a szerzetes papok. A főoltár, pontosabban az azt kiemelő oltár-építmény középpontjában kell állnia az Eucharisziát őrző tabernákulumnak. Vagyis a templomba belépő számára egyértelművé kell tenni, hogy katolikus templomba érkezett, amely Krisztus valóságos jelenlétének a helye.

Ezt szolgálják a tabernákulumot kísérő szobrok, mindenekelőtt az Eucharisziát térdelve imádó egy-egy angyal, továbbá a tabernákulumot övező oltárépítmény a főoltárképpel vagy szoborral, és további ábrázolások, amelyek a krisztusi katolikus (=egyetemes) Egyház főbb tanítását állítják a hívő elé. Így az oltárépítmény többnyire a Szentháromság ábrázolása koronázza, ahol a Krisztus az Atya jobbján ül, kezében a Kereszttel, és felettük lebeg Isten lelke galamb képében.

A barokk templom szentélye, a trienti zsinat rendelkezése szerint lépcsővel, illetve lépcsőkkel emelkedik a templomhajó fölé, és a főoltár még a szentély padlózatáról is három lépcsőfokkal magasabban áll.

A zsinat meghatározta a szentmise és a többi szertartás pontos liturgikus rendjét, a szavakat kísérő mozdulatokat, valamint a liturgikus öltözékek anyagát, formáját színét és díszítését is annak érdekében, hogy az Oltáriszentségben köztünk lévő mindenható Isten valóságos jelenlétét a legnagyobb hódolat kifejezése kísérje. Mindebből következett, hogy a pap teljes figyelmével a tabernákulum felé fordulva végezte a liturgiát.

Az Il Gesù jezsuita főtemplomban temették el a rend alapítóját, Loyolai Szent Ignácot, akinek a sírja fölé, a bal kereszthajóban hatalmas barokk oltárépítményt emeltek (6. kép). A középpontban a casulában ábrázolt szentet angyalok emelik az égbe, és kétoldalt a szoborcsoportok is Szent Ignác apoteózisát erősítik. Így a baloldali szoborcsoport Ignác szilárd hitét emeli ki az Oltáriszentség iránt (7. kép). A Hit allegóriája magasra emeli a Krisztus vérért tartalmazó kelyhet a Szentostyával, és lábával eltapossa a kígyó fejét. S ezt olyan meggyőző erővel teszi, hogy a Sátán nem tudja a hívőt a hitétől eltéríteni.



8. kép: Nagyszombat, Keresztelő Szent János templom (volt jezsuita egyetemi templom)

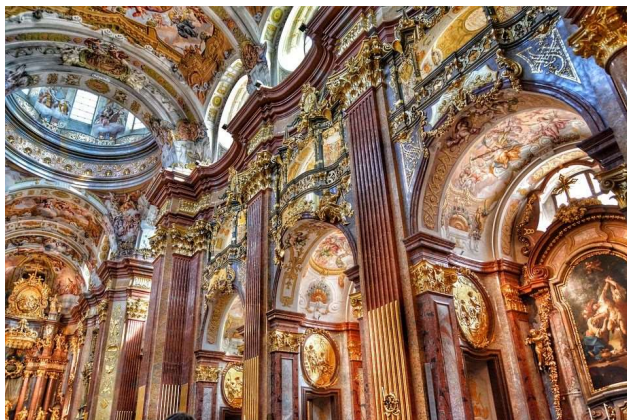


9. kép: Nagyszombat, főoltár

Hazánkban a nagyszombati jezsuita templom volt az első pompás barokk stílusú templom, amelyet a jezsuiták és Pázmány Péter prímás érsek kérésére Esterházy Miklós nádor építtetett 1629 és 1637 között Keresztelő Szent János tiszteletére (8. kép). Amikor ugyanis Magyarország központi részét Buda központtal, 1541-ben, a török szultán csellel elfoglalta, az esztergomi érsek 1543-ban egyházmegyéje északibb részére, Nagyszombat városába menekült. Magával vitte az érsekség kincseit, a könyvtárat, kincstárat és a levéltárat. Az elkészült templom a Pázmány Péter esztergomi érsek által 1635-ben alapított magyar egyetem temploma volt, amely példát jelentett a hazai barokk építészet és képzőművészet számára. A négyszintes oltárfal, amely teljesen betölti a szentély falát, a gazdag szobrászati díszítésével a trienti zsinat szellemében összefoglalja a katolikus tanítás lényegét (9. kép). Ezt követte a győri jezsuiták Szent Ignác tiszteletére emelt remekművű temploma 1634–1641 között, amely ma a bencés rend temploma (10. kép), majd a soproni Szent György templom, Kismarton plébániatemploma, és a felvidéki városok gótikus plébániatemplomainak barokk átalakításai, amelyek közül elegendő csak Eperjes és Rozsnyó példáját említeni. Budapest és a mai, a trianoni Magyarország barokk templomainak többsége csak a 18. században, a török megszállás alól való 1686. évi felszabadulásunk után épültek. Pesten a legjelentősebb barokk templom a pálos rend által 1715–1742 között épített, a Kisboldogasszony tiszteletére szentelt templom, a mai Egyetemi templom (11. kép),



A liturgikus tér a barokk művészetben a 17–18. században



10. kép: Győr, jezsuita, majd bencés templom



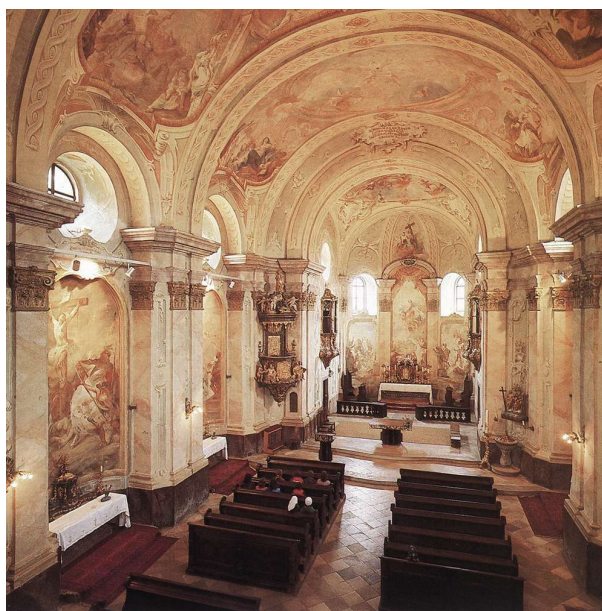
11. kép: Budapest, Egyetemi templom, főoltár

Prokopp Mária

a domonkos rend által épített Váci utcai Szent Mihály templom, a Grassalkovich Antal építtetett pesti ferences templom (12. kép), a szervita rend temploma a Szervita téren, és Budán a Batthyány téri Szent Anna templom.



12. kép: Budapest, belvárosi ferences templom



13. kép: Sümeg, plébániatemplom, belső

A 18. századi Magyarország vidéki barokk templomai közül kiemelkedik a pozsonyi Szentháromság templom, a nyitrai székesegyház belső berendezése, Egerben a minoriták és a jezsuiták temploma, Nyírbátorban a minoriták temploma, Sümeg plébániatemploma (13. kép), Balatonkeresztúr temploma, hogy csak néhányat említsünk a 18. századi nagy hazai újjászületésünk templomai közül.

Valamennyi barokk templom épületét, valamint a külső és belső díszítését jellemzi a kor stílusát meghatározó mozgalmasság, dinamika, amely nagy leleményességgel táplálkozik a természettudományok, főképpen a fizika, a fénytán, a szintán, a perspektíva, stb. új eredményeiből. A katolikus templomok külső és belső kialakításában ezek csak eszközök Isten nagyságának és az emberiség iránti szeretetének, az Oltáriszentségben való jelenlétének a dicsőítésére. Így a templom egészét, a szentélyt és hajót is egységes ikonográfiai program szerint készült falfestészeti és szobrászati dísz ékesíti, amely Istent, az Eucharishtiában jelen lévő szentháromságos Istent magasztalja. Megjeleníti Izaiás jövendölését, amely szerint „Isten dicsősége betölti a mennyet és a földet.” Ezek a sorok vezetik be a szentmise főrészét, a Kánont, amelyben a megtestesülés csodája megtörténik. A kezdő szóról Sanctus-nak nevezett prófécia a barokk zeneszerzők miséiben káprázatosan, eget-földet megremegtetett zenekari-kórusi hangzatban csendül fel. A barokk művészet tehát egységesen szerkesztett ösztönművészet, amelynek célja, hogy minél sokoldalúbban hasson a belépő érzékszervein keresztül annak lelki világára, a világról alkotott felfogására, és mindenekelőtt az életvitelére. Ezt szolgálja a templom bejárata felett hangsúlyosan elhelyezett orgonakarzat is, a pompás barokk orgonaszekrényekben elhelyezett orgonákkal, amelyben felcsendültek – és ma is felcsendülnek – a barokk kor nagy zeneszerzőinek monumentális művei.

Az alábbiakban néhány példán szeretnénk a fenti elvek megvalósulását bemutatni. Elsőként tekintsünk a római Il Gesù templom homlokzatára (5. kép), amelyen megfigyelhetjük a barokk építészet születését a reneszánsz stílusból. A négyzetbe komponált, egyenlő részekre osztott felépítés fokozatosan megmozdul, a homlokzat síkjából kezd kiemelkedni a kapuzat, és a párkányzatot tartó falpillérek-oszlopok is egyre plasztikusabbá válnak. A két szintet elválasztó párkányzat is erőteljesebbé válik. A homlokzat felső szintje keskenyebb lesz, és a két szintet dinamikus csigavonal, voluta kapcsolja össze. Hasonló homlokzati kialakítást látunk a nagyszombati (8. kép) és a győri jezsuita templom homlokzatán is, ahol a közép-európai barokk művészetet jellemző homlokzati tornyok is megjelennek.



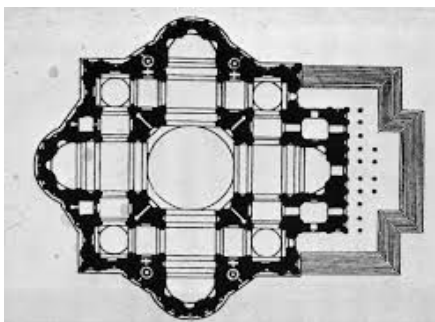


14. kép: Róma, Szent Péter bazilika, belső

A belső tér egységét a beáramló fény biztosítja. Az oldalfalak ablakain kívül a kupola ablakain is erőteljesen árad a fény, amely kiemeli a dinamikusan megmózgott építészeti tagozatokat, valamint misztikus fénnel övezi a festészeti és szobrászati díszítést (13. kép). A belső tér misztikus hatását fokozza a fal- és táblaképek dinamikus kompozícióinak festőisége, a szobrászati dísz aranyozása, valamint a drágakövek alkalmazása, amint ezt az Il Gesù templom belső terében (3. kép) és a baloldali kereszthajó oltárfalában kialakított Szent Ignác rendalapító káprázatos sírjánál (6. kép) látjuk. Az angyalok által a mennybe emelt szent alakját kék fénnel tündöklő azuritból épített, oszlopokkal kísért fülke övezi. Két oldalt a Szeretet és a Hit allegorikus szoborcsoportja emeli ki Szent Ignác lelki nagyságát.



15. kép: Róma, Szent Péter bazilika, külső

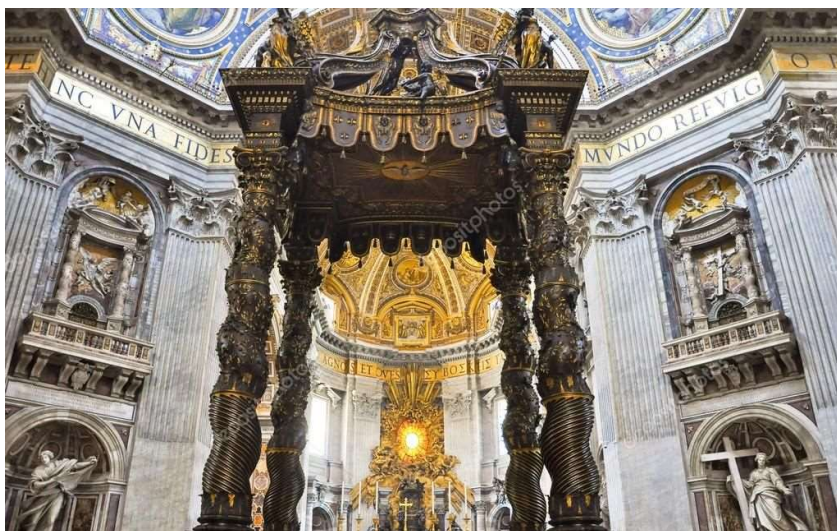


16. kép: Róma, Szent Péter bazilika, alaprajz



18. kép: Róma, Szent Péter bazilika,  
a kupola belülről

Az európai barokk templomok kialakításában nagy példakép a Vatikánban Szent Péter sírja fölé emelt székesegyház. A 4. században épült ókeresztény bazilikát a 15. században fokozatosan elbontották, hogy a helyébe a reneszánsz művészet monumentális épülete hirdesse a katolikus egyház szívének dobogását. A Michelangelo hatalmas kupolájával fedett centrális tér el is készült 1543-ra (14. kép), de az azt követő években, a trienti zsinat befejezése után már igény volt a hívek nagyobb létszámát befogadó hosszház építésére, amely 1613-ra készült el a homlokzattal együtt, ahol a barokk építészet fent említett jellemzői érvényesülnek (15–16. kép). A Krisztus keresztáldozatát és az Eucharisziát megjelenítő szentmise bemutatására a kupola alatt, kiemelten elhelyezett baldachin alatt áll a főoltár (17–18. kép).



17. kép: Róma, Szent Péter bazilika, főoltár

S mivel a barokk stílus további követelménye az épületet övező tér méltó kialakítása, ezért még a 17. században elkészült a Lorenzo Bernini tervezte négy oszlopsorral, a kollonádokkal övezett ellipszis alakú tér, amely mint két ölelő kar, nagy ünnepélyességgel fogadja mindmáig a világ minden részéről naponta érkező zarándokokat (19. kép). E tér megjelenítésénél az építész kiválóan alkalmazta a kor optikai kutatásának eredményeit, amely során az ellipszis alakú oszlopsorok, adott nézőpontból, kör alakúnak hatnak, és ezáltal a tér még monumentálisabbnak, még ünnepélyesebbnek látszik. Az optika ezen törvényszerűsége a barokk művészet az





19. kép: Róma, Szent Péter bazilika előtti tér



20. kép: Róma St. Ignazio, illuzionisztikus kupolafreskó (Andrea Pozzo)

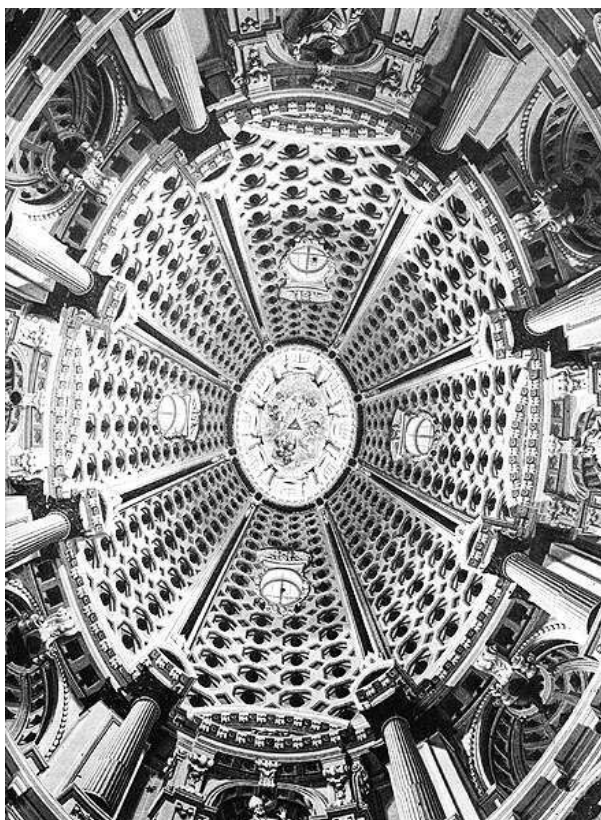
építészetén kívül a falfestészetben is felhasználta. A perspektivikus szerkesztéssel elért látszat-architektúra festés első nagy mestere Andrea Pozzo (1642–1709) jezsuita szerzetes festőművész volt, aki a római Sant' Ignazio templom hajójában pompás látszatkupolát festett a sík mennyezetre (20. kép). Mellette, a hosszház



21. kép: Róma St. Ignazio, a hajó mennyezetfreskója (Andrea Pozzo)

boltozatára festett monumentális kompozícióján, amely az öt világrész allegóriáját ábrázolja, azt a látszatot kelti, hogy a boltozatot áttörve egyenesen az égboltra látunk (21.kép). Pozzo mester 1702-től a bécsi jezsuita templomnál dolgozott, így

közvetlen hatást gyakorolt Közép-Európa művészetére is. Hazánkban is számos jeles látszatkupola-festés és jeles perpektivikus szerkesztéssel alakított barokk falkép készült, amelyek közül több elpusztult a történelem viharában, mint az óbudai-kiscelli trinitáriusok templomának látszatkupola-freskója. Az Antonio Galli de Bibiena által a pozsonyi Szentháromság templomában festett látszatkupolát ma is láthatjuk (22. kép). Pesten, az Egyetemi templomban, Budakeszi, Dömös, Pilisszentkereszt plébániatemplomainak szentélyboltozatán, és számos más templomunkban is, pompás perspektivikus szerkesztéssel készült barokk falképekkel találkozunk. Ezek a nagy szakmai felkészültséget igénylő műalkotások jól jelzik, hogy hazánk központi részét 150 éven át birtokló török uralom után azonnal talpra álltunk, és nyugat-európai színvonalon folytattuk a művészeti tevékenységet, hitet téve a kereszténység védőbástyája szerepünkről.



22. kép: Pozsony, Galli Bibiena: Látszat-kupola-freskó



Szabó Ferenc SJ

## Egyházi megújulás a trienti zsinat után

### Pázmány Péter érsek tanítása és egyházkormányzása

Óry Miklós SJ,  
jeles Pázmány-kutató emlékének

(Előszó helyett)

*Az 1970-es évektől együttműködtem Óry Miklós (1909–1984) rendtársammal a Pázmány-kutatásban. Előkészítettünk egy háromkötetes válogatást Pázmány Péter műveiből, és egy bevezető tanulmányban (Pázmány Péter, 1570–1637) összefoglaltuk a jezsuita író és apostol (1607–1616) működését, majd az esztergomi érsek/ bíboros (1616–1619–1637) nemzetnevelő és egyházszervező munkásságát.<sup>1</sup> Óry Miklósnak három évtizedes kutatása során segítségére voltak hazai (Petruch Antal, Holovics Flórián) és római (Lukács László és Polgár László) történész rendtársaink. Az 1980-as évektől fokozatosan megerősítettük kapcsolatainkat a hazai Pázmány-kutatókkal.<sup>2</sup> P. Óry Miklós halála után, az ő összegyűjtött dokumentációját is felhasználva – együttműködve Rómában Lukács Lászlóval, majd itthon a Hargittay Emil vezetésével dolgozó szakemberekkel – folytattam Pázmány teológiájának tanulmányozását: ennek eredménye lett két monográfiám.<sup>3</sup>*

Pázmány teológiájáról szóló írásaimban gyakran utaltam a katolikus egyház megújulását elindító trienti zsinatra,<sup>4</sup> amelynek tanítását az esztergomi érsek hitvédelmi írásaiban – főleg a gyakran kiegészített és a támadásoktól megvédett

<sup>1</sup> ÓRY Miklós SJ, SZABÓ Ferenc SJ, *Pázmány Péter, Válogatás műveiből, I–III*, Budapest, Szent István Társulat, 1983, I, 11–84: bevezető tanulmány: *Pázmány Péter (1570–1637)*.

<sup>2</sup> Ennek eredménye lett részben a Budapesten rendezett Pázmány Péter emlékezete című egyháztörténeti konferencia (1988. február 29.–március 2.), amelynek közvetlenül Pázmányra vonatkozó előadásait közzétettük Rómában Lukács Lászlóval: *Pázmány Péter emlékezete: Halálának 350. évfordulóján*, Róma, 1987.

<sup>3</sup> *A teológus Pázmány: A grazi Theologia scholastica Pázmány művében*, Róma, 1990; Budapest, METEM, 1998. – *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, Budapest, JTMR–L'Harmattan, 2012. – Lásd még Szabó Ferenc írásai Pázmány Péter életművéről = Sz. F., *Reformáció és katolikus megújulás: Válogatott Pázmány-tanulmányok*, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 208–210; 211–220: *Válogatott irodalom*.

<sup>4</sup> Helyesen trienti, akkor Trient volt az északolasz helység neve, ma Trento (trentói), nem helyes, de gyakran ezt használják: tridenti, a latin *Tridentinum*ból.

*Kalauzban* – „vezérlőként” idézte. A főpásztor vitairataiban már ritkábban utalt vissza az iskolás teológiára; a hitújítók tévedéseinek megrostálásában már főleg a *Szentírásra*, az egyházatyákra, valamint a Tridentinum iránymutató tanítására: teológiai tételeire és reformhatározataira támaszkodott. Lelkipásztori tevékenységében igyekezett a gyakorlatba átültetni a reformzsinat szellemét és rendelkezéseit.

Ezt fejtem ki most bővebben három pontban: 1) A reformáció és a trienti zsinat; 2) Pázmány Péter szerepe a megújulásban a reformzsinat szellemében; 3) A zsinati recepció nehézségei és sikerei Pázmány érsek/bíboros fennhatósága alatt.

#### *1) A reformáció és a trienti zsinat*

Az egyháztörténelem során több korszakban elindultak reformtörekvések: így például a clunyi reformok a 10. és 11. században, majd a reneszánsz korszak utáni reformáció idején, a 16. századi trienti zsinattal (1545–1563), a 20. században pedig a II. vatikáni zsinattal (1962–1965).

#### *Reformációból hitújítás*

A reformátorok kezdetben nem akartak új egyházat alapítani, csak „reformálni”, megtisztítani az egyházat a visszaélésektől, visszaállítani eredeti tisztaságát, egyedül a *Szentírásra* támaszkodva (*Sola Scriptura*). Ezt hangoztatták: „*Ecclesia semper reformanda*” = az egyház mindig reformra szorul. És ebben igazuk volt.<sup>5</sup> De – ahogy Yves Congar domonkos, a protestantizmus kiváló ismerője hangsúlyozza – végül a reformátorok hitújítók lettek.<sup>6</sup> Amikor 1517. október végén Luther megfogalmazta 95 tézisét a búcsúk ellen, Yves Congar szerint az még nem volt a „reformáció” programja. A „reformátori” fordulatot az 1519-es lipcsei hitvita jelentette Johannes Eckkel az egyházi és zsinati tekintélyről, amikor Luther tagadta a pápai primátust. A „reformátor” tulajdonképpen a lipcsei vita után gondolta végig alaposabban az egyházzal alkotott teológiáját. Ráeszmélt arra, hogy szubjektív hitélménye, Krisztus iránti közvetlen, bizakodó odaadása nem tűr meg semmiféle közvetítőt. A „tettek általi megigazulás” (szentségek, vallásos gyakorlatok és egyházi élet) akadályozzák abban, hogy teljesen a kegyelemnek engedje át a teret (*Sola Gratia*). Az egyházi intézményt elvetette, a pápát az Antikrisztussal azonosította.

---

<sup>5</sup> Lásd erről tanulmányomat a *Credo* című evangélikus folyóirat 2016/2. számában.

<sup>6</sup> Yves CONGAR OP, *Vraie et fausse réforme dans l'église*, „Unam Sanctam”, Paris, Cerf, 72, 1969, III, 321–479.

### *Egyházi állapotok*

Mindjárt a Luther által meghirdetett reform elején, a holland reform-pápa, VI. Adorján (csupán egy évig szolgált: 1522–1523) levelet írt Chieregati pápai követnek, aki azt 1522. november 25-én olvasta fel a nürnbergi diétán.<sup>7</sup> Ez az irat képet fest az akkori egyházi állapotokról.

Szabadon elismerjük, hogy Isten az Egyház üldöztetését az emberek, különösen pedig a papok és főpapok bűnei miatt engedte meg. [...] Tudjuk, hogy még a Szentszéknél is számos év óta sok gyalázatos vétket követtek el: visszaélés a szent dolgokkal, a parancsolatok áthágása, úgyhogy mindez botrányba torkollott. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a betegség áterjedt a fejtől a test tagjaira, a pápáktól a prelátusokra. Mi valamennyien, prelátusok és egyháziak, letértünk az igazságosság útjáról. Már régóta senki sem cselekszi a jót, ezért mindnyájunknak imádnunk kell Istent, meg kell alázkodnunk előtte; mindegyikünknek meg kell vizsgálnia, miben bukott el, és szigorúbban kell magát vizsgálnia, mintsem azt majd Isten teszi a harag napján. Következőleg te megígéred nevünkben [ezt a nunciushoz intézi a pápa], hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy elkezdjük a római [pápai] udvar megjavítását, ahonnan talán a baj származott; onnan jön az orvoslás, minthogy a betegség is onnan jött.<sup>8</sup>

Megdöbbenő vallomás! A tragédia az, hogy ez csupán VI. Adorján pápa bűnvallo-mása volt, amelyet nem követett gyorsan az egyház megtérése. A katolikus reformok – válaszként a reformációra – majd csak a hosszú évekig tartó trienti zsinat rendelkezései nyomán kezdődtek el. De utána is csak lassan valósult meg a recepció és a reformzsinat határozatainak végrehajtása.

### *Kitérő*

440 évvel Adorján pápa vallomása után VI. Pál pápa, a II. vatikáni zsinat második ülészakánának megnyitáskor (1963. szeptember 29.), amikor köszöntötte a külön-vált egyházak és egyházi közösségek zsinati megfigyelőit, a következőket mondta:

---

<sup>7</sup> A következőkhöz: Yves CONGAR OP, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, I, 63–124.

<sup>8</sup> Bernard SESBOÛÉ SJ, *Pour une théologie œcuménique*, Paris, Cerf, 1990, 30. További hivatkozás: Olivier de la BROSSE, Joseph LECLER, Henri HOLSTEIN, Charles LEFEBVRE, *Latran V et Trente, t. 1*, Paris, Orante, 1975, 168–169.

Ha az elszakadás okai között nekünk is lehet vétket betudni, alázatosan bocsánatot kérünk Istentől, és kérjük a megbocsátást testvéreinktől is, akik úgy éreznék, hogy megsértettük őket. És ami minket illet: mi is készek vagyunk megbocsátani azokat a sértéseket, amelyek a katolikus egyházat érték, és elfelejteni a fájdalmakat, amelyeket elszenvedett a viszályok és elszakadások hosszú sorozata alatt. A mennyei Atya fogadja el mostani nyilatkozatunkat, és vezessen vissza mindnyájunkat az igazán testvéri békéhez.<sup>9</sup>

VI. Pál, kevéssel e bocsánatkérés után, a Szentföldön a kiengesztelődés békecsókját váltotta Athenagorasz ökumenikus pátriárkával, és feloldották az ezeréves kölcsönös kiközösítést. A II. vatikáni zsinattal (főleg a vatikáni Egységítkárság működése révén) felgyorsult az ökumenikus párbeszéd.<sup>10</sup>

\*

Az 1520-as pápai bulla (*Exsurge Domine*) elítélte Luther tanait, 1521. január 3-án pedig a pápa kiközösítette. A Wormsban tartott diétán (1521 áprilisában) Luther elutasította tanai visszavonását. A trienti zsinat (1545–1563) megvizsgálta és elítélte a hitújítók eretneknek tekintett tanait.<sup>11</sup>

#### *A trienti zsinat (1545–1563) lefolyása, periódusai*

A katolikus egyház a trienti reformzsinattal válaszolt a németországi reformációra, amely jogos reformkövetelésekkel kezdődött, de végül hitújítás lett, és a keresztények egységének szétszakadozását idézte elő.<sup>12</sup>

1529 óta a politikai hatalmak (V. Károly császár és I. Ferenc francia király) háborúskodása és nyomása a pápaságra meghiúsított több kísérletet a zsinat összehívására. Békekötésük után III. Pál *Laetare Ierusalem* kezdetű bullájával (1544.

---

<sup>9</sup> Idézi Bernard SESBOÜÉ SJ, *Pour une théologie oecuménique*, 31. – VI. Pál beszédére hivatkozik a Nemzetközi Teológiai Bizottság 2000-es dokumentuma is: *Emlékezet és kiengesztelődés: Az Egyház és a múlt hibái*, Távlatok 2000/2 = [http://www.tavlatok.hu/49\\_elottiek/tavlatok48.htm#megteres](http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok48.htm#megteres)

<sup>10</sup> Ennek történetét lásd Sesboué SJ előbb idézett könyvében.

<sup>11</sup> Heinrich Joseph DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hítvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bátonyterenye, Budapest, Örökmécs Kiadó, Szent István Társulat, 2004, 1500–1850. (DH)

<sup>12</sup> Erre a XIII. egyetemes zsinatra (1545–1563) a H. DENZINGER, P. HÜNERMANN magyar fordítására utalok: *Hítvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. A 370–430. oldalakon található ennek a zsinatnak fontosabb dogmatikai határozatai és kánonjainak pontjai. – A zsinatról és jelentőségéről lásd a nemzetközi szakemberek által írt *Nouvelle Histoire de l'Église*, 3. kötetét: *Réforme et contre-réforme*, Paris, Seuil, 1968, *Le Concile de Tente*: 168–186. – August FRANZEN, *Kis egyháztörténet*, Szeged, Agapé, 1998, 314–319.

november 30.) Trientbe összehívta a zsinatot, amely csak 1545. december 13-án nyílt meg, és csak katolikusok voltak jelen. Itt, Trientben, nyolc ülésen fontos dogmatikai határozatok születtek a protestáns egyoldalúságok (Sola Scriptura, Sola Fide, Sola Gratia) helyreigazítására: Szentírás és hagyomány, áteredő bűn, megigazulás, szentségekről általában, a keresztségről és bérmlásról.

1547 tavaszán, a schmalkaldeni háború miatt a zsinatot Bolognába helyezték át. Itt egy évig a bűnbánat szentségéről, az utolsó kenetről, az egyházi rendről és a házasságról tárgyaltak, de nem született határozat, mert a zsinatot felfüggesztették. III. Gyula pápa rendelkezésére 1551 tavaszán a zsinat visszatért Trientbe. E második trienti periódus alatt, a 13. ülésen fontos határozat született a protestánsok által vitatott Eucharisziáról, valamint a 14. ülésen a bűnbánat szentségéről és az utolsó kenetről. 1552 tavaszán újból felfüggesztették a zsinatot.

1562 januárjában kezdődött és 1563 decemberéig tartott a harmadik trienti periódus. Említésre méltó a 21. ülés határozata az Eucharisztia vételéről (szentáldozás), a 22. ülés a szentmiseáldozatról, a 23. ülés az egyházi rendről, a 24. ülés a házasságról, a 25. ülés a tisztítóútról, a szentek tiszteletéről, a szentképekről és a búcsúkról. Ezzel az üléssel befejeződött a zsinat.

A zsinat megnyitásakor csak 29 bíboros és püspök volt jelen. Az első periódus során Németországból, ahol a reformáció főleg elterjedt, csak egy segédpüspök és két koadjutor püspök jött. Kezdetben Magyarország, Lengyelország és Svájc egyáltalán nem képviseltette magát. Viszont Európa többi, akkori katolikus országa (Itália, Spanyolország, Franciaország) mind elküldte képviselőjét. Lemondtak a protestánsok részvételéről, nem volt hitvita, csak a támadott katolikus igazságokat határozták meg. Német püspökök, akik közlelről ismerték a reformáció terjedését, csak a zsinat második periódusában jelentek meg (magukkal hozva teológusaikat is). Az itáliaiak továbbra is az abszolút többséget tették ki. A zsinati határozatokban ugyan figyelemmel tekintettek a reformátorok tanítására, de egy reformátor neve sem szerepel bennük. A pápa a dogmatikai kérdések tisztázását, a katolikus hit-tanítást kívánta középpontba álltani. A trienti zsinat tehát tisztán katolikus esemény volt.<sup>13</sup>

A teológusok között kitűnt az ágostonos remeték generálisa, továbbá Lainez és Salmeron spanyol jezsuiták, a ferences Alfonso de Castro, és két domonkos,

---

<sup>13</sup> Vö. August FRANZEN, *Kis egyháztörténet*, (12. j.), 315–316.

Melchior Cano és Domenico Soto. A teológiai kérdések tisztázására a hitújítók tévtanainak terjedése miatt volt szükség. A zsinatot meghirdető *Exurge* bulla csak Luther első tételeit ítélte el. Közben azonban a reformátorok kifejtették nézeteiket, anélkül, hogy a Tanítóhivatal közbelépett volna.

### *Reformhatározatok*

Jóllehet túlnyomóan tanbeli/hittani kérdésekkel foglalkozott, a legsürgetőbb dogmatikai határozatok után, az 5. üléstől kezdve fokozatosan kidolgozták a reformhatározatokat is. Nyilván ezek is tekintettel voltak a reformátorokra (például a *Biblia* és igehirdetés fontosságának kérdésében). Az egyházi élet megújítását a kléruson kezdte: szentírásolvasás a székesegyházakban és a kolostorokban, a papság műveltségének emelése (papnevelés, szemináriumok); a püspökök és papok kötelesek prédikálni vasár- és ünnepnapokon, ügyelni a tanítás, igehirdetés tisztaságára (a püspök ellenőrizhette az eretnek elhajlásokat, visszaéléseket). A zsinat erélyesen sürgette a lelkipásztor püspökök és plébánosok rezidenciakötelezettségét (tilos a hosszú távollét állomáshelyükről), szorgalmazta a lelkipásztorkodás elsőbbségét, a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatos előírások, a papi cölibátus megtartásának ellenőrzését és reformját, a tartományi és nemzeti zsinatok összehívását, s tiltotta az egyházi javadalmak halmozását.

### *2) Pázmány Péter szerepe a megújulásban a reformzsinat szellemében*

#### *Magyarország helyzete a 16. században – Oláh Miklós reformkésérletei*

Magyarországon hihetetlenül gyorsan elterjedt a reformáció.<sup>14</sup> A töröktől megszállt Alföldön a lakosságnak szinte 100 százaléka csatlakozott az újhitűekhez. Luther eszméit elsősorban Melanchthon Fülöp tolmácsolásával a Wittenbergben tanuló magyar diákok terjesztették itthon. E mérsékelt iránnyal szembefordult a Münzer Tamás-féle népi reformáció, az anabaptizmus (1530 körül). A lutheri irány hegemoniáját Magyarországon a Zwingli tanait tükröző szakramentárius irány, majd a 16. század közepétől a kálvini reformáció döntötte meg, amely két évtized alatt a magyar lakosság körében szinte kizárólagossá lett.<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> Vö. BENDA Kálmán, *A reformáció Magyarországon*, Valóság, 19, 1976, 12/19–30.

<sup>15</sup> A magyar társadalmat erősen befolyásoló „református örökségről” lásd Glatz Ferenc tanulmányát a *História* 1988/2–3. számában: <http://www.historia.hu/userfiles/files/2009-0910/Glatz.pdf>

A lelkipásztori munkán alapuló katolikus zsinati megújulás első vezére Oláh Miklós (1493–1568) volt.<sup>16</sup> A magyar-román származású humanista (özvegy Mária királyné kíséretében a Birodalomban és Németalföldön) Erasmus egyik lelkes híve volt. Amikor hazakerült, győri püspök, királyi kancellár és végül 1533-ban esztergomi érsek, Magyarország prímása lett. Mint főpap határozottan a katolikus megújulást igyekezett előmozdítani. A királyi hatalom segítségét is igénybe vette a protestantizmus elleni tevékenységében. Érseki birtokairól kiűzette a protestáns prédikátorokat és iskolamestereket. Hermann Egyed történést idézem:

A királyi városokban ugyanezt kísérelte meg a király nevében. De Ferdinánd még meg sem halt, amikor a súlyos betegségben őt helyettesítő Miksa megtiltotta az érseknek, hogy a bányavárosok lutheránus papjait a trienti zsinat határozatainak elfogadására kényszerítse.

De – jegyzi meg Hermann –

Oláh Miklós nagyon jól tudta, hogy ezzel a módszerrel még fél munkát sem végez, mert a lelkeket nem tudja megnyerni vele. Az egyetemes Egyház átfogó restaurációs programja a trienti zsinaton éppen akkor állt befejezés előtt.

A zsinat utolsó szakaszán (1562–1563) két magyar püspök vett részt, mellettük I. Ferdinánd magyar királyt Draskovich György pécsi püspök képviselte.

Oláh Miklós reformkísérletei nem jártak nagy sikerrel. Már 1564-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, hogy a Tridentinum végzéseit kihirdesse, a következő évben pedig tartományi zsinatot akart tartani, sikertelenül. A zsinat határozatait csak Draskovich György hirdette ki: először mint zágrábi, majd az 1579-i szombat-helyi zsinaton mint győri püspök.

#### *Pázmány Péter reformátor a trienti zsinat szellemében*

Pázmány Péter, jezsuita teológus, esztergomi érsek, a trienti zsinat által kívánt reformokat akarta megvalósítani Magyarországon: a római katolikus egyházba akarta elvezetni és abban megtartani az embereket, mert meggyőződése szerint ez volt Krisztus

---

<sup>16</sup> Lásd HERMANN Egyed, *A katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, 221. – Hermann könyvének újkorról szóló része első fejezetében részletes leírást ad a mohácsi vész utáni „elesttség” századáról: az egyházi helyzetről, a protestantizmus térhódításáról, az ellenreformáció kezdeteiről, Erdély és a hódoltsági terület vallási helyzetéről.

igaz Egyháza, az üdvösség útja.<sup>17</sup> Pázmány nem volt híve az erőszakos térítésnek: szóval és írással akarta meggyőzni az újhitűeket. Ezt célozták térítései, vitairatai és főműve, a *Kalauz*, továbbá prédikációi, egyházszervezése és kultúrpolitikája.

*A grazi teológiai professzor és az esztergomi érsek*

A *teológus Pázmány* című monográfiámban kifejtettem: a grazi jezsuita professzor a *Theologia scholastica* hosszú, hitről szóló (*De fide*) traktátusa elemzésekor<sup>18</sup> – a korabeli teológiai iskolák megrostálása után – iránymutatóként a Tridentinum megigazulásról szóló 6. ülést<sup>19</sup> idézi latinul, majd magyarra fordítja.<sup>20</sup> Mindjárt látjuk, hogy később a *Kalauz* XII. fejezetében magyarul kifejti a katolikus álláspontot, most már konkrétan utalva a reformátorok írásaira és a magyarországi helyzetre. Később a hitről szóló prédikációjában<sup>21</sup> még tömörebben összefoglalja, amit az iskolás teológiában hosszan megvitattak. A *De fide*-traktátusban különösen akkor gyakori a hivatkozás a Tridentinumra, amikor a professzor a hitaktus és a hitelözetek természetfölötti mivoltáról értekezik.<sup>22</sup> Ez érthető, hiszen a hit általi megigazulás/üdvösség (*Sola Fide*), valamint a kegyelem–szabadság viszonya/szerepe a hitaktusban (*Sola Gratia*) a leginkább vitatott kérdések voltak a reformátorokkal.

Pázmány Péter érsek vitairataiban és a *Kalauz*-ban mindenekelőtt a *Sola Scriptura* elvét követő hitűjítók nézeteit igyekezett helyreigazítani: magára a Szentírásra és az egyházatyákra (főleg Ágostonra) hivatkozva kereste az egyensúlyt a vitatott kérdésekben, gyakran idézve a *Tridentinum* tanítását.<sup>23</sup> Mindjárt a zsinat elején (4. ülésen) született a *Határozat a szent könyvek és a hagyomány elfogadásáról*. Pázmány az apostoli hagyományt elvető protestánsoknak gyakran idézte a kánonképződést: magában a Szentírásban nincs megállapítva, hogy mely könyvek sugalmazottak; az első két század során tisztázta az Egyház, melyeket tart kanonikusaknak, tehát melyek közvetítik a kinyilatkoztatást.

---

<sup>17</sup> Lásd Miklós ÓRY SJ, *Kardinal Pázmány und die Kirchliche Erneuerung in Ungarn*, Ungarn-Jahrbuch, Band 5, Mainz, Hase und Koehler, 1973, 76–97. – A következőkhöz lásd még SZABÓ Ferenc SJ, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.).

<sup>18</sup> SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány: A grazi Theologia scholastica Pázmány művében*, (3. j.), 120–148.

<sup>19</sup> DENZINGER, SCHÖNMETZER, *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum* (=DS), Freiburg, Herder, 1965. – DS 1520–1583.

<sup>20</sup> Petri PAZMANY, *Opera Omnia* (= OO) Tomus IV, 1899, 379–635

<sup>21</sup> PÁZMÁNY Péter *Összes Munkái*, kiadja KANYORSZKY György, Budapest, 1906 (= ÖM) VII, 517.

<sup>22</sup> Vö. SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, (3. j.), 136–142.

<sup>23</sup> DS 1520–1583.



*A megigazulás a trienti zsinaton és Pázmány hitvitáiban*

A *Sola Scriptura* mellett a megigazulás-tan volt a másik fő téma a katolikus–protestáns hitvitákban.<sup>24</sup> A trienti zsinat legfontosabb megnyilatkozásai közé tartozik a hosszú, a megigazulásról szóló határozat.<sup>25</sup> A zsinat bírálja és elítéli, illetve helyesbíti a lutheri megigazulás-tant, amely a szerint Isten kizárólag könyörületből ajándékoz a hívőnek, és a hit is egyedül a kegyelem műve. Az Istentől ajándékozott hit megragadja a neki ígért krisztusi igazságot.

Luther egyfelől bírói igazzá nyilvánításként fogja fel a megigazulást, amely nem számítja be a bűnt, hanem Krisztus igazságát számítja be, másfelől Krisztusban megvalósuló új létként értelmezi. Mivel a megigazulás teljessége csak a jövőben valósul meg, az ember egyaránt igaz és bűnös.<sup>26</sup> Végül Luther azt állítja, hogy a megigazulás után a jócselekedetek a hit szükségszerű gyümölcseként érnek meg.<sup>27</sup>

Pázmány Péter a *Kalauz* XII. könyvét teljesen a megigazulásnak szentelte.<sup>28</sup> Ebben a Tridentinumot követte: a zsinattal együtt meg volt győződve arról, hogy e hitigazság helyes értelmezése alapvető az üdvözülés, tehát a gyakorlati keresztény élet megújítása szempontjából: ehhez kapcsolódik a hit–kegyelem–jócselekedetek viszonyának helyes értelmezése is. Pázmány Szent Ágoston egy híres mondatával foglalja össze mindent:

Quum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua. Amikor Isten érdemeinket megkoronázza, igazában nem mást, mint saját ajándékait koronázza meg.

Majd Kálvint is idézve (magáévá téve kijelentését):

Én-is azért azt mondom, hogy a Christus érdemével nem ellenkezik a mi érdemünk: mert ez amabból árad. És valamint a szőlő-tőt nem gyalazza, hanem böcsületessé teszi a gyümölcsöző vessző: úgy a

<sup>24</sup> *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 104–106, 222–254. – A megigazulásról bővebben írtam a Luther-év kapcsán összevetve a *Kalauz* XII. könyvét az *Evangélikus–római katolikus Közös Nyilatkozattal*. Közölve SZABÓ Ferenc, *A megigazulás a Kalauz XII. könyve szerint = Útmutató: Tanulmányok Pázmány Péter Kalauzjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 14), Budapest, 2016, 31–44. – Lásd még: *Reformáció és katolikus megújulás*, (3. j.), 54–70.

<sup>25</sup> DH 1520–1583.

<sup>26</sup> *Simul iustus et peccator: WA 2*, 496sk. Ennek mai értelmezését lásd az *Evangélikus–római katolikus Közös Nyilatkozatban*, 4. 4, Budapest, Szent István Társulat, 2000, 15–16.

<sup>27</sup> Wolfgang BEINERT, *A katolikus dogmatika lexikona*, Budapest, Vigilia, 2004, 469.

<sup>28</sup> *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 228–254.

Christus érdemét magasztalja, hogy annak erejéből az erőtlen vessző gyümölcsözik. Elégséges azért a Christus érdeme, mert ebből ered a mi érdemünk.<sup>29</sup>

Pázmány kiegyensúlyozott magyarázata tehát a trienti zsinatra támaszkodik. A következő pontokban „részekben” tárgyal „az ember igazulásáról”: 1. Az igazuláshoz való előkészület; 2. Az igazulás mivolta; 3. Az igazulás tulajdonságai; 4. Az igazulás utáni jócselekedetek „érdemes gyümölcséről”.

Itt csak az 1. pontot idézem.<sup>30</sup> Az előkészületről írva az akarat szabadságáról szellemes hasonlatot hoz:

Christus Úrunkat két lator-közzé feszítették. Az ő igaz tanítása-is két szél-hámos tévelygések-között szorongattatik. Pelagius igen sokat tulajdonított a szabad-akaratnak; a mostani lutherista és calvinista tanítók semmi helyt nem adnak annak...<sup>31</sup>

Következnek az idézetek Luther és Kálvin műveiből, majd így folytatja:

A romai Ecclesia közép úton, igyenesen jár: kárhoytattya Pelagiuat; de az embert sem téazi barommá, mint Calvinus, kitől hallók, hogy az ember okos állat nem lehet, ha szabadsága nincs.

A katolikus Egyház azt vallja, hogy a bűnbeesés után is szabad akarata van az embernek a jó és a rossz választására.<sup>32</sup> Következik a bizonyítás az Új- és Ószövetségéből és a szentatyákból.

Mondtam, hogy a megigazulással függ össze a két másik lutheri *Sola: Sola Fide*, egyedül a hit üdvözít, a jócselekedetek érdemei nem jönnek számításba; *Sola Gratia*, egyedül a kegyelem: az ingyen felajánlott üdvösség elnyeréséhez a rabszolgaszolga-szabadság nem járul hozzá. Természetesen e tételek a hitvitákban kiéleződtek. A mai ökumenikus párbeszédben viszont mindkét fél igyekszik árnyaltabban megismerni a másik álláspontját, és elsősorban azt tekintik, ami egyesít, nem pedig azt, ami szétválaszt. A hitvitázó Pázmány is idővel szelídebb lett, kereste a párbeszédet, amint ezt másutt megmutattam. Az „ellenreformátornak” tartott

---

<sup>29</sup> PÁZMÁNY Péter, ÖM IV, 552–553.

<sup>30</sup> Bővebb kifejtéséhez lásd: *Reformáció és katolikus megújulás*, (3. j.), 54–70.

<sup>31</sup> ÖM IV, 491–492., vö. 375.

<sup>32</sup> A trienti zsinat határozata az áteredő bűnről (DH 1510–1516) bevezetésül szolgált a megigazulásról szóló dekrétumhoz, ahol már az üdvösségről van szó. Itt is Luther tanát (*Sola fides*, egyedül a kegyelem) és Kálvinnak az eleve elrendelésről szóló nézetét tartotta szem előtt a zsinat. – Kálvin teológiájáról „ökumenikus szeltemben” lásd GÁNÓCZY Sándor gyűjtőkötetete III. fejezetének tanulmányait: *Határon innen, határon túl, Teológiai párbeszéddek*, Budapest, Szent István Társulat, 2009, 129–181.

Pázmány Péter „ökumenizmusát” kevesen ismerik. A grazi jezsuita professzor, aki alaposan tanulmányozta és megvitatta a hitújítók tanítását, már egyes magyar vitairataiban is, de főleg az évek során átdolgozott összegező *Kalauz*-ban meglepő „ökumenikus nyitottságról” tesz tanúságot.<sup>33</sup> Pázmánynak a *Kalauz* VI. könyve elején gondja van arra, hogy felsorolja azokat a pontokat, „mellyekben, ha értelemmel nem-is, de szóval minden közbevetés nélkül eggyet értenek minnyájan, valakik keresztyén nevet viselnek”. Elsősorban közösen elfogadják normának a Szentírást, de annak helyes értelmezését a római katolikus egyház biztosítja.

*Az Eucharisztia a trienti zsinaton és Pázmány Kalauzában*

Láttuk, hogy a Tridentinum atyái a hittani tanításban – a megigazulás mellett – feltűnően nagy teret szenteltek a hét szentségnek, köztük főleg az Eucharisztia/Úrvacsora, a szentmise értelmezésének. A trienti zsinat állásfoglalására akkor szükség volt. Hiszen, ahogy Pázmány már 1605-ben a grazi *Tíz bizonyosság* VI. részében – a hitágazatokról és a szentségekről írva<sup>34</sup> – megállapította: „A Christustúl rendelt Sacramentumokat és szentségeket-is az mostani gaz tudománok tellyességgel megrútíták.”<sup>35</sup>

Pázmány Péter, ismerve az előbbi kijelentés által jelzett magyar valóságot, a *Kalauz* XI. könyvét<sup>36</sup> teljesen e vitatott kérdéskörnek szenteli.<sup>37</sup> Amikor – a trienti zsinat nyomán – kifejti az Oltáriszentség/szentmise katolikus tanát, válaszol a hitújítók bírálataira, kimutatja tévedéseiket. Főleg Kálvint és Zwinglit idézi gyakran, amikor Krisztus valóságos jelenlétét bizonyítja. Természetesen felhasználja grazi kurzusát,<sup>38</sup> valamint a már grazi működése idején írt vitairatait. Mivel tavalyi konferenciánkon kifejtettem, most nem részletezem Pázmánynak az Eucharisziára vonatkozó tanítását.<sup>39</sup>

<sup>33</sup> Lásd *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 219kk. és *Reformáció és katolikus megújulás*, (3. j.), 49–51.

<sup>34</sup> PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, Budapest, 1894 (= ÖM), I, 479–512.

<sup>35</sup> ÖM I, 503.

<sup>36</sup> ÖM IV, 373–488.

<sup>37</sup> *A teológus Pázmány: A grazi Theologia scholastica Pázmány művében*, (3. j.), 236–242; *Eucharisztia a Theologia scholasticában; Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 391–401; *Pázmány lelkesége*.

<sup>38</sup> Első monográfiámban (*A teológus Pázmány, A grazi Theologia scholastica Pázmány művében*, (3. j.), 240–241) példákat hoztam fel erre: *Opera omnia*, VI, 120–123 = *Kalauz*, ÖM IV, 385–388.

<sup>39</sup> SZABÓ Ferenc SJ, *Az Eucharisztia Pázmány Péter életművében = Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkésztörténeti tanulmányok, 21), 235–254.

*Pázmány Péter érsek egyházszervezése és kormányzása*

Az érsek Pázmány teljes bevetéssel hozzáfogott a trienti zsinat szellemében a lelkipásztori újjászervezéséhez.<sup>40</sup> De mint Európa-szerte,<sup>41</sup> a zsinati megújulást nagyban akadályozta a politikai viszálykodás, a reformáció összefonódása a fejedelmekkel. Pázmánynak már 1619-től a protestánsokat támogató Bethlen Gábor felkelésével kellett szembesülnie. A magyar püspökökkel Bécsbe menekült, és csaknem három évet töltött száműzetésben. De itt is dolgozott: megírta *Rövid feleletét* protestáns vádakra; válaszolt Alvinczi Péter támadásaira (*Kalauz-kritikájára*) készült visszavágni Balduinus wittenbergi professzor *Phosphorusára*; magyarrá fordította Kempis Tamás *Krisztus követése* című könyvét.<sup>42</sup>

Pázmány Péter érsek a Tridentinum rendelkezéseit igyekezett megvalósítani.<sup>43</sup> Egyik legfőbb gondja volt a papnevelés biztosítása. Bécsi tartózkodása alatt intézte a ma is létező Pázmáneum alapítását.<sup>44</sup> A Pázmáneum legkedvesebb intézménye maradt egészen élete végéig. Miután (a soproni országgyűlésen) megbeszélést folytatott a magyar püspökökkel, 1622. június 20-i keltezéssel emlékiratot küldött a pápának:<sup>45</sup> leírja az egyházi helyzetet, majd a bajok orvoslására hat pontból álló javaslatot terjesztett elő. Ebből négy a nevelés, illetve a papnevelés biztosítására, kettő pedig a népmissziókra vonatkozik. Évi kétezer aranyat kért a pápától a nagyszombati kollégiumnak és papnevelőnek. Szükség lett volna alkalmas helyen egy másik kollégium és papnevelő létrehozására, továbbá a Rómában tanuló kispapok támogatására. Az érsek meg volt győződve arról, hogy az ifjúság nevelése, a papképzés és a népmissziók révén megvalósulhat a trienti zsinat által szándékolt megújulás, megváltozhat a vallási helyet Magyarországon.

A papnevelés és a lelkipásztorkodás biztosítása elsőrendű gondja maradt Pázmánynak egész főpapi működése alatt: segítségkérő emlékiratokat küldött pápának, nunciusnak, királynak, biztatta püspöktársait; ő maga mindent megtett,

---

<sup>40</sup> Lásd ŐRY Miklós SJ, SZABÓ Ferenc SJ, *Pázmány Péter, Válogatás Műveiből, I, Bevezetés*, 48–51; FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570–1637*, Budapest, 1886, Hatodik fejezet, 180–210; SÍK Sándor, *Pázmány, az ember és az író*, Budapest, 1939.

<sup>41</sup> Vö. A. FRANZEN, *Kis egyháztörténet*, (12. j.), 319–329.

<sup>42</sup> Vö. SZABÓ Ferenc SJ, *Pázmány Péter jezsuita lelkiségéhez: Krisztus követése és az Imádságos könyv = Reformáció és katolikus megújulás*, (3. j.), 168–186.

<sup>43</sup> Lásd FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570–1637*, (40. j.), 180–210.

<sup>44</sup> Alapítólevelek: HANUY Ferenc, *Pázmány Péter összegyűjtött levelei (Epistolae Collectae)*, Budapest, 1910–1911, I/173. és 353–356.

<sup>45</sup> *Uo.*, I/291–295.

amennyire anyagi és erkölcsi eszközei lehetővé tették. „Állhatatos és következetes magatartását siker koronázta” – következtet Sík Sándor. „Nemcsak a maga egyházmegyéjét hozta rendbe és virágoztatta fel anyagilag s nehéz időkhöz képest, hanem kedvező helyzetbe hozta az egész magyar egyházat.”<sup>46</sup>

Fraknói Vilmos 1886-as Pázmány Péter című életrajzában<sup>47</sup> felsorolja azokat az alapítványokat, szemináriumokat, iskolákat, kollégiumokat, kolostori intézményeket, amelyeket Pázmány érsek anyagilag támogatott, végül összegez: „e tételek összefoglalása mintegy hétszázezer forintnyi összeget tesz ki.” Minthogy udvartartására is sokat költött, feltételezhető, hogy a bíborosnak nagy jövedelme volt. Fraknói szerint<sup>48</sup> nyolcvanezer forintra emelkedtek.

Pázmány volt egyik társalapítója a pozsonyi és a győri szemináriumnak is, részt vett 1631-ben a – működését az egész országra kiterjesztő – nagyszombati szeminárium létesítésében. Mint érsek a korábban is támogatott római Germanicum–Hungaricum = Német–Magyar Kollégium protektora lett. Gondoskodott róla, hogy az előírányzott 12 hely mindig legyen betöltve. (Két évtizedes érseksége alatt 43 növendéket vettek fel.) Szorgalmazta azt is, hogy minél több magyar papnövendéket küldjenek Erdélyből, Horvát-Szlavónországból, a Dunántúlról a grazi egyetem filozófiai és teológiai karára.

Mint főpap gondoskodott a lelkipásztorkodó papságról: a zsinat kívánsága szerint legfőbb gondja volt, hogy a lelkipásztorok mindig híveik között legyenek. A nagyszombati zsinat előírta, hogy a papok plébániát vagy egyházmegyéjét csak püspök engedélyével cserélhetnek. Az első nagyszombati zsinaton, 1629-ben arra buzdította papjait, hogy évente tartsanak 2-3 napos lelkigyakorlatot. A papi cölibátus megtartását erőteljesen sürgette a Tridentinum. Pázmány igyekezett orvosolni a visszaéléseket, rendezni az ágyasságban vagy házasságban élő papok helyzetét, de e visszaéléseket csak utódjának sikerült orvosolnia. Különben szerte Európában nagyon lassan sikerült megvalósítani a zsinati reformhatározatokat.

Frankl Vilmos számos részletes adatot közöl az esztergomi egyházmegye fény- és árnyoldalairól a főesperesi látogatások (1632–1636) jegyzőkönyvei alapján.<sup>49</sup> A

---

<sup>46</sup> Sík Sándor, *Pázmány, az ember és az író*, (40. j.), 176–177.

<sup>47</sup> FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570–1637*, (40. j.), 282–284.

<sup>48</sup> *Uo.*, 289.

<sup>49</sup> FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1872, III, 127–142.

visszaélések szomorú és a papi élet megújulásnak sok szép példáját, jelét adatszerűen bemutatva megjegyzi: „Pázmány három utódját, Lippayt, Széchényit és Szelepcsényit maga neveltette...”

#### *Licenciátusok*

Pázmány bíboros a nagy paphiány miatt világi férfiakat, katekétákat, ún. licenciátusokat vont be a lelkipásztorkodásba, akik bizonyos előkészítés után kész szentbeszédeket (postillákat) olvastak fel, kereszteltek, temettek és asszisztáltak a szentségi házasság megkötésekor.<sup>50</sup> Ezt írta 1628. szeptember 28-án a bécsi nunciának:

Olyan nagy Magyarországon a hiány a lelkipásztorkodó papságban, hogy kétszer több olyan plébánia van, ahol a világi katekéták működnek: kinyomtatott népszerű beszédeket felolvasnak, így oktatják a népet, szükség esetén engedéllyel kereszteltek.<sup>51</sup>

Pázmány tudatában volt annak, hogy e katekéták nélkül a protestáns prédikátorok nyomulnának előre. Az 1929-es nagyszombati zsinaton 102 pap mellett 29 licenciátus vett részt. Erdélyben, a Dunántúlon (Pécs vidékén) elég sok működött. Főleg pedig a török által megszállt Nagyalföldön alkalmazta őket, ahol a legnagyobb volt a paphiány.

#### *Prédikációk – lelkiesség*

A szerteágazó apostoli tevékenység (iskolák, szemináriumok alapítása, az 1635-ös egyetemalapítás előkészületei, egyházmegyei zsinatok) lekötik a főpásztor Pázmány erejét: lényegében a főműve elleni támadásokra válaszol, és bővíti, csiszolgatja negyvenéves prédikálásának gyümölcsét: a *Prédikációk* gyűjteményét.<sup>52</sup> A hatalmas fólió kötet 1636 decemberében jelent meg (az *Összegyűjtött művek*ben két kötet), tehát jó negyedévvél a bíboros halála (1637. március 19.) előtt. A hatvanhét éves Pázmány ezzel megkoronázta életművét. Ez legérettebb és legmaradandóbb alkotása, magyar stílusa is a legcsiszoltabb, legtöbbet elemezték irodalmárok, újra meg újra kiadták antológiákban. Az ige hirdető Pázmány a „predikáló-székbe” is átvesz lelki épülésre alkalmas elemeket az „iskolai Theológiából”.<sup>53</sup> Máskor, fontosabb

<sup>50</sup> Lásd SÁVAI János, *La partecipazione dei laici al lavoro pastorale*, Roma, 1982.

<sup>51</sup> HANUY, *Epistolae*, (44. j.), I/739–740.

<sup>52</sup> ŐRY Miklós SJ, SZABÓ Ferenc SJ, *Pázmány Péter: Válogatás Műveiből*, I, 58, 78–80; *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), Prédikációk, 258–303.

<sup>53</sup> ÖM VI, XXII: Előszó a *Prédikációk*hoz.

teológiai témáknál (bűnbeesés és megigazulás) visszautal a *Kalauzra*: ez történik a pünkösöd utáni XII. vasárnap szeretetről szóló prédikációjának második tanúságánál.<sup>54</sup> Utalás a margón, de valójában Pázmány ezen a két oldalon a Tridentinum határozatait idézi latinul, magyarra fordítja, majd négy pontban magyarázza.<sup>55</sup> Végül így következtet: „Ezeket és az igazulás tulajdonságait bévségesen megmagyaráztuk és bizonyítottuk a *Kalauz*ban, azért, hogy ne kétszerezzük munkánkat, azokról most többet nem szóllunk.” *A második úrnapi prédikáció-vázlat* a valóságos jelenlétről, egy bevezető után, a jegyzetben kifejezetten a *Kalauz* XI. könyvéhez utalja az olvasót.<sup>56</sup>

Megindító vallomást olvashatunk itt a vitatkozó-misztikus Pázmány<sup>57</sup> érsektől arról, milyen jó lenne, ha most nem kellene a hitújítókkal vitatkozni, és nyugodtan elmerülhetne a nagy Titok szemlélésében, hálát adva az isteni Szeretet szentségéért!

Bezzeg szob és gyönyörűsegesb vólna, ha a jeles innep-napokon, békét hagyván minden vissza-vonyó versengésnek, csak az isteni szeretnek és méltó háladásnak gerjesztésében foglalhatnók tanításunkat: de, bűnünk érdeméből, oly üdőt értünk és oly helyen lakunk, hogy kételen, táborba is kel gyakorta szállanunk, az igazság óltalmamellé. Ah, mely drágadolog vólna, ha minnyájan egyget értvén, egyenlő szível-lelékkel vallnók, hogy ugyan azon Christus, a ki mi-érettünk a Kerszt-fán áldoztatott, jelen vagyon ebben az Oltáriszentségben és őtet egyaránt tisztelnők a mái szép Processio-ban! [Utalás az úrnapi körmenetre – Sz. F.] Ah, mely kedves vólna nekem-is, ha a mái napon, annak magyarázásában végezhetném tanításomat, mely nagy jóvóltát, szerelmét, irgalmasságát mutatná hozzánk edes Üdvözítőnk, mikor a maga Szent Testét, Vérért adta nekünk eledelűl!

#### *A zsinat fény- és árnyoldala (Utószó)*

Mai történészek megállapítják:<sup>58</sup>

A többször félbeszakított trienti zsinat hosszú munkálatai, amelyeket sok nehézség és válság zavart meg, nem érték el az eredetileg kitűzött alapvető célt: a keresztények egységének helyreállítását. A keresztény

---

<sup>54</sup> ÖM VII, 378–379.

<sup>55</sup> Sess. 6, cap. 5–9.; vö. DH 1525–1532.

<sup>56</sup> ÖM VII, 135.

<sup>57</sup> A misztikus Pázmányról bővebben: SZABÓ Ferenc SJ, *Reformáció és katolikus megújulás*, (3. j.), 101–112.

<sup>58</sup> *Nouvelle Histoire de l'Église*, 3, *Réforme et contre-réforme*, (12. j.), 183.

Nyugat a hitvallásban megosztott maradt, és a szakadást csak fokozták a zsinat dogmatikai határozatai. Ugyanakkor, éppen a határozott tanbeli tisztázás révén a katolikus hit épen maradt, ha lehet ezt mondani: a zsinat kifejtette a legfontosabb és legjobban fenyegetett hitigazságokat.

A zsinat a *Szentírás* és a hagyomány (*Sola Scriptura*) vitatott kérdése (4. ülés),<sup>59</sup> után az áteredő bűnről hozott határozatot (5. ülés),<sup>60</sup> majd nagyon hosszan tárgyalt a leginkább vitatott megigazulás (6. ülés)<sup>61</sup> értelmezéséről. Ez ugyanis a hitviták egyik sarkalatos kérdése volt, azért is, mivel kapcsolódott a keresztény élet megújulásához, amely a reformzsinat egyik fő célkitűzése volt. A határozatok hangsúlyozták, hogy – a katolikus álláspont szerint – az emberi szabadság nem romlott meg teljesen az eredeti (áteredő) bűn által, tehát hogy a megigazulás nem egyedül a kegyelem (*Sola Gratia*) műve, hogy az üdvözüléshez a segítő és megszentelő kegyelemmel együtt kell működnie a szabad embernek, hogy hite a szeretet jócselekedeteiben gyümölcsözzék.<sup>62</sup>

Ugyancsak a keresztény élet megújítása távlatában érthető az a tény, hogy a zsinat különböző ülésszakain milyen sokat foglalkozott a szentségekkel, különösen is az Eucharisztia/Úrvacsora, a valóságos jelenlét és a szentmise teológiájával, továbbá a szentáldozás gyakorlati szempontjaival – az újítók ugyanis ezeket támadták és értelmezték félre. Láttuk, hogy Pázmány Péter ugyanúgy főleg a megigazulás és az Eucharisztia témakörének szentelte a legnagyobb teret. Szakemberek megfigyelték: jelentős, hogy a zsinat általában érthető vallási nyelvezetet használt, néhány kivétellel (például *transsubstantiatio*); túlhaladt a teológiai iskolák irányzatain (például a hanyatló skolasztika formuláin). Ezt tette Pázmány is a *Kalauz*-ban, csak néha utalt vissza a grazi traktátusokban már megvitatott szakkérdésekre. A Tridentinum célkitűzése ugyanis nem a teljes katolikus tanítás kifejtése volt, hanem reformhatározataival a keresztény élet megújítását, a visszaélések megszüntetését, az erkölcsök jobbítását akarta megvalósítani minden szinten, kezdve a hierarchián – a kléruson – keresztül a hívő népig.

---

<sup>59</sup> DH 1501–1508

<sup>60</sup> DS 1510–1516

<sup>61</sup> DS 1520–1583.

<sup>62</sup> *Nouvelle Histoire de l'Église, 3, Réforme et contre-réforme*, (12. j.), 183–185.



*Megújulás és védekezés (ellen-reformáció)*<sup>63</sup>

A trienti zsinat évszázadokra rögzítette a katolikus egyház arculatát: kánonjai és határozatai a cselekvés és az egyház mindennapi életének szabályaivá váltak. E határozatokat a római kúrián belül is és az egész egyházban igyekeztek átvenni a gyakorlatba. De a zsinat utáni megújulás csak lassan valósult meg; a zsinati reformhatározatok foganatosítása sok nehézségbe ütközött; többek között a politikai hatalmak beavatkozása a reformációba és ellenreformációba bonyolította a helyzetet. Miközben fokozatosan fellendült a katolikus élet, a sok visszaélést egyházmegyei zsinatok határozataival és vizitációkkal, a püspökségeken zsinatokkal igyekeztek visszaszorítani.

IV. Pál (Carafa, 1555–1559) négyéves pápasága során vasakarattal törekedett megvalósítani a zsinati határozatokat. Uralkodása alatt az inkvizíció félelmetes eretneküldözést folytatott, még bíborosokat gyanúsítottak eretnekséggel. Utóda, a milánói Medici, IV. Pius (1559–1565) szelídebb természetű, mérsékeltebb reformátor volt. Enyhített IV. Pál Indexén (tiltott könyvek jegyzéke). Úgy döntött, hogy minden papnak le kell tennie a trienti hitvallást,<sup>64</sup> amely tömören összefoglalja a Tridentinum hittani tanítását. Erdemei közé sorolják azt is, hogy fiatal unokaöccsét, Borromei Károlyt kinevezte bíborosnak és milánói érseknek. A később szentté avatott érsek együttműködött vele a zsinati megújulás elősegítésében.

A domonkos Szent V. Pius (1566–1572) személyében háromszáz év után először ismét egy szent lett Péter utóda. Pápaként is szenthez illő életmódot folytatott. (Működésének mérlege napjaink szellemtörténezeitől már kritikusabb, mint a korábbi egyháztörténészeké volt.<sup>65</sup>) Legfontosabb feladatának az egyház belső megújulását tekintette a trienti zsinat irányvonala alapján. Elrendelte a vizitációk és zsinatok megtartását, hogy az egyes egyházmegyékben bevezessék a reformhatározatokat. A klerikusok számára kiadta a Tridentinum által kezdeményezett *Catechismus Romanus* (1566), egy új *Római Breviáriumot* (1568) és a *Missale Romanumot* (1570). Szigorúan megreformálta a pápai udvart. A megújulásban fontos szerepet játszottak a szerzetesrendek (a megújuló nagyobb régi rendek

---

<sup>63</sup> I. m., 187–231; A. FRANZEN, *Kis egyháztörténet*, (12. j.), 319–328.

<sup>64</sup> DH 1862–1870.

<sup>65</sup> Vö. Giuseppe ALBERIGO, Jean-Paul JOSSUA (szerk.), *La Réception de Vatican II*, Paris, Cerf, 1985, 26–30. G. Alberigo a II. Vatikáni zsinat recepciójáról írva rámutat a merev „tridentinizmus” negatív hatására, amely napjainkig érvényesül.

mellett a Loyolai Szent Ignác által újonnan megalapított Jézus Társasága), valamint a szentek és szentéletű személyek kisugárzó hatása, apostoli munkája. (Németországban Canisius Szent Péter jezsuita, Olaszországban Borromei Szent Károly milánói bíboros és Néri Szent Fülöp, az oratoriánusok alapítója; Spanyolországban Avilai Szent Teréz és Keresztes Szent János; Franciaországban Pierre de Bérulle bíboros, aki megalapította az oratóriumot, Charles de Condren, az oratoriánusok generálisa, és Jean-Jacques Olier, a szupiciánus kongregáció megalapítója.) Meglepő gyorsasággal kibontakozott – a felfedezésekkel párhuzamosan – a világmisszió. Ebben jelentős szerepük lett a jezsuita misszionáriusoknak Távols-Keleten (Japán, Kína, India) és Latin-Amerikában (redukciók). Ennek és a nyomában kivirágzott barokk művészetnek nem volt köze az „ellenreformációhoz”, hanem a reformáció utáni katolikus újjászületés, a hit öröme nyilatkozott meg a barokk templomokban és más művészeti alkotásokban.

Székelly Gábor

## Telek József kecskeméti prédikációi a kalocsai érseki nyomdából

Az 1766-ban alapított kalocsai érseki nyomda első kiadványai között jelent meg Telek József ferences szerzetes két úrnapi prédikációskötete, amelyek Kecskeméten elmondott szentbeszédeit tartalmazzák. A *Négy világító úrnapi lámpások* és az *Úrnapi két zöld ágak* egymásra épülő, a protestánsokkal vitatkozó prédikációkból áll, az előbbit a kor jeles egyházi mecénásának, gróf Batthyány József kalocsai, később esztergomi érseknek ajánlotta. A metszetekkel díszített kötetek kiadása azt mutatja, hogy az egyházi vezetés a katolikus hitbuzgalom erősítésére alkalmasnak tartotta ezeket a műveket.

A barokk kori katolikus lelkiiségi irodalom meghatározó alakjának számító Telek József (1716–1773) ferences szerzetes prédikációi közül többet is kiadtak az 1750-es évektől kezdődően.<sup>1</sup> Ezek egy-egy jelentősebb egyházi ünnep alkalmából elmondott szentbeszédek, amelyek az elhangzott szöveg népszerűsége, pozitív fogadtatása alapján főpapi vagy világi pártfogásnak köszönhetően jelenhettek meg. Kecskeméti működése idejéből három prédikációskötet is napvilágot látott. Ezek közül kettő, a *Négy világító úrnapi lámpások* és az *Úrnapi két zöld ágak* is Kalocsán, az érseki nyomda betűivel jelent meg év nélkül, valószínűleg 1767-ben. A *Daniel törvény-széke* 1769-ben Pesten került sajtó alá, emellett még a *Tizenkét csillagú korona/Coronae Marianae* (I, Buda, 1769; II, Vác, 1772) tartalmaz még Kecskeméten elhangzott máriás beszédeket. Ezenkívül történeti műveket is írt, köztük 1759-től ő kezdte el vezetni a kecskeméti rendház historia domusát, amely várostörténeti szempontból is értékes forrás. Az ennek megírásához végzett történeti kutatásainak

---

<sup>1</sup> Monográfiája: TAMÁS Péter, *Telek József élete és műve*, Budapest, Magyar Barát, 1948. Telek kecskeméti prédikációiról: SZÉKELY Gábor, „*lelki élelmekre nézve ... Nintsen mit enniek?*”. *Devotio és disputa Telek József kecskeméti úrnapi prédikációiban = Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiiség Kutatócsoport, 2018 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiégtörténeti tanulmányok, 21), 265–278; UÓ, *Dialógus és disputa: Felekezeti-közvi viszony Telek József kecskeméti prédikációiban = A dialógus formái a magyar régiségben: A 49. ReBaKucs Konferencia előadásai*, Kolozsvár, Bolyai Társaság Egyetemi Műhely Kiadója (megjelenés alatt), további irodalommal.

latinul rögzített eredményeit azután a magyarul elmondott és kiadott prédikációiban népszerűsítő formában is feldolgozta és közkinccsé tette.<sup>2</sup>

Telek József kecskeméti prédikációi beleillenek a kor hitvitázó úrnapi beszédeinek sorába. Feltűnő azonban, hogy nemcsak egy beszédét adta ki, hanem egymás utáni évekből több prédikációját is, a két könyvbe rendezett összesen hat beszéd egymásra épülve egy sorozatot alkot. Pavercsik Ilona szerint ezzel a 18. századi úrnapi beszédek legnagyobb ívű barokk szerkezetét alkotta meg.<sup>3</sup>

A *Négy világitó úrnapi lámpások* az 1763–1766 közötti úrnapi prédikációkat tartalmazza.<sup>4</sup> A művet – valószínűleg támogatójának – a kor jeles egyházi mecénásának, gróf Batthyány József kalocsai, később esztergomi érseknek ajánlotta.<sup>5</sup> A

<sup>2</sup> MOLNÁR Antal, *A török kori Kecskemét ferences krónikása: Blahó Vince (1725–1785)*, Cumania. A Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei, 18, 2002, 171–205, 177. Újabb közlésben Uő, *Kecskemét, az alföldi katolicizmus központja* = M. A., *Tanulmányok az alföldi katolicizmus történetéhez*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2004 (METEM Könyvek, 45), 103–153, 130–136; Uő, *A magyar ferencesek hódoltság-képe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján* = *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 551–562; PÉTERNÉ FEHÉR Mária, *A ferences rend Kecskeméten, 1644–1950: A ferences rend alapításának 800. évfordulója és 306 évig tartó kecskeméti működésük emlékére 2009. december 5-én rendezett kiállítás katalógusa*, Kecskemét, Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye Szt. Miklós Templom Igazgatósága, 2009, 37; *HeLYtörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1644–1950)*, ford., vál., jegyz. SZABÓ Attila, Kecskemét, 1992 (Levél-tári Füzetek, 6), 2., bővített kiadás: Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2004 (Porta Könyvek). A teljes fordítás kézírata: Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára XXXII. 4/d 72; PÉTERFÉY Alexandra, *Történeti adatok a pasztoráció szolgálatában: Telek József szegedi rendház-történetének reflexiói prédikációiban* = *Közkeincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 169–182.

<sup>3</sup> PAVERCSEK Ilona, „*Az igazság soha sem adatik elé a gorombasággal*”: *Úrnapi prédikációk polemikus vonatkozásai* = *Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 81–116, 106.

<sup>4</sup> TELEK József, *Négy világitó Úrnapi lámpások az az, az Oltári Nagy Szentség-felől támasztott vetekedéseknek setétes homályját világosító négy predikációk mellyeket Úr napján Kecs-kemét mező városának tágas piacán, külön-külön-féle renden s' - religión lévő halgatókhoz, egy-más-után következő négy esztendőben, élő nyelvével mondott P. Telek Josef, Szeráficus Szent Ferencz keményebb rend - tartáson lévő szerzetének, S-Salvatoriana Magyar Provinciájának érdemellen tagja, régen a' sz. theologiának tanító lectora. most pedig elől - járók engedelmével világ eljébe eresztvén, arany gyertya-tartóra helyheztetett*, Kalocsán, Wagner János József, é. n. [1767]. A beszédek időpontjai: 1763. június 2; 1764. június 21; 1765. június 2; 1766. május 29. *Okléváltani naptár: Brinckmeier, Grotfend és Knauz művének felhasználásával*, szerk. SZENTPÉTERY Imre, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1912 (faksimile kiadás, Budapest, Akadémiai, 1974), 83: 19. táblázat, 121: 32. táblázat, 91: 17. táblázat, 75: 9. táblázat.

<sup>5</sup> *Visitatio Canonica: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből, 1776–1779*, szerk. TOMISA Ilona, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1997, 3–5; TAMÁS Zsuzsanna, *Batthyány József, gr.* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és újkor* (a továbbiakban: MAMÚL), I, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2003, 313–314.

dedikációt említi Horányi Elek is. A magyar irodalomtörténet-írás egyik úttörője 1762–1765-ben Kecskeméten tanított piarista szerzetesként, így az akkori beszédeket személyesen is hallhatta.<sup>6</sup> A kecskeméti piacon elmondott beszédek címzettje elsősorban az Oltáriszentség tiszteletére egybegyűlt ájtatos hívek, de egyúttal a katolikus egyházba visszatéríteni kívánt reformátusok is. Ennek megfelelően változtatja Telek a megszólításokat és a műfaji sajátosságokat a beszédekben. Alapvetően prédikációkról van szó, amelyek feladata a tanítás, saját híveinek hitbéli megerősítése. Ennek érdekében megtalálható bennük a devóció, az áhítat felkeltése, a bevezető és záró imádságokban, illetve az Oltáriszentségről való elmélkedésekben. Gyakran használ exemplumokat, az elméleti fejtegetések megértését segítő bibliai és történeti példákat, ahol az egyháztörténet művelője is megszólal. A beszédekben azonban a reformátusokkal folytatott fiktív disputa a meghatározó, amely a hitvitázó irodalom jellemzőinek megfelelően érvek felsorakoztatását és a lehetséges ellenérvek cáfolatát adja. Ezzel szoros kapcsolatban a perbeszéd jegyeit is hordozzák a jogi érvek, az egyházi és világi törvényekre való hivatkozás, a tanúvallomásokra jellemző kérdésfelvetések. Így összességében polemikus prédikációként lehet meghatározni ezeknek a beszédeknek a műfaját.

A mű egy jogi keretre épül föl. Az Oltáriszentség ügyében folytatott jelképes perben Kálvin János a felperes, a katolikus anyaszentegyház az alperes, akinek a szónok az ügyvédje, a hallgatóság, a reformátusokat is beleértve, a bíróság, majd egyedül Istenre, illetve Jézusra mint egyedül igaz bíróra bízva az ítéletet. A bizonyítás négy részben történik, melyek további alfejezetekre oszlanak: I. *Ítéletre tétetett per* (4 rész), II. *Meg-ujított per* (3 rész), III. *Ítélet béli végzés* (3 rész), IV. *Per-el-űzés* (3 rész). Telek érvrendszerre több forrásból merít. Erőteljes a már említett jogi jelleg: a katolikus egyház Jézustól törvényesen kapott örökségét folyamatosan birtokolja, a reformáció törvénytelen ellentmondással változtatta meg a tanítást, nem a megfelelő fórumon indított keresetet, igaza mellett pedig nem tud hiteles tanúkat állítani. Helyet kap a bibliai hermeneutika, hangsúlyozza, hogy Jézus szavait nem lehet önkényesen értelmezni. Emellett megjelennek a történeti érvek, amelyekkel azt bizonyítja, hogy a katolikus egyház régóta fennáll. Ezt még Mátyás király bölcs beszédeivel is alátámasztja, aki szerint amik csak egy vagy két század alatt történtek,

<sup>6</sup> Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, III, Posonii, Antonii Loewe, 1777, 387–388; OROSZ László, *Kecskemét irodalmi öröksége*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft. – Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, 1990 (Kecskeméti Füzetek, 2), 22; OROSZ László, FÜZI László, *Kecskemét irodalomtörténete*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2003 (Porta Könyvek), 22.

nem mondhatók régiségnek.<sup>7</sup> Ezzel összefüggésben földrajzi és mennyiségi érveket is használ. Globális kitekintést adva érzékelteti, hogy a katolikus hit elterjedt az egész világon, míg a helvét hitvallás csak Európa kis részén és néhány gyarmaton tudott gyökeret verni.

A négy egymást követő beszédet keretbe foglalja az *Úr napi két zöld ágakban* megjelent két másik prédikáció. Az első, 1762. június 10-én<sup>8</sup> mondott beszéd egy évvel megelőzi a per-allegóriában szereplő elsőt, míg a másik a befejező rész után egy évvel, 1767 úrnapiján, vagyis június 18-án<sup>9</sup> hangzott el. A helyszín itt is a kecskeméti piac, a címzett továbbra is az Oltáriszentség tiszteletére egybegyűlt ájtatos hívek, szelíd juhok, katolikusok, reformátusok egyaránt. Az ajánlólevelet viszont ezúttal magához Jézushoz, a jó pásztorhoz intézte, ami a célkitűzést is hangsúlyozta, a más akolba tévedt juhok visszatérítését Jézus aklába. Ennek megfelelően a hangvétel is sokkal szelídebb, a pasztorális szempontok érvényesülnek. A cím is az erőszak hangsúlyos elutasítását jelzi: nem kövekkel, mint Dávid Góliát ellen, hanem bódító zöld ágakkal közelít az eltévedt bárányokhoz. Egyúttal az ünnep látványvilágát is felidézi, azokra a virágokra, zöld ágakra utal, amelyekkel a körmenet útvonalán felépített, az Oltáriszentséget befogadó sátrakat szokás díszíteni. Nagyobb teret kap a devóció is:

Hozzád kegyes Pásztorunk e' Nagy Szentségben a' kenyér színe-alatt el-rejtetett szerelmes JÉZUSÚnk, buzgó tisztelettel folyamodok, és tőled a' te szavad halgatására, mind magamnak, mind halgatóimnak foganatos kegyelmet kérek.<sup>10</sup>

A két beszélgetés (a per képével szemben ez a név is békésebb hangvételt tükröz) közül az első inkább elméleti kérdéseket érint, a transzszubsztanciáció tanát kívánja bizonyítani teológiai-filozófiai érvekkel. A másodikban egyháztörténeti perspektívába helyezi a kérdést, az általános magyar vonatkozásokon túl

---

<sup>7</sup> TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások, ..., i. m.*, (4. j.), III. rész, 91. [Gábor! Ezt még nem idézte lap alatt!] A kálvinizmus régiségéről HELTAI János, *Kis Imre és Pósbázi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről, I*, Magyar Könyvszemle, 123, 2007/3, 168–184. Telek Mátyás-képéről MACZÁK Ibolya, *István a koronát, Mátyás a palástot: Hunyadi Mátyás mint szent király Telek József prédikációjában*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio philosophica, 2009/1, 235–241; PÉTERFFY, *i. m.*, (2. j.), 173, 178, 182.

<sup>8</sup> SZENTPÉTERY, *i. m.*, (4. j.), 99: 21. táblázat

<sup>9</sup> *Uo.*, 115: 29. táblázat

<sup>10</sup> TELEK József, *Úr napi két zöld ágak az az: az Oltári Nagy Szentségnek valóságát bizonyító Úr napi két beszélgetések melyeket Kétszeméti mező városának piacán az Úr Jézus juhához élő nyelvvel nyújtott. P. Telek József, Szeráficus Szent Ferencz keményebb rend tartáson lévő szerzetének és a' Salvatoriana Magyar Provinciájának érdemelen tagja, s'-ez előtt sz. theológiát tanító lectora. most pedig élő járók engedelmével világosságra eresztvén*, Kalocsán, Wagner János József, é. n. [1767], bev., 10.

Kecskemét reformációját is bemutatja, dokumentumok segítségével, kiemelve a ferences szerzeteseknek a reformáció és a török uralom idején a katolikus hit és a magyar identitás megőrzésében szerzett érdemeit.<sup>11</sup>

Érdeemes ezek után megvizsgálni, mi indította a szerzőt, hogy munkáit Kalocsán adassa ki, az első művét pedig az érseknek ajánlja. Az ajánlólevél címzettje kora katolikus egyházi életének egyik meghatározó személyisége volt, ez is befolyásolhatta a választást. Gróf Batthyány József (teljes nevén németújvári gróf Batthyány József Félix János Nepomuk Ádám) (1727–1799) az ország egyik legjelesebb főnemesi családjából származott, édesapja, gróf Batthyány Lajos Ernő kancellárként, majd nádorként a 18. század első felében a magyarországi politikai élet befolyásos szereplője volt.<sup>12</sup> Édesanyja, Kinsky Terézia révén az osztrák arisztokráciával is rokonságban állt. Bécsben született 1727. január 30-án. A gimnáziumot Kőszegen, a bölcséletet, jogot és teológiát Nagyszombatban végezte. Ezután gyorsan emelkedett az egyházi hierarchián, egymás után nyerte el a préposti javadalmakat. Bizonyára családi kapcsolatainak is köszönhető, hogy fiatalon magas egyházi pozíciókba került. 1752-ben az esztergomi káptalan tagja, 1755-ben pozsonyi prépost, barsi főesperes, 1759-ben erdélyi püspök lett. Alig egy év múlva, 1760. május 22-étől ő töltötte be a kalocsai érseki széket tizenkét évig. Működésének még nagyobb hangsúlyt adott, hogy primás híján, az esztergomi érseki szék üresedése miatt ebben az időben ténylegesen ő volt az ország első főpapja. 1776. január 1-jétől azután hivatalosan is az lett, és egészen haláláig viselte az esztergomi érseki címet. Ezzel egyidejűleg Esztergom vármegye főispánja is lett.<sup>13</sup> VI. Pius pápa 1778. június 1-jével bíborossá nevezte ki S. Bartholomaei címmel.

<sup>11</sup> Ugyanígy tett Telek rendtársa és barátja, Blahó Vince is 1772. november 8-án elmondott búcsúbeszédében, amikor a ferencesek nevében ünnepélyesen átadta a kecskeméti plébániát a világi papságnak. Modern kiadása: BLAHÓ Vince *Búcsúbeszéde Kecskeméten 1772-ben*, kiad., jegyz. BÁNKÚTI Imre, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1991. Ő is írt egy kézíratos rendtartományi krónikát, életéről és műveiről MOLNÁR, *A török kori Kecskemét...*, i. m., (2. j.), 178–192.; UŐ, *Kecskemét, az alföldi katolicizmus...*, i. m., (2. j.), 130–153.; UŐ, *A magyar ferencesek i. m.*, (2. j.). Blahó művét méltatja Nagy István áttekintése is a kecskeméti vonatkozású irodalmi alkotásokról, Telek beszédeit azonban nem említi: NAGY István, *Szabados Kecskemét városában született, vagy lakott, Iróknak Nevei, és tudva lévő Munkái*, Tudományos Gyűjtemény, 7, 1823, VI (Pesten, Trattner János Tamás), 86–98, 93: 34. tétel.

<sup>12</sup> TAMÁS Zsuzsanna, i. m., (5. j.), 314.

<sup>13</sup> BÁTHORY Orsolya, *Batthyány József esztergomi érsek főispáni beiktatása = Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BÁTHORY Orsolya, KÓNYA Franciska, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 12), 45–58.

Élete és működése nem volt ellentmondásoktól mentes, mivel Mária Terézia, majd II. József egyházpolitikai intézkedései során közvetítő szerepet kellett játszania egyháza és az uralkodó között. II. József őt nevezte ki az 1782-ben megalakult egyházi közigazgatást irányító bizottság elnökévé, és bár tiltakozott a katolikus egyházat hátrányosan érintő császári rendeletek ellen, mégis kénytelen volt azokat végrehajtani. Ő közvetített 1782-ben a Bécsbe látogató VI. Pius és II. József között. Esztergomi érsekként ő koronázta meg II. Lipótot 1790. november 15-én, majd Ferencet 1792. június 6-án, Budán. Az 1790/91-es országgyűlés egyik vezérszónoka volt, ahol először szólalt meg magyarul. Hátralévő évei is a jozefinizmussal való küzdelem jegyében teltek. Pozsonyban hunyt el 1799. október 23-án.

Batthyány József a tudományok és művészetek nagy pártfogója is volt, ami számos területen megmutatkozott. Így például Katona István és Kovachich Márton György történetírói munkásságát is támogatta. Bél Mátyás özvegyétől 1769-ben megvásárolta a *Notitia Hungariae* kéziratait és megbízta Miller Jakab Ferdinándot azok feldolgozásával, mivel kiadásukat tervezte. Így került ez a hagyaték Esztergomba.<sup>14</sup> Ő maga is számos munkát írt. Szent Lászlónak szóló latin nyelvű panegyricusa (Bécs, 1746) és apja nádorrá választása alkalmából írt köszöntőverse (Pozsony, 1751) mellett kánonjogi értekezést is közreadott (Bécs, 1757). Esztergomi érseki beköszöntő prédikációja latinul és magyarul is megjelent (Nagyszombat, 1776), majd 1787-ben német nyelvű főpásztori körlevele (hely nélkül). A jozefinista egyházpolitika elleni tiltakozása 1782-ben Rómában látott napvilágot. Országos ügyekhez kapcsolódóan német nyelvű kancellári beszédét (Pozsony, 1783), valamint országgyűlési beszédeit latinul, magyarul és németül is kiadták (Pest, 1795).<sup>15</sup> A mai Városliget területét ő adományozta Pest városának. A magyarországi barokk művészetnek is egyik legjelentősebb mecénása volt. Ennek mai is látható eredménye az általa 1778–1781 között építtetett pozsonyi primási palota, az általa több megbízással is ellátott Hefele Menyhért (Melchior Hefele) alkotása, a klasszicizáló későbarokk építészet kimagasló hazai emléke.<sup>16</sup>

Kalocsai érsekként folytatta elődei, gróf Csáky Imre (1710–1732), Patachich Gábor (1732–1745) és Klobusitzky Ferenc (1751–1760) egyházi újjászervező

<sup>14</sup> SZELESTEI N. László, *Bél Mátyás kézíratos hagyatékának katalógusa*, Budapest, MTA Könyvtára, 1994.

<sup>15</sup> TOMISA, *i. m.*, (5. j.), 4–5.

<sup>16</sup> KELÉNYI György, *Adatok a pozsonyi primási palota tervezés- és építéstörténetéhez = Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*, szerk. TAKÁCS Imre et al., Budapest, 1991 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai), 233–236; TÓTH Áron, *Pozsonyi primási palota* = MAMÚL, (5. j.), IX, 270–272.



munkáját.<sup>17</sup> 1761-ben elrendelte a kalocsai egyházmegye felmérését, amely során összeírták az egyházmegye lakosságát anyanyelvi és vallási szempontok szerint. A következő évben részleges canonica visitatio-t tartottak, amelyet ő maga is végzett. 1763-ban egyházmegyei konferenciát szervezett, ahol sor került a plébániák regulációjára is. Működése alatt 23 új plébánia létesült, valamint új esperesi beosztást szervezett. A kezdeményezett rendezés első eredményeit az 1767-ben végrehajtott generális vizitáció mérte fel. Utódja, Patachich Ádám részleges vizsgálatot rendelt el, majd II. József uralkodása alatt, 1783-ban egységesítették az egyházlátogatások rendszerét. A vizsgálat korábban csak öt területre terjedt ki: templom, gondnok, plébános és plébánia, iskola és tanító, valamint a hívek vallásossága. A kérdések köre az évtizedek folyamán fokozatosan bővült, 1762-ben pedig már külön kérdőpontokat juttattak el a megvizsgálendő plébániákra. Az összeállított praelimináriák azon plébániákról is megtalálhatók, ahol nem került sor vizsgálatra.<sup>18</sup> Esztergomi érsekként Batthyány új főegyházmegyéjében is folytatta az egyházlátogatások szervezését, a fennmaradt iratanyag nagyszabású, nagy felkészültséget igénylő, lelkiismeretes munkáról tanúskodik.<sup>19</sup>

A kalocsai főegyházmegyében Patachich Gábor erőfeszítései ellenére még mindig nagy gondot jelentett a paphiány. Klobusitzky Ferenc ezért az 1733-ban megnyitott szeminárium számára új épületet készíttetett.<sup>20</sup> Később Patachich Ádám érsekségének kezdetén, 1776. március 8-án Mária Terézia újraelapította a

<sup>17</sup> Patachich tevékenységéről áttekintést ad: HEGEDŰS Antal, *Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége*, Budapest – Kalocsa, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2010 (METEM Könyvek 69); Tamás TÓTH, „*Si nullus incipiat, nullus finiet*”: *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)*, Budapest–Roma–Szeged, 2011 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Vol. 6), magyarul: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014 (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 8.); Uő, *A két Patachich érsek: Egyházi újjászűletés a Bácskában (1733–1784)*, Bácsország, 59, 2011/4, 2–11; LAKATOS Adél, *Patachich Gábor* = MAMŰL., (5. j.), IX, 2009, 72.

<sup>18</sup> *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, 1: Kalocsai főegyházmegye*, szerk. DÓKA Klára, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998<sup>2</sup> (METEM, 15); TOMISA, *i. m.*, (5. j.), 4.

<sup>19</sup> A latin nyelvű jegyzőkönyvek egy részét kiadta TOMISA, *i. m.*, (5. j.).

<sup>20</sup> Az épületet még 1738-ban kezdte el építtetni Csáky érsek, majd Klobusitzky érsek bővítette 1757-től, de csak 1764-ben, Batthyány érseksége alatt fejeződött be az építkezés. Ez az épület később a Nagyszeminárium nevet kapta, megkülönböztetésül a később Haynald Lajos által építtetett Kiszemináriumtól. BOROSSAY Katalin, *Nagyszeminárium (Tomori Pál Főiskola) = Magyarország műemlékjegyzéke, Bács-Kiskun megye*, szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea, a jegyzéket összeáll. BOROSSAY Katalin, Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2006, 54: 569. tétel.

szemináriumot és a főszékeskáptalant.<sup>21</sup> A paphiány ellensúlyozására Batthyány 1760–1776 között minden faluban megszervezte a Keresztény Oktatási Társulatokat. Emellett rendezte a kanonokok anyagi helyzetét, azért is, mivel ekkoriban ők is ellátták a környékbeli plébániák vezetését. Az egyik stallumot már kezdettől fogva egyesítették a kalocsai plébániával, ami így is maradt egészen a főszékeskáptalan 2006-os átalakításáig. Batthyány Kalocsán letelepítette a piaristákat, gimnáziumot és részben ehhez kapcsolódva nyomdát alapított, amiről alább még részletesebben is szó lesz.<sup>22</sup> Kolozsvárott konvertita gyerekek számára indított iskolát és árvákat támogatott. Az iskolalapítási tevékenységéhez hozzátartozik, hogy része volt az apja által 1765-ben létrehozott nagykanizsai hatosztályos piarista gimnázium (az első zalai középiskola) alapításában is, amelynek fenntartására Batthyány Lajos 10.000 forint tőkéjű alapítványt tett. Ő fejezte be a szeminárium építését, a székesegyház kórusára új orgonát szereltetett föl és öt új harangot vásárolt. Minderről megemlékezik Klobusitzky Ferenczel közös kettősarcképének felirata is: „Novum Seminarium a decessore coeptum absolvit. Patres P. S. Coloczam induxit. Ecclesiam metrop[olitanam] organo, turribus campanis sacris vestibus instruxit.”<sup>23</sup> A Kalocsai Érseki Kincstárban fennmaradt festmény Mathias Hanisch csehországi művész alkotása, amely 1800 körül, már Batthyány halála után készült, és része a tíz képből álló portrészorozatának. A festményportré előképe Flor Antal Pesten készült rajza, amelyet Czetter Sámuel metszett rézbe 1798-ban, Bécsben. Batthyány tevékenységének eredményeit jól mutatja, hogy amikor az idős és már betegeskedő Patachich Ádám 1776-ban átvette tőle az érsekséget, az egyházmegyei intézmények már jól működtek, így kinevezték Kalocsa újkori történetének első segédpüspökét, az érsek pedig Budán működhetett.

Batthyány szenedélye volt a könyvgyűjtés is. Ez meglátszott a kalocsai érseki könyvtáron is. Batthyány érseksége idejére az állomány növekedése felgyorsult, mintegy megkétszereződött. Az 1760–1776 között készült katalógus már 1019 kötetet számlál. A beszerzésekről nincsenek pontos adatok, de bizonyos, hogy a korábbi érsekek mellett nagy szerepe volt a könyvtár gyarapításában. Támogatására utal az a tény, hogy elődeihez hasonlóan kézírásos egyetemi jegyzeteinek több

---

<sup>21</sup> II. József idejében azonban minden tiltakozás ellenére legfelsőbb utasításra be kellett zárni az intézményt, amely csak hat évvel az érsek halála után nyílhatott meg újra.

<sup>22</sup> A piaristákat a papnövelde első épületében helyezték el a szeminárium új épületének elkészülte után. Batthyány az eredetileg uradalmi vendéglőnek készült, később papnöveldének átalakított épületet Oswald Gáspár piarista szerzetes-építéssel építtette át az iskola céljainak megfelelően. Később a jezsuiták kapták meg. KERESZTESSY Csaba, *Jezsuita rendház és kollégium (Szent István király) = Magyarország műemlékjegyzéke...*, i. m., (20. j.), 55–56: 572. tétel.

<sup>23</sup> KORHECZ PAPP Zsuzsanna, *Mathias Hanisch kalocsai portréi: Katona István történetíró halálának 200. évfordulója alkalmából*, Bácsország, 59, 2011/4, 12–19.

kötete a káptalani könyvtárból került a jelenlegi Főszékesegyházi Könyvtárba.<sup>24</sup> Magánkönyvtárát esztergomi érseki kinevezése után Pozsonyban tartotta, ahol könyvtárosai Calovino József és Jordánszky Elek kanonokok voltak. Pray György általa vélte megvalósíthatónak egy nemzeti könyvtár felállítását. Batthyány alapozta meg, lényegében máig ható érvénnyel, az Esztergomi Prímási és Főkáptalani Levéltár, illetve a Kalocsai Érseki Levéltár iratkezelési rendszerét. Halála után gazdag életművet és értékes kéziratgyűjteményt hagyott hátra. 1821-ben, miután az esztergomi érsekek visszatértek eredeti székhelyükre, könyvtárát átszállították Esztergomba, ahol ma Batthyány-gyűjtemény néven az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár különgyűjteménye.<sup>25</sup>

A kalocsai érseki nyomda alapítása is Batthyány József nevéhez fűződik. Az érsek 1765–1767 között teremtette meg a feltételeit a műhely létrehozásának. A tipográfiai fölszerelését Esztergomból hozatta. Első vezetője Royer Ferenc Antal (Franz Anton Royer) volt, akit Barkóczy Ferenc prímás temetésén vett rá Batthyány, hogy települjön át Kalocsára. Royer az utolsó jelentős magyarországi vándornyomdásznak számít, korábban Pozsonyban és Egerben dolgozott. A pozsonyi Royer-féle műhely a 18. század első alapítása volt a koronázóvárosban, 1718-tól 1750-ig működött. A Salzburgból érkezett, Pozsonyban polgárjogot szerzett Johann Paul Royer igényes tipográfiajű kiadványaival alapozta meg a családi nyomda hírnevét. A műhely fia, Ferenc Antal tulajdonába került, aki 1750-ben eladta unokatestvérének, Johann Michael Landerernek. Az addig is jelentős műhely a rokon 45 évi működése alatt az egyik legjelentősebb hazai vállalkozássá fejlődött.<sup>26</sup> Maga Royer Ferenc Antal az örökség árából vándorútra indult, előbb 1752-ben a nagyszombati egyetemi nyomdában dolgozott, majd 1754-ben a déltiroli Bozenben (Bolzano) sikertelenül próbálkozott nyomdaalapítással.

Hazatérése után, 1755-ben telepedett le Egerben, ahová Barkóczy Ferenc püspök hívta meg.<sup>27</sup> Az egri nyomda volt az első állandó műhely a városban, Royer saját tulajdona volt, és magát püspöki könyvnyomtatónak címezte. A nyomda

<sup>24</sup> BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*. Budapest, Balassi, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, 1994, 18; MONOK István, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár = MAMŰL, (5. j.), V, 2006, 51–52.

<sup>25</sup> BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1991.

<sup>26</sup> V. ECSEDY Judit, *Pozsony nyomdászata és könyvkiadása* = MAMŰL, (5. j.), IX, 2009, 274–276; Uő, *Royer-nyomdák* = MAMŰL, (5. j.), X, 2010, 169–171.

<sup>27</sup> TAMÁS Zsuzsanna, *i. m.*, (5. j.), I, 2003, 213–215.; V. ECSEDY Judit, *Egri püspöki liceumi nyomda* = MAMŰL *i. m.*, (5. j.), II, 2004, 280–281; Uő, *Az egri könyvnyomtatás kezdetei (1755)*, Magyar Grafika, 2016. április, LX/2, 52–55; DÓBÉK Ágnes, *Barkóczy Ferenc esztergomi reprezentációja* = *Egyház és reprezentáció, i. m.* (13. j.), 103–111.

eleinte kiváltságlevél nélkül működött, Barkóczy csak 1760-ban kért és kapott privilégiumot Mária Teréziától, de nem a tulajdonos, hanem maga és püspök utóda számára. A tipográfiát azonban Royer 1758 végén átadta sógorának, Karl Josef Bauernek, és nagyszombati nyomdaalapítási kérelemmel fordult a Helytartótanács-hoz. Az egyetemi nyomda ellenállása miatt azonban ezt elutasították. Ezután egri felszerelésének egy részével Esztergomba költözött, ahol új tipográfiát nyitott. Bizonyára itt is élvezte az időközben érsekké lett Barkóczy pártfogását, aki valószínűleg bibliofil könyvek kiadására biztatta, legalábbis a fennmaradt csekély számú, de igényes nyomtatványok (1763–1765 között 20 regisztrált mű) erre utalnak.

Barkóczy halála után távozott Esztergomból Kalocsára, ahol vezetésével még abban az évben megkezdte működését az érseki nyomda.<sup>28</sup> Viszont itt is csak néhány évig maradt, kalocsai tevékenysége valószínűleg nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1766 körül 6000 forintért eladta nyomdáját az őt meghívó Batthyány Józsefnek, majd később Pesten és Grácban telepedett le. Hazai működése során készített kiadványai közül egri nyomtatványaiból több mint 50, Esztergomból 20, Kalocsáról mindössze 10 ismert, viszont Pestről maradt fenn a legtöbb, 125 kiadvány, igaz ez tíz év termését öleli föl.

A frissen beindított nyomdát Royer távozása után Wagner János József (Johann Josef Wagner) művezető vette át, aki szintén csak rövid ideig, 1766-1767 között állt a nyomda élén. Ezután Batthyány József az általa letelepített kegyesrendieknek adta át a tipográfiát, amely az 1768. november 1-jén kelt adománylevél alapján piarista nyomdaként működött, érseki felügyelettel. Az alapítólevél mellett fennmaradt ugyanebből az időből felszerelésének leltára is. A tipográfia elhelyezésére felajánlott egy házat, és átmenetileg vállalta a művezető és egy segéd bérének fizetését is. A továbbiakban kinyomtatandó könyvek egyházi jóváhagyásának és revíziójának jogát kikötötte magának. Ehhez még 1772-ben is ragaszkodott, amikor ez már a Helytartótanács által kinevezett cenzorok hatáskörébe tartozott. A nyomda 1802-ig állt a piaristák kezelésében, ők adták két igazgatóját, Neuner Frigyes (1782–1797) és Prandtner Lipót (1799–1802), akik maguk is szakképzett nyomdászok voltak.

A nyomda a város egyik nevezetessége volt, amelyet az érseki udvarban megforduló előkelő vendégeknek is megmutattak, tehát szerepet kapott a főpásztori reprezentációban is. Nem tartozott a nagy teljesítményű műhelyek közé,

---

<sup>28</sup> Esztergom sem maradt azonban nyomda nélkül, amiről az is tanúskodik, hogy főispáni beiktatása alkalmából Batthyányt a vízivárosi polgárok nevében éppen egy nyomdász köszöntötte, aki a beszédet ki is nyomtatta és szétosztotta a tömegben. BÁTHORY, *i. m.*, (13. j.), 48.

közel 200 kiadványa ismert. Ezek többsége az egyházi művek és vallásos könyvek mellett a gimnáziumhoz való kapcsolódásból adódóan tankönyv, az iskolák működésével kapcsolatos nyomtatvány, illetve a tanárok munkái. Túlnyomó részük latin, a többi magyar, német, román és délszláv nyelvű, igazodva a főegyházmegye híveinek nemzetiségi összetételéhez. Itt jelent meg 1800-ban Katona Istvánnak a kalocsai egyházmegye történetét feldolgozó műve, a *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. A nyomda 1816–1817 folyamán megszűnt, felszerelését a pesti Trattner nyomda vette át. A város ezt követően négy évtizedre nyomda nélkül maradt.<sup>29</sup>

Ebbe a háttérbe illeszkedik Telek József prédikációinak kiadása. Figyelemre méltó, hogy a kecskeméti ferences szerzetes műveit a kalocsai érseki nyomdában adták ki, noha a város ebben az időben (sőt egészen az 1993-as egyházközigazgatási rendezésig) a váci egyházmegyéhez tartozott. Ráadásul 1772-ig a mezőváros plébániáját is adminisztrátorként a rendház gvárdiánja vezette, aki tehát plébánosként is a váci püspök joghatósága alá tartozott.<sup>30</sup> Így sokkal természetesebb lett volna a váci püspöknek szóló ajánlás és a Vácott való kiadás. Ugyanígy lehetősége lett volna Pesten is megjelentetni műveit, mint ahogy több prédikációja esetében történt (*Hathatós erejű mágneskő*, 1759; *Daniel törvény-széke*, 1769). Valószínűleg a korabeli egyházi viszonyok miatt nem történt így, mivel a 18. században az egyházmegye arra törekedett, hogy a hódoltság alatt szerzetesi vezetés alá került plébániákat újra a világi papság irányítása alá helyezze, mint ahogy ez végül Kecskeméten is megtörtént 1772-ben. Emellett a korszerűtlennek, babonásnak tartott vallási műveket eltöltő cenzúra is korlátozta a rendi művek megjelenését, így a prédikációk könnyebben kiadhatók voltak, de ehhez szükség lehetett magas rangú pártfogókra.<sup>31</sup> Batthyány viszont támogatta a szerzetesrendeket, így Telek is nagyobb bizalommal fordulhatott hozzá pártfogásért. Természetesen az újonnan megnyílt nyomda földrajzi közelsége is hozzájárulhatott az itteni kiadáshoz. Fontosabb szempont lehetett azonban, hogy Batthyány vezető egyházi személyiség, sőt ekkoriban az esztergomi székiüresedés miatt a magyar katolikus egyház első számú vezetője volt. Ráadásul egyházpolitikájában nagy hangsúlyt kapott a Telek szentbeszédeiben is tükröződő nemzeti jelleg. Batthyány szemben állt Bécs központosító, a püspökök önállóságát korlátozó törekvéseivel, amit a lelkiségi

<sup>29</sup> V. ECSÉDY Judit, *Kalocsa nyomdászata és könyvkiadása* = MAMŰL., i. m., (5. j.), V, 2006, 53–54.

<sup>30</sup> SZABÓ Attila, *Helytörténeti részletek...*, i. m., (2. j.), 4; UÓ, *A ferencesek titkos kecskeméti krónikája*, Kecskemét, Farkas Galéria Bt., é. n. (2010) (Porta Könyvek), 28; PÉTERNÉ FEHÉR Mária, i. m., (2. j.), 37.

<sup>31</sup> Lásd erről részletesebben MOLNÁR Antal, *A török kori...*, i. m., (2. j.), 190; UÓ, *A magyar ferencesek...*, i. m., (2. j.), 551–562.

gyakorlat formálásában is kifejezésre juttatott. Nemcsak az országgyűlésben szólalt fel tüntetőleg magyarul, hanem magyarul is prédikált, és az újonnan épülő templomokat is következetesen magyar szentekről nevezte el. Ebbe a programba pedig jól illeszkedett a magyar szentek tiszteletét erősítő magyar nyelvű prédikációk megjelenítése. Nyilván szerepet játszhatott a művek kiadásának támogatásában az erőteljes hitvédő jelleg, tekintetbe véve, hogy a kalocsai egyházmegye területén is éltek reformátusok, akiknek meggyőzésére az érsek alkalmasnak találhatta a szentbeszédeket. Valószínű azonban, hogy nem elsősorban a térítési szándék volt a meghatározó motiváció, hanem a még részben újjászervezés alatt álló plébániahálózatban a katolikus hívek buzgalmának és körükben az Oltárszentség kultuszának erősítése.

A *Négy világitó úrnapi lámpások* Batthyáynak szóló ajánlása külön lapon emeli ki az érsek nevét, valamint összes egyházi és világi címét (az érsekség mellett Németújvár örökös ura, a Szent István-rend nagykeresztes lovagja, Vas és Bács vármegye örökös főispánja, császári és királyi belső és titkos tanácsos, a Hétszemélyes Tábla tagja). Az előszóban Telek névnapi köszöntéssel köti egybe a dedikációt, amelyet a fényszimbolikára épít. Beszédeit a címhez hasonlóan úrnapi lámpásoknak, gyertyáknak nevezi, amelyeket bibliai példák alapján arany gyertyatartókba kíván helyezni, hogy megvilágítsa a katolikus anyaszentegyház titkait és az igazság világosságát. Az időzítést indokolja, hogy Szent József maga is az egyház arany gyertyatartója, a magyar egyházé pedig természetesen Batthyány József érsek. Hatásos retorikai ellenpontozással állítja szembe a kötelező szerzői szerénységet a címzett rangjával és méltóságával, amit ugyanakkor annak érdemei is alátámasztanak. Telek kiemeli a Batthyány által újonnan felállított szemináriumot és ájtatos iskolákat, amelyek mint „Főbb Bölcsességek, és Tudományok Házai, tettelesen fényeskednek”, ezáltal szintén a fényszimbolikába illeszkednek. A József napi üdvözlés végkicsengése is ide kapcsolódik vissza. A földi élet boldogságán túl azt kívánja neki, hogy érdemei szerezzenek neki és a grófi család nevének tiszteletet, növelve annak tündöklő fényét, végül pedig (Dán 12,13 alapján) helyezze őt Isten az igazságra oktatók ragyogó karába és mint csillagot tündököltesse örökkön-örökké.

A dedikáció megfogalmazása tükrözi, hogy a prédikációk kiadása beleillett Batthyány nagyvonalú reprezentációjának kereteibe, ugyanakkor Telek két kötetének is a kalocsai nyomdában való megjelenítése azt mutatja, hogy az érsek azokat a lelkiség formálásában is hatásos eszköznek tartotta.

Szelestei N. László

## Nagy Ignác püspök, a székesfehérvári egyházmegye lelkületének szervezője

Sélyei Nagy Ignác (1733–1789) a Székesfehérvári Egyházmegye első püspöke volt (1777–1789). Székesfehérvárott született, szülővárosában, Nagyszombatban és Rómában kapott alapos képzést, 1754-től a Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, 1758-ban teológiai doktori fokozatot szerzett, azután veszprémi püspökök, Padányi Bíró Márton (1745–1762) és Koller Ignác (1762–1773) munkatársa, kanonokja, 1775-ben a Hétszemélyes Tábla ülnöke, helytartótanácsi tanácsos, 1777-től megyéspüspök, 1784-ig a budai királyi egyetem kancellárja. E néhány életrajzi adat alapján is megállapítható, hogy alapos műveltséget, szervezési és igazgatási gyakorlatot szerzett, az új püspökség területén születésénél fogva és a veszprémi püspökség szolgálatában töltött évek alapján jó helyismerettel rendelkezett.

A szakirodalom sokat foglalkozott Nagy Ignác püspökség-szervező tevékenységével, az államhatalomhoz való viszonyával.<sup>1</sup> Mostani vizsgálódásaim elsősorban arra irányulnak, hogyan alakította az új egyházmegye lelkiiségét. Vajon eddigi ismereteinkből és a meglepően sok, a szakirodalomba be nem került forrás alapján ki lehet-e tapintani, hogy intézkedéseinek mi lehetett a forrásvidéke? Azokra a lelkiügyi művekre figyelek, amelyeket ő állított össze papjai, hívei használatára; amelyektől eredményeket várt.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> NÉMETH László, *Sélyei Nagy Ignác, 1777–1779 = A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára*, Székesfehérvár, 1977, 65–75; Uő, *A Székesfehérvári Egyházmegye kialakulása (1688–1777) és első püspöke, Sélyei Nagy Ignác (1777–1789) = Székesfehérvár évszázadai*, 4, 1688–1848, szerk. KRALAVÁNSZKY Alán, Székesfehérvár, 1979, 51–91; BAHLCKE, Joachim, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790*, ford. FAZEKAS István, Budapest, Szeged, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013, 376–377, 381–384.

<sup>2</sup> A tanulmányban többször idézett ima és énekeskönyvek (és rövidítéseik jegyzeteinkben): – *Énekek könyve... = Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a' Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálatjára Székes Fejérvári Püspökségben*, összeáll. [SÉLLEYI NAGY Ignác], Pest, Landerer, 1785.

1763-ban fordításában látott napvilágot Lodovico Antonio Muratori 1747-ben kiadott *Della regolata devozionéje A keresztény embernek ábitatossága*<sup>3</sup> címmel. A katolikus megújulás emblematikus alakjának ezt a művét magyarországiak számára az 1750-es évek első felében latinul is kiadták.<sup>4</sup> A jezsuiták támadása miatt XIV. Benedek pápa vizsgálatot rendelt el. Migazzi Kristóf bécsi érsek (1757–1803), egyúttal váci püspök (1756–1757, 1761–1786) a német nyelvű kiadást<sup>5</sup> ért bírálatok miatt kérte Róma véleményét. 1759-ben a pápa azzal zárta le az ügyet, hogy Muratori véleménye egyezik a katolikus egyház tanításával.<sup>6</sup> A viták ismeretében fordította Nagy Ignác magyarrá a művet, amely a katolikus szervezeti és hitéleti megújulást a trienti zsinat szellemében sürgette. A megvalósítandó lépcsők: szervezet kiépítése, szemináriumok felállítása, rezidenciakötelezettség, egyházmegyei zsinatok majd püspöki körlevelek, canonica visitatio, prédikálás, jól szervezett (recte instituta) intézmények és liturgia, művelt és jámbor papok (docti et pii parochi). Ebben a Muratori-műben különösen hangsúlyos, hogy a hitélet központjába a Bibliát és a szentmisét kell állítani, a „köznépnek értelmire rendelt” prédikációkat kell mondani és mellőzni kell a vallásos külsőségeket. Alapos szentmise-magyarázatot olvashatunk benne, a szentmise szövegének anyanyelvű fordításával. Nagy Ignác az általa fordított mű mondandójával egyetértett. Később, egyházmegyéje hívei számára összeállított imakönyvébe (*A kereszténynek ábitatossága...*, 1789) annak a szentmiséről szóló részét belehelyezte.

A vásár- és ünnepnapí prédikálás fontosságát ő is a trienti zsinat tanításával egyezően tartotta fontosnak. Püspöki kinevezése után nem sokkal papjainak írt körlevélben ajánlotta prédikálási segédkönyvként François-Aimé Pouget Montpellier-i

---

– *Az Oltáriszentséget...* = [SÉLLYEI NAGY Ignác], *Az Oltáriszentséget szüntelen imádó ájtatos társaság a székes fehérvári püspökségben*, Pest, Royer, 1780.

– *A kereszténynek ábitatossága...* = [SÉLLYEI NAGY Ignác], *A' kereszténynek ábitatossága és hitéleti tanúsága, melyben rövideden meg-magyaráztatik minden, a' mi az idvességre szükséges*, Pozsony, Landerer, 1789.

<sup>3</sup> *Lamindus Britaniusnak, vagy MURATORIUS Lajos Antalnak [...] a keresztény embernek valóságos ábitatosságáról költi munkája*, [ford. SÉLLYEI NAGY Ignác], Eger, Bauer, 1763.

<sup>4</sup> *De recta hominis christiani devotione opus*, Viennae, Kaliwoda, ante 1756.

<sup>5</sup> *Die wahre Andacht des Christen*, Aschaffenburg, Kauffmann, 1751.

<sup>6</sup> „L'autore lotta solo contro certi abusi superstizioni, che non approva neppure la Chiesa.” A vitáról rövid összefoglalás: SZELESTEI N. László, *Klíma György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében* = Sz. N. L., *Irodalom és lelkiesség*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiesség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiégtörténeti tanulmányok, 6), 177–178.



katekizmusának latin fordítását, az *Institutiones catholicae in modum catecheseos*,<sup>7</sup> melynek indexe alapján hasznos és üdvhozó beszédeket lehetett tartani. Tanulságos, ha egy kicsit itt szemügyre vesszük a magyarországi kutatás álláspontját a szerzővel és művével kapcsolatban.

A szakirodalom szerint ez a könyv janzenista, janzenista színezetű. „A janzenista francia oratoriánus hírhedt Montpellier-i katekizmusából” negyvennél több plébániai könyvjegyzékben szerepel [a veszprémi egyházmegyében]. Nagyon gyakori a mű a váci egyházmegye 1780 után meghalt papjainak könyvei között is.<sup>8</sup> Migazzi Kristóf bécsi érsek és váci püspök 1763. évi katekizmus-kiadásában a trienti szellemben írott katekizmusok között általános használatra jónak tartotta Alexander Noël, Roberto Bellarmino, Petrus Canisius, Jacques-Bénigne Bossuet katekizmusai mellett Pouget művének (Nagy Ignác által is ajánlott) latin fordítását.<sup>9</sup> A latin fordítás kiadásai egyházi jóváhagyással többször is megjelentek, például Velencében az 1760-as években. Németül és horvátul is közreadták. Mikes Kelemen Rodostóban Pouget Montpellier-i katekizmusát franciából fordította magyarra. Hopp Lajos e fordítás kritikai kiadásának utószavában leírta, hogy Pouget halála után rendtársa, Pierre-Nicolas Desmolets, a cenzúra által javasolt módon változtatott a katekizmuson, így az először 1725-ben Párizsban napvilágot látott latin változat „expurgált”. A latin változat és annak anyanyelvi fordításai mindig egyházi engedéllyel jelentek meg, az *Index librorum prohibitorum*ba egyszer

---

<sup>7</sup> POUGET, Franciscus Amatus, *Institutiones catholicae in modum catecheseos, in quibus quidquid ad religionis historiam, ecclesiae dogmata, mores, sacramenta, preces...*, Venetiis, 1761 etc.

<sup>8</sup> HOLL Béla, *A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás-kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében* = H. B., *Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, szerk. MONOK István, ZVARA Edina, Budapest, 2000 (METEM-könyvek), 166.

<sup>9</sup> *Römischer Katechismus auf Befehl Sr. Päpstlichen Heiligkeit Pius des V. ... nunmehr auf Veranstaltung des ... Erzbischoffs zu Wienn, und Bischoffs zu Waitzen ... in allgemeinen Gebrauche aus dem lateinischen ind deutsche übersetzt*, Wien, 1763, Vorbericht, d<sub>17</sub>-v: „... so haben wir für gut gefunden, dieselben hier zu ermahnen, daß sie aus der Glaubens- und Sittenlehre des Natalis Alexander, aus Canisius, Bellarminus und Bossuet Katechismen, und aus dem allgemeinen Unterrichte, der von Franciscus Amatus Pouget verfertigt, und in lateinischer Sprache herausgegeben worden ist, alles dasjenige hernehmen sollen, was nach Anleitung der Lehrsätze unseres Katechismus in allen Vorfällenheiten für die Glaubigen erforderlich und tauglich seyn mag.” Az említett katekizmus-szerzők közül Alexander Natalis [Noël] domonkos szerzetes (†1724) egyháztörténeti műve került indexre, a Theologia dogmatico-moralis nem. A janzenizmus több nézetével rokonszenvezett. A gallikanizmust képviselő Bossuet katekizmusa sem szerepel tiltott könyvek jegyzékén.

sem kerültek be. Egyébként Pouget janzenistasága vitatható.<sup>10</sup> Az pedig egyértelműen kiderül Nagy Ignác egyik kéziratából, hogy ő a janzenizmust elítélte.

[...] a máii bölcsek, leginkább két jel alá osztották föl magokat, hogy ne éppen régi pogányoknak lenni ítéltessenek, vagy mindenestül azok tanítványinak. Két név alatt tehát akarják leginkább pusztítani az Isten Anyaszentegyházát. Egyik előbb kikerülhetetlen, azután meggyőzhetetlen kedvből történni állít mindeneket, hogy se jó, se rossz nem lehetsz. Ezek Janseniust imádják az ő kis Anyaszentegyházokba. A másik, csupa természet és Istennek minden köze nélkül. Ezek szabadkőművesek.<sup>11</sup>

Muratori és Pouget műveinek felemlítése után tehetünk egy kis kitérőt. Mindkét esetben azt tapasztaljuk, hogy a szakirodalom igyekszik a szerzőket címke alá sorolni és a felvilágosodás bevett fogalma szerint értékelni tevékenységüket, hatásukat. Eszerint Muratori a katolikus felvilágosodás vezéralakja, Pouget-t a janzenizmus közvetítője. Nagy Ignác imént idézett megfogalmazása arról tanúsodik, hogy Muratori és Pouget idézett műveikkel a katolikus egyház (egyházon belüli) megújulását szolgálták. Úgy tűnik, a domonkos, némely esetben janzenizmussal rokonszenvező Alexander Noël és a gallikán Jacques-Bénigne Bossuet katechetikai műveivel is hasonló a helyzet.

Visszatérve Nagy Ignác körleveleihez:<sup>12</sup> az erkölcsi tanítás közvetítési formájában fontosnak tartotta, hogy papjai (Jézus példáját követvén) példabeszédeket használjanak.<sup>13</sup> Ügyeljenek a hívek befogadóképességére, beszédük legyen gyümölcsöző és rövid, ne önmagukat, hanem a megfeszített Krisztust hirdessék. Évente

---

<sup>10</sup> Vö. BEREZC Ágnes, *Janzenista olvasmányok Magyarországon*, doktori értekezés, Szeged, 2006, 36. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/273/> (2019. ápr. 19.) A 123. lapon viszont Pouget 1765. évi velencei latin kiadását a janzenista művek közé sorolja, másutt (p. 126) janzenista kegyességi szerzőként említi

<sup>11</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, 1482/[2], p. 4: *A keresztényi életre való minden rendbéli embereknek hasznos emlékezések – kézirat* ascetikus mű, ki akarta nyomtatni. Vö. NÉMETH, *A Székesfehérvári Egyházmegye...*, (1. j.), 81.

<sup>12</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Acta Ecclesiae Albae Regalensis, I, 5901(1), 1778. február 5., p. 178–179.

<sup>13</sup> *Uo.*, p. 180: „In explicandis quibusdam fidei dogmatibus salutaribus quidem, sed subtilioribus, quam quae a quovis intelligi possint cavete, ne ea generatim nimis proponatis, sed explicate similitudinibus, comparationibus popularibus et ad vulgi captum factis, quem nos morem suo ipse Christus exemplo docuit, qui sine parabolis non loquebatur. In materia verum morum, ita ad singularia descendere oportet, ut tamen nota in populo vitia acerbe nimis non proponantur, neque tam patule, ut ii, qui illis notati sunt signis quibusdam indigentur, sed docete potius modum, quo vitia fugiantur, et mores optimi comparentur.”

vegyenek részt lelkigyakorlaton, a prédikációra készüljenek, azt írják le, hogy vizitációkor meg tudják mutatni.<sup>14</sup> Körleveléhez mellékelte Pouget katekizmusának fejezet-címeit, és 600[!] pontban katekizmusi kérdéseket. Másutt megrója azokat a papjait, akik ritkán prédikálnak, vagy nem írják le beszédüket. De azokat is kemény szavakkal illeti, akik a püspöki körlevelet nem továbbítják gyorsan. Nem nyomtatott körlevelekről van szó, hanem kézírásokról, azokat a plébánosoknak megkapáskor és leírás utáni továbbításakor dátumoznia kellett, hogy ellenőrizhető legyen kinek-kinek az engedelmissége.<sup>15</sup> Többször tetten érhető, hogy a püspök önmagától és papjaitól egyaránt sokat követelt. Több prédikációja olvasható az *Acta Ecclesiae Albae-Regalensis* kötetében. Tevékenysége jól rekonstruálható kézírataiból és az általa szerkesztett nyomtatványokból.

Bizonyára nem véletlen, hogy Pouget katekizmus formájú institutióit ajánlotta papjainak. A keresztény hit tanításának összefoglalási igénye kézírataiban és kiadott műveiben is gyakori. Ima- és énekeskönyveiből felsorolom ezeket.

Sajátos katekizmus a *Tanításatok fiaitokat...* kezdetű rész: 1-től 12-ig a számoknak a keresztény hit- és erkölcsstanban való előfordulásait sorolja fel.<sup>16</sup> (Hasonlóan a ma is sokak által ismert *Mestereknek mestere...* kezdetű katekizmus- és mulató énekhez.) A kettőhöz az alábbi kezdetű bekezdések tartoznak:

II. Két természet vagyon az Krisztusban... Kettő a legfőbb parancsolat... Kétféle kötelessége a keresztény igazságnak: első jót cselekedni, második a bűnből távozni... Kétféle a véték: első az eredendő... második a cselekvésbéli... Kétféle az isteni malaszt, első a megszentelő... második a segítő.... Kétféle a töredelmesség:

---

<sup>14</sup> *Uo.*, „Quisque autem conciones ex Catechismo inchoandas peculiari pro hoc casu libro inscribat, ut tum occasione visitationis tum etiam alias, quoties libuerit inspici possit an et qualiter huic nostrae ordinationi sit satisfactum.”

<sup>15</sup> *Acta Ecclesiae Albae Regalensis*, II, 5901(2), 1778-1780, p. 17: una certos vos reddimus prioris ordinationis Nostrae, quae singulas Conciones vestras aut in scriptis asservandas, aut in proprium Librum qui penes Parochiam maneat inscribendas jussimus, effectum etiam cum privatione beneficii Nos procuraturos. Cui parem omnino poenam promerentur et ii, quicunque ordinationes, edicta et mandata Nostra, aut officii Nostri morose apud se detinent, nec illa describere festinant, ad alterumque expedire. Quae negligentia cum et gravem promovendis negotiis saepe moram injiciat, et Nostrarum ordinationum effectus non tam cito ac deberet, sequatur, sub gravi ideo animadversione omnibus imponimus, ut quidquid ordinationum Nomine ad ipsos devenerit, illico se ad describendum illas accingant, aliorumque sine mora expediant, de quo ut certe esse possimus, volumus ut quilibet ad tales qualescunque Literas ipsam diei horam qua percipit, et qua ad alium expedivit adscribat, ut inde cum illas in origine ad Nos Vice Archi Diaconi remiserint adpareat uniuscujusque promptitudo et obedientia.”

<sup>16</sup> *Az Oltáriszentséget...*, Aa2v-Ee3v.

első a tökéletes... második a nem tökéletes... Kétféle a szent búcsú,  
első a teljes... második a nem teljes...

Egyik körlevelében<sup>17</sup> az iskolásoknak való megtanításra ajánlja az *Énekek könyvé-*ben szereplő, hosszabb költeményt, a *Lelki dicséret* címűt<sup>18</sup> az *Omni die dic Mariae* dallamával. A *Lelki dicséret, melyben foglaltatnak a keresztényi tudománynak fő cikkelei* (tulajdonképpen verses katekizmus) a kölcsönvett dallammal otthon, utakon és mezőkön is felhangozhat – írta papjainak. A versezet bekerült *A kereszténynek ájtatossága...* (1789) című imakönyvbe is.<sup>19</sup> Az *Énekek könyvének* kézírata megvan a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban,<sup>20</sup> ennek egy része Ányos Pál kézírása. Az Ányos kézírásából hiányzó énekek (*Az isteni gondviselés, Lelki dicséret I–II, az Ím arcunkra borulunk* kezdetű miseének és a Szentháromság utáni vasárnapokra rendelt énekek) kivételével bizonyíték e kézirat Ányos Pál szerzősége mellett.<sup>21</sup>

A posztumusz imakönyvhöz hozzákötötték *A keresztény hitnek értelme, melyben röviden megmagyaráztatik minden, ami az idvességre szükséges* című kiadványt (Pozsony, Landerer, 1789), amely Nagy Ignác korábbi katekizmusváltozatainak kiérlelt formája. Az 1780-as imakönyvnek végén még külön fejezet *A keresztény tudománynak rövid summája*, az 1789-es imakönyvhöz hozzákötött külön kötet az alábbi fejezeteket tartalmazza: a Hitvallás (*Credo*) 12 cikkelyének magyarázata, az Úr imádságának (*Miatyánk*) hét kérése; a *Tízparancsolatnak*, az *Anyaszentegyház öt parancsolatjának*, a hét főbűnnek és a hét jó erkölcsöknek magyarázatja. Az egész kötet a gyakorlati életet szem előtt tartó tanítás.

Imakönyveiben folytonosan és különféle formában (magyarázó, imádságos) szerepelteti a hitigazságokról szóló részleteket, amelyek a katekizmus részeként mindig szerepelnek: *Credo* (tizenkét hitágazat), *Miatyánk*, *Üdvözlégy* magyarázata.<sup>22</sup>

A Pesten, Royer nyomdájában 1780-ban kiadott, *Az Oltáriszentséget szüntelen imádó ájtatos társaság a székesfehérvári püspökségben* című imakönyv a társulati tudnivalók és a tanító rész után a korban szokásos módon (gyakran kisofficium formájában) litánia utáni imádságok és énekek sajátossága, hogy a magyar múlt értékes

<sup>17</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Acta Ecclesiae Albae-Regalensis, 5901, nr. 5, 1787–1790, pp. 9–13. (1787. jan. 22.)

<sup>18</sup> *Énekek könyve...*, 15–30.

<sup>19</sup> pp. 351–360.

<sup>20</sup> Jelzete: nr. 1537.

<sup>21</sup> Vö. SZELESTEI N. László, *Ányos Pál megjegyzése közismert himnuszok újrafordításáról* (sajtó alatt).

<sup>22</sup> *Énekek könyve...*, (2. j.), 289–314; *A kereszténynek ájtatossága...*, (2. j.), 131–155.

anyagát használja. Erről írtam már a *Sellyei Nagy Ignác két imakönyve (1780, 1789)* című tanulmányomban.<sup>23</sup> A fennmaradt példányokban az ívjelek tanúsága alapján utólagos betoldásnak tekinthetjük a *Miatyánk* magyarázatát, *A kanonika órákra való ájtatosság* és *A szentmise áldozatja alatt* címmel olvasható fejezeteket.<sup>24</sup> E püspöksége kezdetéről származó kiadványának ezek a betoldásai azt jelenítették meg, ami folyamatosan foglalkoztatta: a katekizmust, a zsolozsmaszerű imádságokat és a szentmisét. Valószínűleg ugyanezen nyomdában, szintén 1780-ban tették közzé és kötötték az imakönyvhöz önálló címlappal az alábbi kiadványt: *A Szentlélek Istenhez való nyolczad napi ájtatosság, melly Székes Fejérvári Püspökségben méltóságos püspök ő nagyságától ki adatott, és rendeltetett.*<sup>25</sup> A kötetecske Pünkösöd ünnepére és a bérmálás szentségére való alapos felkészülést segítő kiadvány. (1778. március 27–28-án, amikor Szent István koponyaereklyéje elé Mórra érkezett a püspök, 1288 személyt bérmált meg.<sup>26</sup>)

Kéziratban maradt önálló, magyar nyelvű zsolozsmáskönyvről<sup>27</sup> más alkalommal külön szólok majd. De ugyanígy máskorra kell halasztanom a Szent István fejereklyéjének érkezésekor keletkezett kéziratoknak, püspöki prédikációnak, ismeretlen magyar és német nyelvű Szent István-éneknek a bemutatását; valamint a püspöksége kezdetekor összeállított, kéziratban maradt népénekönyvének<sup>28</sup> ismertetését is.

Külön vizsgálatot érdemelne az egyházmegye nem magyar anyanyelvű híveinek gondozása. *Az Oltáriszentséget szüntelen imádó ájtatos társaság a ... székesfehérvári püspökségben* terjedelemben és tartalomban jelentősen eltér német társától (*Das allerheiligste Altarsakrament immernährend-anbethende Bruderschaft in der Stuhlweissenburger Kirchensprengel*). A magyar nyelvű kiadvány példányaihoz hozzákötve olvasható önálló lapszámozású, fentebb említett kiadvány: *A Szentlélek Istenhez való nyolcadnapi ájtatosság...* a kéziratok között a magyar változat után németül is megvan (*Achttätige Andacht zu dem Heiligen Geist welche zu dem Stuhlweissenburger Kirchen-Strengl von Ihro*

<sup>23</sup> Magyar Könyvszemle, 2016, 319–336.

<sup>24</sup> N<sub>5v</sub> utáni betoldás ívjelei: Ff<sub>1r</sub>–Gg<sub>4v</sub>. Az N<sub>5v</sub> őrszava az betoldás után N<sub>6r</sub>-val folytatódik. Az utólagos betoldás szövege kéziratban (Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, nr. 1482).

<sup>25</sup> 8r, 77 p.

<sup>26</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Acta Ecclesiae Albae-Regalensis, 5901, nr. 1, pp. pp. 227-245.

<sup>27</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, nr. 1533.

<sup>28</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, nr. 1482(1). *Székes Fejér Vári Püspökségben lévő plébániai templomokra kirendelt énekek, litániák az imádságokkal, melyeken kívül másokat énekelni vagy imádkozni a néppel különös engedelem nélkül szabad ne legyen*

*Bischöflichen Gnaden vorgeschrieben ist*), horvát változatról is tudunk.<sup>29</sup> A hívek, legalábbis az olvasóképes hívek (papokat és iskolamestereket is beleértve) arányára egy 1779 tavaszán Batthyány József prímáshoz írt leveléből következtethetünk. Ebben a központilag elrendelt, egységes katekizmussal kapcsolatban, a prímás iránti kötelességből, bár nem tudja megítélni a katekizmus milyenségét, mert még nem látta, jelezte az igényeket: 400 példány német, 300 magyar és 50–50 horvát és szlovák nyelvűre volna szüksége.<sup>30</sup>

Nagy Ignác imakönyveiből hiányoznak a hitélet lényegét eltakaró külsőségek, formaságok táplálását segítő részek. A *Biblia* és a szentmise központba helyezése és a keresztény szeretet helyes értelmezése volt számára fontos. Kortársaihoz hasonlóan ő is szorgalmazta az Oltáriszentség fokozott tiszteletét, az Oltáriszentséget Szüntelen Imádó Ájtatos Társaságba minden plébániáját beosztotta, annak kézikönyvébe nagy gonddal válogatott imákat, énekeket; a szentségimádás végzését szabályozta.

Bár a rendelkezésemre álló forrásoknak csak egy részéről beszéltem, de az előadásom elején feltett kérdésre talán már ezek ismeretében is válaszolhatok: Séllyei Nagy Ignácot püspöki tevékenységében nem külső áramlatok motiválták, hanem komolyan vette római katolikus püspök voltát és annak megfelelően, felelősen végezte munkáját.

---

<sup>29</sup> Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Acta Ecclesiae Albae-Regalensis II, 5901/2, 1778–1780, 97–130, 131–152. A horvát (illír) változatról: NÉMETH, *A Székesfehérvári Egyházmegye kialakulása...*, (1. j.), 82.

<sup>30</sup> Valószínűleg a Pozsonyban Patzkónál először 1778-ban nyomtatott katekizmusokról van szó a levélben (Az öreg katekizmus kérdésekkel és feleletekkel; Katechismus mit Fragen und Antworten] Welký katechismus s otázkami a odpowědmi).

Szigeti Jenő

## Egy imádkozni tanító kolozsvári esperes a 18. század elejéről

A protestáns imádságirodalom igazi virágzása a 18. század első felében következett be. Ezt nemcsak az egyre-másra megjelenő imádságoskönyvek hosszú sora jelzi, hanem az is, hogy az imádság szerepe megnő irodalmunk egészében.<sup>1</sup> Az imádság egyre alkalmasabb lett arra, hogy kifejezze a kor belső ellentmondásoktól feszülő valóságát. Szathmári (Szakmári) Pap János munkája, terjedelmes, harminc fejezetből álló könyv. Címe: *Kegyes ajakak áldozó tulkai és azok megáldozásának Igaz Tudománya, Mellyet azokról, az Imádságról, Annak mivoltáról, Hasznáról és mindennapi elkészítésének módgyáról, az Isten beszédeből össze szedegettetett.*<sup>2</sup> A szerző, Szathmári Pap János, a 17–18. század fordulójának neves lelkésze, kolozsvári esperes volt. A magyar cartesianizmus legkiemelkedőbb képviselői közé tartozott. Éppen ezért meglepő talán, hogy ő írt imádságelméleti könyvet. Viszont életének eseményeiből jól kitérő, hogy az ortodoxia ellen támadó cartesianizmus hogyan kapcsolódik össze a kibontakozó pietizmussal. Szathmári Pap János nem merev előírásokat, gazdag imádság formatant ír. Inkább az imádság teológiai fogalmát, az imádkozó ember belső és külső magatartásának formáit tárgyalja. Ez is a pietizmus új szemléleti módjának hatása.

Szathmári Pap János<sup>3</sup> (1658. december 27. vagy december 28.) feltehetőleg Szatmárnémeti született, itt végezte alsóbb iskoláit, valószínűleg Kolozsváron folytatta. 1680. február 28-tól a leideni, 1681. december 1-jétől a franekeri egyetem

---

<sup>1</sup> SZIGETI Jenő, *A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve X*, szerk. PETRÓCZI Éva, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2002, 81–100.

<sup>2</sup> Kolozsvár, 1707.–RMK I. 1727.

<sup>3</sup> HERPEI János, *A házsongárdi temető régi sírkövei: Adalékok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*, Budapest, Akadémiai, 1988, 445–451; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, X, Budapest, Hornyánszky, 1905; ZOVÁNYI Jenő, *Teológiai ismeretek tára*, 3, Mezőberény, 1901, 254; ZOVÁNYI Jenő, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (a továbbiakban: ZOVÁNYI, EtL), Budapest, Ref. Zsinati Iroda, 1977, 576.

hallgatója volt. Már Leidenben megjelent két teológiai–filozófiai munkája (De aeternitate Dei. Leiden 1681.<sup>4</sup> – *Disputatio theologica causam Sp. S. victricem demonstrans*, Leiden, 1681<sup>5</sup>). Franekerai disszertációja különösen is érdekes (*Philosophia prima seu metaphysica brevibus aphorismis delineata*, Franekera, 1682<sup>6</sup>). Benne nemcsak a cartesianus filozófia győzelme deklarálódik, hanem egy új hatás is jelentkezik. Szabó Géza szerint ez a könyv „nemcsak Descartes szellemét terjeszti magyar földrőn, hanem Poiret gondolatmenetének is propagálója”.<sup>7</sup>

Pierre Poiret (1719) a századforduló különleges figurája volt.<sup>8</sup> Előbb a kartézianizmus híve, majd Kempis és Tauler hatására misztikus tanításokat vallott és pietista irányú tanítást képviselt. Arnold Gottfried mellett korának legképzettebb misztikusa volt, aki a passzív ratio-t, az irracionális megismerést igazolja Descartes aktív ratiójával szemben, mely szerinte kioltja az eleven életet és a dolgok lényegét képtelen megközelíteni. Az igazi megismerésre, mely a tények igazi mivoltába képes behatolni, csak a passzív, szemlélődő lélek képes Isten beavatkozása mellett, az érzéki tapasztalat nyújtotta anyag alapján felfogni.<sup>9</sup> P. Poiret pártfogoltja volt A. Bourignon (1616–1680), a 17. század egyik legérdekesebb misztikus egyénisége. Karitatív munkája, mély líraiságú irodalmi tevékenysége a pietizmus előzménye. Elragadó szépségű műveit is Poiret adta ki 25 kötetben.<sup>10</sup>

Szathmári Pap bizonyára Bourignonot is jól ismerte, hiszen nem sokkal azután érkezett a franekerai egyetemre (1681. dec. 1.), mint ahogyan Bourignon útban Franekera felé elhunyt (1680. okt. 30.). Szathmári Pap tanulóótársa volt Ifj. Köleséri

---

<sup>4</sup> *Disputatio philosophica de aeternitate Dei prima*, qvam favente summo numine praeside ... Burchero de VOLDER ... publicae disquisitioni subicit Johannes PAP SZATHMÁRI, Ungarus ... Lugduni Batavorum, 1681.

<sup>5</sup> *Disputatio theologica tertia decima causam Sp. S. victricem demonstrans* ... sub praesidio Christophori WITTICHII ... publicè ventilandum proponit, Lugduni Batavorum, 1681.

<sup>6</sup> *Philosophia prima seu Metaphysica brevibus aphorismis delineata*, et praeside ... Johanne SCHOTANO à Sterringa ... aliquot disputationibus publico examini subjecta ... Franekeruae, 1682.

<sup>7</sup> SZABÓ Géza, *A magyar református orthodoxia*, Budapest, 1943, 135

<sup>8</sup> SZABÓ Géza, *i. m.*, 132; BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Budapest, ELTE Levéltár, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15); TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar cartesianusok* = T–T. J., *Magyar irodalom, világirodalom: Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1961, I/180–195 (továbbiakban: TURÓCZI–TROSTLER, 1961); OLÁH Róbert, *Pierre Poiret ajándéka: Adalék Apáti Madár Miklós peregrinációjához*, Könyv és Könyvtár, 2006, 183–192.

<sup>9</sup> Fő munkája: *De eruditione solida, superficialia et false*, 1692.

<sup>10</sup> ZOVÁNYI, *Teológiai Ismeretek Tára*, (3. j.), I/159.



Sámuel (1663–1732)<sup>11</sup> is, a neves orvos és természettudós, kinek filozófiai természetű, a cartesiánus eszmékkel átítatott írásai hasonló hatásokról árulkodnak.

Szathmári Pap János külföldi tanulmányai után Nagybányán, majd 1685-től Székelyudvarhelyen lett iskolaigazgató. 1689-ben Zilahon, majd pedig Dézsen lelkész, később ugyanitt esperes is. 1696 májusában Kolozsvárra választották lelkésszé. Megválasztását valószínűleg egyengette Szathmárnémeti Sámuel (1658–1717),<sup>12</sup> aki 1695 őszétől a kolozsvári kollégium teológiai tanára, korának egyik legkiválóbb teológusa volt. Barátságukat nemcsak az igazolja, hogy Leidenben és Franekerában tanulótlársak voltak, hanem az is, hogy Szathmárnémeti Sámuel írt köszöntő verset két korábbi munkájához, sőt ehhez az imádságos könyvhöz is. Szathmári Pap János 1703-tól a kolozs-kalotaszegi egyházmegye papsága esperessé választotta. 1699-ben *Újlesztendei ajándék* címen adta ki prédikációit. Kolozsvárott halt meg 1707. november 30-án, 48 évesen.

Szathmári Pap János imádságelméleti könyve 1707-ben készült, az előszót „első napján Bőjtmás havának” írta. A könyv anyaga először prédikációkban hangzott el, hiszen az itt elmondottakat „a’ kegyesség gyakorlására oktató, Tanításokban foglalván, ez előtt élő nyelvvél, mostan pedig írásos által közönségessé vött Szakmári Pap János”. A könyvet gr. Teleki Mihálynak (1671–1720), Rákóczi erdélyi fő árendátorának, majd jelentős feladatokat teljesítő főtisztjének ajánlja „ez igen nehéz és mostoha időben, mellyekben mint a’ tűzből ki-vetett vas az elő és a’ pöröly között nem csak el-lapulunk, de majd teljességgel el-fogyunk”. Az ajánló levél is erről panaszkodik: „Jutottunk ugyan-is oly időkre, mellyekben ha valaha, méltán mondhattuk, hogy dolgainkat ’s életünket, csak az imádság tarttya.”

A *Kegyes Olvasóhoz* intézett előszóban elmondja, hogy az imádság elméletével korábban nem foglalkoztak a teológusok, „csak gyengén, majd mondgyam mulólag illeték; sőt némelleyek az ezekről való írást és tanítást, Theologia Operum, Cselekedetek tudományának nevezték. Ő most azért írja a könyvet, mert lelkészi gyakorlata győzte meg arról, hogy „szükséges volna az embereket a tudomány mellett ... a’ szent életnek gyakorlására igazítani.”

---

<sup>11</sup> *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KOVÁCS András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016 (Kölesériana); *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon, 1650–1750*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Társaság, 2016.

<sup>12</sup> ZOVÁNYI, EtL, 578–579; ZOVÁNYI Jenő, *A coccejianismus története*, 1890.

Azért adta ki művét, mert a kegyes életre tanító munkák hiányát tapasztalta. Az előszóban világosan megfogalmazta, hogy a hagyományos elméleti, polemikus igehirdetés önmagában kevés, szükséges a megszentelődés hangsúlyozása is. Így írt. Ugyan is még Skólai Tanítói tisztemben, midőn hivatalom úgy kívánván, a keresztyéni hitről való tudományt (a Theológiát) a Palatinatusi Katekismusnak rendi szerint... tanítám, valójában megtapasztaltam vala, hogy mind a Skólákban, mind az Ekléziában tanító tudós emberek magokat nagyobb részént a keresztyéni hitnek az ellenkező vallásúaknál kétségben forgó cikkelyeinek magyarázattyában s oltalmazásában foglalták s gyakorlották. De annak kérdésben nem annyira forgó és életünket s cselekedetünket néző cikkelyeit, melyekről az említett Katekismus az harmadik részben, az háládatosságnak nevezeti alatt tanít, csak igen gyengén, majd mondjam, mulólag illették... Melyhez képest mihelyt Isten a Skólai tanítás mellől az Ekléziában való szolgálatra, tanításra híva, látván mely szükséges dolog volna az embereket a tudomány mellett, mely magán [önmagában] bizony senkit nem idvezít, a szent életnek gyakorlására igazgatni, és ugyan kézen fogva vinni. Arra szánám, azontúl adám is magamat, hogy azokat se hagynám ugyan el, melyek az embereket tudósokká térszik (Dogmaticának híjják deákul), de kiváltképpen amelyek által jókká léznek, melyek az életnek munkájára néznek (Practica és Moralia deákul nevek) magamat azokban gyakorolnám, és másoknak is elméjeket s cselekedeteket a magok abban való gyakorlására inditanám.

Nem azt mondjuk Szabó Gézával, hogy „ez a hang már a református pietizmus előszelét sejteti”, hanem hangsúlyozzuk, hogy ez a református pietizmus.<sup>13</sup>

Szathmári Pap János mégsem merev előírásokat, gazdag imádságformatant ír. Inkább az imádság teológiai fogalmát, az imádkozó ember belső és külső magatartásának formáit tárgyalja. Ez is a pietizmus új szemléleti módjának hatása. A formai kérdésekre csak a könyv harmadik fejezete utal, melyben az imádság nemeit veszi sorra és megkülönbözteti a könyörgést, a kérést, a hálaadást és a kívánságot. Nem beszél viszont az imádság belső részeiről, stilisztikailag jellemző formáiról. Mindössze a *Miatyánk* példáján mutatja be a helyes imádság tökéletes és követésre méltó formáját. – Könyvének előszava szerint azt is tervezte, hogy gyakorlati

---

<sup>13</sup> SZABÓ Géza, *A magyar református ortodoxia*, (7. j.), 136. – A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században, 17. századi előzményekkel:  
<http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/02/kegyesseg.pdf>

példákon, imádságokon keresztül mutatja azt itt kifejtett elvek gyakorlati megvalósítását.

Akartam végre, némelly jó akaróim kívánságára némelly szokott imádságaimat, a' tanításokhoz toldani, de a' papíroson és a' kölcségben való megfogyatkozások attól mostan elrekesztett.

Tekintsük át ennek a harminc fejezetes munkának a tartalmát. Az ajánló versek és a gazdag tartalmú előszó után a harminc fejezetből álló, tekintélyes hosszúságú munkában „ez egész írásnak ki-rajzoló táblája” igazít el négy nagy szakaszban. Először az imádság „mivoltát” mutatja be „szép renddel”, melyben az imádság meghatározását adja, mely szerinte „a szívnek az a' belső indulattya, mely a' szívetek vizsgáló Isten előtt ki-töltetik... a léleknek Istennel való bátorságos, sőt barátságos társalkodása” Istennel való bátorságos, sőt barátságos társalkodása.” A pietizmus gondolkodási módjának megfelelően az imádság lélektani meghatározására törekszik, ami szerinte az embernek „mind magának, mind indulataiak, mind egész tevékenységének igaz, eleven képe, s' ábrázattya, sőt magának a léleknek lelke”.

A könyv második szakasza az imádság „minéműségéről” szól, a belső és a külső felkészülésről. Itt azt tisztázza, hogy kihez, miért, hogyan kell imádkozni, hogyan kell erre felkészülni, hiszen szerinte „az ember jól csak akkor imádkozhatik, mire szíve előbb jól elkészítetik.” Ezért az előkészület külső feltételeit is gondosan sorra veszi a könyv. Azt tanácsolja, hogy lelki önvizsgálata után az emberekkel való kapcsolatát is tegye mérlegre, gondolja át hogy az imádságra melyik idő a legalkalmasabb. De részletes útmutatást ad az imádság után történő dolgokról.

A könyv harmadik szakasza „az imádság nemeiről, kivált pedig a hálaadásról” szól. Beszél az egyéni és a közös imádságról, benne a hálaadás és a kívánságainkért való imáról. A negyedik szakasz az imádság formájáról tanít a *Miatyánk* hét kérése alapján.

Mint ebből a vázlatos ismertetőből is kitűnik Szakmári Pap János ezzel a munkájával a protestáns pietista imádság-mód megalapozója lett, mely hosszú ideig meghatározója lett a népies imádság-gyakorlatnak is. Ezért Szakmári Pap Jánosnak a kartézianizmusból a pietista lelkiség felé elmozduló imádságméleti kézikönyve

Szigeti Jenő.

teológiatörténetileg is fontos dokumentum. Igazolja Payr Sándornak azt a megállapítását, hogy „a pietizmus nálunk nem a dogmatikába, hanem etikai téren és a gyakorlati teológiában jelent korszakot.”<sup>14</sup>

---

<sup>14</sup> PAYR Sándor, *Magyar pietisták a XVII. században = Protestáns Magyar Egyháztörténeti Monográfiák, I. kötet*. Budapest, Hornyánszky, 1898 (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), 126.

Tusor Péter

## „Il modo de Restaurare la religione in Ungheria”

### Olasz tervezet a trentói katolicizmus magyarországi elterjesztésére a 17. század elejéről<sup>1</sup>

#### 1. Előljáróban

A 16–17. századi Európa arculatát meghatározó történelmi folyamatok leírása és megértésére két jelentősebb és jól ismert elmélet született az utóbbi évtizedekben. A „Kulturtranszfer” paradigmája szerint a kora újkor a 19/20. század nacionalizmusából, vagy finomabban fogalmazva a nemzetkarakterológia szemszögéből tekintve értelmezhetetlen. A nemzeti kultúrák felé vezető folyamat ekkor, a 16. században indult meg, és most a 21. század elején látszik véglegesen megfordulni. A kora újkor kultúrája még egy sajátosan soktényezős („polivalens”) elegye az európai rész- és regionális kultúráknak, melyek mesterséges határok nélkül kölcsönös, erős és folyamatos interakciókban álltak egymással.<sup>2</sup>

E megközelítés véleményünk szerint nem más, mint a Reinhard–Schilling-féle konfesszionalizációs elmélet dekonfesszionalizált alkalmazása. E modell szerint, mint jól tudjuk a középkori *Respublica Christiana* felbomlását követő általános lelki, szellemi/kulturális, társadalmi és politikai krízisre Európa-szerte régió és társadalmi specifikusan születtek vallási megoldások. Ezek a történeti lényegüket tekintve

---

<sup>1</sup> Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, az MTA TKI támogatásával.

<sup>2</sup> Wolfgang SCHMALE, *Einleitung: Das Konzept „Kulturtransfer“ und das 16. Jahrhundert: Einige theoretische Grundlagen = Kulturtransfer: Kulturelle Praxis im 16. Jahrhundert*, hg. von Wolfgang SCHMALE, Innsbruck–Wien–Bozen, 2003 (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit, 2), 41–61. – Két klasszikus alapmű: Peter BURKE, *Kultureller Austausch*, Frankfurt am Main, 2000 (Erbschaft unserer Zeit, Vorträge über den Wissensstand der Epoche, 8); Johannes PAULMANN, *Interkultureller Transfer zwischen Deutschland und Großbritannien: Einführung in ein Forschungskonzept = Aneignung und Abwehr. Interkultureller Transfer zwischen Deutschland und Großbritannien im 19. Jahrhundert*, hg. v. Rudolf MUHS, Johannes PAULMANN, Willibald STEINMETZ, Bodenheim, 1998 (Veröffentlichungen des Arbeitskreises Deutsche England-Forschung, 32), 21–43.

erősen parallel jelenségek egyfelől általánosan modernizációs folyamatokat generáltak, másfelől pedig szinte azonnal átlépték kialakulási területük határait, és minden szinten – erőteljesen interferáltak egymással, egészen a vallásháborúig bezárólag.<sup>3</sup> Reinhardék nyomán az amerikai történetírás kifejezett előszeretettel használja a különféle protestáns felekezetek (lutheránus, kálvinista, anglikán, anabaptista/unitárius) mellé állítva a „kora újkori katolicizmus” fogalmát. Ennek programja Trentóban tisztult le 1545 és 1563 között, és tulajdonképpen a német/francia/angol régiók mellett a *Mediterraneum* válaszát adta a korszak változatos kihívásaira.<sup>4</sup> A kora újkori avagy trentói katolicizmus fő jellemzője az erőteljes centralizáció és uniformizáció az önmagát megreformáló pápaság minden korábbinál hathatósabb irányításával és ellenőrzésével.<sup>5</sup>

Az alábbiakban azt kívánjuk forrásszinten megvizsgálni, hogy a trentói program közvetlen extrapolációjára – amelyet mi tehát egy alapvetően mediterrán jellegű spirituális/szellemi/kulturális indíttatású általános modernizációs jelenségnek tartunk – milyen elképzelések körvonalazódtak itáliai részről, és ebből mi és hogyan valósult meg?

\*

---

<sup>3</sup> Wolfgang REINHARD, *Gegenreformation als Modernisierung: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Archiv für Reformationsgeschichte, 68, 1977, 226–252; újabb kiadása: *Ausgewählte Abhandlungen*, Berlin, 1997 (Historische Forschungen, 60), 77–102; *Konfession und Konfessionalisierung in Europa és Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Uo., 103–126, 127–150; *Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State: A Reassessment*, Catholic Historical Review, 75, 1989, 383–404; nézeteinek összefoglaló tisztázása: *Was ist katholische Konfessionalisierung? = Die Katholische Konfessionalisierung*, Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte, 1993 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 198, hrsg. v. Wolfgang REINHARD, Heinz SCHILLING), Heidelberg, 1995, 419–452. REINHARD legújabb válasza az elméletét ért kirtikákra, és elmélete bizonyos módosításai elsőként és egyelőre magyar nyelven: *Felekezet és felekezetszerveződés Európában: A tudományos diskurzus fejleményei* (Collectanea Studiorum et Textuum, III/1), Budapest, 2017, online:

[http://institutumfranknoi.hu/en/konfession\\_and\\_konfessionalisierung\\_europa\\_der\\_stand\\_der\\_diskussion](http://institutumfranknoi.hu/en/konfession_and_konfessionalisierung_europa_der_stand_der_diskussion) (lásd 2017. májusi előadását Budapesten:

[https://www.youtube.com/watch?v=DFQGgggteZo&list=UUPscGUuIG1mp13lnl\\_P3cg&index=25](https://www.youtube.com/watch?v=DFQGgggteZo&list=UUPscGUuIG1mp13lnl_P3cg&index=25)).

<sup>4</sup> John O'MALLEY, *Was Ignatius Loyola a Church Reformer? How to look at Early Modern Catholicism*, Catholic Historical Review, 77, 1991, 177–193; *Trent. What Happened at the Council*, Cambridge (Massachusetts), 2013.

<sup>5</sup> Lásd mindenekelőtt Paolo PRODI klasszikus műveit: *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio, I: La monarchia papale e gli organi centrali di governo*, Bologna, 1968; *The Papal Prince: One Body and Two Souls: The Papal Monarchy in Early Modern Europe*, Cambridge, 1987. Összefoglalóan és további irodalommal: Péter TUSOR, *The Baroque Papacy (1600–1700)*, Sette Città, 2016, 26ss e 35ss.

A trentói típusú katolicizmus kibontakozása Magyarországon az első évtizedekben nem mondható sikeresnek. A hatalmi erővonalak mentén három részre szakadt országban a törökök által elfoglalt déli és középső területeken csupán állapotfelmérésre került sor. A Rómából apostoli vizitátorként az oszmán hódoltságba küldött Raguzai Bonifác, majd Raguzai Bernát 1581-es, illetve 1587-es jelentéseit csupán évtizedek múltán hasznosította a pápai missziószervezés a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* 1622. évi megalapításakor.<sup>6</sup> A legbiztatóbb kezdeményezés a XIII. Gergely (1572–1585) és Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586) által Kolozsváron 1583-ban alapított pápai kollégium volt. Magyarország keleti területein, – melyet az 1570-es speyer egyezménytől Erdélyi Fejedelemségnek nevezhetünk – a jezsuiták vezette intézmény azonban csupán 1603-ig fejthette ki tevékenységét. Ezt követően a Jézus Társaság tagjai évtizedekig csupán illegálitásban működhettek a régióban.<sup>7</sup> A Fejedelemségben Báthory Gábor (1608–1613) majd Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodásától kálvinista államegyház formálódott, ami azonban nem tudott szert tenni kizárólagosságra. Együtt kellett élnie a főként német evangélikusokkal, a Servet-követő, és a lengyel–magyar európai periférián elismert felekezetté (*recepta religio*) emelkedő unitáriusokkal, sőt túrne kellett katolikusok jelenlétét is. Utóbbiaknak azonban nem lehetett püspökök.<sup>8</sup>

Jóllehet Erdélyben maradandóbb hatást nem tudott kifejteni, tisztavirág élete ellenére a kolozsvári pápai kollégium jelentősége mégis kulcsfontosságú. Itt nevelődött ki ugyanis az a magyar jezsuita generáció, élén Pázmány Péterrel, melynek döntő szerepe lett a Habsburg-uralom alá került területeken a kora újkori

---

<sup>6</sup> A magyarországi pápai missziószervezés kezdeteire: TÓTH István György, *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)*, Történelmi Szemle, 39, 1997, 447–472.

<sup>7</sup> Erdély vallási viszonyaira a 16. század második felében: Ladislaus SZILAS, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599*, Rom, 1966; *Erdélyországi követek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből* (Monumenta Vaticana Hungariae, II/3), kiad. VERESS Endre, Budapest, 1909, v–xx; és néhány, a 17. század elején készült jezsuita tervezet: *Jezsuita okmánytár, I/1–2: Erdélyt és Magyarországot érintő iratok, 1601–1606*, kiad. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1995 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34), n. 126–128, 209, 245–246. és *passim*.

<sup>8</sup> Erdély 17. századi vallási helyzetére további irodalommal: GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, sajtó alá rend. FAZEKAS István, Budapest–Róma, 2005 (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae, Ser. 1, Collectanea Vaticana Hungariae Classis 1), 121skk.

katolikus expanzió kibontakozásában a 17. század első harmadában.<sup>9</sup> A Királyságból az első magyar jezsuitának, Szántó Istvánnak († 1612) köszönhetően XIII. Gergely által megalapított, majd a hamarosan a némettel összevont *Collegio Ungherese* alapítványi helyeit sem sikerült az 1620-as évekig feltölteni. Nem mellékes mozzanat ugyanakkor, hogy a magyar főpapok és káptalanok a bécsi és olmützi pápai kollégiumokban ha minimális számban is, de már tartottak növendékeket, akiket már trentói szellemben képeztek.<sup>10</sup>

A dunántúli és északi területeket felölelő Habsburg-Magyarországon, a Királyságban a trentói program azonnali alkalmazása látványos kudarcot vallott. Az ország primása, az esztergomi érsek Oláh Miklós (1553–1568) vizitációi, zsinatai, nem hoztak eredményt, a Nagyszombatban 1561-ben-ban letelepített jezsuiták már 1567-ban befejezték működésüket.<sup>11</sup> 1586-ban Draskovich György bíboros kalocsai érseknek (†1587) köszönhetően a turóci hegyek között Znióváralján megkezdhető elszigeteltségben kezdhették újra működésüket. A Magyar Királyság horvátországi területein jóval kedvezőbb volt a helyzet, épp az említett Draskovich még zágrábi püspökként folytatott tevékenységének.<sup>12</sup>

A *Tridentinum* hivatalos kihirdetésére nem került sor Magyarországon. Oláh 1564. évi kísérlete zátonyra futott a Habsburg-államhatalom ellenállásán. I. Ferdinánd (1526–1564) ugyanis a kihirdetéssel (i.e. kávtzi törvényerőre emeléssel) nem kívánt a franciaországihoz hasonló vallásháborúba keveredni a felekezeti ekkor már rendkívül megosztott nemességgel. Ráadásul az új uralkodó, I. Miksa (1564–1576) köztudomásúlag erősen szimpatizált a lutheranizmussal.<sup>13</sup> A 17. század

---

<sup>9</sup> GÁRDONYI Máté, *Egy XVI. századi magyar jezsuita a katolikus restauráció szolgálatában: Szántó István élete*, *Studia Wesprimensia*, 2, 2000, 32–41; ÓRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Piliscsaba 2006<sup>2</sup> (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 5), *passim*; István BITSKEY, *Il collegio Germanico-Ungarico di Roma: Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma, 1996.

<sup>10</sup> Vö. István BITSKEY, *Studenten aus den Ländern der Stephanskrone an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation im 17. Jahrhundert = Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen von 16. bis zum 20. Jahrhundert*, hg. von Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHINDLING, Stuttgart, 2006 (Contubernium, 64), 115–126.

<sup>11</sup> FAZEKAS István, *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, *Történelmi Szemle*, 45, 2003, 1–2, 139–153.

<sup>12</sup> Szélesebb kontextusban lásd: Szabolcs VARGA, *Die katholische Kirche im Königreich Ungarn zur Zeit des Konzils von Trient = Das Trienter Konzil und Seine Rezeption in Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts*, hg. von Márta FATA, András FORGÓ, Gabriele HAUG, Moritz–Anton SCHINDLING, Münster, 2019 (Reformationsgeschichtliche, Studien und Texte, 161), 63–78.

<sup>13</sup> FAZEKAS István, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kibírdetésére Magyarországon 1564-ben = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, Budapest, 1998, 154–164.



elejég a trentói reform ügye mindvégig nagyon kevésbé haladt előre Magyarországon. A zsinat 3. ülészakon személyesen résztvevő Draskovich György győri püspökként 1579-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze és informálisan közzétette a határozatokat.<sup>14</sup> A török hódoltságra eső Pécs püspöke, Thelegdy Miklós (†1586) Nagyszombatban egy évvel korábban alapított nyomdájának működése jelentette az egyetlen üdítő kivételt a protestáns szellemi hegemonia alól. Az első próbát a 16. század folyamán 244 nyomtatott munka fémjelez szemben a mindössze 31 katolikus kiadvánnyal. Thelegdy püspök kollégái sokkal inkább humanista tudósok, állami bürokraták voltak.<sup>15</sup> Számos püspökség hosszú évekig nem került betöltésre az uralkodók által, bevételeiket az oszmánok elleni védelmi rendszer kiépítésére és fenntartására fordították (Esztergom, Eger üresedése). Az egyházszervezet tekintetében ugyanakkor meghatározó mozzanat, hogy a püspökségek a királyi főkegyuraságnak köszönhetően nem protestantizálódtak, és pár szekularizációs esetet leszámítva megmaradtak Róma hűségén.<sup>16</sup>

A konfesszionális határok teljes mélységükben csak a 17. század elejére szilárdultak meg.<sup>17</sup> Következésképpen – félúton a hugenotta háborúk és a harmincéves háború között – 1604-ben robbant ki a Bocskai István nevével fémjelzett

<sup>14</sup> KOLTAI András, *A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Regnum), 7, 1995/3–4, 41–60.

<sup>15</sup> Összefoglalóan további irodalommal: FAZEKAS István, *Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 16. században = Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*, szerk. VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár, Pécs 2017 (Seria Historiae Dioecesis Quinqueeclesiensis, 17), 271–292.

<sup>16</sup> Az egyházi jövedelmek hadászati célú alkalmazását a konciliarizmus időszakától, Luxemburgi Zsigmondtól kezdően kiépülő magyar királyi főkegyúri jog, azaz a helyi egyházszervezet felett gyakorolt állami ellenőrzés tette lehetővé. Megjegyzendő, hogy a Habsburg-uralkodók a török uralom alá kerül, illetve az Erdélyben szekularizált püspökségek címeit is adományozták, és hogy a Királyságban tulajdonképpen csak Eger átmeneti szekularizálására került pár évig sor a 17. század elején. A kisebb javadalmak (prépostságok, apátságok) ez a szám sokkal nagyobb volt, de a Birodalommal ellentétben itt sem figyelhető meg a javadalmak protestantizálódása. A *ius supremi patronatus*-ra: Péter TUSOR, *The Papal Consistories and Hungary in the 15<sup>th</sup>–16<sup>th</sup> centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy*, Budapest–Rome, 2012.

<sup>17</sup> A 16. századi konfesszionális változás Magyarországon részleteiben máig nem tisztázott történeti folyamat. Átfogóan lásd: Márta FATA, *Ungarn, das Reich der Stephanskerone, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, 1500 bis 1700*, Münster 2000 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum, 60). Két szemléletes új részeredmény: KISS Farkas Gábor, *A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén (1530–1580)*, Gerundium, Egyetemtörténeti Közlemények, 8, 2017/1, 51–70; KANÁSZ Viktor, *Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán = Folyamatosság és változás: Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, szerk. KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2018 (A Veszprémi egyházmegye múltjából), 125–153.

vallásháború, melyet 1606-ban zárt le a győztes protestánsok által diktált bécsi béke. Első pontja a vallásszabadságot mondta ki. A békekötés és 1608. évi országgyűlési becikkelyezése lehetetlenné tette az Európa nyugati (valamint déli és északi) felében az állami abszolutizmus kiépülésével párhuzamosan megvalósuló „egy állam egy vallás” kialakulását. Alapjaiban ingatta meg a katolikusok középkorból megörökölt közjogi pozícióit, és elvágta a katolikus felekezetszervezés államhatalmi eszközökkel történő megvalósulását, az erőszakos „ellenreformáció” kibontakozását pedig több mintegy fél évszázaddal elhalasztotta.<sup>18</sup>

\*

Ilyen előzmények után és viszonyok közepette különösen is érdekes számunkra hogy római részről születtek-e koncepciók a trentói program magyarországi kibontakoztatására, s ha igen, milyenek? És vajon fejtettek-e ki érdemi hatást Közép-Európa e központi régiója spirituális, szellemi és kulturális arculatának alakításában a kora újkor folyamán? Az első kérdésre a válaszuk határozott igen! A császári udvarban működő, a magyarországi helyzetet közlő apostoli nunciaturán 16–17. század fordulóján táján készített tervezetből világosan kirajzolódik, hogy a pápaság – pontosabban a pápai adminisztráció – részéről komoly, átfogó elképzelések a protestantizmussal versenyképes, a korabeli viszonyok között modernnek számító magyarországi katolikus konfesszió megszervezésére. Lássuk ezeket, hogy elemzésükkel a második kérdésre is válaszolhassunk, vagyis hogy ezek az elképzelések gyakoroltak-e valamilyen hatást a régió történetére?

## 2. Cesare Speciano cremonai püspök emlékirata, 1593

Az 1593 körül papírra vetett reláció (később adott címe szerint: *Discorso dello stato della religione cattolica nel regno d'Ungharia*) a pápai Államtitkárság felszólítására 10 pontban foglalja össze a tennivalókat. Jórészüket a török háborús viszonyok inkább a jövőre nézve tartja kivitelezhetőnek, mintsem azonnal. Szerzője minden kétségen felül Cesare Speciano cremonai püspök, prágai nunciussal<sup>19</sup> azonosítható.

<sup>18</sup> További irodalommal: Péter TUSOR, *Die päpstliche potestas indirecta und die Habsburgische Religionspolitik am Anfang des 17. Jahrhunderts = Das Trienter Konzil und Seine Rezeption in Ungarn*, (12. j.), 79–94.

<sup>19</sup> Speciano életpályájára: Klaus JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605, I–II*, Tübingen, 1984 (Instructiones pontificum Romanorum), I, CCLI–CCLII; Donato SQUICCIARINI, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt, 1999, 103–105. (A *Dizionario Biografico degli Italiani* szócikkeit csak kivételes esetben idézzük külön.)

Az emlékirat a pápai diplomácia azon, már-már szokványosnak mondható célkitűzésein túl, hogy elérje a Habsburg uralkodónál a katolikusok kizárólagos alkalmazását a fontosabb posztokon és az egyházi javadalmak visszaadását, illetve betöltését (kiváltképpen a fél országrészt felölelő, szinte színprotestáns Egerét, valamint az ország egyetlen szemináriumával rendelkező Esztergomét), több különleges elképzelést is körvonalaz.<sup>20</sup>

Ilyen például a kapucinusok vagy még inkább a sarutlan karmeliták behozatalának ötlete, továbbá Kassán, a korabeli Felső-Magyarország fővárosában felállítandó jezsuita kollégium és szeminárium vélhetően a jezsuita Antonio Possevinóra visszavezethető terve.<sup>21</sup> Az alapításokat részben a periférikus fekvése miatt csupán korlátozott hatást kifejtő turóci/znióváraljai kollégium áthelyezésével, részben állami, illetve protestáns kézen levő szekularizált javadalmak visszaszerzésével vélte kivitelezhetőnek. Egy esetleges pápai pénzügyi közreműködés lehetőségére található halvány utalás.<sup>22</sup> A magyar főpapok bevonásával, akikről megjegyzi, hogy a török háború kitörése előtt kivétel nélkül tartottak Bécsben egy-két növendéket, Speciano mindösszesen száz (!) növendék tartásával számolt. A nuncius közülük ötvenet küldött volna a Királyságba, ugyanennyit pedig a Hódoltságba és Erdélybe.

---

<sup>20</sup> A forrás lelőhelye: Biblioteca Corsiniana (Roma), vol. 677 (35 B 6), fol. 338r–340v. A kéziratár mutatójában a bécsi nunciatura címszáva alatt cím szerint feltüntetett forrás valójában a prágai nunciatura anyagát másolatban tartalmazó kötetben maradt fenn. A Ludwig von Pastortól kezdve történészek hosszú sora által idézett irat keletkezése belső tartalmi érvek alapján 1593–1596 közé tehető. Vö. Ludwig von PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, XI: *Klemens VIII. (1592–1605)*, Freiburg i. Br., 1927, 241–242. A szöveg azon relációk sorába illeszthető, amelyeket az új nunciások visszaigazolandó, illetve kijavítandó az elődjük zárójelentésükbe és az ő főutasításukba foglaltakat, szolgálatba lépésük után szoktak készíteni rendszerint az új római vezetés számára (de inkább alkalmi megrendelésre, mintsem a „finálrelációkhoz” hasonló egyetemesen kötelező érvénnyel). Teljesen ehhez hasonló Gaspere Mattei nuncius 1639-es jelentése is. Vö. Péter TUSOR, *Due relazioni di Gaspere Mattei nunzio apostolico a Vienna dello stato «delle cose» e di religione nel regno d'Ungheria (1639)*, Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI, Città del Vaticano 2004 (Studi e Testi, 423), 671–690; valamint *Bericht der päpstlichen Diplomatie über den Wiener Hof (Herbst 1621) = Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert*, Wien 2013 (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), 77–102.

<sup>21</sup> Vö. FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, I–III*, Budapest, 1901–1903, III, 182.

<sup>22</sup> Speciano korábban is tett utalást Róma anyagi hozzájárulásának lehetőségére a magyarországi katolikus reform támogatására. Lásd *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, a cura di Natale MOSCONI, Brescia, 1966–1967 (Studi e documenti di storia religiosa), III, n. 42.

Észak-Magyarország fővárosára éppen a török területek és Erdély megközelíthetősége miatt esett Speciano választása. Szerinte a Dunántúlon, például Sopronban elsősorban Bécs közelsége miatt nem sok értelme lenne egy ilyen vállalkozásnak. A hódoltsági pasztoráció támogatására (ahol jó évtizeddel korábban, mint említettük, pápai vizitátor mérte fel a tennivalókat)<sup>23</sup> elengedhetetlennek tartotta azt is, hogy a püspökök az onnan érkező papjelölteket a kellő fakultás birtokában *extra tempora* felszentelhessék, mert a vélhetően az egy-egy idősebb pap mellet a legszükségesebb ismereteket megszerző jelöltek képtelenek kizárólag az előírt (úgynevezett kántorböjti) időben a Királyságba utazni.<sup>24</sup> A szentszéki diplomata az új intézmény felállításának létjogosultsága mellett azzal érvelt még, hogy a római Német–Magyar Kollégium tucatnyi helye sohasem lesz kihasználható, mivel szerinte „a magyarok nem nagyon szeretnek külföldre utazni”.

A nuncius a két alapvető pillérre: egy biztos állami háttérre és kellő számú, megfelelően képzett alsópapságra támaszkodó katolikus megújulás irányítását ugyancsak kettős formában képzelte el. Egyrészt meghatározó szerepet szánt a kinevezendő új esztergomi érseknek. Véleménye szerint az ő világi és egyházi jogosítványai kellő védelmet jelentenének a katolikusok számára protestánsokkal szemben. Példának okáért meg tudná akadályozni a prédikátorok működését a városokban, és összehívhatná a klérus reformálása szempontjából elengedhetetlen zsinatokat. A primás régi hagyományon alapuló joga pedig, hogy személyi javaslatokat tehet az uralkodónak a püspökségek és más egyházi javadalmak betöltésére, elvezethetne a magyar hierarchia összetételének régóta kívánatos megváltoztatásához. Másrészt, biztos ami biztos, Speciano hangot adott azon meggyőződésének, hogy „mivel a klérus soraiban bár sok jó és példás életű ember található, mégis végtelen a romlott életűek száma, s mindenek felett az istentiszteletet nem a kötelező tisztelettel végzik, és a régi szent előírásokat sok helyen részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, jó lenne egy apostoli vizitátor küldése, aki megreformálná mindazt amit szükségesnek tart, noha mindezen fontos dolgokban nagy odafigyeléssel és kíméletesen járhat csak el. Ha az uralkodó, a császár és magyar király II. Rudolf (1576–1608/12) beleegyezését adja, az ország

---

<sup>23</sup> S ahol már a 16–17. század fordulóján Erdélyhez hasonlóan – szintén a hazai hierarchia – korlátozott mozgásteret miatt – önálló római aktivitást figyelhetünk meg. TÓTH, *Raguzai Bonifác*, (6. j.), 447–472.

<sup>24</sup> Vö. MOSCONI, *La nunziatura di Praga*, (22. j.), III, n. 30. 79. 110.

nem tud majd kitérni e vizitáció elől” – ajánlotta az Itáliában jól bevált módozat alkalmazását a pápai követ.<sup>25</sup>

### 3. A prágai nunciatúra tervezete, 1606

Részben szinte szó szerint Cesare Speciano gondolatok térnek vissza az előadásunk/írásunk középpontjában álló *Il modo de restaurare la religione in Ungheria* című emlékiratban, melyet 1606. május 3-án tártak V. Pál elé.<sup>26</sup>

Formai és tartalmi jegyei alapján a forrás szintén a prágai nunciatúrán keletkezhetett, és a magyarországi katolikus konfesszionalizáció részletes programját tartalmazza. A korábbinál radikálisabb hangvételű, komplexebb elképzeléseket tartalmazó irat megismétli a kassai alapítás tervét, ahol a fiatal nemeseket a kolozsvári mintára a szemináriumba is be kellene fogadni, anélkül hogy előzetes kötelezettséget vállalnának az egyházi pályára. Hivatásuk felélesztését az idősebb, már klerikus növendékek jó példájának hatásától várja a tervezet szerzője. Sürgeti azon zsinati és pápai rendelkezések betartatását, amelyek a püspököket székhelyükön tartózkodásra, egyházmegyéjük vizitálására és szemináriumalapításra kötelezik. Amennyiben pedig a káptalanok vonakodnának a közreműködéstől, a megoldást az olvasókanonoki stallumok jövedelmeinek lefoglalásától reméli.

Újabb egyházi javadalmak visszaváltása és felhasználása, valamint a klérus – különösen a nem rezideáló főpapok – pápai és királyi tekintéllyel e célból történő megadóztatása mellett hangsúlyosan jelenik meg a közvetlen pápai szerepvállalás szükségessége is: „tudom, hogy nem hiányoznak az eszközök arra, hogy Ószentsége ilyen alamizsnát tegyen... miként VIII. Kelemen (1592–1605) pápa talált másfél milliót a magyarországi háború számára, miként V. Sixtus (1585–1590) talált [pénzt] Róma városának különféle erődítményeire, miként XIII. Gergely lelt módot

---

<sup>25</sup> Bár miként a Kúria, úgy Speciano is alapvetően a királyságbeli epizkopátusra kívánt építeni, ennek alkalmasságával kapcsolatban többször is merültek fel kételyek benne. MOSCONI, *La nunziatura di Praga*, (22. j.), III, n. 41. 98. 79. 111.

<sup>26</sup> Lelőhelye: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Fondo Borghese, serie II, vol. 2.3, fol. 312r–327r. Modern kiadása: TUSOR Péter, „Ellenreformációs haditerv” 1606-ból = *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, 2008, 73–91, 79–91 (online: [http://intitutumfraknoi.hu/sites/default/files/2019-01/ellenreformacios\\_haditerv\\_1606-bol\\_0.pdf](http://intitutumfraknoi.hu/sites/default/files/2019-01/ellenreformacios_haditerv_1606-bol_0.pdf)). Régebbi közlésre egy számos hibát tartalmazó, 18. századi magyarországi másolatról, szerzőségét tévesen Veranchich Faustus csanádi püspöknek tulajdonítva: TÓTH László, *Verancsich Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, szerk. ANGYAL Dávid, Budapest, 1933, 155–211, 203–210.

szemináriumok létesítésére az egész világon...” – hangzik a nem is burkolt felhívás a tevezet szerzőjétől.

Az egy évtizeddel korábbiaktól eltérően nagyobb szerepet kap a római Collegium Germanicum–Hungaricum. A tervezet növelni szándékozik az ottani növendékek számát. Abban a többek által hangoztatott elképzelésben viszont, hogy a pápai alapítványt Magyarországra kellene áthozni, hangsúlyozottan nem kíván állást foglalni.<sup>27</sup>

A professzionális felekezeti utánpótlás és expanzió intézményi hátterének biztosítása mellett olyan szempontok is említésre kerülnek a nunciatúrai tervezetben, mint a Mária-kultusz terjesztése, továbbá a tej- és tojásételektől való megtartóztatást is magába foglaló böjti fegyelem megszilárdítása; a zsolozsma-imádkozás elhanyagolásának problémája, illetőleg a liturgiában uralkodó káosz miatt a római rítus és breviárium bevezetése. Külön pontban szerepel annak a régi magyarországi szokásnak álcázott abúzusnak megszüntetése, hogy a kinevezett főpapok azonnal értékesebbnél értékesebb anyagból készült prelátusi ruhát öltenek római bulláik megérkezése előtt. Akik pápai megerősítésük és felszentelésük előtt valójában csak egyszerű papok, mégis megkülönböztetett helyet kapnak az istentiszteleteken, s azonnal tagjai lesznek a királyi tanácsnak – olvashatjuk a kritikát.

Az emlékirat szerzője kulcsfontosságúnak tartja a magyar hierarchia teljes újjászervezését. Speciano nunciussal ellentétben kevésbé szán központi szerepet az esztergomi érseknek. Úgy véli, hogy az időközben kinevezett Kutassy János prímás (1597–1601) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Javai nagy részét például protestáns örökösökre hagyta. Álláspontja szerint a püspöki kar és az egész klérus megreformálását a nunciusra és kiváltképpen egy apostoli vizitátorra kell bízni – tér vissza jóval hangsúlyosabban korábbi elképzelés. Nem kívánja ugyan kétségbe vonni a Szent István-i hagyományon alapuló uralkodói jogosítványokat a magyar egyházszervezett felett (kifejezetten *ius patronatus* említ). Leszögezi ugyanakkor,

---

<sup>27</sup> Ezt az álláspontot a Francesco Diotallevi, a magyar prelátusok római ágense képviselte, aki szintén saját tervezetet dolgozott ki a Kúria számára a magyarországi paphiány problémájának megoldására. Az ország katolizációjának kulcsát a római kollégium áthozatalára alapozott pápai kollégium megalapításában látta, amelynek működtetését természetesen a jezsuitákra, felügyeletét az esztergomi érsekre és a hazai főpapokra kívánta bízni. A sági préposti címmel sajátkezűleg aláírt (*Francesco Diotallevi preposito de Sago*) irat: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 43-c, fol. 168rv. Mivel a *discorso* kinevezett esztergomi érsekről beszél, 1597–1601 között keletkezhetett.

hogy az állami felügyelet nem lehet alapja a rengeteg visszaélésnek, amelyek ellen a püspökök nem tesznek semmit, sőt többnyire haszonélvezői.

A megoldást az emlékirat szerzője abban találja meg, hogy a nuncius már a királyi kinevezés előtt kapjon lehetőséget a jelölt megismerésére és alkalomadtán a vétőjog gyakorlására. Továbbá, hogy szigorítsák meg a kánoni kivizsgálási eljárás (*processus informativus*) módját, mivel annak tényleges lefolytatását az országtól távol, Prágában tartózkodó pápai követek sokszor valamelyik helybéli püspökre bízták. Ő, mivel nem kívánta a jelöltet megsérteni, az általa ajánlott tanúkat hallgatta ki. Olykor pedig nemtörődomségből csak egy papot, vagy jegyzőt küldött ki maga helyett. Következésképpen Rómában korántsem megbízható információk alapján szoktak dönteni az illető felszentelhetőségéről – állapítja meg az emlékirat.<sup>28</sup>

A tervezet nunciaturai kidolgozója a püspökkinevezések e kettős ellenőrzési mechanizmusának hatékonyságát csak az ország területén tartózkodó apostoli vizitátor révén látta biztosítottnak. Szerinte nem egy magasabb rangú főpapot kellene Magyarországra küldeni, mert egy ilyen nyílt akció felkeltené a protestánsok, a politikusok, de még a klérus gyanakvását is. Legeredményesebben egy egyszerű pap tudna működni. Ennek nem kellene különösebben képzettnek sem lennie. Elég ha jól tud latinul, a lényeg az, hogy se pénzzel, se tisztségekkel ne legyen megvesztegethető.

Kezdetben inkognitóban a vizitátor végigjárna az egyházmegyéket, elsőkézből rendszeresen informálná a pápát a tennivalókról. Mindenekelőtt tájékozódna a püspökségre alkalmas papok felől. Róma mellett a nunciának is megküldött jellemzése alapján a császári udvarban így lehetne valóban eredményesen kiszűrni az alkalmatlan személyeket. Majd ő folytatná le a processzust, hiszen kívülállóként sokkal elfogulatlanabb vizsgálatot tud végezni, mint akármelyik püspök. Ugyancsak ő tudná elérni, hogy legalább a hierarchia egy tagja öt évente *ad limina* látogatást és jelentést tegyen, megszerezze a szükséges engedélyeket, diszpenzációkat, és hogy tartományi és megyei zsinatokat tartsanak, ami teljességgel ismeretlen az országban. Az általa szolgáltatott naprakész információk alapján a pápa a konkrét ügyekre azonnal szelíd hangú brévékkel tudna reagálni. Ennek köszönhetően a visszaélések megszüntetése és a kánonok betartása lépésről-lépésre, de biztosan haladhatna

---

<sup>28</sup> Például Kutassy János esztergomi érsek folytatta le Pethe Márton processzusát a kalocsai székre, illetve Verancsics Faustusét a csanádira. ASV Miscellanea (Armadi I–XVI), Armadio XII, busta 216, fasc. 3, n. 387; fasc. 1, n. 2.

előre. Végül pedig ez az egyetlen, és minimális költségeket igénylő személy megfelelően gondoskodhatna a pápai rendelkezések végrehajtásáról is. Egyszerre szolgálna „nunciusként, vizitátorként, apostoli főesperesként, kivizsgáló jegyzőként, zsinatok [*lebonyolítójaként*], a püspökök ágenseként, egyszóval Őszentsége füleként és kezeként, valamint a reform lelkeként” –taglalja a tervezet.

A trentói zsinatot követően Itáliában bevált apostoli vizitátorok<sup>29</sup> és a birodalmi reformnunciások<sup>30</sup> ötvözetét Magyarországon megvalósítani kívánó emlékirat legszembetűnőbb vonása, hogy a helyi egyházi vezetést, a magyar főpapokat teljesen alkalmatlannak találja a korszerű katolicizmus kialakítására. Sőt ugyanez a szerző egy néhány hónappal korábban (1605 októberében) papírra vetett – nem kevésbé jelentős, bár jóval rövidebb – emlékiratban (*Dello stato presente ecclesiastico et politico in Ungaria*) még sötétebb képet rajzol a mindvégig e kisebb fejtegetése középpontjában álló hazai hierarchiáról. Betagozódásáról az államszervezetbe, harácsolásáról, és legfőképp arról, hogy erőszakos templomfoglalásaival, irreális polgárháborús tervezetéseivel felelőtlenül a pusztulás szélére sodorja a meglévő egyházi struktúrákat is. Ezért azt javasolja, hogy mindaddig, amíg a prelátusok nem mutatnak készséget a teljes reformra, Róma helyezze kilátásba az oszmánok elleni háborúban nyújtott katonai segélyek megvonását.<sup>31</sup> A felekezetszervezésben alkalmazott erőszakos eszközök alkalmazásának – nem esetleges irrealitásukért, hanem

---

<sup>29</sup> Vö. John P. BEAL, *The Apostolic Visitation of a Diocese: a Canonico-historical Investigation*, *The Jurist*, 49, 1989, 347–398; *Visita apostolica e decreti di Carlo Borromeo alla diocesi di Brescia, I: La città*, a c. d. Angelo TURCHINI, Gabriele ARCHETTI, Brescia 2003 (Brixia Sacra, Memorie Storiche della Diocesi di Brescia), XIX–LXXI.

<sup>30</sup> Ezekre többek között: Wolfgang REINHARD, *Katholische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur 1584–1621: Aufgaben und erste Ergebnisse eines Editionsunternehmens der Görres-Gesellschaft (Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur I–V)*, *Römische Quartalschrift*, 66, 1971, 8–65; Johann RAINER, *Die Grazer Nuntiatur 1580–1622 = Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem*, hrsg. v. Francé M. DOLINAR, Maximilian LIEBMANN, Helmut RUMPLER, Luigi TAVANO, Graz–Wien–Köln, 1994, 289–294; Klaus WITTSTADT, *Attilio Amalteo (1606–1610): Bemühungen eines Nuntius um Katholische Reform = Von Konstanz nach Trient: Beiträge zur Geschichte der Kirche von den Reformkonzilien bis zum Tridentinum*, Festgabe für August Franzen, hrsg. v. Remigius BÄUMER, München–Paderborn–Wien, 1972, 695–711; Konstantin MAIER, *Die Luzerner Nuntiatur und die Konstanzer Bischöfe: Ein Beitrag zum Verhältnis Nuntius und Ordinarius in der Reichskirche. Zur Erforschung der Luzerner Nuntiatur = Papsttum und Kirchenreform: Historische Beiträge*. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag, hg. v. Manfred WEITLAUF, Karl HAUSBERGER, St. Otilien 1990, 513–536; Michael F. FELDKAMP, *Die europäischen Nuntiatoren in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Luzerner Nuntiatur*, *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, 88, 1994, 27–48.

<sup>31</sup> Lelőhelye: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 7c, fol. 384r–387v. Kiadása innen: TÓTH László, *i. m.*, (26. j.), 200–203 (a közlés számos hibájának korrekciója: TUSOR, „Ellenreformációs haditer”, 77,



önmagukért történő – bírálata, mind az indirekt politikai/katonai nyomásgyakorlás elképzelése egyaránt különleges elképzelések közép-európai viszonylatban 1600 körül.

#### 4. Összegzés

Itt az ideje, hogy végre választ adjunk az előljáróban feltett másik kérdésre? Mi valósult meg ténylegesen a nunciatúrán kidolgozott tervezetből? Nos, a válasz némileg csalódást keltő. A javasolt formákban ugyanis szinte semmi! A magyarországi helyzetet testközelből figyelemmel kísérő prágai nunciatúrával ellentétben a római központnak – a nunciásoknak 1592–1604 között adott főinstrukcióiból kihámozható – programja az imént vázoltaknál jóval kolározottabb volt, viszont sokkal inkább a realitások talaján állt. Általánosságban a császári udvari hivatalok élén, a különféle tanácsokban a protestáns–katolikus arány megváltoztatása (a még/már katolikus főurak mozgósítása révén) valamint Rudolf császár és király számára megfelelő gyóntató választása állt a középpontban.<sup>32</sup>

Sajátosan magyar viszonylatban a hangsúly továbbra is a püspöki székek betöltésére esett, amely a római központ szemében továbbra is az egyetlen eszköz az „eretnység” visszaszorítására. Az 1594-es regensburgi birodalmi gyűlésre küldött Ludovicio Madruzzo követutasítása kifejezetten előnyként sorolja elő a főpapok állami funkcióit. A néhányuknál megjelenő felfogást, hogy (áthelyezésnél) nem szükséges a pápai megerősítés, a bullák megszerzésének nehézségeire vezet vissza. Kilátásba helyezi, hogy e téren minden támogatást megadnak a magyaroknak.<sup>33</sup>

---

16. j.). Az e dokumentumot idéző Arnold Oskar Meyer szerzőként Giovanni Stefano Ferreri nunciust tünteti fel. *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/3), Berlin, 1915, n. 595b és 554, 1. j. Ezt Ferreri kétségkívül erős pasztorális attitűdje ellenére is elvethejük, Meyer hivatkozása ugyanakkor megerősíti, hogy ez a *Dello stato presente...* című emlékirat – melynek szerzője belső tartalmi érvek alapján egyértelműen azonos a *Il modo de restarure...* tervezettel – nunciatúrai környezetben keletkezett. Lásd alább a 43. sz. jegyzetben. Ferrerire: SQUICCIARINI, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, (19. j.), 110–112; Almut BUES, *Ferrero, Giovanni Stefano*, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 47, 1997, *ord. alph.*

<sup>32</sup> Egy-egy elkeseredettebb pillanatában például Speciano is csak ettől a megoldástól várt változást a Habsburgok egyházpolitikájában. MOSCONI, *La nunziatura di Praga*, i. m., (22. j.), I. Nr. 52.; II. Nr. 37.

<sup>33</sup> „Si procurerà sempre di dare loro le debite sodisfazioni con ogni paterno affetto et carità.” JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, (19. j.), I, n. 35. (252–254.). Az utasítás magyar vonatkozású

A főinstrukciók sokszor csak azt remélték elérhetőnek, hogy legalább az egyházi javakat kormányzó kamarai tisztviselők legyenek katolikusok; illetve hogy a hadseregeknél, várakban tartózkodó külföldi, leginkább olasz katonákra tekintettel rendszeresítsék a tábori káplánok tartását.<sup>34</sup>

A tizenöt éves avagy hosszú török háború (1591/93–1605) véget értével és Bocskai-felkeléssel (1604–1606) gyökeresen megváltozott magyar viszonyok azonban minden korábbinál aktívabb szerepvállalást kívántak a pápaságtól. A Kúria a kihívásnak a prágai nunciatúra radikális terveivel ellentétben hagyományos eszközök hatékonyabb alkalmazásával tudott megfelelni. Az egyik ilyen eszközt a hazai hierarchia római kötődéseinek szorosabbra fűzésében találta meg az 1607-ben kinevezett fiatal, tetterős esztergomi érsek, Forgách Ferenc († 1615) azonnali, pápai megerősítésével egyidejű bíborosi promóciójával,<sup>35</sup> majd az ő korai halálát követően a jezsuita Pázmány Péternek a prímási székbe ültetésével (1616–1637).<sup>36</sup> A másik, egy szintén klasszikusnak mondható recept alapján, az államhatalom – a protestáns győzelem nyomán erősen bizonytalanná vált – támogatásának biztosítása volt, mégpedig az inkvizíció mozgósításával.<sup>37</sup>

---

részének egyik pontja korábban közölve: FRAKNÓI Vilmos (kiad.), *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Budapest, 1899, n. 104.

<sup>34</sup> Speciano, Spinelli és Ferreri utasításai, Róma, 1592. május 5., 1598. szeptember 22., 1604. január 20.: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, (19. j.), I, n. 10. (55–58); II, n. (568.) és n. 95 (709–710.), illetve ez utóbbi még: Zdeněk KRISTEN (ed.), *Jobannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I/1.: 1604 Ian.–Iul.*, Pragae 1944 (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628, 3). n. 2 (9–10).

<sup>35</sup> TUSOR Péter, *Purpura Pannonica: Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században*, Budapest–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, I/3), 59–76.

<sup>36</sup> Pázmány esztergomi érseki kinevezése a konfesszionális szempontok mellett, sőt előtt, a végül a harminc éves háború kitéréséhez vezető Habsburg-trónöröklés magyarországi biztosításával is erősen összefüggött. Előléptetése eredendően nem Róma, ha a császári Titkos Tanács elnöke, Melchior Klesl elképzelése volt, V. Pál azonban szinte azonnal felismerte a magyar jezsuita előléptetésében rejlő távlatokat, és a Kúria mindenben kooperált a kánonjogi nehézségek kiküszöbölésében, és a Jézus Társaság ellenállásának leküzdésében. A kérdés monografikus feldolgozása: TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*, Budapest–Róma, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae, I/13), összefoglalóan 309–338 és 429–456 (online: [http://institutumfraknoi.hu/pazmany\\_jezsuita\\_ersék\\_kinevezesenek\\_tortenete\\_1615\\_1616\\_mikropolitikai\\_tanulmany](http://institutumfraknoi.hu/pazmany_jezsuita_ersék_kinevezesenek_tortenete_1615_1616_mikropolitikai_tanulmany)).

<sup>37</sup> TUSOR, Péter, *Die päpstliche potestas indirecta und die Habsburgische Religionspolitik = Das Trienter Konzil und Seine Rezeption in Ungarn*, (12. j.), 79–94. – Az Apostoli Szék és a magyarországi katolicizmus 17. századi kapcsolatainak néhány későbbi csomópontjára: Péter TUSOR, *I vescovi ungheresi e Santa Sede nel Seicento (Problemi e svolte decisive)*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma 1998–2002, a cura di Gy. KOMLÓSSY, L. CSORBA, Roma–Budapest, 2005, 138–161.

A magyarországi katolikus expanzió alapvetően államegyházi keretekben bontakozott ki a 17. század során. Az 1606-os tervezet végrehajtásának nem volt valós realitása, talán épp amiatt, ami legfőbb mentalitástörténeti értékét adja számunkra: túlságosan is ragaszkodott bizonyos mediterráneumbeli sajátosságokhoz, például a böjti fegyelem terén, továbbá a római centralizáció Itáliában jól bevált eszközeihez, mindenekelőtt az apostoli vizitátor küldésének középpontba állításával. A nunciatúrai tervezet a magyarországi katolikus konfesszionalizáció közvetlen irányítását tulajdonképpen olasz kézben kívánta tartani.

Az „*Il modo de Restaurare la religione in Ungheria*” című emlékirat esetében teljeskörű, ám, csupán gondolati szinten megvalósuló virtuális olasz–magyar kulturtranszferről beszélhetünk, mely a kora újkor történeti valóságában részlegesen realizálódott. A trentói katolicizmusnak ugyanis számos lényegi eleme 17. század folyamán extrapolálódott a Kárpát-medencében. A dogmatikai és morális tanítás teljes egészében, a szentkultusz a helyi szentek tiszteletével kiegészülve, a római breviárium és rítus a 18. századig és fokozatosan. A rítus azonban csak a mise-mondásra és érvényes, egyéb vonatkozásokban (esküvők, temetések, templom- és házszentelések, terménymegáldások stb.) megmaradtak, sőt tovább fejlődtek a helyi rítusok (például az esztergomi és egri).<sup>38</sup> A barokk terjedése irodalomban, építészetben szintén a katolicizmus érrendszerén érkezett először az országba, s jelent meg Pázmány Péter, Veresmarti Mihály († 1645), Balásfi Tamás († 1625) és mások írásaiban, beszédeiben már az 1600 és 1610-es évek során.<sup>39</sup> Vagy például az építészetben Nagyszombat és Győr jezsuita templomaiban 1630/1640-ben folyamán.<sup>40</sup> Legkevesbé a római ellenőrzésnek az „*Il modo de Restaurare la religione in Ungheria*” középpontjában álló és a Meditarráneumban jól bevált eszközei: az *ad limina* látogatások és a kánoni kivizsgálási eljárások működtek megfelelően. Gyakran elmaradtak, vagy erősen formálisak voltak.<sup>41</sup> Apostoli vizitátor kiküldésére

---

<sup>38</sup> Vö. Péter TUSOR, *Riforma, Liturgia, Canonizzazione nell'età della confessionalizzazione: La Congregazione dei Riti e il Cattolicesimo in Ungheria (1588–1689)*, Dall'Archivio Segreto Vaticano. Miscellanea di testi, saggi e inventari, II, Città del Vaticano, 2007 (Collectanea Archivi Vaticani 62), 463–485, 468–473.

<sup>39</sup> Máig alapvető munka: BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Budapest, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 10).

<sup>40</sup> Vö. legújabban: *Jezsuita jelenlét Győrben: Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez szerk.* FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Perjelség, 2017, különösen 171–237.

<sup>41</sup> Magyarországi hiányosságaikra két klasszikus munka: VANYÓ Tihamér, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma, 1933 (Monumenta Hungariae Italica, 2); GALLA Ferenc, *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban: A*

pedig sosem került sor. A trentói katolikus konfesszionalizáció, melynek expanziójának kezdete az 1611. évi nagyszombati nemzeti zsinathoz köthető,<sup>42</sup> részleges, és tökéletesen egyirányú, Itáliából Magyarország felé mutató történeti kultúrtranszfer jelenségnek tekinthető az olasz–magyar viszonyrendszer koordinátáin elhelyezve.

Mint láthattuk, a 16/17. század fordulóján mindazonáltal elkészült a trentói reform közvetlen római irányítással történő, teljes körű megvalósításának programja is. Az „*Il modo de Restaurare la religione in Ungheria*” jelentőségét csupán némiképpen árnyalja, hogy papírra vetése egyúttal a leginkább valószínűsíthető szerző, Sebastiano Lamberto Fornari egyéni ambícióit is szolgálni látszik. Fornari („*arciprete di Savona*”) 1593-tól volt a prágai nunciatúra auditora, és épp ekkor fejezte be pályafutását a pápai diplomácia szolgálatában, a tervezetben foglaltak az ő meglekett karrierje közép-európai folytatását is lehetővé tették volna.<sup>43</sup> Tervezetének – mely első főnöke, Cesare Speciano 1593-as állapotfelmérésének érdemi továbbgondolása – nunciatúratörténeti jelentősége sem lebecsülendő. Azt mutatja, hogy a császári (prágai/bécsi) nunciatúra, bár működése alapvetően politikai jellegű volt, mely jelleg a *Lunga Guerra Turca* idején különösen is felerősödött, a reformnunciatúrák (Graz, Luzern) mintájára alapvetően nem idegenkedett (volna) az eddig ismertnél<sup>44</sup> kiterjedtebb egyházi reformtevékenység kifejtésétől sem.

---

*magyar katolikus megújulás korának püspökei*, Klny. Levéltári Közlemények, 20–23, 1942–1945, 11–46.

<sup>42</sup> 1611-es zsinat határozatai kiadva: Carolus PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrate, I–II*, Viennae–Pozonii, 1742, II, pp. 190–217 (*Memoriale eorum, quae apud S. D. Paulum Papam V. Illustrissimus D. Cardinalis Strigoniensis agere ac proponere debebit*). Jelentőségéről újabban, további irodalommal: Péter TUSOR, *Synoden in Ungarn in der frühen Neuzeit = Begegnung der Kirche in Ost und West im Spiegel der synodalen Strukturen*. Festschrift für Petar Vrankić zum 70. Geburtstag, hrsg. v. J. GROHE et al., Sankt Ottilien 2017, 331–353, 339–340.

<sup>43</sup> Fornari 1593–1605 között, rendhagyó módon 12 éven keresztül auditorként szolgált a prágai nunciatúrán. Rövid *curriculum*a: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, (19. j.), I, CCLII, 739. j.; lásd még MEYER, *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri*, (31. j.), XV–XVII és *passim*; KRISTEN, *Jobannis Stephani Ferrerii nuntii... acta*, (34. j.), n. 5. (32–33.), n. 7 és *passim*. Személyesen is járt Magyarországon. Vö. ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 70bef, fol. 31r–32v. 1597. szeptember–1599. március, majd 1603. április–1603. december között internunciusként írt jelentéseiben több átfedést találunk az *Il modo de restaurare... tervezet* pontjaival. ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b<sup>2</sup>, fol. 138r–139v.

<sup>44</sup> Vö. Jochen KÖHLER, *Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung des Katholizismus in Ostmitteleuropa*, Historisches Jahrbuch, 93, 1973, 336–346.

Vass Csongor\*

**Baranyi Pál *Viaticum spirituale* (1695)  
kötetének *Dedicatio*ja  
gróf Gyulaffy Lászlóhoz**

„Rarum hoc tempore exemplum in Transilvania!”

A 17. században, 18. század elején, Erdély területén áruhában és álnéven működő missziós páterek egyik neves alakja Baranyi Pál (1657–1719) volt. A magyar irodalomtörténet-írás a nyomtatásban megjelent kötetei (és azok némelyikének számos újranyomása) révén tarja számon. Különösen halotti prédikációinak<sup>1</sup> exemplumhasználat,<sup>2</sup> devóciós kötetei közül pedig főként a *Lelki Paradicsom*<sup>3</sup> képezi irodalomtörténeti fejtegetések tárgyát.<sup>4</sup> Első nyomtatásban megjelent kötete, a latin *Viaticum spirituale*...<sup>5</sup> a barokk emblémahasználat példajaként és a kötetben

---

\* Vass Csongor, levéltáros, Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Érseki Levéltára; doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, BTK, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Hungarológia Doktori Iskola. A szerzőt a konferencián való részvételben és a tanulmány elkészítésének idején Magyarország Collegium Talentum 2018 programja támogatta.

<sup>1</sup> BARANYI Pál, *Imago vitae, et mortis: Az életnek és halálnak képe, avagy halotti prédikációk*. [...], Nagyszombat, Acad., 1712; BARANYI PÁL, *Imago vitae, et mortis: Az életnek és halálnak képe, avagy halotti prédikációk, második rész*, Nagy-Szombatban, Acad., 1719. – Petrik I/1. 178.

<sup>2</sup> HORVÁTH Izabella, *Exemplumhasználat egy 17. századi halottibeszéd-gyűjteményben = Mindennemű dolgok változása: Hagományok, források, távlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2004, 114–138; HORVÁTH Izabella, *A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 44, 2000/1–2, 15–23.

<sup>3</sup> [BARANYI Pál], *Lelki paradicsom, mely sok-féle lelki kertekből, össze szedettetett ...*, a Gyula-Fejérvári Páterek által, 1700. esztendőben. – RMK I. 1572.

<sup>4</sup> GÁBOR Csilla, *A Lelki Paradicsom és forrásvidéke = Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, szerk. LENGYEL Réka, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, KISS Margit, LÉNÁRT Orsolya, Budapest, Reciti Kiadó, 2015, 69–78; HORVÁTH Izabella, *Ismeret és közlés az egyházi kommunikációban egy 17. századi imádságoskönyv tükrében*, Erdélyi Múzeum, 65, 2003/1–2, 168–177; KNAPP Éva, *Emblematikus eszközök a 17–18. századi magyarországi prédikációirodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 104, 2000/1–2, 1–23.

<sup>5</sup> [BARANYI Pál], *Viaticum spirituale peregrinantis animae ad Coelestem Patriam (...)*, ab Albensis Romano-Catholicae Ecclesiae RR. PP. sacratum Anno Peregrinantis in terris Dei MDCVC, Claudiopoli, 1695. – RMK II. 1795.

lévő metszetek miatt tárgyalt.<sup>6</sup> Jobbára magyar nyelvű köteteire figyeltek inkább eddig, valamint a cirill betűkkel szedett román nyelvű katekizmusára.<sup>7</sup>

Az egyháztörténet-írás szintén számon tartja, méltatja Baranyi missziós munkáját az erdélyi katolikus restauráció terén és az erdélyi románok vallási uniójának megvalósítása ügyében.<sup>8</sup> Missziós szerepvállalása, erdélyi működése, valamint annak irodalmi és lelkiségtörténeti vonatkozásai azonban közel sem tekinthetők teljesen feltártnak.

Baranyi Pál életpályája görbeségektől mentes, egyenesen ívelő történetnek tűnik. 1657. január 25-én született Jászberényben, iskoláit Gyöngyösön kezdte, majd 17 évesen, 1674. október 27-én lépett a jezsuita rendbe, Trencsénben. Itt töltötte a két éves újoncidőt. 1677-ben Leobenben bölcséletet, 1678–1679-ben pedig Grazban filozófiát tanult. Ezt követte a kötelező gyakorlati időszak, amikor 1681–1684 között magiszter, Kolozsváron tanít a rend kollégiumában.<sup>9</sup> 1685-től 1688-ig végezte a teológiát Grazban, majd Judenburgban teljesítette a három próbációt. 1689-ben pappá szentelték. Ugyanezen év szeptember 24-én missziós okmányt<sup>10</sup> kap Széchényi György (†1695) esztergomi érsektől, amely révén 13 éven át működik a változások korát élő Erdélyben. A negyedik jezsuita fogadalmat már Kolozsváron tette le 1692-ben.<sup>11</sup> Gyulafehérváron házfőnök és hitszónok, majd egy évig, 1697-ben a Missio Dacica – erdélyi misszió vezetője is, 1698–1702 között pedig újra gyulafehérvári házfőnök, hitszónok és gyóntató. Tevékenységét a

---

<sup>6</sup> Éva KNAPP, Gábor TŰSKÉS, *Emblematics in Hungary: a study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003, 68.

<sup>7</sup> [BARANYI PÁL], *Pănea pruncilor sau învățătura credinții creștinești strănsă în mică șumă, care o au scris în mică întrebăciuni și răspunsuri ungurești cinstitul pater Boroneai Laslo, parochișul Besearecii Catbolicești de la Belgrad, și s-au întors în limba românească de Duma Ianăș de la Borbanti, în anii Dom. 1702.* – RMK II. 2103.

<sup>8</sup> MARTON József, *A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701): Apur István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Theologia Catholica Latina, 48, 2003/1, 111–120.

<sup>9</sup> Érdekes megfigyelni, hogy ezekben az években sok erdélyi, főként nemesi és főnemesi diák között, itt tanul Mártonffy György is, a csíkkarcfalvi székely köznemesi család gyermeke, későbbi erdélyi püspök, aki Illyés András próbálkozásai után végül valóban elfoglalja a jogaiban visszaállított erdélyi püspöki széket és hozzáláthat az egyházmegye újjászervezéséhez. Mártonffy György 1683-ban lépett a kollégium Mária Kongregációjába. VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottsága és az ELTE Levéltára, 2007 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat 6), 24–25. – Baranyi 1712-ben Mártonffynak ajánlja halotti prédikációs kötetét, aki ekkor aradi prépost, nyitrai esperes és esztergomi kanonok, hamarosan prímási helytartó. – Vö. BARANYI, *Imago vitae, et mortis... i. m.*

<sup>10</sup> MNL OL, E152, Irreg., Coll. Tyrn. 5. t. 18. – A missziós felhatalmazás szövegét a Lymbus: Magyarorságtudományi Forrásközlemények 2019. évi kötetében közlöm.

<sup>11</sup> MARTON, *A gyulafehérvári vallási unió... i. m.*, (8. j.), 115–116.

törvényes tiltások miatt a szerzetesi ruha mellőzésével, az egyházmegyes papság ruhájában, és többnyire a Bárány/Baranyi László néven végezte.<sup>12</sup> Rendszerint gyulafehérvári plébános-páterként, ritkábban főesperesként említik, de missziós működési területe gyakorlatilag Erdély egészére kiterjedt. Kétkötetes temetési prédikációs kötetéből<sup>13</sup> is látható, hogy földrajzilag mennyire szerteágazó területen működött.

Miután Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek és prímás 1702. november 21-én a jezsuitákra bízta a pesti plébániát,<sup>14</sup> érdemeiért a rendtartomány 1702-ben Baranyit Pestre helyezi, ahol magyar szónok, majd házfőnök, plébános és iskolai prefektus. 1709-ben innen Nagyszombatba távozik. Itt mindvégig, 1719. december 8-án bekövetkezett haláláig<sup>15</sup> tevékeny munkát folytat: szónok, rendházgondnok, kollégiumi, később papneveldei kormányzó.<sup>16</sup>

Baranyi Pál modern, az újabb kutatásokra reflektáló, összegző életrajzának elkészítésével még adósak vagyunk.<sup>17</sup>

*Baranyi Pál első kötete: a Viaticum spirituale peregrinantis animae ad Caelestem Patriam*

Címadója és vezérelve, a *viaticum* egyaránt jelenti az útravalót, útra való pénzt és a szent útravalót – utolsó szentáldozást, vagyis a betegek kenetét. A kötet latin címének teljes fordítása ez volna: „Lelki útravaló a lélek zarándoklatához az örök haza felé”. Az imádságos kötet többször idézi, illetve parafrázeálja a *Zsidókhoz írt levelet*: „Zarándokok és vendégek vagyunk a földön”. (Zsid 11,13)

<sup>12</sup> A név – álnév kérdéskörének részletesebb kifejtését az említett közleményben, a Lymbus 2019. kötetében közlöm.

<sup>13</sup> BARANYI, *Imago vitae, et mortis...* 1712 és 1719 (1. j.).

<sup>14</sup> MADZSAR Imre, *A budai jezsuita akadémia története*, Magyar Paedagogia, 35, 1926, 4–5.

<sup>15</sup> Stoeger 1729. december 8-at ír, szerinte Baranyi 72 éves korában hal meg, ez azonban nyilvánvaló tévedés. Vö. Johann Nepomuk STOEGER, *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Jesu, I*, Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855, 21.

<sup>16</sup> Baranyi Pál életrajzi adatait összegzik: Ladislaus LUKÁCS S. I., *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, I, Romae, Institutum Historicum S. I., 1987, 60; VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*, III, Budapest, Szent István Társulat, 1914, 8–11; NÉMETHY Lajos, *Baranyi Pál pesti plébános élete*, Religio: Kath. Egyházi s Irodalmi Folyóirat, 46, 1887/2, 273–277; STOEGER, *i. m.*, (15. j.), 21.

<sup>17</sup> NAGY Levente, *Kálvinista és/vagy katolikus unió: A reformáció helyzete az erdélyi románok között a 17. század végén*, Századok, 152, 2018/3, 625.

Első alkalommal 1690-ben nyomtatták, ebből az első kiadásból azonban nem ismeretes egyetlen fennmaradt példány sem.<sup>18</sup> Második kiadását ismerjük, amely 1695-ben került ki Misztótfalusi Kis Miklós nyomdájából, Kolozsváron. Érdekes, hogy 1690-ben, az első kiadás megjelenésekor, Baranyi még gyakorlatilag újmisé, legfeljebb mindössze egy éves pap lehetett, ellenben már 16 éve tagja a Jézus Társaságának. Tekintettel a korabeli zűrzavaros erdélyi állapotokra, joggal feltételezhető, hogy a kötetet még Stájerországban, Grázban és Judenburgban töltött éve alatt kidolgozta. Ez is a tudatos erdélyi misszióra való előkészület részének látszik. Az erdélyi katolicizmus helyzetét ismerhette előzetes kolozsvári tanári éveiből. A Kolozsváron nyomtatott kötet Baranyi nevének említése nélkül került kiadásra, a címlapon és a *Dedicatio*ban is csak a *Gyulafehérvári Páterekre* találunk szerzőségi megjelölést, a szakirodalom azonban egyöntetűen, kétséget kizáróan Baranyi Pál művének tartja.<sup>19</sup>

A közel 600 oldalas kötetből mintegy 80 oldalnyi szövegrész tekinthető paratextusnak, nem számítva a kötet rézmetszeit és azok feliratait. A kötet felépítése a szövegtörzset és paratextusok viszonylatát is figyelembe véve a következő: két címlap, amelyet a támogató címe követ. Következik a könyv *Dedicatio*ja Gyulaffy Lászlóhoz (10 oldal), majd az olvasónak címzett *Devoto Lectori* (5 oldal), a *De anno et ejus partibus* az egyházi év részéről (2 oldal), a *Tabula temporaria festorum mobilium* – a mozgóünnepok táblázata 1695–1721. évekre (2 oldal), a *Calendarium* (15 oldal) és a vasárnapok búcsúengedélyei (*indulgentia*) (2 oldal). Ezt követi a tulajdonképpeni szövegtörzs számozott oldalakon (1–522), az oldalszámozás azonban átugorja a beékelődő rézmetszeteket. Mindezek után az *Index totius operis*, tehát a könyv betűrendes mutatója (9 oldal) áll, végül hibajegyzék (1 oldal) zárja a kötetet.

A kötetnek két címlapja van – egy díszes, metszett címlap és egy második egyszerű, szedett, nyomtatott. A kettő tartalmilag nem sokban különbözik. A díszcímlapot barokkos virágfonat körkoszorúzza, középtűt alul és felül a főként Jézus (IHS) és Mária monogramjaiból építkező két, leginkább használt jezsuita jelvényt. A virágkoszorún feliratos szalag fut körbe, rajta a könyv két leggyakrabban visszatérő bibliai passzusai a földi zárandoklásról: egyik oldalt a Zsid 11,13

---

<sup>18</sup> BÁNFI Szilvia, V. ECSEDY Judit, *Újabb adatok a katolikus könyvnyomtatás helyzetéről az Erdélyi Fejedelemségben = Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*, szerk. DIÓSI Dávid, MARTON József, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2018, 93–94, 102.

<sup>19</sup> *Uo.*, 102; NÉMETHY, *i. m.*, (16. j.), 275; STOEGER, *i. m.*, (15. j.), 21; SZINYEI József, *Magyar írók élete és munkái, I*, Budapest, 1891, 559–560.



befejező része (Peregrini et hospites sumus super terram) és annak perikopajelzése (Hebr. 11. v. 13), másik oldalon a 1Krón 29,15 egy része (Peregrini enim sumus coram te, et advenae) és perikopajelzése (1Paral 29. v. 15) olvasható. Az oldal központi részén maga a címzés: *Viaticum Spirituale (...)* és végül az évszám, 1694. kapott helyet.

A címlapverzón hat szentírási idézet és parafrázis kapott helyet. Elsőként megismétlődik a címoldalon is megjelenő két passzus, majd egyházatyáktól, Szent Ágoston 26. szermójából, Szent Gergelytől és Szent Fulgentiustól következnek idézetek.

A második, nyomtatott címlap szövege többnyire ugyanaz, mint az elsőé, de a lap harmadik harmada már eltérést mutat. Egyik ilyen lényeges eltérés, hogy itt megjelenik a kiadó megnevezése is, ami az első címlapról hiányzott. A Baranyi Pál (vagy László) név helyett ezt olvashatjuk a latin szövegből: „a fehérvári római katolikus egyház nagyon tisztelendő páter-plébánosától felszentelve – Isten földi zarándoklásának 1695 évében” (ab Albensis Romano–Catholicae Ecclesiae RR. PP. sacratum / Anno Peregrinantis in terris DEI / MDCVC). Ezen kívül legalul külön is megjelöli a kiadás helyét és évét: Kolozsvár 1695.

A második címlapverzón virágdíszítéses sorok között harmadjára jelenik meg ugyanaz a szentírási rész, a Zsid 11,13. Érdekes azonban, hogy a Zsid 11,13 eredetileg nem többes szám első személyben, hanem többes szám harmadik személyben fogalmaz, amikor azokról beszél, akik nem látták az ige beteljesülését, Ábrahám és ivadékainak hitéről, akik beismerték, hogy „idegenek és vándorok a földön”. Baranyi ennek ellenére következetesen, itt harmadjára is, többes szám első személyben írja, ránk alkalmazva a szövegrészt, ily módon tulajdonképpen parafrázálva azt: „idegenek és vándorok vagyunk a földön”. A bibliai szövegkörnyezet szintén itt lüktet a Baranyi kötetében: minthogy itt idegenek és vándorok vagyunk, a hazánk nem itt van, jobb után vágyódunk, a mennyei város után, amit Isten nekünk készített.<sup>20</sup> Baranyi pedig tudatosan igyekszik ebbe a szentírási gondolkodásba kapcsolni olvasóját.

A két címlap problematikájára nem kereshetjük a megoldást a könyv többi metszetének figyelembe vétele nélkül. V. Ecsedy Judit kutatásaiból<sup>21</sup> tudjuk, hogy

---

<sup>20</sup> Vö. Zsid 11. – főként Zsid 11, 15–16.

<sup>21</sup> V. Ecsedy Judit, *Mesterkedő nyomdászok: A barokk kor különleges nyomtatványai*, Magyar Grafika, 52, 2008/Jubileumi különszám, 62–69.

a korban elterjedt volt az a nyomdatechnikai, könyvkötészeti eljárás, amely révén a kötetekbe idegen, előre elkészített nyomatokat illesztettek be. A lelkeségi, áhítati munkákba leggyakrabban vallási emblémákat megjelenítő metszetek kerültek. Ecsedy ezek közül is különösen figyelemre méltónak tarja Baranyi *Viaticumát*, a Misztótfalusi Kis Miklós nyomdájában megjelent kis imádságoskönyvet.<sup>22</sup>

Kézenfekvő volna az elképzelés, hogy a metszetek és az első címlap az első, 1690-es, nem ismert kiadásból származnak, ez azonban nehezen elképzelhető, nemcsak az első címlap 1694-es datálása, de a kötet legelején lévő Gyulaffy-címer miatt is. A címer metszete úgy tűnhet, hogy eltér a kötet többi metszétípusától, azonban a címer alatti, címerre rímelő „Császárok harcoló oroszlánja” kezdetű négy soros vers betűi ugyanazok, mint a kötetben lévő többi metszet alatti betűk. Mi több, ha a(z) egyébként meg nem nevezett Gyulaffy család címerét elemezzük, kiderül, hogy ez már az 1693-as grófosítás utáni<sup>23</sup> címer a császári jelvényekkel, tehát ennél korábbi nem lehet. Az 1694. évszám, talán a második kiadás tervezett évét jelöli, ami aztán valami folytán egy évvel később valósult csak meg.

A két címlap után Gyulaffy László címerét látjuk, a Gyulaffyak nevének említése nélkül. Ezt követi a kötet ajánlása, a *Dedicatio*, majd a *Devoto Lectori* – a kegyes olvasóhoz címzett rész. Ebben nincs szó a kötet elkészítésének folyamatáról vagy okáról, csupán négy ajánlást ad az olvasónak a kötet felhasználásához. Az első kettő filozofikus, teológiai fejtegetés, a szimbólumok két arcát taglalja, utal a kötet metszeteire, magyarázza a mitológiával való kapcsolatát. A harmadik és negyedik rövid ajánlás a használhatóságról és a könyv imáinak variálhatóságáról beszél. Ezt

---

<sup>22</sup> „Szokásos gyakorlat volt, hogy egy-egy képsorozat részleteit külföldről hozzák be, majd itthon elkészült hozzá a könyv (általában annak a latin eredetűnek magyar nyelvű fordítása, amelyhez a rézmetszetes táblák eredetileg tartoztak). Ennek a Tótfalusi által közreadott könyvecskének azonban az az érdekessége, hogy már olyan kész, kinyomtatott lapokat kellett beiktatnia a könyvbe, amelyeknek egyik oldalán a rézmetszetes kép, hátán pedig a vonatkozó magyarázat már rá volt nyomtatva. Minthogy a nyomtatott szöveg nem Tótfalusi jellegzetes betűvel készült, tehát itt a lemez nem is került Kolozsvárra, hanem ismeretlen helyen (Bécsben? Itáliában?) már elkészült a rézmetszetről a nyomat, és hátára a szöveget is odanyomatták. Ennek nyomdatechnikai megoldása, a könyv egységessége érdekében, nem kis feladat volt. Ritkább esetben a nyomtatott szövegek közt találkozunk a lapnak csak egy részét elfoglaló rézmetszettel. Ismeretes, hogy két eltérő nyomási technikáról van szó: míg a szedett szövegek nyomtatása (és a fametszeteké is) magasnyomású eljárás, addig a rézmetszet mélynyomtató eljárás, amelyhez más berendezés, a rézlemeznyomó sajtó kellett. Tehát vagy a szöveg szedését, vagy a még ki nem nyomtatott ívekre a réznyomást előbb el kellett végezni, de mindenképpen két munkamenetre volt szükség. Ehhez pontosan ki kellett számítani, hogy melyik mekkora helyet fog elfoglalni.” *Uo.*, 63–64.

<sup>23</sup> NAGY Iván, *Magyarország családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, III, Pest, 1858, 480–485.

a *De anno et ejus partibus* című rész követi: kétoldalas bevezető az egyházi év szerkezetéről, majd a mozgó ünnepek dátumainak jegyzéke az 1695–1721. időszakra, továbbá egy kalendárium, és a vasárnapok búcsúengedélyei.

Ezt követi a tulajdonképpeni szövegtest, itt kezdődik a könyv számozása is 1-től 522-ig, amely átugorva a beékelt metszeteket. Tartalom tekintetében itt elsőként az idő megszentelésének szövegeit, napszaki, majd különféle alkalmakkor mondható imádságokat találunk. Ez után hierarchikus rendben a Szentháromsághoz, az Atya, a Fiú és a Szentlélek Istenhez litániák, könyörgések, fohászok, ájtatosságok, imádságok és himnuszok következnek, továbbá a Boldogságos Szűz Máriának zsolozsmája, officiuma, majd litániák, imádságok, himnuszok, könyörgések és a Fájdalmas Szűz kisofficiuma.

A „mennyei hierarchia további tagjaihoz” intézett, hasonló imaszövegeket találunk ez után, a szent őrzőangyalokhoz, Szent Mihály főangyalhoz és Szent Józsefhez. A ma emberének kevésbé szokványos az ezután következő két rövidebb rész, melynek imaszövegei Júdás Tádé apostolt és a Szent Dizmászként ismert jobb latort szólítják meg. A ma szinte ismeretlen Szent Dizmásznak, a barokk lelkiségben Magyarországon is meglehetősen elterjedt kultusza volt, a halálra ítélték, halálra menők pártfogójaként tartották számon.<sup>24</sup>

Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc litániája és egyéb fohászok után a szűz vértanúk, majd különféle patrónusok és a mindenszentek tisztelete kap helyet a *Viaticumban*. Ezt követik a különféle alkalmakra szóló imádságok: gyónás előtt és után mondandó, bűnbánó és hálaadó imádságok, az áldozás előtti és utáni imák, majd különféle könyörgések: jó halálért, háborús időben, az egyházért, a világi vezetőkért, császárárt, fejedelmekért, békéért, családtagokért, fiatalokért, bűnösökért, hitehagyottakért, az elszakadtakért (hereticos et schismaticos), ima kísértésben stb. Mindezt a hét bűnbánati zsoltár, majd a halottak officiuma és az útravaló imák követik, legvégül pedig az *Index totius operis*, egy betűrendbe szedett tartalomjegyzék, utolsóként pedig a hibajegyzék.

Külön említést érdemelnek a metszetek lapjai. Képi gazdagságukon túl, vagy azzal együtt, értelmezhetőek lennének az alattuk található négy soros disztichonok és a hátoldalukon lévő idézetek is (rendszerint bibliai idézetek, passzusok az

---

<sup>24</sup> TAKÁCS László, *Az Officium Rákócziánium Szent Imre-himnuszai, avagy megjegyzések a szerzőség kérdéséhez*, Magyar Könyvszemle, 133, 2017/1, 57; HÁRS György Péter, *A bal lator*, Eletünk, 50, 2012/8, 41.

egyházatyáktól és Szent Ágoston szermóiból), nem különben pedig a kép és szöveg viszonyában.

A kötet tartalmáról összességében elmondható, hogy egyformán szolgál a személyes devóció és a közösségi áhítat, imádság eszközeül. Az olvasóhoz szóló részből azonban nem derül ki, mely réteget kívánja inkább megcélozni az imádságoskönyv.

#### *A Viaticum spirituale ajánlása, Dedicatioja*

Az imakönyv ajánlásának címe és alcíme így szólna magyarul:<sup>25</sup> *Dedikáció gr. Rátóti Gyulafi Lászlónak, ő szent császári felsége erdélyi belső tanácsosának, a marosszéki székekelyek főkapitányának, nemkülönbén néhai Apafi Mihály erdélyi fejedelem mezzei hadai ezredesének és udvari kapitányának, igen nagyra becsült uramnak és patrónusomnak.*

A dedikáció vagy ajánlás ókori előképeken alapuló műfaj, különféle toposzokból építkezik, vannak kötelező elemei. A 16–17. század tekinthető az ajánlások fénykorának – ekkor a kiadott kötetek közel háromnegyedében fordul elő. A magyar nyelvű kiadványok körében a lelkeségi- és vitairódalom műveiben a leggyakoribb.<sup>26</sup>

Felépítése európai hagyományba illeszkedik, de Magyarországon ebben az időben még leginkább a középkori felosztás szerinti *salutatio* (üdvözlés), *captatio benevolentiae* (a jóindulat megnyerése), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés) és *conclusio* (összegzés) volt. Ezt Baranyi dedikációja nem követi tökéletesen.<sup>27</sup> A címzés után valóban következik egy rövid „*captatio benevolentiae*” rész, amelyben a könyv konkrét felajánlása van. Ebben nagyon jól használja a „*viaticum*” szó többletjelentésében rejlő lehetőségeket:

Ez az útravaló, amelyet nagyságos gróf neked felajánlunk, (maga) ugyanaz, amelynek céljára te önként, bőkezűen útravalót adományoztál, hogy a külső országok határait is bejárja boldog léptekkel, ne csupán Dacia felkeresésére szorítkozzék. A pénzbeli útravalóért cserébe jogot formáltál magadnak a lelki útravalóra, amellyel a mennyei hazába zarándokló kegyes lelkek a számukra kiszabott utat könnyebben teszik meg. Ha filozófusoknak adódik ez, [úgy mondják]

<sup>25</sup> A kötet latin *Dedicatio*jának fordításában nagy segítségemre volt dr. Gálfi Emőke, az EME munkatársa, amelyért ez úton is köszönetemet fejezem ki.

<sup>26</sup> PESTI Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Budapest–Eger, Kossuth–Eszterházi Károly Főiskola, 2013, 46.

<sup>27</sup> *Uo.*, 105–106.

hatás és ellenhatás. A te útravalód segítette e világra a miénket, cserébe a miénk segíti a tiédet a kifogyhatatlan mennyei kincsestárhoz való feljutásban. Ettől boldog mindkettő, mert jóllehet különböző utakon, de mégis az örökké fennmaradó haza menedéke felé sietnek.<sup>28</sup>

Munkáját tehát lényegesnek tartja Baranyi az örökkévalóság felé vezető úton, amelyet, mint mondja, a patrónus várt is tőle, és most minden szerénység nélkül ajánl az őt odaadóan és önként támogató grófnak. Ez az útravaló fogja segíteni a földi zárandokúton. A műfajban egyébként gyakran előforduló szerénységi toposz szinte teljes egészében hiányzik ebből a dedikációból. A narráció és a petíció pedig nem azonosítható egymástól elkülönülten. Ezek itt vagy összeolvadtak, vagy azt mondhatnánk, hogy teljesen hiányzik belőle a *petitio* – a kérés a további támogatásra vagy visszatérő kérés a mű elfogadására. Igazunk lenne, ha nem volna ismeretes a *petitio* egy másik formája is, amelyben a kérés Istenhez, az égi közbenjárókhoz szól, leggyakrabban a támogató megsegítését kérve. Ez a gyakorlat nem példa nélküli az időszakban.<sup>29</sup> Itt pedig a dedikáció záró része ilyen jelleget ölt.

A *Viativum* dedikációjának központi, legnagyobb része magáról Gyulaffy<sup>30</sup> Lászlóról szól.

A Ráthóti előnevű Gyulaffyak eredetileg a Dunántúlon éltek, majd a 16. század második felében a család egyik ága Szatmár vidékére, a másik Erdélybe telepedett le. Nagy Iván szerint a családban a hetedik László a kötet dedikáltja:

„A VII. László Maros-szék főújszjtje volt, és Apaffy korában nagy szerepet vitt. 1686-ban a Deputatio egyik tanácsosa, később Tökölyi ellen a Heisler táborában tábornok, utóbb kormány-tanácsos (1691). Végre 1693-ban grófságot nyert. Meghalt 1699-ben, és temetése Kolosvárott tartatott.”<sup>31</sup>

A *Dedicatio* szövege nem mellőzi a dicstoposzokat és a támogató méltatását, de nagyon érdekes, ahogy egy négypólusú egyensúlyba helyezkedik. Úgy tűnik, mintha a dedikáció jezsuita szerzője nem az alázatos szerzőt testesítené meg, hanem egy olyat, aki mintegy tudatában van saját politikai, egyházpolitikai helyzetének és papi mivoltának. A négy egyensúlyi pont egyik részről a *Viativum*, tehát a kötet maga, de

---

<sup>28</sup> *Viativum...*, (a)2-[v].

<sup>29</sup> PESTI, *i. m.*, (26. j.), 117.

<sup>30</sup> Bár leginkább a Gyulaffy alakban találkozunk vele, Baranyi *Viativuma* Gyulafi-ként írja. Ennek ellenére, jelen tanulmányban az elterjedtebb Gyulaffy változatot használom.

<sup>31</sup> NAGY Iván, *i. m.*, (23. j.), 480, 484.

ide kell számolnunk a szerzőt, Baranyi Pált is; másrészt a kötet kiadását és a jezsuiták tevékenységét támogató Gyulaffy László; harmadrészt a Gyulaffyt támogató és őt bizalmába vevő császár és király; negyedrészt pedig a mindhármuk és mindenek felett álló hatalom, Isten, a legfőbb jó, elnyerése érdekében kulcsfontosságú a *Viaticum*. Ilyenformán ez egy különös egyensúlyban lévő kapcsolati rendszernek tekinthető, amelyben az elemek kölcsönösen segítik egymást céljaik elérésében. Valamiképp pedig mindegyik függőségi viszonyban van a másikkal, végső soron azonban mindegyikük célja ugyanaz: hogy a földi vándorok (viator), zarándokok a Mennyei hazába jussanak. Innen nézve érthetővé válik a túlzott alázkodás és a szerénységi toposzok hiánya – amint a gyakran visszatérő, (mondhatni) főmottó is mondja, mindannyian „zarándokok és vendégek a földön”.

Mint a vázolt négyes egyensúlyi rendszer egyik központi összetartója, a dedikációt talán leginkább átható toposz és motívum a *hűség*. A szöveg a hűséget Gyulaffy legdicsérendőbb tulajdonságának láttatja a bátorság és a hitvédelem mellett. Mindezekért valóban megilleti Gyulaffyt a neki ajánlott kötet, mondja. Ugyanitt utalást találunk Baranyi és Gyulaffy barátságára is, amely további indoka az ajánlásnak: „Megillet ez a te hűségédért, megillet a bőkezűségédért.”<sup>32</sup>

A hűség kérdését kifejtendő, tovább ezt olvashatjuk: „Hű vagy Istenhez, a valláshoz, a hazához, a fejedelmeidhez, akiket föléd rendelt az isteni hatalom.”<sup>33</sup> Az ősi valláshoz és az igazsághoz, az Istenhez való hűség központi téma, a későbbiekben pedig mind nagyobb hangsúlyt nyer a császárhűség fontosságának taglalása is. Nagy Sándorral párhuzamba állítva *kegyes Makedónnak* nevezi Gyulaffyt, aki 1691-ben megoldotta a gordiuszi csomót, feladva szabadságát a szabadságért és „az apostoli király lábaihoz borult.”<sup>34</sup> Ezt követően, hogy egyensúlyt teremtsen, kiváló retorikával bizonyítja Gyulaffy hűségét az övéihez, az Istenhez, az ősi valláshoz és egyszersmind a császárhoz. „Minthogy hű voltál a hitedhez, vajon hasonlóképpen a hazához nem vagy hű? Senki, aki hűséges Istenhez és a hithez, nem hűtlen a hazához.”<sup>35</sup> – vonja le a végkövetkeztetést.

Külön lajstromát találjuk ez után Gyulaffy előmenetelének – bizonyítva ezzel bátorságát és hűségét: 1681-ben Apafi Mihály fejedelem mezei hadainak élén ezredesként kockáztatta életét, majd a marosszéki hadak főkapitányává lett 1683-

---

<sup>32</sup> [BARANYI], *Viaticum spirituale...*, i. m., (5. j.), (a)2[v].

<sup>33</sup> *Uo.*

<sup>34</sup> *Uo.*

<sup>35</sup> *Uo.*, (a)3.

ban. Ezt követik a „dicsőséges Lipót császár sasai alatt” Herbeville generálissal együtt vívott orsovai csatára (1689), majd a Heisler generálissal 1690-ben egyesített csapat vezetésére való utalások.<sup>36</sup> Mindezek hozzájárultak a grófi cím elnyeréséhez. Erőteljesen kiemeli a szöveg Gyulaffy fejedelmi hűségét. Állítja, hogy Apafi Mihály, „csaták idején éjféltajt egyedül őt fogadta a sátrában és egyedül őrá bízta életét”.

Hadviselés közben valahányszor megszállt a táborban, éjféltajt egyedül téged szeretett vendégül látni saját sátrában. Micsoda hűség! a csaták zajában, ellenséges kirohanásokban, sokak számára hűtlen éjszakán, amikor életét egyetlen egyre bízta.<sup>37</sup>

Különös igyekezettel taglalja Gyulaffy László szerepvállalását a Thököly elleni harcokban, kiemeli, hogy amikor pedig az neki nem is lenne kötelessége, mindent kész feláldozni és „a Bádeni Lajos márki segítségére Erdélybe sietni”.<sup>38</sup>

Ezt követi az „ősi vallás melletti kiállítás”-t méltató rész. Ez a kiállítás, mint írja, „néhányekben gyűlöletet kelt Erdélyben”.<sup>39</sup> Bőkezűségét igen sok templom/egyház(község) és egyházi személy dicséri, mondja Baranyi, majd felsorolja Gyulaffy ilyen irányú jótetteit: hálás neki „a kolozsvári, gyulafehérvári és udvarhelyi egyház, köszönetet mond a mikházai és csíki szerafikus (ferences) rendház.”<sup>40</sup>

Köszönetet mondanak az itt élő tisztelendő páterek, akiknek számára a te egész házad éléstár, és a legbiztosabb megélhetés/éléskamra, amelyből előhoznák a számukra szükséges dolgokat.<sup>41</sup>

Kiemeli továbbá, hogy ősei kegyes szokásához híven, a család csesztvei<sup>42</sup> jószágának tizedét, a gyulafehérvári jezsuiták kapják, egyéb pénzbeli jövedelemkiegészítések mellett. Nyilván nem lehet véletlen, hogy éppen itt kiált fel a jezsuita

---

<sup>36</sup> *Uo.*, (a)3–[v].

<sup>37</sup> *Uo.*, (a)4.

<sup>38</sup> *Uo.*, (a)4–[v].

<sup>39</sup> *Uo.*, (a)2.

<sup>40</sup> *Uo.*, [(a)4v].

<sup>41</sup> *Uo.*

<sup>42</sup> Oláhcsesztve – falu Gyulafehérvár és Balázsfalva között, a Kis-Küküllő jobb partján, Alsó-Fehér Vármegye balázsfalvi járásában. A falu a 17. század végén, 18. század elején a Gyulaffy és a Csáky grófok tulajdona, később Esterházy-birtok lesz. BENKÓ József, *Transsilvania specialis: Erdély földje és népe*, I, ford., jegyz., közr. SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999, 169, 232.

szerző a szöveg egy zárójelében: „Rarum hoc tempore exemplum in Transilvania” – azaz „Ritka példa Erdély földjén ebben az időben!”<sup>43</sup>

A következőkben a dedikáció önmagára is reflektál, amikor azt írja Gyulaffynak, hogy

Mellőzzük a többit, amelyekből ezen erényre való hajlamod tökéletesen megmutatkozott, egyrészt más kegyes tevékenységekben és alamizsnákban, másrészt az ifjúság nevelésére szánt szemináriumok támogatásában.

[...] csupán a te dicséreted lezárását” nem merjük elhallgatni (nehogy veled vagy a császárral szemben hibázzunk), amelyet maga a felséges császár tett hozzá számodra.

Felsorolja, hogy minekutána a császár megbizonyosodott az ő hűségéről, a haza és az igaz hit védelmezéséről, teljes bizalmába vette, ezért választotta két évvel korábban az erdélyi 12 tagú titkos tanács vezetőjévé, majd 1693-ban a báróságot felváltva született grófnak ismerte el.<sup>44</sup> – Fontosnak látom megjegyezni, hogy a *Dedicatio* szövegében itt nem az 1693-as évszám, hanem az „elmúlt évben” megjelölés szerepel. Ugyanígy, a „két évvel előbbi” tanácsosi kinevezés az 1692-es évszámot adja. Az évszámokat megerősíti a szakirodalom is: „Consiliariusságát I. Leopold 1692. január 5-kén erősíté meg. Ettől 1693-ban grófi címet is nyer.”<sup>45</sup> Mindezek egyszersmind bizonyítékok is arra, hogy a *Viaticum spirituale*... második kiadásához írt *Dedikáció*, már a díszcímlapon megjelenő 1694. évben elkészült.

A *Dedicatio* utóbb idézett szövegrészében, a Gyulaffy „dicséretének lezárása”, amit „maga a császár adott”, nem lehet más, mint a grófi diploma heraldikai magyarázattal ellátott, méltató szövege. Az ezután következő heraldikai, címerértelmező szövegrészt (részben vagy egészen) Baranyi ebből a császári diplomából kölcsönözhetette. Erre a nemesi vagy címeres levélre hivatkozik a *Dedicatio* akkor is, amikor ezt olvassuk: „Hogy pedig ennek a rád irányuló hatalmas császári jósnak és szíves kegyességnek örök bizonyítéka megmaradjon...”<sup>46</sup> A nemeslevenírlől találunk közlést és részletet a *Turul* egy 1893-as számában – az érdekesség azonban az, hogy eszerint a nemeslevelet 1695. december 15-én

<sup>43</sup> [BARANYI], *Viaticum spirituale*..., i. m., (5. j.), [(a)4v].

<sup>44</sup> *Uo.*, [(a)4v]–[(a)5r].

<sup>45</sup> Gróf LÁZÁR Miklós, *Erdély főispánjai*, (Különlenyomat a Századok 1887–1889-ki folyamaiból), Budapest, 1889, 69.

<sup>46</sup> [BARANYI], *Viaticum spirituale*..., i. m., (5. j.), [(a)5].



állították ki és 1696. január 14-én publikálták Marosvásárhelyen.<sup>47</sup> Ez azonban a Nagy Iván által közölt adatokkal és más forrásokkal is szemben áll, amelyek szerint 1693-ban teszi a császár gróffá és bővíti a család címerét.<sup>48</sup>

A dedikáció utolsó lényeges egysége a Gyulaffy-címer értelmezése. A címer rézmetszete mindjárt a címlapok után kapott helyet a kötetben. A címer igen összetett, amely – mint látni fogjuk –, tulajdonképpen három címert ötvöz: a Gyulaffy család ősi címerét (tölgyfa koronával, levéllel és makkal), az új grófi címert (harcoló oroszlán), valamint a császári címert és jelvényeket. A dedikáció címerértelmezése előbb a címernek a grófsággal kapott elemeit veszi sorra: Az oroszlán, kezében kivont karddal, maga Gyulaffy, amint a császár lelki szemeivel a csatában látja őt maga előtt.<sup>49</sup> A címerpajzs közepét uraló kisebbik, császári címer a Gyulaffy László katonai erényeinek és hűségének, a „császári hűségnek és akaratnak kifejezése”. „Szívben szív, pajzsban pajzs.”<sup>50</sup> – summázza a szoros, hűséges kapcsolatot. Amíg Gyulaffy ezt a címert tartja maga elé a harcban, mindaddig „a császár jóindulatát bírja” – mondja.

A kétféjű [császári] sas a pajzs központi képmezőjében, sőt a már meglévő nemzetségi jelvény szívében kiterjesztett szárnyaival vet árnyékot, és a sietős távozásra kész lábaival kiegyenesedve áll. Tudniillik minden tagjával szabadon egyensúlyozza magát; sem a kard, sem a császári jogar markolása nem foglalja le; felkészülten várja, hogy, ha veszélyes idők járnak, karmaival kiragadjon téged a bajból, vagy megsegítésre hozzád repüljön.

Így van ez mindaddig, „ameddig a pajzs világos mezőjében maradsz, vagyis kitartasz a császár iránti őszinte hajlandóságban és hű engedelmisségben.” A császár hálájának kifejezéseként koronákkal ékesített, rostéllyal ellátott sisakok láthatók a pajzs tetején.<sup>51</sup>

---

<sup>47</sup> H. G. D. [CSERGHEŐ Géza], *A kibalti rátóthi Gyulaffy-család eredeti grófi diplomája és címere*, Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye, 1893/3, 153–154. – A H. G. D. monogram feloldását, a Csergheő Gézával való azonosítást Czízi István doktori disszertációjából vesszük. – CZÍZI István, *A királyi Magyarország főnemesei családjainak címerváltoztatái a 16-17. században: Doktori disszertáció*, ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, témavezető Dr. Bertényi Iván DSc., professor emeritus, Budapest, 2012, 5, 229.

<sup>48</sup> NAGY, *Magyarország családjai...*, i. m., (23. j.), 480; Gróf LÁZÁR, *Erdély főispánjai...*, i. m., (46. j.), 69.

<sup>49</sup> [BARANYI], *Viaticum spirituale...*, i. m., (5. j.), [(a)5].

<sup>50</sup> *Uo.*, [(a)5v].

<sup>51</sup> *Uo.*, [(a)5v]--[a)6].

A négyosztatú grófi címerpajzson az új grófi elemek és az ősi családi címer egyenlő arányban, két-két szelvényben, átlósan felcserélve kap helyet. A dedikációban a Gyulaffyak meglévő címerének értelmezése messze eltörpül az új, grófi elem kifejtése mellett: a koronával ékesített tölgyfatest, amelyből zöldellő tölgyfaág, levél sarjad,<sup>52</sup> középütt pedig egy érett makk terem – ez a makk Gyulaffy „teljességgel beérett munkáit jelenti”, mondja a leírás.<sup>53</sup>

Ide kapcsolódik a dedikáció záró szövegrésze, a *conclusio*. Ebben a továbbiakban is követendő életpéldát summázza a szerző: „hűség Istenhez, a valláshoz, a hazához és a királyhoz, nemkülönben Isten egyházához és papjaihoz” akiket segíteni és támogatni tartozik. „Az Útravalóval az élet zarándokútján erényeinek és a császár hálájának köszönhetően nagyszerű érdemekhez jut el, végül pedig az örök boldogság hazájában pihenhet meg.” „Ezért könyörögnek alázatosan a fehérvári tisztelendő páterek.”<sup>54</sup> – zárul a *Dedicatio*.

Baranyi Pál *Viatricum spirituale* imádságos könyvének nem ismerjük első kiadását, azt sem tudjuk, hogy azt kinek ajánlotta, illetve ki támogatta azt a kiadást. Az 1695-ös, második kiadást és a jezsuiták működését Gyulaffy László gróf segítette. Ez megfelel a mecénatúra korabeli gyakorlatának, hiszen a 17. században a magyar nyelvű kiadványok támogatói között legnagyobb arányban világi személyek találunk, legfőképp fejedelmeket és főnemeseket. A kiadásra került könyvek nagy hányada vallási, egyházi, devóciós jellegű könyv volt, azok patrónusa mégis legfeljebb csak tíz százalékban volt egyházi személy.<sup>55</sup> Ez az arány nyilvánvalóan módosulni látszik a latin nyelvű kiadványok tekintetében (amit Pesti Brigitta

---

<sup>52</sup> A *Turul* közléséből tudjuk, hogy a Gyulaffy család kezdeti, eredeti címere a „veresben arany hársfalevél” volt, ami a későbbiekben folyamatosan változott, elérve az említett, koronás, tölgyfás változathoz. – H. G. D. [CSERGHEŐ Géza], *A kihalt rátóthi Gyulaffy-család eredeti grófi diplomája és czímere...*, Turul, 1893/11, 153. A *Heraldika kézikönyve* alátámasztja ezt az állítást és felsorolja a Rátót nemzetség családjait, amelyeknek a címerében közös vonás, központi elem a hársfalevél. Itt találjuk a Gyulaffy (Gyulafi) családot is. BÁRCZFAY Oszkár, *A heraldika kézikönyve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897, 15–16.

<sup>53</sup> [BARANYI], *Viatricum spirituale...*, i. m., [(a)5v]–[(a)6]. A címer leírását tömören közli Kóvári László: „négy részre osztott paizs, melyben középett két fejú sas; a sas felett balról kék mezőben oroszlán van felálló helyzetben, tátott szájjal, s kettős farkkal, első jobb lábában kivont görbe kardot tart; ezzel szemben a paizs jobb felőli felső felében, zöld halom felett, három makk csüng egy fán, mely királyi koronán nőtt át. Ugyan ezek ismétlődnek a paizs alsó részeiben, helyzetök megfordításával.” KÓVÁRI László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárt, 1854, 103.

<sup>54</sup> *Uo.*, [(a)6v].

<sup>55</sup> PESTI, i. m., (26. j.), 171.

kutatása nem vizsgált), hiszen ide sorolhatók a liturgikus és hivatalos egyházi kiadványok is.

Gyulaffy László mecénási mivolta ismeretes előttünk nem csak a dedikáció részleteiből, de kortársainak feljegyzéséből is. Még ha nyilvánvaló is, hogy az ajánlás egy, a korban bevett eszköztárral elmondott és díszített szöveg, végső soron el kell ismernünk, hogy a *Dedicatio* Gyulaffy Lászlója nincs erős túlzásokkal körülvéve. Szerepe az erdélyi katolikus kisebbség megmaradásában, megerősödésében és újjászervezésében Apor Istvánnal karöltve valóban kulcsfontosságú volt, nemcsak az Erdélyi Katolikus Státus<sup>56</sup> oszlopos tagjaként, de hadvezérként és magánemberként is.<sup>57</sup> Apor István így ír Hevenesi Gábor jezsuita házfőnöknek Gyulaffy halálakor:

[...] bizonynal írom k[e]g[yelme]dnek, nem tudok már mit csináljak, mivel azt az egy embert ismertem a ki constantissime forgatta a Catholicus Status dolgait, és akinek hátához én is bátran támaszkodhattam, már a többi között csak egyedül maradtam, és bizony kész vagyok egyedül is valamit religióm előmenetelire tudhatok el követni, sőt igaz hitemhez való alkalmatosságomat véremmel is megpecsételni, csak k[e]g[yelme]tek is, ne hadgyon engemet az én ellenségimnek akarattyokra.<sup>58</sup>

Apor és Gyulaffy igyekezete, illetve Baranyi nagy szavai nem tűnnek olyan túlzónak, ha teszünk egy rövid kitekintést a 17. századi erdélyi katolikus helyzetre. Erdély katolikus szempontból missziós területté vált, a reformáció eszméi magával ragadták magyar és szász lakosainak nagy hányadát. A fiatal Erdélyi Fejedelemség fokozatosan az erdélyi püspökség és káptalan épületeibe rendezkedett be, használta birtokait, javait és javadalmaikat, majd országgyűlési határozatok alapján birtokolta

---

<sup>56</sup> A püspök nélkül maradt erdélyi katolikus nemesek és országgyűlési képviselők 1640-ben léptek fel először testületileg a *Status Catholicus* néven, amelyet aztán 1657-ben jogilag, törvényileg is megerősített az *Approbatae Constitutiones*. HOLLÓ László, *A világiak által „vezetett” egyházmegye: Az Erdélyi Római Katolikus Státus társadalmi jelentősége* I., Presa Universitară Clujană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2009, 35–41, 56–74.

<sup>57</sup> BÍRÓ Vencel, *Gróf Apor István = Erdélyi katolikus nagyok*, szerk. BÍRÓ Vencel, BOROS Fortunát, Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda, 1941, 76–80.

<sup>58</sup> Idézi PAPP Kinga, *Az önreprézntáció formái Apor István leveleskönyvében*, Erdélyi Múzeum, 77, 2015/3, 24; utal rá BÍRÓ Vencel, *Altörzsi gróf Gróf Apor István* élete és kora, Cluj, Erdélyi Katolikus Akadémia, 1935, 96, 166.

azokat.<sup>59</sup> A törvények értelmében római katolikus püspök nem működhetett Erdélyben. 1618-tól tevékenykedhetett ugyan vikárius, de az nem szentelhetett papokat. A papképzés javarészt külhoni egyetemeken zajlott, ahonnan azonban csak kevesen tértek haza erdélyi szolgálatra. Székelyföldön a kis létszámú világi papság ekkor jórészt gyengén képzett, nem ritkán nő, fegyelmi problémákba ütközött.<sup>60</sup> A gyakori paphiányt a licenciátusok<sup>61</sup> és a missziós, főként szerzetes papok próbálták pótolni. A jezsuita jelenlét a fejedelemségben minden törvényi tiltás ellenére szinte folytonos volt: áruhában és álnéven működő tagokkal, ritkábban fejedelmi engedéllyel.<sup>62</sup> A jezsuiták erdélyi missziójában (*Missio Davica*) 1610 és 1690 között 120-nál több páter működött.<sup>63</sup> Másrésztől, mintegy alulról szerveződve, a Katolikus Státus fokozatosan kezébe vette a katolikus ügyek védelmét, a pásztor nélküli helyi egyház fegyelmi és anyagi ügyeit intézték, védték a katolikus érdeket a fejedelem előtt és az országgyűléseken.<sup>64</sup>

A jezsuita Baranyi Pál és a Katolikus Státus, amelynek Gyulaffy László vezető egyénisége volt, ugyanazért a célért küzdöttek, ki-ki a maga helyén, a maga eszközeivel. A vázolt helyzet éppen a kötet megjelenésének éveiben változik az Habsburg hatalmi berendezkedéssel egyidejűleg, amikor a katolikus urak ereje már fokozatosan nőtt, az egyházszervezeti működést korlátozó törvényeket rendre eltörölték, a katolikus misszió új dimenzióba lépett. A hívók száma egyre nőtt,

---

<sup>59</sup> GÁLFI Emőke, *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székelyvárosának születése*, Erdélyi Múzeum, 38, 2016/1, 26–35; HOLLÓ, , *i. m.*, (55. j.), 60–63; MARTON József, JAKABFFY Tamás, *Az erdélyi katolicizmus századai: Képes egyházmegye-történet*, Kolozsvár, Verbum, 2009, 35–36.

<sup>60</sup> FERENCZI Sándor, *Sacerdotes Transylvanici: Az erdélyi egyházmegye pappjai – történeti áttekintés*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2012 (Doktori Dolgozatok 1), 129–136.

<sup>61</sup> „Egyes elgazdátlanodott plébániák vezetését világiak vállalták magukra, akik vasár- és ünnepnapokon evangéliumot olvastak, bűntöt hirdettek, temettek, kereszteltek. Ők, a licenciátusok a fejedelemtől papi kiváltságot kaptak, liturgikus öltözetet viseltek (stóla nélkül).” *Uo.*, 42; SÁVAI János, *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged, Agapé, 1997 (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról, 2, Tanulmányok, 1), 75–253.

<sup>62</sup> MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – Nyitott Könyv, 2009, 149–150; TÓTH István György, *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, I, Roma–Budapest, 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes, 4), 2002, 40–58.

<sup>63</sup> VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*, II, Budapest, Szent István Társulat, 1913, 122–123. A különféle szerzetes papok missziójának összehangolását a Hitterjesztés Szent Kongregációja nevű szentszéki hivatal irányította, melyet 1622. január 6-án XV. Gergely pápa alapított. – TÓTH István György, *i. m.*, (61. j.), 27–80.

<sup>64</sup> HOLLÓ, *i. m.*, (55. j.), 35–41, 56–74.

főként a máshitű magyarok és székelyek, és a görögkeleti románok egy részének visszatérésével. Ebben a folyamatban fontos szerepet töltött be Baranyi Pál is.

A *Dedicatio* jól tükrözi a maga korát, a belőle kirajzolódó egyensúlyi rendszer, kapcsolati háló a közös érdek, közös érdekek rendszere is egyben. A gyakran egymásnak feszülő protestáns és katolikus érdekek a hitviták világán túl, vagy azzal együtt, mégis emberi kapcsolatokban realizálódtak. Ezt vélem felfedezni Cserei Mihály históriájában is, amikor így ír Gyulaffyról:

Vicéből pedig menénk Kolosvárra, gróf Gyulaffy László temetésére, ki csak igen hirtelen egeresi jószágában megholt vala; a mint akkor hirdették, a feleségének anyja Gyeróffi Györgyné étette volt meg. Ez a Gyulaffy László tanult udvari, katonaszerető ember volt. Különbem a mi reformata religiönknak nagy persecutora; ám az Isten ifjúkorában el is törle e világból. A felesége azután mene férjhez Kornis Istvánhoz, és pápistává lőn.<sup>65</sup>

---

<sup>65</sup> *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*, a szerző eredeti kéziratából KAZINCZY Gábor által, Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1852, 278.



Verók Attila

***Lelki fegyverház és Lelki iskola –  
Lelkiségi könyvek kiadása  
mint kiemelt főpásztori feladat Egerben  
(1755–1799)\****

*Alapvetés*

2017 végén látott napvilágot az az egyedülálló nyomdatörténeti bibliográfia, amely az 1755 és 1949 között működő egri Püspöki, majd Érseki Líceumi Nyomda kiadványainak bibliográfiai leírásait tartalmazza.<sup>1</sup> A kétkötetes jegyzék anyaga igen sokféle elemzési lehetőséget biztosít a kutatók számára. Egyik lehetséges elemzési szempontként a nyomda tevékenységét a lelkiiségi könyvekre fókuszálva kívánom bemutatni kizárólag a 18. század időszakában. A barokk és a felvilágosodás századát nagyon jól jellemzi a *Lelki fegyverház* című kiadvány, amely a nyomda működésének első ötven évében többször is megjelent.<sup>2</sup> Hasonlóan emblematikus a *Lelki iskola* című nyomtatvány is,<sup>3</sup> amely hosszú példákon keresztül tanít az altruista keresztény viselkedésre. Természetesen a nevezett szimbolikus művek mellett egyéb lelkiiségi kiadványok is nagy számban kerültek ki az egri egyházi tipográfiából.

A jelen tanulmányban Eger 18. századi utolsó két főpásztorának tevékenységét kizárólag az általuk jóváhagyott lelkiiségi könyvek kiadása szempontjából értékelem. A vizsgált korszakba mindössze Barkóczy Ferenc püspök (1745–1761) és

---

\* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című projekt támogatásával készült.

<sup>1</sup> MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *A könyvkiadó egri Líceum: Történet és kiadványjegyzék, I–II, 1755–1949*, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, 2017 (Kulturális örökség, 7/1–2).

<sup>2</sup> *Lelki fegyverház, melyben mindenféle lelki és testi ellenség-meg-győzésére erős fegyver készítettett*, Eger, 1779, 1790, 1799.

<sup>3</sup> *Lelki iskola és a jó halálnak mestersége, melyben minden keresztény tanítatik, ... jót tselekedni, ... mely ... Szent Ferencz ... szerzete-béli ... egy szerzetes által deák nyelvből magyarra ford., újabban pedig sok hibáktul meg-mentetett*, Eger, 1776.

Eszterházy Károly püspök (1762–1799) regnálása esik. A főpásztori működésük alatt Egerben kiadott nyomtatványok statisztikai elemzésén túl ebben az írásban plasztikusan kirajzolódik az is, melyik főpásztor mennyire tartotta szívügyének az ország legnagyobb egyházmegyéjében élő hívek lelki igényeit könyvek által biztosított ún. *Ájtatos foglalatosságokkal*<sup>4</sup> kielégíteni. A kérdéshez ugyanis eltérő módon álltak hozzá: egyikük számára ez elsőrangú feladatnak számított, míg másikuk a hívek lelkeségi támogatásának egyéb formáit (pasztoráció, liturgia, iskoláztatás és népművelés, egyházi rendezvények stb.) részesítette előnyben.

*Az egeri Püspöki Nyomda 18. századi története*

Mielőtt a lelkeségi kiadványok konkrét bemutatására térek, szükségesnek tartom röviden áttekinteni Eger első nyomdájának 18. századra eső történetét. Fontos ugyanis látni, hogy az 1804-ig közel a mai Magyarország területének megfelelő méretű, hatalmas egeri egyházmegyében miként is alakult a könyvkiadás, hiszen ez alapjaiban határozta meg a Hatvantól Munkácsig elterülő földrajzi sávban élő hívek lelki gondozásának körülményeit és feltételeit.

Eger nyomdászata szinte a kezdetektől összekapcsolódott a mindenkori egeri püspök személyével, illetve a kora újkori Magyarország első, kizárólag egyetemi oktatásnak helyet adó szimbolikus épületével, a Líceummal.<sup>5</sup> A latin nyelvű forrásokból csak 'Agría' néven ismert hevesi város utolsó püspöke, Eszterházy Károly (1725–1799) egeri szolgálati ideje alatt (1762–1799) a tipográfia – határozott egyházvezetői elképzeléseket megvalósítandó – egyértelműen a katolikus egyház fennhatósága és irányítása alá került. A rend kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a legelső, bár nem Egerben készült, de egeri (hamis) keltezésű nyomtatványra, a *Mercurius Hungaricus* című hírlapra, amelynek első ismert száma 1705. május 30-án Egerben jelent meg, illetve folytatására, a második lapszámtól *Mercurius Veridicus ex Hungaria* néven kiadott sajtóorgánusra a fentebbi kijelentés természetesen még

---

<sup>4</sup> *Ájtatos foglalatosságok, melyek a' viselős aszszonyoknak nagyobb lelki vigasztalásokra egy minorita Magyar Sz. Ersebet provinciájának áldozó papja által rész szerint németből magyarra fordítottak*, Eger, 1768.

<sup>5</sup> A jelen írásban foglalt adatok egy részét korábban már publikáltam alábbi tanulmányaimban: VERÓK Attila, *Az Érseki Líceumi Nyomda = Az egeri Domus Universitatis és Líceum: Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, Eger, Líceum Kiadó, 2013, 191–202; Uő, *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Líceumi Nyomdáig: Az egeri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949)* = MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *i. m.*, (1. j.), 19–36; Uő, *Eszterházy Károly és egeri nyomdája: Karol Eszterházyak a jeho ilačiareň v Jágri.* = *Az Esterházyak fraknói ifjabb ága: Mladšia fraknovská lnia Esterházyovcov*, szerk. STREŠNÁK Gábor, Szenc, Szenc város/Mesto Senec, 2017, 402–429.



nem igaz. A régebbi szakirodalomban tévesen feltételezett, mára azonban már megcáfolt, az 1730 és 1750 közötti időszakra datált állítólagos nyomdászati tevékenység sem tartozott volna feltehetőleg ennek a kijelentésnek a hatálya alá.<sup>6</sup> Noha a hiteles forrásokkal igazolható állandó helyi tipográfia meghonosodása előtt hivatalban volt püspökök közül már tudunk olyanról, aki nyomtatott fejléces levélpapírt használt hivatalos ügyek intézésére,<sup>7</sup> megerősítő levéltári források hiányában egyelőre merészség lenne feltételezni, hogy ehhez saját nyomdáját vette volna igénybe. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy ezek a hivatali nyomtatványok megrendelésre egyéb officiná(k)ban készültek, és vásárlás útján jutottak el Egerbe.

Jóllehet ez egri nyomda alapítását levéltári források egyelőre nem támasztják alá, az 1755-ben egri impresszummal megjelent két kiadvány és egy 1755. július 2-ára keltezett egri kiadási naplótételben fennmaradt adat alapján, mely szerint a Püspöki Iskola (Schola Episcopalis) 500 forintot kölcsönzött a városba érkező, korábban Pozsonyban, Nagyszombatban, majd Bazinban működő nyomdásznak, Franz Anton Royernek (1730–1795) – vélhetőleg nyomdai felszerelés vásárlására –,<sup>8</sup> joggal feltételezhetjük, hogy Egerben a tipográfia kezdetét az 1755. év második

---

<sup>6</sup> MARKOS Béla, *Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai*, Magyar Könyvszemle, 87, 1971/1, 1–11, itt: 3; VARGA László, *Az egri püspöki nyomda megszervezése és könyvkiadása, megalakulásának első éveiben*, Magyar Grafika, 24, 1980/1, 61–62, itt: 62. – Az 1731 és 1754 közötti évekből nyolc olyan nyomtatványt ismerünk, amelynek impresszuma az „Agriae” nyomdahelyet tünteti fel, ezt azonban egyelőre hamis nyomdahelyként kell kezelnünk, hiszen ekkor még semmilyen egyéb forrás nem utal ténylegesen létező és működő egri tipográfia működésére. Amennyiben azonban a későbbiekben levéltári dokumentumok is alátámasztják egri officina korábbi meglétét, abban az esetben az alábbi újabb egri nyomtatványokkal számolhatunk: (1) JAKABFALVY Román, *Salesius Szent Ferenc Philotheája*, 1731; (2) BARKÓCZY Ferenc, *Littera Pastoralis ad V. Dioec. Agriensis Clerum, dum munus suum illustre auspiciaretur*, 1741; (3) BERÉNYI István, *Lelki szerelmesek drága kövek tábláin való illatozó kertész*, 1744; (4) BARKÓCZY Ferenc, *Epistola encyclica ad clerum populumque Agriensem*, 1745; (5) FOGARASY Antal, *Divus Joannes apostolus et evangelista dioecesis Agriensis patronus dictione panegyrica celebratus dum episcopale lyeum agriense eidem divo titulari suo annuos persolveret honores*, 1748; (6) HUSZTI István, *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus hungaricum* (az 1745-ös budai kiadás újabb, egri kiadása három kötetben); (7) BARKÓCZY Ferenc, *Decretum dioecesis Agriensis sub exc. illustr. ac. rev. D. Francisco e comit. Barkóczy de Szala. Episcopo Agriensi emanatum*, 1749; (8) BARKÓCZY Ferenc, *Edictum episcopale Agriense de ritu celebrandorum festorum*, 1754. A felsorolásban külön felhívom a figyelmet a 3. tételre, amely a legelső „egri” lelkiségi kiadványnak számít.

<sup>7</sup> KISS Péter: *Az egri egyházi (liceumi) nyomdaüzem első félvszázadának története*, Agria, 35, 1999 (Annales Musei Agriensis), 209–231, itt: 210, 11. j.

<sup>8</sup> Az ezt alátámasztó iratra Kiss Péter, az Egri Főegyházmegyei Levéltár egykori levéltárosa bukkant. KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 212, 29. és 32. j.

felétől kell számítanunk.<sup>9</sup> Royert Barkóczy Ferenc (1710–1765) püspök-főispán (egri püspök: 1745–1761) hívta meg a városba. A pozsonyi nyomdászdinasztia alapítójának, Johann Paul Royernek (?–1735) a fiát, Franz Antont az egri püspök még pozsonyi kanonok korából ismerhette. A sajtó Egerbe telepítésével a korabeli Heves és Külső-Szolnok vármegyei város a püspök céljainak megfelelően Észak-Magyarország művelődési centrumává vált. Ezt a szándékot hivatott megvalósítani az 1705-ben Telekesy István püspök (1633–1715, egri püspök: 1699–1709 és 1711–1715) alapította, majd Barkóczy püspök által megújított Egri Papnevelő Intézet keretében a papnevelés megreformálása és centralizálása (jezsuiták helyett saját egyházmegyéjének papjai végzik az oktatást), a Foglár György kanonok (1670–1754) által 1740-ben létrehozott jogi iskola megerősítése, valamint a Barkóczytól megálmodott katolikus egyetem megszervezésének gondolata és a nagyarányú építkezések megkezdése is.<sup>10</sup> Ezekhez társult utolsó elemként a helyi, állandó nyomda alapításának elévülhetetlen tette. Ezzel Eger kilencedikként végérvényesen felkerült Magyarország tipográfiai térképére, hiszen – az erdélyi nyomdákat most figyelmen kívül hagyva – ekkoriban csupán Budán, Debrecenben, Győrött, Kassán, Nagyszombatban, Nagykárolyban, Pozsonyban és Sopronban folyt folyamatos könyvtermelés. Az egri nyomda nagy hiányt pótol, hiszen az egri püspökség területéhez tartozó Kassán a jezsuiták többször cenzúrázatlan teológiai kiadványokat jelentettek meg, amelyek miatt Barkóczy szerette volna háttérbe szorítani az ottani officina működését. Nagykárolyban pedig a nyomdászati tevékenység az egrihez hasonlóan 1755-ben vette kezdetét, tehát a két város ebből a szempontból nem jelentett konkurenciát egymásnak.<sup>11</sup> A tények rámutatnak arra, hogy Egerben már nagy szükség volt megbízható nyomdára a felvilágosodás századában.

Az egri nyomda 18. századi történetét mintegy negyedszázaddal ezelőtt vázlatosan feldolgozta az egri Főegyházmegyei Könyvtár 1953–1983 között tevékenykedő főkönyvtárosa, Iványi Sándor.<sup>12</sup> Összefoglalását – és egyéb, a témába vágó kisebb

---

<sup>9</sup> A helyes évszámra – ugyan még bizonyító források hiányában – Sebestyén Sándor érzett rá először a szakirodalomban (SEBESTYÉN Sándor, *Egri emlékhelyek*, Eger, Heves Megyei Tanács, 1970, 75).

<sup>10</sup> BUISKEY István, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 333–365, itt: 340.

<sup>11</sup> V. ECESEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1800*, Budapest, Balassi, 1999, 187.

<sup>12</sup> IVÁNYI Sándor, *Az egri püspöki nyomda a 18. században (Vázlat) = Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, 1793–1993: Emlékkönyv*, szerk. ANTALÓCZI Lajos, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1993, 251–258. – A nyomdára vonatkozóan Iványi több helyen elszórva, eddig fel nem használt, fontos megjegyzéseket hagyott hátra (*Iványi Sándor egykori feljegyzései füzeteiben*. Kézirat. Lelőhelye: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger; jelzet nélkül Iványi Sándor hagyatékában).

jelentőségű írások adatait<sup>13</sup> – Kiss Péter egészítette ki levéltári források adataival, és megnyugtatóan tisztázta a nyomdaalapítás korábban bizonytalanul kezelt dátumát (1731, 1754, 1755, 1756, 1760).<sup>14</sup> Az előbányászott adatok és a belőlük levonható következtetések bekerültek a korszak nagy nyomdászati összefoglaló kézikönyvébe is.<sup>15</sup> Így elmondható, hogy az 1755 és 1800, illetve 1804 közötti időszak történései immár legalább vázlatosan ismertek, publikálásuk megtörtént, ennek ellenére természetesen még sok a fehér folt a témában. Alapvetően azonban nem változott a húsz évvel ezelőtti helyzet. Iványi akkoriban úgy vélekedett, hogy

aki a hajdani egri nyomda történetét megpróbálja rekonstruálni, igen nagy nehézségekkel találja magát szemben. A megye levéltárában a nyomdákra vonatkozó iratokat olyan terjedelmes irathalmazból kell kibányászni, melynek csupán a mutatói kötetre rúgnak, s még e hatalmas iratanyag átnézése sem szolgáltat annyi és olyan adatot, amiből többé-kevésbé elfogadhatóan rajzolódna ki a város nyomdászatának múltja. Az érseki levéltárban, ahol pedig a legbőségesebb anyagra számít a kutató, szinte alig található valami. ... Megnehezíti a kutató dolgát az is, hogy a nyomdatermékeket, a könyveket és a periodikákat, még kevésbé az apró és üzleti nyomtatványokat – legalábbis rendszeresen s a kezdeti évtizedekre is kiterjesztődően – nem gyűjtötte össze senki. Amit pedig kiadványaik közül maguk az egyes nyomdák megőriztek, sajnos elveszett.<sup>16</sup>

A 'Typographia Agriensis' konkrét története kapcsán elmondhatjuk, hogy a nem teljesen új, de nem is elhasznált nyomdafelszereléssel rendelkező egri nyomda Royer tulajdonát képezte 1755 és 1758 között, ám magát püspöki könyvnyomtatónak címezte.<sup>17</sup> Ez a tény és az a körülmény, hogy királyi engedély, szabadalomlevél (privilegium) nélkül dolgozhatott Egerben, Barkóczy hathatós pártfogásáról

<sup>13</sup> CSIFFÁRY Gergely, *Manufaktúrák és cében kívüli ipar Heves megyében*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1996, 205–211.

<sup>14</sup> KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 209–231.

<sup>15</sup> Vö. V. ECSEDY Judit, *i. m.*, (11. j.) elszórt egri adatait és a püspöki/érseki líceumi nyomda történetét áttekintő fejezetével.

<sup>16</sup> IVÁNYI Sándor, *i. m.*, (12. j.), 251. – Az egri érseki levéltár állományáról mondottakhoz kiváló adatokat szolgáltat SOÓS Imre, *Az Egri Érsekség levéltára*, Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1957 (Levéltári leltárak, 3). Soós Imre, az érseki levéltár egykori rendezője ugyanis többször mutat rá olyan iratokra, amelyek kapcsolatba hozhatók a nyomda működésével is. Ezekből jegyzéket készített magának Iványi Sándor is, aki módszeresen vizsgálta át az érseki levéltár 1957-ben kiadott fondjegyzékét (*Az egri érseki levéltár 1957-ben kiadott fondjegyzékéből készített jegyzetek*. Kézirat. Lelőhelye: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger; jelzet nélkül Iványi Sándor hagyatékában).

<sup>17</sup> V. ECSEDY Judit, *i. m.*, (11. j.), 189.

árulkodik. A támogatás megmaradhatott akkor is, amikor a tipográfus 1758-ban elhagyta Egert, hogy sikertelen nagyszombati kísérlet után 1761-től az egri nyomda felszerelésének egy részével Esztergomban folytassa mesterségét – az időközben már esztergomi érsekké lett Barkóczy felügyelete mellett.<sup>18</sup> Az egri Royer-nyomdát 1758-tól az egykori tulajdonos sógora, Karl Josef Bauer bérelte ki,<sup>19</sup> esetleg vette meg rokonától. 1760. január 6-án Barkóczy püspök privilégiumot kért a nyomdának Mária Teréziától, amit szokatlan gyorsasággal már január 19-én ki is állítottak Bécsben. Érdekessége a szabadalomlevélnek, hogy a püspök azt nem a nyomda új tulajdonosának, hanem a maga és püspök utódai számára igényelte meg. A privilégium szövege az 1805-ös egri canonica visitatióban<sup>20</sup> latin nyelven fennmaradt. Az indoklás fordítása magyar nyelven a következő:

... gróf Barkóczy Ferenc egri püspöknek ... neki és a püspökségben leendő utódainak ... engedélyezni kegyeskedünk, hogy Eger püspöki városban egyházmegyéjének és az általa felállított Püspöki Iskola növendékeinek hasznára nyomdát létesítsen és abban a köz használatára könyveket nyomtathasson, ő maga, valamint a püspökségben leendő utódai is ezt tehessék, de azzal a kikötéssel, hogy a felállítandó új nyomdában semmi más könyv közre ne adassék, hanem csak olyan, amelyet a fent nevezett püspök vagy utódai által szabályszerűen

---

<sup>18</sup> V. ECSÉDY Judit, *Royer-nyomdák* (szócikk = *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, X, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2010, 169–171, itt: 171. – Royer egri és más városokban végzett (vándor)nyomdászati tevékenységére összefoglalóan: FITZ József, *Az utolsó vándornyomdász*, A Könyvtáros, 5, 1957, 461–464.

<sup>19</sup> Bauer komoly karriert futott be a szakmában, miután beházasodott a Royer családba. A pozsonyi Royer-nyomda 1718 és 1750 között működött folyamatosan, noha az alapító Johann Paul Royer vélhetőleg már 1736-ban elhunyt. A nyomdászattörténetben oly gyakori koreográfia itt is igaznak bizonyult: férje halála után az özvegy vette át a nyomda vezetését, és folytatta a munkát 1740-ben bekövetkezett haláláig. Ebben az időszakban vette maga mellé a regensburgi születésű Karl Josef Bauert faktornak. (A latin factor 'csináló', 'készítő' jelentésű szó szolgált a nyomdai művezető vagy nyomdavezető megjelölésére. A nyomdászat kézműipari korszakában, azaz 1800 előtt ő volt a képzett nyomdai szakember a többnyire ezen a területen járatlan tulajdonos mellett.) Bauer később feleségül vette Royer idősebbik lányát, Anna Máriát, és 1748-ig szakképzett nyomdászaként vezette a tipográfiát apósa halála után – előbb, mint a Royer-örökösök, majd mint a még kiskorú Franz Anton Royer tulajdonát. A faktor tevékenysége nyomán jelentősen gyarapodott a műhely: összértéke tíz év alatt kb. a kétszeresére nőtt. 1750-ben csak a betűkészletet 3.000 forintra becsülték (V. ECSÉDY Judit, *i. m.*, (11. j.), 189, 342; Uő, *i. m.*, (18. j.), 169.

<sup>20</sup> A latin canonica visitatio ('kánoni látogatás') a mindenkor katolikus megyéspüspök hivatali kötelezettsége, mely szerint egyházmegyéjét évente részben vagy egészében meg kell látogatnia, mégpedig úgy, hogy legalább öt évenként az egész egyházmegye sorra kerüljön. A kánoni látogatások során keletkezett jegyzőkönyvek nagyon fontos (könyv)történeti források.

megbízott könyvvizsgálók előzetesen a maguk módján átvizsgáltak s ezért püspöki joghatóság értelmében engedélyeztessenek.<sup>21</sup>

Ezzel Eger is bekerült azoknak a püspöki székhelyeknek a sorába, amelyekben előtte és utána is katolikus nyomdák létesültek. Bármilyen tulajdonban voltak is ezek a nyomdák, az egyházmegyei és főispáni adminisztráció, a papnevelés, a tanárok irodalmi és tudományos munkássága, az oktatás tankönyvigénye mellett a helyi lakosság nyomdatermékekkel történő folyamatos ellátásának szükségszerűsége, valamint a biztos püspöki támogatás tartós működésre predesztinálták ezeket az intézményeket.<sup>22</sup>

Bauer azután dönthetett úgy, hogy követi Royert Egerbe, miután a 18. század másik nagy nyomdászcsaládjának tagja, Johann Michael Landerer, a budai nyomdaalapító Landerer fiatalabbik fia megvette a pozsonyi Royer-műhelyt. Az egri Royer-féle nyomdának is ő volt a faktora egészen 1758 végéig, amikor egy alkalmi nyomtatványon már püspöki tipográfusként szerepel a neve. 1761-ig az egész nyomda az ő irányítása alatt állt, az ő impresszumával<sup>23</sup> dolgozott. Ekkor azonban – amint azt fentebb már jeleztük – Royer a felszerelés felét magával vitte új vállalkozásának színhelyére, Esztergomba. Bauer, kiváló szakemberhez méltón, a megfelelő nyomdakészlettel is megfelelően dolgozott, hiszen a kiadványok tipográfiai színvonala nem süllyedt, sőt egy darabig számuk is növekedett. Noha nagyszerű nyomdász volt, a faktor az üzlethez, a kereskedelmi tevékenységhez kevésbé értett, így hamar eladósodott, kölcsönök folyamatos felvételébe bonyolódott. Magának a püspöki iskolának is nagy összeggel tartozott. 1765 nyarán a váci püspökséget elhagyó, immár három éve az egri püspöki székben ülő gróf Eszterházy Károly megelégtelt a dolgot, és egy konzisztórium határozat értelmében megbízta Keller János szemináriumi prefektust, hogy írja össze, mennyivel tartozik a nyomdász a Püspöki Iskolának.<sup>24</sup> Az elkészítő eredmény arra sarkallta Eszterházyt, hogy – a tervezett egyetemalapítást is elősegítve – a nyomdát átvegye

<sup>21</sup> Idézi és a fordítást adja: KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 215–216.

<sup>22</sup> V. ECESEDY Judit, *egri püspöki líceumi nyomda* (szócikk) = *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor, II.*, főszerk. KÓSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2004, 280–281, itt: 280.

<sup>23</sup> A latin 'impressum' ('ki-/benyomtatott') szó könyvészeti értelemben azon adatok összességét jelenti, amelyek a kiadás vagy nyomtatás helyét, évét, a könyvkiadó és/vagy nyomdász, esetleg a könyvet forgalmazó kereskedő nevét adják meg. Ezeket a könyv létrejöttének körülményeire vonatkozó fontos adatokat a 18. században az esetek legtöbbszörében már a címlap közli, vagy a nyomtatvány végén található, hasonló funkciót ellátó kolofon.

<sup>24</sup> Az inventáriumot Kiss Péter kutatásainak köszönhetően ismerjük. A Berényi Sándor teológiai tanár és kanonok által megfogalmazott szöveget lásd Kiss Péter, *i. m.*, (7. j.), 216–217.

Bauertől, és a Püspöki Iskola szervezetéhez csatolja. Ennek érdekében ifj. Leopold Franz Landerer pesti nyomdással felbecsültette a Bauer-nyomda piaci értékét, amely a krúdában<sup>25</sup> elfekvő készlettel együtt 5.532 forintot tett ki. Bauer adóssága közel ugyanennyit. A különbséget Eszterházy kifizette Bauernek, és felajánlotta neki, hogy a püspökség tulajdonába került nyomdában továbbra is faktorként dolgozzon. A sértett önértetű Bauer azonban nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel. A tipográfia vezetésével így a püspök nem őt, hanem Stanczell József szemináriumi vicerektort bízta meg.

A nyomda tehát – mintegy tízévnyi magántulajdonban lévő működést követően – 1766. május 3-án az egyházmegye tulajdonába ment át, előző nap pedig Stanczell megkapta nyomdai prefektusi megbízatását, amely alól azonban a püspök 1767-ben már fel is mentette. A nyomdának 1769-ig nem volt faktora, amikor is Budáról Egerbe hívták Landerer Katalin segédjét, Ambró Ferencet (?–1792). Idején őt nyomdász és egy-két inas dolgozott a műhelyben. V. Ecsedy Judit megállapítása szerint ez volt a legmagasabb munkáslétszám az egri nyomda 18. századi történetében.<sup>26</sup> Ambró azonban nem sokáig maradt a püspöki székvárosban, hanem Vácra települt át, ahol felállította saját tipográfiáját.

A nyomdát az egyházmegyei tulajdonbavételt követően – kisebb-nagyobb megszakításoktól eltekintve – az 1949-es államosításig egyházi funkcionáriusok felügyelték prefektusként. Az érintett időszakban ezek a személyek a következők voltak: Stanczell József (1766–1767) után a feladatot Purkhardt György (1767–1773), Szuhányi György (1773–1776), Koczka József (1776–1777), Torner Ignác (1777–1786), Kotúts Mátyás (1786–1789), Grieger Ferenc (1789–1794), majd Gyalogai Ignác (1794–1804?) látta el.<sup>27</sup> A civil Gyalogai egyébként 1774-től 1818-ban bekövetkezett haláláig a nyomda faktora is volt egyben, viszont az egyházmegye érseki rangra emelése (1804) után a tipográfia élére újra papi előljáró prefektust neveztek ki (Nováky József). Ebből az időszakból ismert még néhány betűszedő, collector,<sup>28</sup> nyomó, illetve inas neve is.<sup>29</sup>

---

<sup>25</sup> A latin *cruda* ('nyers') kifejezés a kinyomtatott, összerakott ívekből álló, még bekötetlen könyvet jelenti.

<sup>26</sup> V. Ecsedy Judit, *i. m.*, (11. j.), 190.

<sup>27</sup> A prefektusok listáját lásd Kiss Péter, *Egri Érseki Liceumi Nyomda* (szócikk) = *Magyar katolikus lexikon*, II, főszerk. Diós István, Budapest, Szent István Társulat, 1996, 789–790, életrajzaikat pedig Kiss Péter, *i. m.*, (7. j.), 224–227.

<sup>28</sup> A nyomdászattörténet kézműipari korszakában a 'collector' feladata volt az ún. kolláció, azaz az összehordott könyvívek helyes egymásutánjának fűzés előtti ellenőrzése.

<sup>29</sup> Az egyéb személyzet közül néhánynak a nevét és a tevékenységükre vonatkozó adatokat lásd Kiss Péter, *i. m.*, (7. j.), 227–228.

Gyalogai idején készült egy összeírás a nyomdafelszerelésről,<sup>30</sup> amely ekkoriban három nyomdaprésből és egy viszonylag nagy betűkészletből állt. A nyomdabetűk elemzéséből arra következett a szakértő, hogy a tipográfia ezzel a felszereléssel dolgozott 1761 óta. A betűkészlet kisebb felújítására 1768-ban kerülhetett sor.<sup>31</sup>

A nyomda elhelyezése az első időszakban három helyen történt. 1755 és 1762 között a jogi iskola épületéből (Collegium Juridicum Foglarianum) láthatta el az egyházmegyét kiadványaival. Egy 1762-ből származó említés szerint a jogi iskola épülete olyan áldatlan állapotba került, hogy a nyomdát áttelepítették a vármegyházára.<sup>32</sup> Innen 1774-ben költözött át az új Líceumba, ahol a földszint három helyiségében kapott otthont. Noha az egri officina nem tartozott a legnagyobb magyarországi nyomdák közé, hiszen a kiadványok számát tekintve a nagyszombati, a pozsonyi, a budai és a debreceni tipográfia biztosan megelőzte, folyamatos termelésével a 18. század utolsó 45 évében százával ontotta a különféle kiadványokat.

#### *A nyomda kiadványai Barkóczy és Eszterházy püspökök idején*

A nyomdából kikerült termékek pontos feltérképezésére a legutóbbi időkig, azaz a bevezető részben említett bibliográfia elkészüléséig, senki sem vállalkozott. Iványi Sándor készített egy statisztikai összesítést az 1755 és 1800 között megjelent nyomtatványokról.<sup>33</sup> Az egri Főegyházmegyei Könyvtár munkatársai ennek nyomán összeállítottak egy kiegészített jegyzéket.<sup>34</sup> Kiss Péter az előbbi felhasználásával szintén megalkotott egy táblázatot, amely azonban sok helyen eltér mindkét nevezett kimutatástól.<sup>35</sup> A különféle jegyzékeken változó mennyiségek olvashatók

---

<sup>30</sup> A felszerelés alkotóelemét képezte a főleg fából, kisebb részben fémből készült sajtó, ehhez járult többek között a betűk tárolására szolgáló betűszekrény, a festéktároló edény és a festékezéshez szükséges labda. A nyomdafelszerelés legjellegzetesebb része volt a betűkészlet, amely különböző méretű ólombetűtípusokból állt, és amelyet a különböző nyomdai cifrák, könyvdíszek dűcai egészítettek ki. Mindezek együttese, ahogy az a nyomtatott könyvön megjelenik, teszi a régi nyomdák kiadványait egyedivé és jól megkülönböztethetővé.

<sup>31</sup> V. ECESEDY Judit, *i. m.*, (11. j.), 191.

<sup>32</sup> A megfelelő levéltári bizonyító iratokra való pontos hivatkozásokat lásd KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 212–214.

<sup>33</sup> Lásd az Iványi-hagyatékban található, számozás nélküli statisztikát, amelyet *Az egri püspöki nyomda a 18. században* címmel később publikált vázlatai mellé helyezett egy külön papírlapon. Lelőhelye: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger; Iványi Sándor kéziratai.

<sup>34</sup> *Az egri Püspöki nyomda termékei 1755–1800 között*. Kézirat. Lelőhelye: Főegyházmegyei Könyvtár, Eger; jelzete: HK 2422.

<sup>35</sup> KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 228.

a nyomda által előállított kiadványok darabszámát illetően. Iványinál<sup>36</sup> és az adataira támaszkodó legfrissebb, az egri Főegyházmezei Könyvtár történetét ismertető összefoglalásban<sup>37</sup> 755, a könyvtári összesítésben 768, Kiss Péternél hol 750-nél több,<sup>38</sup> hol 705 nyomtatvány szerepel.<sup>39</sup> Komolyan eltér ettől a nagyságrendtől a Varga László egyik korábbi áttekintésében Markos Béla nyomán megadott érték, hiszen ő csupán 533 kiadványról beszél az 1731(!) és 1800 közötti időszakban,<sup>40</sup> ami azt az örvendetes tényt mutatja, hogy Iványi milyen elvülhetetlen érdemeket szerzett az egri helyi nyomtatványok felkutatása terén. Bárhogyan is legyen, egyet a jelen tanulmány szerzője biztosan állíthat: egyik lista sem teljes. Vélhetőleg a pontos számot sohasem fogjuk már megtudni, hiszen az aprónyomtatványok<sup>41</sup> jelentős része mára már felkutatathatatlan, de a nagyobb terjedelmű kiadványok sem mindig maradtak ránk ilyen régi időkből.<sup>42</sup> A helyzet tisztázásán sokat segítene, ha az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Egyetemi Könyvtár feldolgozott állományán túl a nagy egyházi gyűjtemények nem egy esetben sajnos csak részlegesen rendelkezésünkre álló katalógusainak teljessé tétele, majd összevetése megtörténne. Ebben az esetben ugyanis nagy valószínűséggel bukkannának fel olyan egri nyomtatványok is, amelyek eddig

---

<sup>36</sup> IVÁNYI Sándor, *i. m.*, (12. j.), 256. Ennek a leírásnak és statisztikának értékes jegyzetekkel ellátott változata gépiratban is fennmaradt (*Az egri nyomda a 18. században. (Vázlat.)* Gépirat. Lelőhelye: Főegyházmezei Könyvtár, Eger; jelzet nélkül Iványi Sándor hagyatékában).

<sup>37</sup> LÖFFLER Erzsébet, *Az Egri Főegyházmezei Könyvtár*, Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2012, 41.

<sup>38</sup> KISS Péter, *i. m.*, (27. j.), 789.

<sup>39</sup> KISS Péter, *i. m.*, (7. j.), 228. Kiss Péternél ebben a tanulmányban minden bizonnyal sajtóhiba okozhatja a nagy eltérést, melynek legfőbb oka az 1785-nél szereplő 7-es darabszám, ami feltételezhetően az 57-es érték elírása. Ebben az évben ugyanis a nyomda aktivitása – Iványi kijelentésével ellentétben – kimagaslóan magas, de a táblázatban ez nem tükröződik.

<sup>40</sup> MARKOS Béla, *i. m.*, (6. j.), 3; VARGA László, *i. m.*, (6. j.), 62.

<sup>41</sup> Az 'aprónyomtatványok' a kisnyomtatványok csoportjába tartoznak. Ez utóbbiak nem könyv jellegű dokumentumok, a kis terjedelmű, négy ívnél (48 oldalnál) vékonyabb nyomtatványok összefoglaló neve. Ide tartoznak a külön névvel megjelölt aprónyomtatványok vagy egyleveles nyomtatványok, amelyek többnyire csak egyetlen lapból állnak. Ekkora terjedelműek általában a meghívók, gyászjelentések, plakátok, színlapok, prospektusok, röpiratok, különféle hirdetések stb., amelyek látszólagos jelentéktelenségük ellenére egyes esetekben igen fontos – például művelődéstörténeti – információkat hordozhatnak. A kisnyomtatványok lehetnek csak grafikusak (fametszet, rézmetszet, rézkarc), csak szövegesek és a kettő keverékei (pl. ex libris).

<sup>42</sup> A lehetséges 18. századi nyomdatermés rekonstrukciójához nagy haszonnal forgatható – az eddig hivatkozott forrásokon és jegyzékeken túl – Szmda Viktor bibliográfiáinak sora, melyeket az Irodalmi Szemle és az Egri Egyházmegyei Közlöny hasábjain jelentetett meg a 19. század végén és a 20. század elején. SZMDA Viktor, *Egri nyomtatványok a múlt század második feléből*, Irodalmi Szemle, 17, 1892, 1–3, 9–11, 17–18, 31–32, 39, 47–49, 55–57; Uő, *Egri nyomtatványok a 18-ik század II. feléből s a 19-ik elejéből, I–III*, Egri Egyházmegyei Közlöny, 40, 1908, 4–6, 10–11, 19–20.



regisztrálatlanul lappangtak valamely, régi könyveket (is) őrző gyűjteményben. Csak egyetlen példa, amely állításunkat a vizsgált fél évszázadban keletkezett nyomdatermékek tekintetében igazolja.<sup>43</sup> A füleki ferences könyvtár néhány évvel ezelőtt kiadott katalógusában szerepelnek olyan tételek, amelyek a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiában eddig nem regisztrált egri nyomtatványokat tartalmazzák: (1) *Monita et exempla politica honoribus ... Stephani Herbáth, Dum ex praelectionibus Michaelis Berecz in episcopali schola Agriensi ... assertiones ex universa philosophia ... propugnaret Agriae, anno 1758 Antonius Szucsanszky ...*, Agriae, typis Franc. Ant. Royer, 1758;<sup>44</sup> (2) *Antonius Eugenius, Oratio habita Varsoviae, pridie Idus Novembris, Anno 1766, Recusa Agriae, typis Scholae Episcopalis, 1768.*<sup>45</sup> Az egyik ottani kolligátumkötetben<sup>46</sup> ugyancsak megbújik egy bibliográfiailag eddig ismeretlen egri kiadvány is: (1) (Coll. 2.) *Actus publicus ... in quo positiones ... ex praelectionibus ... Josephi Major ... Andreae Pál, ... Petri Mészáros ... in ... schola Agriensi ... propugnavit ... anno 1772. ... Carolus Ludvick, Agriae, typis Scholae Episcopalis, [1772].*<sup>47</sup>

A fentebb vázoltakból is jól kitűnik, hogy a manapság rekonstruálható és szerencsés esetben még fellelhető teljes 18. századi egri nyomdaterméshez alapos, mindenre kiterjedő kutatásokra van szükség. A jelenleg rendelkezésre álló hazai és nemzetközi katalógusok segítségével a pillanatnyilag legteljesebb könyvtári feltárást az elmúlt években elvégeztük ugyan,<sup>48</sup> de tisztában vagyunk vele, hogy a magyarországi és külföldi régi könyvek folyamatosan zajló feldolgozása során még szép számmal előkerülhetnek egri nyomtatványok a jövőben. A fentebb kiragadott példa és az imént elmondottak is megerősítenek abban, hogy a felvilágosodás századában az egri liceumi tipográfiát elhagyó nyomtatványok számát – óvatos közelítéssel is – körülbelül 1100-ra becsülhetjük. Ebből jelenlegi kutatásaink szerint ma bibliográfiai tétel szintjén 983 nyomtatványt ismerünk.

---

<sup>43</sup> Az egri nyomda bibliográfiájának megjelenése óta (2017) több könyvtáros és levéltáros kolléga is jelezte már, hogy az általuk kezelt állományokban hébe-hóba felbukkannak olyan egri kiadványok, amelyek nem kerültek be bibliográfiánkba, hiszen semmilyen kiadott vagy online katalógusban nem szerepelnek. Ezeket az adatokat rögzítettük, és továbbra is várjuk a kiegészítéseket. Az eddig befutott adatok között nincsenek olyanok, amelyek a Liceumi Nyomda 18. századi korszakában keletkezett kiadványok számát gyarapítanák.

<sup>44</sup> MARTÍ Tibor, *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya: Katalógus*, Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 7), 332. (1194. tétel)

<sup>45</sup> *Uo.*, 162. (604. tétel)

<sup>46</sup> A kolligátum latin eredetű szó (colligatum), jelentése: gyűjtő- vagy gyűjteményes kötet. Egybekötött, egymástól függetlenül megjelent nyomtatványokból (később) összeállított kötet.

<sup>47</sup> MARTÍ Tibor, *i. m.*, (44. j.), 167. (619. tétel)

<sup>48</sup> MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *i. m.*, (1. j.), bibliográfiai rész.

Példaként Iványi Sándor statisztikáját vesszük alapul, amely kiválóan érzékelteti a nyomdából kikerült kiadványok nyelvi megoszlását. A 625 latin nyelvű nyomtatvány (83%) mellett 111 magyar (15%), 18 német (2%) és 1 olasz nyelvű (0%) található. A legutóbbi időben azonban egy szlovák nyelvű katekizmus is a kutatás látóterébe került, amely 1780-ban készült Egerben.<sup>49</sup> A fentebb említett, eddig ismeretlennek számító egri kiadványok is a latin nyelv egyértelmű dominanciájáról árulkodnak, bár az egri nyomtatványok arányszáma még így is igen magas volt a többi magyarországi nyomdáéhoz viszonyítva. A következő században a magyar nyelvű nyomtatványok kerültek többségbe, azokat követték a német, majd a latin nyelven kiadott munkák. Az egyéb nyelvek aránya továbbra is elenyésző maradt.<sup>50</sup>

Ha a kiadványokat tartalmi szempontból vesszük górcső alá, akkor az alábbi kép rajzolódik ki előttünk: az egri sajtót a 18. században 297 teológiai, illetve lelkeségi, 48 társadalomtudományi (pl. történelem, filozófia), 6 természettudományi és 41 szépirodalmi munka (elsősorban alkalmi költemények), valamint 149 tézisfüzet és 214 egyéb nyomtatvány (körlevelek, misenaptárak, sematizmusok<sup>51</sup> stb.) hagyta el. A már többször említett, újonnan előkerült nyomtatványokat is figyelembe véve, a teológiai-lelkeségi művek és a tézisfüzetek száma biztosan növekedni fog.

#### *Lelkeségi munkák a Barkóczy-korszakból*

A nyomda Barkóczy egri püspökségére eső hat évében kiadott nyomtatványokról (151 kiadvány) általánosságban elmondható, hogy összetételükre a tematikai sokszínűség jellemző. A helyi szerzők jobbára szépirodalmi munkái mellett megjelentek a Kárpát-medence egyéb területein tevékenykedő szerzők történelmi

---

<sup>49</sup> Az adatért Szelestei Nagy Lászlónak tartozom köszönettel, aki erre 2012. október 25-én, az Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulójára rendezett helyi konferencián tartott előadásában hívta fel a figyelmet, illetve azóta nyomtatásban is közreadta kiegészítő adatát. *In Agriam adveni: Konferencia Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulója emlékeztetőre, 2012. október 25.*, szerk. MONOK István, Eger, Líceum Kiadó, 2013 (A helyi érték: Kulturális örökség tanulmányok, 1), 34–43.

<sup>50</sup> Az újonnan összeállított egri nyomdatörténeti bibliográfia adatai alapján Nagy Andor újabb összesítést készített, amely arányaiban nem, csupán számadatainak pontosságában tér el Iványi statisztikájától (NAGY Andor, *A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949)* = MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *i. m.*, 38–41).

<sup>51</sup> A 'sematizmus' vagy 'schematizmus' olyan egyházi névtárat jelent, amely egy egyházmegye vagy rendtartomány intézményeinek, szervezeti felépítésének és személyeinek adattáraként funkcionál. Az 1948 előtti magyar sematizmusok az iskolákról és a tanítókról is közölnek adatokat, éppen ezért nagyon jelentős egyház- és művelődéstörténeti források.

vagy mezőgazdasági tárgyú munkái és számos külföldi szerző írásának fordítása is (keresztény sztoicizmus, laicizálódó erkölcesstanok stb.). A rövidebb teológiai munkák mellett nagy terjedelmű hitbuzgalmi műveket is nyomtattak Egerben, köztük a század utolsó harmadában a felvilágosodott reformkatolicizmus jegyében fogant alkotásokat is. Barkóczy püspök kulturális és hitéletet szervező szerepét jól mutatják a neki ajánlott könyvek is. Ösztönzésére jelentek meg mértékadó katolikus könyvek fordításai, a tudományos és prédikációirodalom több darabja, valamint keresztény sztoikus szövegek (Cato, Boethius). Pártfogoltja volt kiváltképpen a költő és irodalomtámogató főúr, Orczy Lőrinc (1718–1789); azután a neves katolikus író, nyitrai püspök, a barokk katolikus apologetika nagy hatású művének, az *Üdvösség mannájának* (Eger, 1759, 1769) írója, Gusztinyi János (1718–1777); a teológiai tanár és író, Ambrosovszky Mihály (1702–1792); Heves vármegye alispánja, Dévay András (1686–1770); az egri kanonok, Kovács József (1720–?); a szerkesztő, Traxler Ferenc (1713–1756); az egri, majd esztergomi kanonok, Richwaldszky György (?–1779) és még sokan mások. E baráti, tudós körnek fontos jellemzője volt – mint azt Bitskey István megállapította –, hogy megjelentek benne a nyelvpártoló törekvések és a világias elemek.<sup>52</sup>

A lelkeségi irodalom körébe tartozó munkák számának meghatározása nem egyszerű feladat, hiszen magának a gyűjtőfogalomnak a definíciója is igen szerteágazó. A könyvtárnyi szakirodalom átugrásával itt csupán azokat a műfajokat sorolom fel, amelyek a különböző szerzőknél a lelkeség témakörében általában felmerülnek (nem fontossági sorrendben): prédikációk, beszámolók csodákról vagy csodás történetek, zarándokkönyvek, halotti beszédek, epitáfiumok, szentek életrajzai, megtérési vagy mártírtörténetek (mártírdramák), meditációk, elmélkedések, imádságok, énekek, hitvallások, katekizmusok, tanítások, társulati kézikönyvek stb. A lélek épülését segítő hatást természetesen egyéb szövegekkel is el lehet érni, hiszen a recepció, a befogadás, a lelket nemesítő benyomás a legkülönfélébb helyekről is érkezik. Ahogy például Franz Eybl egy helyen megfogalmazza, akár a természet elmélyült szemlélete is előidézhethet lelkeségi hatást (*Erbauung als Rezeptionserwartung*).<sup>53</sup> De ilyen eredményt válhatnak ki akár a szépirodalmi alkotások

<sup>52</sup> BITSKEY István, *i. m.*, (10. j.), 333–365.

<sup>53</sup> Franz EYBL, *Erbauungsliteratur = Enzyklopädie der Neuzeit*, 3, hsg. Friedrich JAEGER, Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler, 2006, 390–396, itt: 392–393.

mindhárom műnemben (líra, próza, dráma)<sup>54</sup> vagy akár a tudományos, illetve teológiai munkák egyes megállapításai is.<sup>55</sup>

A Barkóczy egri püspöksége idején készült lelkiségi nyomtatványok tematikai skáláját természetesen nem szándékozom kiterjeszteni az egyéni ájtatossági jelenségekig, melyek előidézője elvileg bármilyen szöveg lehetett. Hatásuk pedig kinyomozhatatlan. Maradva a „standard” műfajoknál, összességében 31 olyan latin,<sup>56</sup> német<sup>57</sup> és magyar nyelvű<sup>58</sup> nyomtatványt sikerült eddig azonosítani, amely minden kétséget kizáróan a lelkiségi irodalom részét képezte. Az ájtatossági művek aránya tehát a teljes korabeli nyomdaterméshez viszonyítva nagyjából 20%, ami azt mutatja, hogy Barkóczy püspök a rendelkezésére álló nyomdai potenciált csak részben fordította egyházmegyéjében élő híveinek lelki építésére. A nyomdájából kikerülő kiadványok tematikai összetétele alapján figyelme más területekre (közegészségügy, papképzés, mezőgazdaság, méhészet, oktatás, jog) is jelentősen kiterjedt.<sup>59</sup>

#### *Lelkiségi nyomtatványok Eszterházy univerzális püspöksége idején*

Eszterházy Károly 37 évnyi egri főpásztori életműve során a legszerteágazóbb dolgokkal foglalkozott. A híres könyvgyűjtő bécsi pápai nuncius, Giuseppe Garampi (1725–1792) által lelki-szellemi nagyságban Európában párját ritkítónak

---

<sup>54</sup> Egyetlen egri példa csupán potenciális lelkiségi műre a szépirodalom köréből: a korszak igen kedvelt kiadványának számított a Marcus Porcius Cato *Jó erkölcsre oktató verseit* tartalmazó kötet (először 1756-ban jelent meg Egerben), amelyet Felső-Büki Nagy Lajos fordított le ékes magyar nyelvre.

<sup>55</sup> Könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy például a már említett Gusztinyi János monumentális hitvédelmi műve, az *Üdvözség mannája, az az: az Úr Jézus tulajdon szent testének, és vérének sacramentoma, mellyel nem a' Moyses fedele alatt ülő ő 'zjűdőség, nem-is az üress figurát állatő újítás: hanem Kristusnak igaz híve, a' kegyelem Törvényében érezhető jelek, és Symbolumok alatt el-rejtetett Valósággal, az örök életre táplálattik* (Eger, 1759) olvasás közben némelyik korabeli olvasóban szintén lélekemelő hatást váltott ki. A mű egyébként az egyik utolsó nagy, skolasztikus szellemiséget árasztó módszertani összefoglalásnak számít Magyarországon. BITSKEY István, *Eger a barokk kori Közép-Európában = Az egri Domus Universitatis és Liceum, i. m.*, (5. j.), 13–39, itt: 22–23.

<sup>56</sup> Ízelítőül egyetlen példa: GERSTOCKER Antal, *Sacrae exhortationes ad studiosam juventutem Agriensem theologicam, juridicam, et philosophicam dictae anno 1757, Agriae, 1758.*

<sup>57</sup> Pl. *Liebes-Flammen das ist: sehr schönes Christ-Catholisches Gebett-Buch einer ... frommen christlichen Seel, worinnen ... kräftige Morgen- und Abend-Gebetter ... wie auch die kleine Tag-Zeiten von der unbefleckten Empfängniss Mariae ... bejndlich*, Erlau, 1755.

<sup>58</sup> Pl. *Egnyébány hasznos imádságok a' jubileumi tellyes butsunak elnyerésére*, Eger, 1759.

<sup>59</sup> MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *i. m.*, (1. j.), 73–110.

titulált,<sup>60</sup> kegyességéről és erkölcsösségéről ismert arisztokrata püspök minden megnyilvánulásában az alázat, az összeszedettség, a logikus egymásra épülés, a céltudatosság és az állhatatosság érhető tetten.<sup>61</sup> Nem volt ez másképpen az 1766-tól a katolikus egyház tulajdonába kerülő nyomda szellemi irányításával sem. 1762 és 1799 között jelenlegi ismereteink szerint 832 különböző kiadvány került ki a tipográfia sajtói alól. Ezek között jelentős számban (266 mű, azaz a teljes nyomdatermés mintegy 32%-a) találunk a lelkiségi irodalom körébe tartozó munkákat latin,<sup>62</sup> német<sup>63</sup> és egyre nagyobb számban magyar nyelven<sup>64</sup> is.

A nagyszombati egyetem, majd a római Collegium Germanicum et Hungaricum papnövéndéke, a jezsuita felfogáson kívül más teológiai irányzatokat is megismerő, majd követő gróf Eszterházy Károly az ún. „katholische Aufklärung” (felvilágosodott reformkatolicizmus) egyik legjelesebb képviselőjének, XIV. Benedek pápának (1740–1758) és Ludovico Antonio Muratorinak (1672–1750) az eszméit vallotta és ültette át a gyakorlatba, a jozefinista felvilágosodás vívmányainak pedig éppenséggel ellenállt, miközben mélyen tisztelte Borromeo Szent Károlyt (1538–1584), az egykori milánói érseket, a nagy katolikus reformátort. Ez az összefüggés- és kapcsolatrendszer jól jellemzi Eszterházy világnézetét, és meghatározza a nyomdájából kikerülő művek szellemiségét is. Az igényes kiállítású nyomtatványok a 18. század második felének egyik legkiválóbban megszervezett, vezetett és menedzselte műhelyének mutatják az egri püspöki líceumi nyomdát, amely nem mellékesen az ország legnagyobb egyházmegyéjét szolgálta ki elsősorban vallásos-lelkiségi és oktatási tárgyú nyomtatványaival, másodsorban pedig tudományos és szépirodalmi kiadványaival. A termelékenység kapcsán megállapíthatjuk, hogy jelenlegi ismereteink szerint a typographia Agriensis Eszterházy egri püspöksége idején összesen nyolcszáznál is többféle nyomtatványt bocsátott ki (számos esetben

---

<sup>60</sup> VICZIÁN János, *Eszterházy Károly* (szócikk) = *Magyar katolikus lexikon*, III, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1997, 369–370.

<sup>61</sup> A kijelentés alátámasztására lásd BERÉNYI László, *Esterházyak: Egy ezeréves család története*, II, Eszterháza, Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, 2014, 533–534.

<sup>62</sup> Pl. *Speculum sacerdotum in que sacerdotii dignitas et obligati e Sacra Scriptura ac. SS. Patrum doctrina compendio proponitur*, Agriae, 1768.

<sup>63</sup> Pl. *Christ-catholisches Mess- und Bet-Buch, zum Gebrauch deren weltlichen Stands-Personen ... von einer Gott liebenden Seele zusammen getragen, für alle täglich und feyerliche Andachts-Zeiten, nach dem Geist der heil[igen] römischen Kirchen eingerichtet*, Erlau, 1768.

<sup>64</sup> Pl. *Jo illatu rosáskert, melyben sok szép imádságok mint annyi jó illatu rosák találhatnak: regveli 's estvéli imádságok, az Ur vétele előtt és utána való könyörgések, a' Jesus szentséges szívéhez való officium, litania és egyéb más szép officiumokkal és imádságokkal megbövíttetet*, [ford. SIGRAY Erzsébet], Eger, 1775.

igen nagy példányszámban),<sup>65</sup> ami a korabeli Kárpát-medencei viszonylatban igen jelentős teljesítményként értékelhető. Meggyőződéssel kijelenthetjük tehát, hogy az egri és általában az észak-magyarországi régió oktatásának-felsőoktatásának megszervezése mellett Eszterháznak a régió nyomdászatának fellendítésében, tartós meggyökereztetésében és a lakosság lelkeségi irodalommal, illetőleg az egyházi fenntartású iskolák tankönyvekkel való ellátásában is elévülhetetlenek az érdemei. Jelen tanulmányunk szempontjából összefoglalóan elmondható az Eszterházy-korszakról, hogy a hívei körében szívesen időző (mise, gyóntatás, szentségek kiszolgáltatása, iskolai rendezvények stb.), azok problémáit lehetőség szerint orvosolni szándékozó püspök a segítő lelkeségi kiadványokat is jóval nagyobb mértékben és magasabb példányszámban adatta ki az egri nyomdában, mint püspök elődje. Így vélhetőleg a lelkeségi szövegek is jelentősen nagyobb földrajzi területen és a hívek nagyobb számánál fejthették ki hatásukat, mint Barkóczy korában. Nem lehet véletlen, hogy a címben kiemelt és az Eszterházy-éra szimbolikus megtestesítőiként kiválasztott, ugyanakkor a neves főpásztor komplex tevékenységét címszavakban („lelki”, „fegyverház”, „iskola”) leképező nyomtatványok éppen ebben az időben jelentek meg. A 18. század utolsó harmadában ugyanis Egerben két fontos csapásirányt azonosíthatunk: a katolikus felekezetűek lelki mentálhigiénéjének fenn- és karbantartását, valamint a tudományok ökumenikus művelésének primátusát.

Eszterházy szellemi nagyságát mutatja az a tény is, hogy hozzá hasonlóan nagy formátumú főpapok a 19. és a 20. században már csak elvétve ültek az egri egyházmegye érseki székében: Pyrker János László (1826–1847), Bartakovics Béla érsek (1850–1873) vagy Szmrecsányi Lajos érsek (1912–1943).<sup>66</sup> A nyomda tervszerű működtetésében és az egyházmegye nyomtatott szellemi termékekkel – így lelkeségi kiadványokkal – való ellátásában viszont egyik utód sem közelítette már meg Eger utolsó püspökét.

---

<sup>65</sup> MIZERA Tamás, NAGY Andor, VERÓK Attila, *i. m.*, (1. j.), 110–303.

<sup>66</sup> LÖFFLER Erzsébet, *A kis magyar Róma: Eszterházy Károly püspök szellemi és építészeti hagyatéka = Agria L: Megjelent Petersáké Tivadar 70 éves születésnapjára*, szerk. H. SZILASI Ágota, VÁRKONYI Péter, BUJDOSNÉ PAP Györgyi, CSÁSZI Irén, Eger, Dobó István Vármúzeum–Eszterházy Károly Egyetem, 2017 (Annales Musei Agriensis), 425–433, itt: 431.

*Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiiségének alakításában a 17–18. században*, szerk. SZELESTEI N. László Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiiség Kutatócsoport, 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiégtörténeti tanulmányok, 24), 213–228.

## Névmutató

- Ábel Ferenc 56  
*Ács Pál* 44, 89, 102  
Ada (Aja), Szent 72  
Ádám, ősatya 96  
Adorján, VI., pápa 137  
Afóniás → Jephoniasz  
Ágoston, Szent 13, 30, 142, 143, 199,  
202  
Ajkay Alinka 27  
Akai Kristóf 56  
*Alberigo, Giuseppe* 151  
*Alegambe, Philippus* 41  
Almásy Pál 11  
*Alszegeby Zsoltné* 106, 107  
Althan Mihály Frigyes 108  
Althan Mihály Károly 85, 108  
Alvinczi Péter 146  
Amalteo, Atilio 190  
Ambró Ferenc 220  
Ambrosovsky Mihály 225  
Ambrus, Szent 115  
András, Avellinói Szent 71  
András, Krétai Szent 93  
*Angold, Michael* 91  
*Angyal Dávid* 187  
Anna, Szent 70, 71, 80, 87, 92  
*Antalóczi Lajos* 104, 216  
Ányos Pál 170  
Apafi Mihály 202, 204  
Apáti Madár Miklós 174  
Apor István 209  
Apor Péter 60  
Apostol György 56  
Apponyi család 60  
*Archetti, Gabriele* 190  
Arnold, Gottfried 174  
Áron, főpap 95  
Ártándy Balázs 38  
Ártándy Katalin 38, 42  
Ártándy Pál 38  
Athenagorasz pátriárka 138  
Attila, hun vezér 111  
Atilius Regulus 118  
Augustinus → Ágoston  
Avancinus, Nicolaus 48  
*Bácskai Vera* 73  
Bádeni Lajos, örgróf 205  
*Badstübner, Ernst* 88  
*Bajáki Rita* 9–25, 27, 106  
*Bablcke, Joachim* 165  
Balásfi Tamás 17, 22, 24, 44, 193  
*Balázs Mihály* 175, 181  
Balduinus, Fridericus 146  
Balaeus 112  
Balindus 112  
*Bálint Sándor* 72  
Balla Lóránt  
Balogh Elek 47  
Balogh József 56  
*Bánfi Szilvia* 198  
Bánk bán 112  
*Bánkúti Imre* 157  
*Bárány Attila* 38  
Baranyi Pál 195–211  
*Bárvzfay Oszkár* 208  
*Bardoly István* 159  
*Bárdos Kornél* 107, 110, 116–118  
*Baricz Ágnes* 28  
Barkóczy család 60  
Barkóczy Ferenc 101, 105–107, 114,  
161, 162, 213, 215, 216–218, 221,  
224–226

## Névmutató

- Barozzi-Vignola → Vignola  
Bársony György 11  
Bartakovics Béla 228  
*Bartha Katalin Ágnes* 108  
*Bartók István* 87, 175  
Báthory Gábor 181  
Báthory István 181  
Báthory Kristóf 37  
*Bátbory Orsolya* 27–46, 101, 157, 162  
Báthory Zsigmond 37  
Batthyány József 109, 153–164, 172  
Batthyány Lajos 84, 157, 160  
Batthyány Lajosné Kinsky Terézia 157  
Batthyány Lipót 60  
Bauer Károly József 110, 112, 162, 166,  
218–220  
*Bäumler, Remigius* 190  
*Bayer József* 111  
*Beal, Jean P.* 190  
Bebo Károly 73, 75  
Beckherius, Georgius  
*Beinert, Wolfgang* 143  
*Beke Margit* 161  
Bél Mátyás 158  
Bellarmino, Roberto 167  
*Benda Kálmán* 140  
Bendegúz 111  
Benedek, XIV., pápa 227  
Beniczki András 13  
*Benkő József* 205  
Benlich, Matteo 56  
*Bécsi László* 89, 91–93, 95, 97  
Bercsényi Miklós 68, 105  
Bercsényi Zsuzsanna → Zichy Péterné  
*Berecz Ágnes* 107, 168  
Berecz Mihály 223  
Bereczky, egri kanonok 105  
Berényi Erzsébet → Zichy Miklósné  
Berényi István 215  
*Berényi László* 227  
Berényi Sándor 219  
Berényi Zsigmond 71  
*Berki Feriz* 87, 93  
Bernát, Raguzai (16. sz.) 181  
Bernini, Lorenzo 132  
*Bertalan Vilmos* 67, 69, 71, 73  
*Bertényi Iván* 207  
Bérulle, Pierre 152  
*Berzsényi Gergely* 39  
Bethlen Gábor 39, 67, 146, 181  
Bibiena, Antonio Galli da 134  
*Biedermann, Hans* 94  
*Bíró Ferenc* 53  
*Bíró Vencel* 209  
*Bitskey István* 28, 31, 41, 101–103, 107,  
154, 182, 193, 216, 225, 226  
Blahó Vince 154, 157  
Bocatus, Johannes 17  
Bocskai István 183, 192  
Bodó Mihály 115  
Boethius, Anicius Manlius Torquatus  
Severinus 48, 225  
Boldizsár király 107  
Bonfini, Antonio 44  
Bonifác, Raguzai (16. sz.) 181, 186  
Bornemisza Gergely 11  
*Boros Fortunát* 209  
*Boros István* 161  
*Borossay Katalin* 159  
*Borsa Gedeon* 9, 28  
Bossuet, Jacques-Bénigne 167, 168  
*Botlik László* 69  
Bottyáni → Batthyány  
Bourignon, Antoinette 174  
*Bozsgay Réka* 174  
Bozsics Miklós 98  
Bratulics Simon 11  
*Brinckmeier, Eduard* 154  
*Brosse, Olivier* 137  
*Bues, Almut* 191  
*Bujdosné Pap Györgyi* 228  
Buldus, Szent 105, 110  
*Burke, Peter* 179  
Busembaum, Hermann 48



- Calepinus, Ambrosius 49  
 Callicles 113  
 Calovino József 161  
 Calvin, Johannes 143, 145, 155  
 Canisius → Péter, Szent  
 Cano, Melchior 140  
 Carillo, Alfonso 181  
 Carolus → Károly  
 Cato, Marcus Portius 225, 226  
 Catro, Alfonso de 139  
 Cerroni, Ernando 58, 59  
 Chierigati pápai követ (1522) 137  
 Cicero 48  
 Ciprián, Szent 30  
 Clemens → Kelemen  
 Cnobbaert, Jan 40  
 Condren, Charles 152  
 Congar, Yves 136, 137  
*Conradi Norbert* 77  
 Constantinus Porfirogenitus 106, 110  
 Cornelius a Lapide 80  
 Cortivo, Franciscus Xaverius 57  
 Czetter Sámuel 160  
 Czibak család 37, 44  
*Czibula Katalin* 102, 104, 106, 115  
*Czpittinger Dávid* 41  
 Csáky Gábor 38  
 Csáky Imre 102, 158, 159  
 Csáky István 101  
 Csáky Katalin 38  
 Csáky László 38  
 Csáky Máté 38  
 Csáky Miklós 38  
*Császi Irén* 228  
*Császtway Tünde* 101  
 Cserei Mihály 79, 211  
*Csergheő Géza* 207, 208  
*Csiffáry Gergely* 217  
*Csizi István* 207  
*Csorba László* 192  
*Csörzs Rumen István* 101, 195  
 Damján, Szent 90–92  
*Dávid Katalin* 94, 96  
 Dávid, király 95, 156  
*Davidov, Dinko* 91, 92, 95  
 Decsy Sámuel 50  
 Delaminetz, Raphael  
 Della Bella, Ardelius 59  
*Demeter Júlia* 104, 109, 113  
 Demeter, Szaloniki Szent 95  
 Denzinger, Heinrich Joseph 138, 142  
*Dersényi Dezső* 89  
 Descartes, René 174  
 Desmolets, Pierre-Nicolas 167  
 Dévay András 225  
 Dionüsziosz Areopagita 93  
*Diós István* 55, 71, 88, 95, 96, 220, 227  
*Diósi Dávid* 198  
 Diotalevi, Francesco 188  
 Dizmász, Szent 201  
*Dóbké Ágnes* 47–54, 106, 161  
 Dobó István 104, 115  
 Dobos István 83  
*Dobri Mária* 49  
*Dóka Klára* 159  
*Dolinar, France M.* 190  
 Domitrovich Péter 11  
 Draskovich György 12, 15, 22, 41, 182, 183  
 Draskovich György 22  
 Draskovich János 20, 45  
 Drexel, Jeremias 32, 40, 41, 43  
 Dubovszky György 11  
 Dugonics András 108, 109  
 Dulcken, Anton 28–30  
 Eck, Johannes 136  
*Ecsedy Judit, V.* 161, 163, 198, 199, 216–221  
 Eftimiovics Márton 98  
*Egyed Emese* 108  
 Eitzenberger, nyomdász 77  
 Elizeus, próféta 95  
 Emericus → Imre  
*Emich Gusztáv* 211  
*Emminghaus, Johannes H.* 88

## Névmutató

- Emődi András* 102, 115  
*Engel Pál* 38  
*Entz Géza* 89, 92  
*Erdő Péter* 94  
Erdődy Gábor Antal 105, 106  
Erdődy Gábor Ignác  
Erdődy György 85  
Erdődy László Ádám 105  
Ergelics Ferenc 11  
Erzsébet Krisztina magyar királyné 79  
Erzsébet, Árpádházi Szent 71  
Esterházy Ferenc 109  
Esterházy Ferenc, ifj. 109  
Esterházy Gábor 109  
Esterházy Imre 79, 81  
Esterházy Imre (11. sz.) 111, 112, 115  
Esterházy János 115  
Esterházy Konrád 111, 112, 115  
Esterházy lásd még Eszterházy  
Esterházy Miklós 12, 126  
Esterházy Pál 49, 102  
*Eszé Tamás* 105  
Eszterházy Anna Július 14  
Eszterházy Ferenc 13  
Eszterházy Gábor 13  
Eszterházy Károly 101–118, 214, 219–221, 226–228  
Eszterházy László 13  
Eszterházy Pál László 118  
Eszterházy Tamás 13  
Esztoras (Esterházy család) 111  
*Etényi Nóra, G.* 187  
Eugenius, Antonius 223  
Eugenius, herceg 110  
Eugenius → Savoyai  
Eusebius 49  
Éva, őszanya 96  
*Eybl, Franz* 225  
Falco, juvenis Constantinopolitanus 113  
*Fallenbüchl Ferenc* 69  
Faludi Ferenc 47, 52–54, 106  
*Faludy Anikó* 93  
*Farbaký Péter* 67, 68  
Farnese, Alessandro 122  
*Fata Márta* 182, 183  
*Fazekas István* 58, 165, 181–183, 193  
Fejérvögy István 16  
*Feldkamp, Michael M.* 190  
Felsőbüki Nagy Lajos 226  
Fenesy György 103  
Ferdinánd, I., király 38, 141  
Ferdinánd, III., király 15  
Ferenc, Assisi Szent 213  
Ferenc, Xavéri Szent 48, 73, 201, 215  
Ferenc, I., király 158  
Ferenc, I., császár (Lotharingiai) 79  
*Ferenczi Sándor* 210  
Ferreri, Giovanni Stefano 191, 192  
Ficzko József 65  
*Fila Béla* 94  
Fischer Tóbiás 115  
Fisher, John 12  
*Fitz József* 218  
Flor Antal 160  
Flórián, Szent 73, 75  
Florillus, herceg 110  
Florus, mártír 107  
*Foerk Ernő* 90  
Fogarasy Antal 215  
Foglár György 105, 216  
*Font Zsuzsa* 175  
Forgách Ferenc 19, 21, 22, 24, 192  
Forgách Zsigmond 35, 36  
*Forgó András* 77, 182  
Fornari, Sebastiano Lambero 194  
Fraknói Vilmos 32, 37, 146, 147, 185, 192  
Frankl → Fraknói  
*Franzen, August* 138, 139, 146, 190  
Friz András 108  
Fröchlich Dávid 20  
*Fuček, Ivan* 61, 62, 66  
Fulgentius, Szent 199  
Fülöp, Néri Szent 74, 74, 152

- Für Lajos* 58  
*Fűzes Ádám* 97  
*Fűzsi László* 155  
*Gábor Csilla* 27, 28, 195  
 Gábrriel, arkangyal 87, 94  
*Gál Éva* 67, 68, 71, 72  
*Gál Ferenc* 94  
*Gálfi Emőke* 202, 210  
*Galla Ferenc* 181, 193  
*Gams, Pius Bonifacius* 9, 11  
 Ganganelli, Giovanni Vincenzo  
     Antonio → Kelemen, XIV.  
 Gánóczy Antal 102  
*Gánóczy Sándor* 144  
 Garampi, Giuseppe 226  
*Gárdonyi Máté* 182  
*Géfin Gyula* 48, 52, 53  
 Geiger Mátyás 114  
 Gergely, Szent 199  
 Gergely, XIII., pápa 181, 182, 187  
 Gergely, XV., pápa 210  
 Gerstocker Antal 226  
 Géza, fejedelem 111  
 Géza, I., király 117  
 Gianotisz, Thémiosz 92  
 Glatz Ferenc 140  
 Glatz, Paulus Josephus  
 Góliát, filiszteus harcos 156  
*Gragger Róbert* 113  
 Grassalkovich Antal 78–80, 109, 128  
 Grieger Ferenc 220  
 Gritti, Lodovico 38  
*Grobe, Johannes* 194  
*Gtotevend, Herman* 154  
 Gruntović, Theodor Szimeonov 91, 92  
*Grünn Albert* 54  
 Gusztini János 109, 225  
 Gyalogai Ignác 220, 221  
 Gyalogi János  
 Gyarmathi Miklós 11  
 Gyerőffi Györgyné 211  
 Gyorgyovics László 98  
 Gyöngyösi Krizosztom  
 György, Szent 95  
 Gyula, III., pápa 139  
 Gyulaffy László 195–211  
 Gyulaffy család 200–211  
 Hager, Michael  
*Hallensleben, Horst* 87  
 Hanisch, Matthias 160  
*Hanuy Ferenc* 37, 146, 148  
*Hargittay Emil* 27, 41, 135  
*Haris Andrea* 159  
*Hárs György Péter* 201  
*Haug, Gabriele* 182  
*Hausberger, Karl* 190  
*Haustein-Bartsch, Éva* 91, 93  
 Haynald Lajos 159  
 Hefele Menyhért 158  
*Hegedűs Antal* 159  
*Hegedűs Béla* 195  
 Heisler, Donat Johann 205  
 Heiszler Lőrinc 112  
*Heltai János* 9, 27, 28, 156  
 Herbáth István 223  
 Herbeville, Ludwig 205  
*Hervég Renáta* 75  
*Herepei János* 173  
*Hermann Egyed* 141  
*Hermann István* 77  
*Hervay Ferenc* 9, 28  
 Hetesi Pethe → Pethe  
 Hevenesí Gábor 209  
 Hierat, Anton 44, 45  
 Hieronymus → Jeromos  
 Hierotheosz, Athéni Szent 93  
 Hindulf, Szent 72  
 Hochmaier András 57  
 Hoffmann Pál 13, 22  
*Holl Béla* 167  
*Holló László* 209, 210  
*Holovics Flórián* 135  
*Holstein, Henri* 137  
 Homonnai Drugeth Klára 68

## Névmutató

- Hoós Ildikó* 51, 54  
*Hopp Lajos* 167  
Horányi Elek 155  
*Horn Ildikó* 68, 187  
*Hornig Károly* 77, 85  
*Hornvánszky Viktor* 50, 53, 173, 178  
*Hornvátb Izabella* 195  
*Hornvátb Sándor* 55–67  
Hosszúóthy László 13  
*Höjfer, Josef* 88  
*Hubert Ildikó* 101  
Huszi István 215  
Hünermann, Peter 138  
Ida, dák királylány 111  
Ignác, Loyolai Szent 105, 125, 126, 130, 180, 201  
Illyés András 196  
Imre, Szent 80, 81  
Imrey Pál 117  
Inchino, Gabriele 28–30  
Inhofer Menyhért 49  
Ioannelly család 60  
István, Szent, első vértanú  
István, Szent, király 39, 42, 81, 160, 171  
Istvánffy Miklós 44, 45  
*Iványi Béla* 53  
*Iványi Sándor* 216, 217, 221, 222, 224  
Ivó, Szent 71, 72  
Izaiás, próféta 95, 129  
Izáj (Jesse) 95  
Jacobovich, Joannes Baptista 59  
Jaeger, Friedrich 225  
*Jaitner, Klaus* 184, 191, 192, 194  
Jakabfalvy Román 215  
*Jakabffy Tamás* 210  
Jakusith György 11, 22, 24, 103  
*Jankovich Miklós* 67  
*Jankovics József* 101  
János, Damaszkuszi Szent 93  
János, Keresztelő Szent 90, 92, 95, 96, 126  
János, Keresztes Szent 152  
János, Nepomuki Szent 71, 74  
János, Szent, apostol 215  
János, thesszalónikai érsek 93  
*Jánosi Gyula* 56, 57, 60  
*János-Szatmári Szabolcs* 102, 115  
Jansenius, Cornelius 168  
Jephoniasz (Afóniás), zsidó pap 93  
Jeromos, Szent 31  
Joacház, király 110  
Joákim, Szent 80, 87, 92  
Joel, próféta 95  
Jordánszky Elek 68, 69, 161  
Jósa János 56  
*Jossua, Jean-Pierre* 151  
Jovanovics János 98  
Jovanovics Mihály 98  
József, Szent 64, 71, 87, 164, 201  
József, II., király 114, 158–160  
József, pátriárka 117  
Júdás Tádé, apostol 201  
Jugovits István 65  
Jussich Mátyás 57  
*Kádár Zsófia* 85, 193  
Káldi György 27, 49  
*Káldy-Nagy Gyula* 96  
Kaliwoda, nyomdász 166  
Kállay István 35  
Kálnoki Ádám  
Kálóczy József 65  
Kálvin → Calvin  
*Kanász Viktor* 37, 183  
Kanyurszky György 142  
Kapchanyi → Kopcsányi  
Kaprinay István 106  
*Karácsonyi János* 38  
Kapronczay Mihály 65  
*Karlinszky Balázs* 183  
Károly, Borromei Szent 73, 75, 122, 151, 152, 190, 227  
Károly, V., császár 138  
Károly, VI.  
Károly, I., király 37, 42

- Károly, III., király 35  
 Kasza Péter  
 Katalin, Alexandriai Szent  
 Katona István 59, 158, 160, 162  
 Kauffmann, könyvkiadó 166  
*Kazinczy Gábor* 211  
 Kazy Ferenc 48  
 Kecskeméti Gábor 154  
 Kelcz Imre 56  
 Kelemen, VIII., pápa 181, 184, 185,  
 187, 191, 192, 194  
 Kelemen, XII., pápa 69  
 Kelemen, XIV. (Ganganelli), pápa 54  
*Kelényi György* 158  
 Keller János 219  
 Kempis, Thomas 21, 146, 174  
*Keresztes Attila* 107  
*Keresztessy Csaba* 160  
 Kéri, Borgia Ferenc 48  
*Kerny Terézia* 74  
*Kilián István* 102, 104–110, 112, 113,  
 115, 116  
 Kinsky Terézia → Batthyány Lajosné  
*Kirschbaum, Engelbert* 87, 93, 95  
 Kis Imre 156  
 Kisdi Benedek 13, 103  
*Kiss Farkas Gábor* 183  
 Kiss István (piarista) 115  
*Kiss Margit* 195  
*Kiss Péter* 215, 217, 219–222  
 Kitionich János 32, 34–41, 43  
 Klesl, Melchior 192  
 Klimo György 166  
 Klobusiczky család 60  
 Klobusiczky Ferenc 109, 158–160  
 Klobusitzky Antal 83  
*Knapp Éva* 107, 195, 196  
*Knausz Nándor* 154  
 Knezovics Péter 98  
 Koczka József 220  
 Kodrus, király 117  
 Kolinovics Gábor 77, 78  
 Koller Ignác 109, 165  
 Kollonich Lipót 197  
 Kolossi György  
*Koltai András* 183  
*Komlószy Gyöngyi* 192  
 Konstantinus → Constantinus  
*Kónya Franciska* 101, 157  
 Kónyi János 53, 54  
 Kopsányi Márton 14  
 Kopsányi Mihály 16, 20, 22  
*Korbecz Papp Zsuzsanna* 160  
 Korkoványi András 65  
 Kornis István 211  
 Kotúts Mátyás 220  
 Kovachich Márton György 158  
*Kovács András* 175  
*Kovács Béla* 107, 114  
 Kovács József 225  
 Kozma, Szent 90–92  
 Kozmanovics Román 98  
 Kozroes király 117  
*Köhler, Joeben* 194  
*Kökényesi Zsolt* 85, 193  
 Köleséri Sámuel, ifj. 174  
*Kőszeghy Péter* 154, 218, 219  
*Kővári László* 208  
*Kralavánszky Alán* 165  
*Kristen, Zdeněk* 192  
*Kristó Gyula* 37  
*Kruppa Tamás* 181  
*Kurucz Gyula* 182  
 Kutassy János 13, 188, 189  
 Kühtreiber Antal 73  
 Lachner Gáspár 72  
 Lackner Kristóf 15  
 Lactantius 30  
*Ladányi Sándor* 173, 174  
 Ladislaus → László  
 Ladislaus a S. Stephano 70  
 Lainez, spanyol jezsuita 139  
 Lajos, I. (Nagy), király 38  
 Lajos Vilmos, bádeni örgróf

## Névmutató

- Lakatos Adél* 102, 159  
Lampert, herceg 117  
Landerer Katalin 220,  
Landerer János Mihály 161, 219  
Landerer, Leopold Franz 220  
Landerer, nyomdász 51, 165, 166, 170  
László, Szent 111, 117, 158  
*Lászár István Dávid* 181  
*Lászár Miklós* 206, 207  
*Lechner, Georg Martin* 88  
*Lecler, Joseph* 137  
*Lefebvre, Charles* 137  
*Legeza László* 96  
*Lénárt Orsolya* 195  
*Lengyel Réka* 195  
Leo Isaurikus, császár 117  
Leopold → Lipót  
Lépes Bálint 17, 22, 24, 28–34, 36, 40  
*Létay Miklós* 70, 73  
*Liebmann, Maximilian* 190  
Lipót, I., király 67, 205, 206  
Lipót, II., király 158  
*Lipp Mónika* 67–76, 105  
Lippay György 20, 21, 24, 103, 148  
Literátus Péter 15  
Lóri János 98  
Lósy Imre 18, 21, 24, 103  
Lotharingiai Ferenc → Ferenc, I.  
Lőcsei Márton 56  
*Löffler Erzsébet* 222, 228  
Löwe Antal 155  
*Ludaics Miksa* 98  
Ludvick Károly 223  
*Lukács László* 135, 181, 197  
Lukács, Szent 88  
Luther Márton 136–138, 140, 143, 144  
Luzinszky Joákim 12  
*Magdiás István* 89, 98  
Maczák Ibolya 29, 77–86, 143, 154, 156  
Mader, Valerianus 16  
Madrizzo, Ludovico 191  
*Madzsar Imre* 197  
*Maier, Konstantin* 190  
Major József 223  
Malakiás, próféta 95  
Malomfaly Gergely 17  
Malotsai Ödön 115  
*Mályuszné Császár Edit* 103  
Mányo Adalbert 65  
*Margalits Ede* 98  
Margitai Láni Péter 29  
Mária, Szűz 14, 20, 64, 68–71, 76, 80,  
81, 87–99, 112, 188, 201  
Mária Terézia, királynő 47, 78–81, 85,  
96, 107, 159, 162, 218  
*Markos Béla* 215, 222  
Márkus Péter 50  
Marsigli, Luigi Ferdinando 89  
*Martí Tibor* 223  
*Marton József* 196, 198, 210  
Mártonffy György 196  
Mártonfi József 112  
Massay/Maszlay család 32, 38, 44  
Massay Margit 38, 41  
Mattei, Gaspere 185  
Mátyás, I., király 37, 42, 89, 105, 155, 156  
Mátyás, II., császár 30  
Mátyus János 117  
Maurikios, császár 93  
Mauritius, császár 117  
*Medaković, Dejan* 91  
*Medgyesy S. Norbert* 101, 102, 108  
Melczer Károly 47  
Melanchthon, Philippus 140  
Meliton, szardeiszi püspök 93  
Mészáros Péter 223  
*Meyer, Oskar Arnold* 191, 194  
*Mezey Barna* 35  
Micheangelo, Bounarroti 132  
Migazzi Kristóf 108, 109, 166, 167  
Mihály, Szent 201  
Mikes Kelemen 167  
Miksa, I., király 141, 182  
Miksa, II., király

- Miller Jakab Ferdinánd 37, 158  
*Mimouni, Simon Claude* 93  
*Mindszenty József* 77, 78  
 Miskei Antal 87–99  
 Misztótfalusi Kis Miklós 198, 200  
*Mitropulos Anna* 85  
*Mizera Tamás* 213, 214, 223, 224, 226, 228  
*Mojzer Miklós* 158  
 Molière 113  
*Molnár Antal* 56, 154, 157, 163, 210  
*Monok István* 161, 167, 224  
 Monoszlói András 14, 16, 17, 23, 24, 49  
*Mosconi, Natale* 185, 186, 187, 191  
 Mossóczy Zakariás 13, 14, 22  
 Mózes 82  
*Mubs, Rudolf* 179  
 Mulih György 55–67  
 Muratori, Lodovico Antonio 57, 166,  
 168, 226  
 Münzer, Thomas 160  
*Myslivec, Josef* 93  
 Nádasdy Ferenc 14  
 Nádaszi János 17  
*Nagy Andor* 213, 214, 223, 224, 226, 228  
*Nagy Gábor* 44  
 Nagy Ignác → Séllyei  
*Nagy István* 157  
*Nagy Iván* 38, 67, 68, 200, 203, 207  
*Nagy Levente* 197  
*Nagy Márta* 88, 91, 92, 95  
 Nagy Sándor (Alexander Magnus) 204  
 Náhum, próféta 95  
 Nánási László 34  
 Neander Antal 111  
*Németh László* 165, 168, 172  
*Némethy Lajos* 72, 197, 198  
 Naprágyi Demeter 15, 22  
*Neumann, Helga* 88  
 Neumayr, Ignatius 111  
 Neuner Frigyes 162  
 Nieremberg, Joan Eusebius 12  
 Nikolics Lázár 98  
 Noël (Natalis), Alexander 167, 168  
 Nottenstein, nyomdász 84  
 Nováky József 220  
*O'Malley, John* 180  
 Octavianus 112  
 Okolicsányi Pál 49  
 Oláh Miklós 15, 19, 22, 140, 141, 182  
*Oláh Szabolcs* 154  
*Oláh Róbert* 174  
 Olier, Jean-Jacques 152  
*Onasch, Konrad* 88  
 Orbán, IV., pápa  
 Orczy Lőrinc 52, 225  
 Origenes 49  
*Orosz László* 155  
*Os, H. W. van* 95  
 Oswald Gáspár 160  
 Örs, vezér 111  
*Óry Miklós* 39, 135, 146, 148, 182  
 Padányi Biró Márton 77–86, 165  
 Pahy László  
 Pál, Szent, apostol 82, 93, 96  
 Pál, IV., pápa 151  
 Pál, V., pápa 187, 192, 194  
 Pál, VI., pápa 137, 138  
 Pál András 223  
 Pálffy Géza 36  
 Pálffy János 118  
 Pálffy Miklós 34  
 Pálffy Tamás 13, 103  
 Pantaleon, Szent 95  
 Pap János → Szathmári  
*Papp Kinga* 209  
*Pastor, Ludwig von* 185  
 Patachich Ádám 102, 159, 160  
 Patachich Gábor 59, 60, 62, 158, 159  
 Patzkó Ágoston 52, 77, 172  
 Paulillus 110  
*Paulmann, Johannes* 179  
*Pavarsik Ilona* 154  
*Payr Sándor* 178  
 Pázmán lovag 39

## Névmutató

- Pázmány András 37, 42  
Pázmány Gergely 42  
Pázmány György 37  
Pázmány István 37, 42  
Pázmány János 38, 42, 43  
Pázmány Mihály 37  
Pázmány Miklós 41  
Pázmány Péter 11, 13, 17–21, 23, 24,  
27–46, 49, 126, 135–152, 181, 182,  
192, 193  
Péchy Simon 39  
Pécsi Lukács 13, 16, 19  
Pehm József → Mindszenty József  
Pelagius 144  
Perecsics Lőrinc 56  
*Pesti Brigitta* 27, 28, 31, 32, 35, 39, 44, 48,  
202, 203, 208  
Pesti Gábor 14  
Péter, Szent, apostol 93, 119, 121, 132  
Péter, Canisius Szent 152, 167  
Petercsák Tivadar 214  
*Péterffy Alexandra* 154, 156  
*Péterffy Károly* 194  
*Péterné Fehér Mária* 154, 163  
Petes András 103  
Pethe Márton, Hetesi 14, 189  
Pethő család 60  
*Petković, Sreten* 91, 92  
*Petrič Géza* 49195  
*Petrőczy Éva* 173  
*Petruch Antal* 135  
*Peyfuss, Max Demeter* 91  
*Pintér Márta Zsuzsanna* 101–118  
*Piszkér Olivér* 60  
Pius, IV., pápa 151  
Pius, Szent, V., pápa 167  
Pius, VI., pápa 157, 158  
Platon 29  
Plautus 108, 115  
*Podbadzky József* 28  
Poiret, Pierre 174  
*Polgár László* 135  
*Polí, Diego* 41  
Pongrácz György 14, 22  
Popovics Demeter 98  
Porta, Giacomo della 125  
Pósházi János 156  
Possevino, Antonio 185  
Pouget, François-Aimé 166, 167, 168,  
169  
Pozzo, Andrea 133  
*Pörköli Gábor* 29  
Prandtner Lipót 162  
Pray György 49, 161  
Princeps Eugenius → Savoyai Jenő  
*Priszkér Olivér* 60  
*Prodi, Paolo* 180  
Prokopiosz, Dekapoliszi Szent 95  
*Prokopp Mária* 119–134  
Quintilianus 36  
Pyber János 102  
Purkhardt György 220  
Püsky János 17  
Pyrker János László 228  
Radéczy István 16  
*Rabner, Karl* 88  
*Rainer, Johann* 190  
Rájnisi József 47, 51  
Rákóczi György, I. 12  
Rákóczi Ferenc, II. 105, 175  
Rákóczi Imre 112  
Rát Mátyás 50  
*Reinhard, Wolfgang* 179, 180, 190  
*Restle, Marcell* 88  
Révai Miklós 47, 51–53  
Révay Elek  
Révay Péter 49  
Richwaldszky György 225  
Róka János 77  
Rókus, Szent 73  
Royer, Anna Maria  
Royer Ferenc Antal 161, 162, 215, 216,  
218, 219, 223  
Royer János Pál 161, 216, 218



- Royer, nyomdász 170  
 Rozália, Palermói Szent 73  
 Rudolf, II., császár; I., király 14, 186  
*Rumpler, Helmut* 190  
*Ruzsa György* 96  
 Saavedra Fajardo, Diego 48  
*Sachs, Hannelore* 88  
 Sahin Tóth Péter  
 Salamon, király 95, 112, 117  
 Salmeron, spanyol jezsuita 139  
 Sámuel, próféta 95  
 Sándor (Alexander Magnus)  
*Sárkőzy Péter* 102  
*Sávai János* 148, 210  
 Savoyai Jenő (Princeps Eugenius) 118  
 Scaliger, Julius 31  
*Schiller, Gertrud* 93  
*Schilling, Heinz* 179, 180  
*Schindling, Anton* 182  
*Schmale, Wolfgang* 179  
 Schmitth Miklós 48  
*Schoen Arnold* 70, 71, 73, 74  
 Schotanus, Johannes 174  
 Schönmetzer, Adolf 142  
 Schönvisner István 49  
 Schump, Wolfgang 39  
*Schwaiger, Georg* 190  
 Sebestyén, Szent 73  
*Sebestyén Sándor* 216  
 Segneri, Paolo 48, 57, 60, 62, 64, 65  
*Seibert, Jutta* 88, 93, 95, 96  
 Séllyei Nagy Ignác 165–172  
 Seneca 30  
 Sennyei István 14  
 Sennyei István 14, 22  
 Sennyey László  
*Serfűző Szabolcs* 67, 68  
 Sergius, I., pápa 93  
 Servet, Michael 181  
*Sesboüé, Bernard* 137, 138  
 Sessius Pál 28  
*Shoemaker, Stephen* 93  
 Siess József János 48  
 Sigray Erzsébet 227  
*Sík Sándor* 146, 147  
 Simándi István 12  
 Sixtus, V., pápa 187  
 Skarica Máté 89  
*Skrobucha, Heinz* 88  
*Somogyi Árpád* 90, 91  
*Soós Imre* 217  
 Sosztarits Ottó 49  
 Soto, Domenico 140  
 Speciano, Cesare 184–188, 191, 192, 194  
 Spinelli, pápai követ ..... 192  
*Squicciarini, Donato* 184, 191  
 Stanczell József 220  
 Stapleton, Thomas  
*Staud Géza* 101, 103–108, 111, 112, 114, 115  
 Stefanović, Isaija 91  
*Steinmetz, Willibald* 179  
 Stephanus → István  
*Stöger, Johann Nepomuk* 197, 198  
 Streibig, nyomdász 47, 79, 80  
 Strešnak Gábor 214  
 Szabadfalvi József 34  
*Szabó Attila* 154, 163  
 Szabó Ferenc 135–152  
*Szabó G. Zoltán* 101  
*Szabó Géza* 174, 176  
*Szabó György* 205  
 Szabó József 113  
 Szakmári Pap → Szatmári Pap  
 Szalbeck Károly 109  
 Szántó István 182  
 Szapolyai János 38  
*Szárász Orsolya* 57, 58, 62, 65, 66  
 Szathmári Pap János 173–178  
 Szathmárnémeti Sámuel 175  
*Szaunder József* 216  
 Széchényi család 60  
 Széchényi György 16, 23, 24, 148, 196

## Névmutató

- Széchényi Ferenc 54  
Széchényi Ignác 60  
*Szecskeó Károly* 114  
Székely Gábor 153–164  
Szelepcsényi György 18, 22, 23, 148  
*Szelestei N. László* 12, 101, 106, 109, 110, 145, 153, 158, 165–172, 224  
Szentiványi Márton 48, 49  
*Szentpétery Imre* 154, 156  
Szerentsi József 83  
*Szigeti Jenő* 173–178  
*Szilárdfy Zoltán* 75, 97  
*Szilas László* 181  
*Szilasi Agota, H.* 228  
Szily János 47–54  
Szimeonov → Gruntović  
*Szinnyi József* 50, 53, 173, 198  
Szmidá Viktor 222  
Szmrecsányi Lajos 228  
Szofonias, próféta 95  
Szöllösi Benedek 13, 20  
*Szörényi László* 101  
Szucsánszky Antal 223  
Szuhányi György 220  
*Takács Imre* 158  
*Takács László* 201  
*Tamás Péter* 153  
*Tamás Zsuzsanna* 154, 157, 161  
Tamás, Szent, apostol 93  
Tamerlan, nagyherceg 116  
*Tar Gabriella Nóra* 108  
*Tarján Bence* 56  
*Tarnai Andor* 216  
Tarnóczy Mátyás 18, 101  
Tasi Gáspár 18  
*Tasi Réka* 28, 154  
Tauler, Johannes 174  
*Tavano, Luigi* 190  
Telegdi János 14, 22  
Telegdi Miklós 13, 15, 18, 19, 21, 23, 24, 183  
Telek József 153–164  
Telekesy István 104, 105, 116, 216  
Teleki László 53  
Teleki Mihály 175  
Teréz, Avilai Szent 152  
Tertina András 118  
Thelegdy → Telegdi  
Themistocles 112  
Thököly Imre 205  
Thurzó György 30, 37  
Timotheosz, apostol-tanítvány 93  
Todorovics János 98  
*Tomisa Ilona* 154, 158, 159  
Tormási János 82, 83  
Torner Ignác 220  
*Tóth Áron* 158  
*Tóth Gergely* 44  
*Tóth István György* 56, 181, 186, 210  
*Tóth László* 187, 190  
*Tóth Tamás* 159  
*Tóth Zsombor* 78, 79  
*Török József* 97  
Trattner János Tamás 157  
Trattner Mátyás 49  
Trattner nyomda 163  
Traxler Ferenc 225  
*Turchini, Angelo* 190  
*Turóczi-Trostler József* 174  
*Tusor Péter* 29, 30, 32, 33, 37, 39, 43, 179–194  
*Tüskés Gábor* 195, 196  
Újlaki Ferenc 14, 15  
Újváry Péter 65  
Valerius 112  
Valtrud, Szent 72  
*Vanyó Tihamér* 193  
*Varga Benedek, M.* 85  
*Varga Imre* 106, 107, 116, 117  
*Varga Júlia* 196  
*Varga László* 215, 222  
*Varga Szabolcs* 182, 183  
*Varga Tibor László* 183  
*Várkonyi Agnes, R.* 182

- Várkonyi Péter* 228  
*Vásárhelyi Judit, P.* 9  
 Vass Csongor 195–211  
 Veér György 38  
 Végh Ferenc  
*Velics László* 197, 210  
 Verancsics Antal 12  
 Verancsics Faustus 12, 22, 187, 189  
 Veresmarti Mihály 28, 193  
*Veress Endre* 181  
 Vergilius 48, 51  
*Verók Attila* 213–228  
 Verseghy Ferenc 80, 116  
*Vértesi László* 183  
*Viczján János* 227  
 Vignola, Giacomo 122  
 Vitéz János 38  
 Volder, Bucherus 174  
*Vörös Imre* 115  
*Vrankić, Petar* 194  
 Wagner János József 154, 162  
 Weiss, Markus 68  
*Weitlauf, Manfred* 190  
*Wellen, Gerard* 87  
*Wellmann Nóra* 117  
*Wellner István* 90  
 Wenzel Gusztáv 34–36  
 Werbőczy István 34  
*Wessel, Klaus* 88  
*Winkler Pál* 62  
 Wittichius, Christophorus 174  
*Wittstadt, Klaus* 190  
 Wurzbach, Constantin von 77  
 Zabira István 98  
 Zichy család 67–76  
 Zichy Ferenc 55, 60, 71  
 Zichy István 67  
 Zichy István (ifj.) 67  
 Zichy László 68  
 Zichy Miklós 70, 73  
 Zichy Miklósné Berényi Erzsébet 71–75  
 Zichy Pál 67, 68, 102  
 Zichy Péter 68, 69  
 Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna 68, 69  
*Zoltán József* 69  
*Zoványi Jenő* 173, 175  
 Zörger György 105  
 Zrínyi Miklós 54, 108  
 Zuzzeri, Bernardus 59  
*Zvara Edina* 167  
 Zwingli, Ulrich 140, 145  
 Zsigmond, király 183  
 Zsigray János 102  
*Zsibovics Ferenc* 72

